cogito

JOHN GRAY

kara ayin

Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü

Çeviren: Bahar Tırnakcı

YKY
Yapı Kredi Yayınları

KARA AYİN

Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü

John Gray (1948, South Shields, İngiltere) Özellikle analitik felsefe ve fikirler tarihi alanlarında çalışan siyaset felsefecisi. London School of Economics and Political Science'ta profesör olarak çalıştı. *The Guardian, The Times Literary Supplement* ve *New Statesman*'da düzenli olarak kitap eleştirileri yazmaktadır. Bir düzineyi aşkın kitaba imza atmış yazarın çalışmaları arasında on dört dile çevrilmiş bulunan *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism* (1998) de vardır.

Bahar Tırnakcı 1989 yılında sosyoloji lisans eğitimini tamamladı. 1999'dan bu yana kitap çevirmenliği yapıyor. Çevirileri arasında *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası* (Yapı Kredi Yayınları) *Troia Surlarının Ardında* (Günışığı Kitaplığı), *Osmanlı Nüfusu* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları), *Osmanlı'da Köleliğin Sonu* (Kitap Yayınevi), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler* (Homer Kitabevi), *Osmanlı Hanımı* (Yapı Kredi Yayınları) gibi kitaplar var.

JOHN GRAY

Kara Ayin

Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü

Çeviren:
Bahar Tırnakcı

YKY
Yapı Kredi Yayınları

SENATÖR: Bu boşluğa hiç bakmamak daha iyi.
KONT: Dostum, bakmama özgürlüğüne sahip değiliz.

Joseph de Maistre, *St Petersburg Dialogues*[1]

Kara Ayin, Hıristiyan Aşai Rabbani ayininin ters bir yönde yapıldığı dine hürmetsiz bir ritüel.

1 Joseph de Maistre, *St Petersburg Dialogues, or Conversatons on the Temporal Government of Providence*, çev. Richard A. Lebrun, Montreal ve Kingston, Londra ve Buffalo, McGill-Queen's University Press, 1993, s. 145.

İÇİNDEKİLER

Teşekkürler • 9

1
Ütopyanın Ölümü • 11

2
Yirminci Yüzyılda Aydınlanma ve Terör • 51

3
Ütopya Ana Akımın Bir Parçası Olur • 96

4
Apokalipsin Amerikanlaşması • 134

5
Silahlı Misyonerler • 181

6
Apokalips Sonrası • 226

Dizin • 259

Teşekkürler

Bu kitabın yazılmasında birçok kişi bana yardımcı oldu. Norman Cohn ile sohbet etmenin büyük yararını gördüm ve burada verilen modern siyaset ve dcçin yorumunu onsuz geliştiremezdim. Bryan Appleyard, Robert Colls, Michael Lind, Adam Phillips ve Paul Schütze bu kitabın birçok bakımdan birer parçası oldular. Penguin'deki editörüm Simon Wider bu kitabın ortaya çıkmasındaki her aşamada bana değerli önerilerde bulundu ve beni teşvik etti. Londra'da Wylie Agency UK'den Tracy Bohan, New York'ta Farrar Straus Giroux'dan Eric Chinski ve önceleri Doubleday Canada'nın, bugün ise çevre kuruluşu Zero Footprint'in iletişim müdürü olan Nick Garrison yorumda bulunmak bakımından son derece yararlı oldular. David Rieff'e son bir taslağa ilişkin keskin düşünceleri için büyük şükran duyuyorum. Bu kitabın sorumluluğu bana düşüyor.

En büyük borcum da bu kitabı olanaklı kılan Mieko'ya.

John Gray

I.
Ütopyanın Ölümü

Modern siyaset din tarihinden bir kesittir. Son iki yüz yıllık tarihin büyük bölümüne biçim veren önemli devrimci ayaklanmalar inanç tarihine ait olaylardı – Hıristiyanlık'ın uzun dağılma sürecinin ve modern siyaset dininin yükselişinin dönüm noktaları. Yeni binyılın başında kendimizi içinde bulduğumuz dünyaya ütopyacı projeler enkazı yığılmıştır. Bu projeler dinin gerçekliğini yadsıyan seküler bir çerçeve içinde olmakla birlikte aslında dinsel mitlerin aracıydılar.

Komünizm ve Nazizm bilime dayandıkları iddiasındaydılar; komünizm örneğinde bu, sözde tarihsel maddecilik bilimi, Nazizmde ise "bilimsel ırkçılık" karmasıydı. Bu iddialar sahteydi ama sözde bilim, totalitarizmin Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sonuçlanan çöküşüyle birlikte yürürlükten kalkmadı. Dünyanın tek bir yönetim biçimi ve ekonomik düzende –evrensel demokrasi ya da küresel serbest piyasa– birleşeceğini öne süren yeni muhafazakâr kuramlarda varlığını sürdürdü. İnsanlığın yeni bir çağın eşiğinde olduğu yolundaki bu inanç, her ne kadar sosyal bilimler kisvesi altında sunulduysa da, basbayağı çok eski çağlara dayanan apokaliptik inançların en son biçimiydi.

İsa ve müritleri dünyadaki kötülüklerin sona ermek üzere olduğu bir Ahir Zaman'da yaşadıklarına inanıyorlardı. Hastalık ve ölüm, kıtlık ve açlık, savaş ve zulüm dünyayı sarsacak bir savaştan sonra topyekûn ortadan kalkacak, kötü güçler bütünüyle yok edilecekti. İlk Hıristiyanları böyle bir inanç esinledi ve Ahir

Zaman sonraki Hıristiyan düşünürlerce tinsel bir değişim metaforu olarak yeniden yorumlandıysa da Apokalips tasavvuru bu ilk evrelerden bu yana Batı yaşamında tekrar tekrar kendini gösterdi.

Ortaçağ'da Avrupa tarihin sonlanmakta ve yeni bir dünyanın doğmakta olduğu inancının esin verdiği kitlesel hareketlerle sarsıldı. Bu Ortaçağ Hıristiyanları yeni dünyayı yalnızca Tanrı'nın var edebileceğine inanıyorlardı ama Ahir Zaman inancı Hıristiyanlığın gerilemeye başlamasıyla birlikte silinip gitmedi. Tersine, Hıristiyanlık'ın sönükleşmesiyle birlikte Ahir Zaman'ın yakın olduğu umudu iyice pekişti ve militanlaştı. Fransız Jakobenler ve Rus Bolşevikler gibi modern devrimciler geleneksel dinden nefret ediyorlardı ama geçmişteki suç ve budalalıkların insan yaşamının kapsamlı bir dönüşümüyle birlikte geride bırakılabileceği yolundaki kanıları ilk Hıristiyan inançlarının seküler bir ruhgöçüydü. Bu modern devrimciler dinin yerini bilimsel bir dünya görüşüne bırakmasını amaçlayan Aydınlanma düşüncesinin sıkı savunucusuydular. Yine de, tarihsel akışın ani bir kesintiye uğrayabileceği ve bunun sonrasında insan toplumundaki kusurların ilelebet ortadan kalkacağı yönündeki köktenci Aydınlanma inancı Hıristiyanlık'ın bir yan ürünüdür.

Son yüzyılların Aydınlanma ideolojileri büyük ölçüde dinbilimden saçıldı. Son yüzyılın tarihi, Sağ ve Sol'daki ortodoks görüşlülerin düşünmeyi yeğledikleri gibi, seküler bir ilerleme öyküsü değildir. Bolşeviklerin ve Nazilerin iktidarı ele geçirmeleri Ayetullah Humeyni'nin İran'daki din-erkil başkaldırısı kadar inanca dayalı ayaklanmalardır. Tarihte dönüştürücü bir olay olarak devrim düşüncesini dine borçluyuz. Modern devrimci hareketler dinin başka araçlarla bir devamıdır.

Dinsel inançların seküler biçimlerine bağlı kalanlar devrimcilerden ibaret değildir. İlerlemeyi yavaş ve aşamalı bir mücadele olarak gören liberal hümanistler de bunlara bağlı kalmıştır. Dünyanın sona ermek üzere olduğu inancıyla adım adım ilerlemeye duyulan inanç birbirine karşıtmış gibi görünebilir –biri, dünyanın yıkılmasını beklerken, diğeri, düzelmesini beklemektedir– ama temelde birbirinden çok farklı de-

ğildirler. Bir ilerleme kuramı, ister parça parça bir değişimin, ister devrimci bir dönüşümün üzerinde dursun, bilimsel bir varsayım değildir; insanın anlam gereksinmesini yanıtlayan bir mittir.

Fransız Devrimi'nden bu yana bir dizi ütopyacı hareket siyasal yaşamı dönüştürdü. Toplumlar toptan yıkıldı ve dünya sonsuz değişti. Ütopyacı düşünürlerce düşlenen değişiklik gerçekleşmedi ve tasarıları amaçlananın tersi sonuçlar doğurdu. Bu durum dünyanın en güçlü devletinin Ortadoğu'ya ve dünyanın her yerine demokrasi ihraç etmeye yönelik bir seferberlik başlattığı yirmibirinci yüzyılın başlangıcına dek ardı ardına benzer projelerin ortaya atılmasına engel olmadı.

Ütopyacı tasarılar Ortaçağ'da inançlıların kitlesel hareketlerini ateşlemiş olan dinsel mitleri yeniden üretti ve benzer bir şiddeti körükledi. Modern çağdaki seküler terör Hıristiyanlık'a tarihi boyunca eşlik etmiş olan şiddetin mutasyona uğramış bir biçimidir. İki yüz yılı aşkın bir süre boyunca ilk Hıristiyanların Tanrı'nın başlattığı bir Ahir Zaman'a duydukları inanç Ütopyanın insan edimi yoluyla gerçekleşebileceği yolunda bir inanca dönüştü. İlk Hıristiyanların Apokalips mitleri, bilimsel bir kılıkta, inanca dayalı yeni bir şiddet türünü doğurdu.

Evrensel demokrasi projesi Irak'ın kana bulanmış sokaklarında son bulduğunda, bu model tersine çevrildi. Ütopyacılık ağır bir darbe yediyse de siyaset ve savaş birer mit aracı olmaktan çıkmadı. Bunun yerine, dinin ilkel biçimleri yitirilen seküler inancın yerini almaktadır. Apokaliptik din Amerikan başkanı George W. Bush'un ve İran'daki karşıtı Mahmud Ahmedinejad'ın politikalarını biçimlendirmektedir. Din, canlandığı her yerde, Yeryüzü'nün azalan doğal kaynaklarına yönelik yoğun savaş da içinde olmak üzere siyasi anlaşmazlıklarla iç içe geçmiştir; ancak, dinin bir kez daha başlı başına bir güç olduğu su götürmez. Ütopyanın ölümüyle birlikte apokaliptik din dünya siyasetinde bir güç olarak tüm çıplaklığıyla yeniden boy göstermiştir.

Apokaliptik Politikalar

> *"Yeni bir cennet ve yeni bir dünya: Çünkü, ilk cennet ve ilk dünya sona erdi" deniyor, Vahiy kitabında. "Cennet" sözcüğünü çıkarın ve yalnızca "yeni bir dünya"yı bırakın. İşte, tüm ütopyacı dizgelerin sırrı ve reçetesi elinizdedir.*
>
> E. M. Cioran[1]

Modern devrimci hareketlerin dini kökleri dizgeli bir biçimde ilk defa Norman Cohn'un *The Pursuit of the Millennium* (Binyılın Peşinde) adlı yaratıcı çalışmasında ortaya çıkarılmıştır.[2] Yandaşları açısından komünizmin birçok bakımdan din işlevi gördüğü çokça belirtilmiştir. Bu olgu düş kırıklığına uğramış eski komünistlerin makalelerinden oluşan ve Soğuk Savaş'ın başlangıcından hemen sonra yayımlanmış ünlü bir derlemenin başlığına da yansımıştır: *The God that Failed* (Sınıfta Kalan Tanrı).[3] Cohn benzerliklerin, ayırdına varılandan daha çok olduğunu gösterdi. Yirminci yüzyıl komünizmi en parlak döneminde Ortaçağ sonlarında Avrupa'yı sarsmış olan binyılcı hareketlerin birçok özelliğini yineledi. Sovyet komünizmi modern bir binyılcı devrimdi ve Nazizm de keza; bununla birlikte, birçok Nazi'yi harekete geçiren gelecek tasavvuru bazı açılardan daha olumsuzdu.

Bazı kilit terimlere açıklık getirmekte yarar olabilir. Kimileyin *chiliast* denilen binyılcılar –*chiliad* bin parçadan oluşan herhangi bir şeydir ve Hıristiyan binyılcılar İsa'nın Yeryüzü'ne döneceğine ve yeni bir krallık kurup bin yıl boyunca hüküm süreceğine inanırlar– apokaliptik bir tarih görüşüne bağlı ka-

1 E. M. Cioran, *History and Utopia*, Londra, Quarter Books, 1996, s. 81.

2 Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, Londra, Secker and Warburg, 1957; bütünüyle gözden geçirilmiş basım, Londra, Paladin, 1970. Cohn'un Ortaçağ'daki binyılcılığı yorumlayışı David Nirenberg tarafından eleştirilmiştir: *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages*, Princeton NJ, Princeton University Press, 1996, s. 3-4.

3 R. H. Crossman (ed.), *The God that Failed*, New York ve Chichester, Sussex, Columbia University Press, 2001; ilk basım, Hamish Hamilton, Londra, 1950. Bu kitapta Arthur Koestler, Ignazio Silone, Richard Wright, André Gide, Louis Fischer ve Stephen Spender'ın makaleleri bulunmaktadır.

lırlar. Günlük dilde "apokaliptik" sözü bir felaketi ifade eder ama kutsal kitap dilinde bildirmek anlamındaki Yunanca bir sözcükten gelir; apokalips, göğe yazılmış sırların zamanın sonu geldiğinde açığa çıktığı bir vahiydir ve Seçilmişler açısından bunun anlamı felaket değil, kurtuluştur. Eskatologya sonuncu şeylere ve dünyanın sonuna ilişkin bir öğretidir (Yunancada *eschatos* "sonuncu" ya da "en uzak" demektir). Önce de işaret ettiğim gibi, ilk Hıristiyanlık eskatolojik bir külttü: İsa ve ilk müritleri dünyanın yakında yok olmaya yazgılı olduğuna inanıyorlardı. Böylece yeni ve kusursuz bir dünya ortaya çıkabilirdi. Bu olumlu özellik eskatologyada her zaman görülmez. Bazı pagan geleneklerde dünyanın sonunun tanrıların ölümü ve son felaket anlamına geldiği görülür. Naziler Hıristiyanlık'a özgü bir demonolojiyi benimsemiş olmakla birlikte bu türden olumsuz bir eskatologya ideolojilerinin önemli bir öğesiydi. Bununla birlikte, Ortaçağ binyılcılığını ve seküler binyılcı hareketleri apokaliptik inancın olumlu bir biçimi körükledi: Dünyadaki kötülüklerin sonsuza dek ortadan kaybolacağı bir Ahir Zaman beklentisi. (*Millenarianism*'le *millennialism* arasında bazen bir ayrım yapılır. İlki, İsa'nın kelimenin tam anlamıyla geri döneceğine inanırken, ikincisi, bir tür kutsal krallığın gelişini gözler. Ancak, bu terimler tutarlı olarak kullanılmaz ve tersi belirtilmedikçe, bunları birbirinin yerine kullanacağım.)

Batı toplumlarını etkilediği biçimiyle binyılcılık Hıristiyanlık'ın bir mirasıdır. Dinlerin çoğu bir başlangıcı ve sonu olan bir öykü olarak tarih anlayışından yoksundur. Hindular ve Budistler insan yaşamını kozmik çevrimde bir an olarak görürler; kurtuluş bu bitimsiz devirden salıverilmek anlamına gelir. Hıristiyanlık öncesi Avrupa'da Platon ve öğrencileri insan yaşamını buna çok benzer bir biçimde görüyorlardı. Kadim Yahudilik'te ise dünyanın bir sona yaklaşmakta olduğu düşüncesinden eser yoktur. Hıristiyanlık insanlık tarihinin erekbilimsel bir süreç olduğu inanışını aşılamıştır. Yunanca *telos* sözcüğü "son" demektir. İngilizcede son sözcüğü (*end*) ise hem bir sürecin vardığı son nokta hem de bir sürecin hizmet edebileceği bir amaç ya da niyet anlamına gelir. Hıristiyanlar tarihi erekbilimsel olarak düşünmek bakımından bunun her iki anlamda da bir sonu

olduğu kanısındaydılar: tarihin önceden belirlenmiş bir amacı vardı ve bu gerçekleştiğinde bir sona varacaktı. Marx ve Fukuyama gibi seküler düşünürler "tarihin sonu" yollu söylemlerini payandalayan bu erekbilimi miras aldılar. Bundan dolayı tarihi, illa ki kaçınılmaz olmayan ama evrensel bir amaç güden bir hareket olarak görürler. İlerleme kuramları da erekbilimsel bir görüşe dayanmaktadır. Tüm bu anlayışların gerisinde tarihin olayların nedeni olarak değil, gayesi olarak anlaşılması gerektiği düşüncesi vardır ve bu gaye insanlığın kurtuluşudur. Bu düşünce Batı düşününe ancak Hıristiyanlık'la birlikte girdi ve o gün bugündür batı düşününü biçimlendirmektedir.

Binyılcı hareketler Hıristiyan Batı'yla sınırlı olmayabilir. 1853'te Göksel Taiping Ordusu adlı bir hareketin önderi olan ve İsa'nın küçük kardeşi olduğuna inanan Hong Xiuquan, Nanjing'de ütopyacı bir topluluk kurdu. Bu topluluk on bir yıl sonra yirmi milyonu aşkın insanın öldüğü bir çatışmanın ardından ortadan kalkıncaya dek varlığını sürdürdü.[4] Taiping Ayaklanması binyılcı düşüncelerin kışkırttığı birkaç Çinli ayaklanmasından biridir. Bu düşünceler Çin'e Hıristiyan misyonerler aracılığıyla gelmiş olabilir ama benzer türden düşüncelerin burada zaten mevcut olması da söz konusu olabilir. Bir yıkım döneminin ardından göksel bir kurtarıcının yol göstericiliğinde bir barış çağının geleceği yolundaki inanışlar bu ülkede üçüncü yüzyıldan beri görülüyor olabilir.[5]

İster benzersiz bir biçimde Batı kaynaklı olsun, ister olmasın, bu tür inanışların Batı yaşamı üzerinde biçimlendirici bir etkisi olmuştur. Ortaçağ binyılcılığı Hıristiyanlık'ın başlangıcına dek izi sürülebilen inançları yansıtıyordu. Jakobenizm, Bolşevizm ya da Nazizm gibi modern siyasal dinler binyılcı inanışları bilim olarak yeniden oluşturdular. Basit bir Batı uygarlığı tanımı yapmak mümkünse eğer, bunun binyılcı düşüncenin önemli rolüyle ilgili olarak ifade edilmesi gerekecektir.

Binyılcı inanışlar bir şey, binyılcı hareketler başka bir şey ve binyılcı rejimler daha başka bir şeydir. Binyılcı bir hareket ancak

4 Jonathan Spence'in parlak çalışmasına bakınız: *God's Chinese Son: The Taiping Heavenly Kingdom of Hong Xiuquan*, Londra, Harper Collins, 1996, s. xix.

5 *Age*, s. xxi.

belirli bir tarihsel koşulda ortaya çıkar. Bazen bu, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Çarlık Rusyası ve Weimar Almanyası'nda görüldüğü gibi, büyük ölçekli toplumsal bir çalkantı durumudur; kimileyin de, Amerika Birleşik Devletleri'nde 11 Eylül'de olduğu gibi travmatik bir olaydır. Bu tür hareketler çoğunlukla felaketlerle bağlantılıdır. Binyılcı inanışlar algıyla gerçeklik arasındaki normal bağın koptuğu bir tür bilişsel uyuşmazlık belirtisidir.[6] Rusya ve Almanya'da savaş ve ekonomik çöküş yetkin binyılcı rejimler ortaya çıkarmışken, Amerika'da benzeri görülmemiş bir terör saldırısı, gereksiz bir savaşın ve anayasada bir değişikliğin de içinde bulunduğu bir binyılcı salgına yol açmıştır. Binyılcı inanışların siyasette ne zaman ve nasıl belirleyici bir güç durumuna geldiği tarihsel rastlantılara bağlıdır.

Apokaliptik inançlar Hıristiyanlık'ın doğuşuna ve daha öncesine dayanır. Bu inançların Hıristiyanlık tarihi boyunca tekrar tekrar ortaya çıkmaları dindışı alandan bir saldırı değildir: Başlangıçtan beri var olan bir şeyin işaretidir. İsa'nın öğretisi insanlığın son günlerini yaşamakta olduğu inanışına dayanıyordu. Eskatologya İsa'nın esinlediği hareket açısından can alıcıydı. Bu bakımdan İsa Yahudi bir apokalips geleneğine aitti ama apokaliptik inançlara eşlik eden köktenci düalist dünya görüşü kutsal kitap Yahudiliğinde hiç görülmez. Eskatologyanın İsa'nın öğretisindeki önemli rolü diğer geleneklerin etkisini yansıtmaktadır.

Çağdaş tarih bilimi İsa'nın heterodoks bir karizmatik Yahudilik akımının üyesi olduğunu makul bir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde göstermiştir.[7] İsa'nın müritleri için kul-

6 Olağan algı örüntülerindeki bozulmaya bir yanıt olarak binyılcı hareketler üzerine bir çalışma için, bkz. Michael Barkun, *Disaster and Millennium*, New Haven, Yale University Press, 1974.

7 Bunun Hıristiyan kökeni konusunda çok engin ve tartışmalı bir yazın vardır. Bununla birlikte, İsa'nın karizmatik bir Yahudi öğretmen olarak portresi için, bkz. Geza Vermes, *Jesus the Jew: A Historian's Reading of the Gospels*, Londra, William Collins, 1973. Yeniden basımı için, bkz. Fortress Press, Philadelphia, 1981. İsa'nın doğumuna ilişkin bir inceleme için, bkz. *The Nativity: History and Legend*, Londra, Penguin, 2006. A. N. Wilson kendi kusursuz kitabında İsa'nın Vermes'dekine benzer bir portresini çizmektedir: *Jesus*, Londra, Pimlico, 2003. Eskatologya inanışının İsa'nın öğretisindeki önemli rolünü görmek için, bkz. Norman Cohn, *Cosmos, Chaos and World to Come: The Ancient Roots of Apocalyptic Faith*, 2. basım, New Haven ve Londra, Yale University Press, 1995, 11. Bölüm.

lanılmaya başlanan "Hıristiyan" terimi Yunanca *christos* ya da "meshedilmiş olan" sözcüğünden gelir ve İbranice ve Aramicede "mesih"in de anlamı budur. İbrani Kutsal Kitabı'nda çok az geçen "Mesih" terimi krala ya da yüksek rahibe verilen bir unvandır. Hıristiyanlık'ın Paulus döneminden itibaren evrensel bir din olarak gelişmesiyle birlikte "mesih" Tanrı tarafından bütün insanlığın kefaretini ödemek üzere gönderilmiş tanrısal bir kişi anlamını edinmiştir.

Başlangıçta yalnızca diğer Yahudilere yönelik bir ileti olan İsa'nın öğretisi eski dünyanın sona ermekte ve yeni bir krallığın kurulmakta olduğu yolundaydı. Yeryüzü meyveleri sınırsız bir bollukta olacaktı. Yeni krallığın sakinleri –yeniden yaşama döndürülecek erdemli ölüler de içinde olmak üzere– fiziksel ve ruhsal hastalıklardan kurtulacaklardı. Yozlaşmanın olmadığı yeni bir dünyada yaşayarak ölümsüz olacaklardı. İsa bu yeni krallığı duyurmak ve yönetmek üzere gönderilmişti. İsa'nın etik öğretisinde özgün ve dikkat çekici birçok şey vardır. Diğer Yahudi peygamberlerin yapmış oldukları gibi zayıf ve güçsüzleri savunmakla kalmamış, toplumdışına itilmiş kimselere de kucak açmıştı. Bununla birlikte, yeni bir krallığın hazırda olduğu inancı onun iletisinin can damarıydı ve müritlerince de öyle kabul edildi. Yeni krallık gelmedi, İsa tutuklandı ve Romalılarca idam edildi. Hıristiyanlık tarihi kurucu nitelikteki bu eskatolojik düşkırıklığı deneyimiyle baş etmeye yönelik bir dizi girişimdir.

Bu çıkmaz Albert Schweitzer'ın gözünden kaçmamış ve şöyle yazmıştır:

> İsa insanoğlu olarak geleceği bilgisiyle tarihin doğal akışını sona erdirecek sonuncu devrim için dünyanın çarkına yapışır. Çark dönmeyince, üzerine kapanır. Döndüğündeyse, eskatolojik durumu, yani kusursuz bağlılık ve suçsuzluk durumunu getirmek yerine, onu ezer geçer. İsa böyle bir durumu ortadan kaldırmıştır.[8]

8 Albert Schweitzer, *The Quest for the Historical Jesus*, New York, Dover, 2006, s. 369. Schweitzer'den bu bölümü Philip Rieff ölümünden sonra yayımlanmış olan güzel kitabında alıntılamıştır: *Charisma: The Gift of Grace, and How it Has Been Taken Away from Us*, New York, Pantheon Books, 2007, s. 69.

Aslında, eskatolojik umut yıkılmamıştı. İsa'nın ilk Kilise'deki müritleri arasında onun ölüler arasından dirildiği ve göğe yükseldiği inancı oluştu. Çok geçmeden İsa'nın dünyanın sonu öğretisini içsel bir değişim metaforu olarak yorumlama girişiminde bulunuldu.

Aziz Paulus'ta Tanrı'nın krallığının tinsel bir değişim alegorisi olduğunun işareti zaten vardır. İsa hareketini muhalif bir Yahudi mezhebinden evrensel bir dine dönüştüren kişi herkesten çok Paulus'tur; Tarsuslu Saul diye de anılan Helenleştirilmiş bir Yahudiydi. Paulus İsa'nın ilk müritlerinin dünyanın bir sona yaklaşmakta olduğu beklentilerini paylaşıyordu ama tüm insanlık için geçerli bir Son görüşü için yolu açtı. Aziz Augustinus (İS 354-430), İsa ve müritlerini harekete geçiren eskatolojik umutları etkisiz kılmaya yönelik daha dizgesel bir uğraş verdi. Başlangıçta kötülüğü dünyanın değişmez bir özelliği olarak gören Manicilik dinine bağlanmıştı ve teolojisinde bu görüşün belirgin izleri görülmektedir. Mani aydınlıkla karanlık arasındaki savaşın sonsuza dek süreceğine inanırken, İsa'nın müritleri kötülüğün hepten ortadan kalkacağı bir Ahir Zaman'ı bekliyorlardı. Augustinus insanın giderilmesi olanaksız bir biçimde kusurlu olduğuna inanıyordu ve bu ilk günah öğretisi Hıristiyan ortodoksluğun temel ilkesi oldu. Yine de, Hıristiyanlık bunu İsa'dan çok Mani'ye borçlu olabilir.

Augustinus Hıristiyan inancını yeniden formüle ederken Platonculuğun da büyük etkisi altında kaldı. Platon'un tinsel şeylerin sonsuz bir dünyaya ait oldukları yolundaki görüşünden çok etkilenerek zamanın sonunun tinsel bir açıdan anlaşılması gerektiğini belirtti; gelecekte bir ara gerçekleşecek bir olay olarak değil, her an olabilecek içsel bir dönüşüm olarak. Augustinus Hıristiyanlık'a aynı zamanda Dünya Devleti ve Tanrı Devleti arasında kategorik bir ayrım düşüncesini de getirdi. İnsan yaşamı ilk günahla damgalandığından, iki kent asla bir olamaz. İnsanın cennetten kovuluşundan bu yana kötülük her insanın yüreğinde iş başındadır; bu dünyada alt edilmesi olanaksızdır. Bu öğreti Hıristiyanlık'a hiçbir zaman bütün bütüne yitirmediği anti-ütopyacı bir eğilim kazandırdı ve Hıristiyanları insana dair meselelerde temel bir değişiklik beklentisinde

olan herkesin yaşadığı düş kırıklığından kurtardı. Kötülüğün ortadan kaldırılabileceği inancı, ki Ortaçağ binyılcılarına esin vermiş ve Bush yönetiminde yeniden su üzerine çıkmıştır, Augustinusçu açıdan hiç ortodoks değildir. Bununla birlikte, bu türden bir inanış İsa'nın müritlerinin ait oldukları apokaliptik kültün önemli bir özelliğiydi. Batı tarihi boyunca yinelenen binyılcılık salgınları Hıristiyanlık'ın köklerine heretik bir dönüştür.

Augustinus Son'a ilişkin umudu sözcüğü sözcüğüne almayarak, eskatologyayı içinde barındırdığı riskleri azaltarak muhafaza etti. Tanrı krallığı zamandışı bir dünyada vardı ve bunun simgelediği içsel dönüşüm tarihin herhangi bir anında gerçekleştirilebilirdi. Efes Konsili'nin 431'de binyılcılığı (*millennialism*) mahkûm etmesiyle birlikte Kilise bu Augustinusçu görüşü benimsediyse de, bu İsa'yı esinlemiş olan inançlara geri dönen binyılcı (*chiliastic*) hareketlerin patlak vermesine engel olmadı. Binyılcılığın Kilise'deki rolüne de son vermedi. On ikinci yüzyılda Fiore'li Joachim (1132-1202) Augustinus'un teolojisini tersine çevirdi. Kutsal yazılardan içrek bir anlam çıkardığına inanarak –Kutsal Topraklar'daki seyahati sırasında bir tür tinsel aydınlanma yaşamış bir Sistersiyen tarikatı başkeşişiydi– Hıristiyan Üçleme öğretisini insanlığın üç evreden geçerek yükseldiği bir tarih felsefesine dönüştürdü. Baba Çağı'yla başlayıp Oğul Çağı yoluyla Ruh Çağı'na, Son Yargı'ya dek sürecek evrensel bir kardeşlik dönemine doğru ilerleyecekti. Her çağın bir önderi vardı; ilkinde İbrahim baştaydı, ikincisindeyse İsa. Kutsal üçlemedeki üçüncü kişinin cisimleştiği yeni ve sonuncu önder Joachim'in 1260'ta gelmesini beklediği Üçüncü Çağ'ı başlatacaktı. Joachim'in üçlemeci tarih felsefesi Ortaçağ Hıristiyanlığı'nı eskatologya ateşiyle yeniden harmanladı ve üç evreli bu düzenlemesi sonraki birçok Hıristiyan düşünürde yeniden ortaya çıktı. Fransisken tarikatının köktenci bir kanadınca benimsenen Joachimci kehanet güney Avrupa'daki binyılcı hareketlere esin verdi. Almanya'da İmparator II. Friedrich'in çevresinde mesihçi bir kültün oluşmasına yardımcı oldu. II. Friedrich bir Haçlı Seferi sırasında Kudüs'ü fethettikten sonra kendini Kudüs kralı olarak taçlandırmış ve Papa IX. Gregorius tarafından Deccal'likle suçlanmıştı.

İnsanlık tarihinin üç evreye bölünmesinin seküler düşün üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Hegel'in insan özgürlüğünün üç diyalektik evreden geçerek evrildiği yolundaki görüşü; Marx'ın ilkel komünizmden sınıf toplumu yoluyla küresel komünizme ilerleme yolundaki kuramı; Auguste Comte'un insanlığın dinsel evreden metafizik ve bilimsel gelişim evrelerine geçerek evrildiği yolundaki Olgucu tasavvuru üç bölümlü bir şemanın tekrarlarıdır. Tarihin alışılmış üç evreye bölünmesi –Antikçağ, Ortaçağ ve Modern Çağ– Joachimci düzenlemeyi yineler. Daha dikkat çekici olan, sonraki bölümde de görüleceği gibi, Joachim'in Nazi devletine Üçüncü Reich adını veren bir üçüncü çağ kehanetiydi. (Antikçağ ve Modern Çağ gibi kavramlar vazgeçilmez sanat terimleri olmuştur ve bunların ifade ettikleri düşünce şemasını eleştirsem de bunları kullanacağım.)

Apokalipsin seküler versiyonlarında yeni çağ insan edimi yoluyla oluşur. İsa ve müritlerine göre, yeni krallık ancak Tanrı'nın istemiyle oluşabilirdi; ne var ki, Tanrı'nın istemine Beliyal ya da Şeytan olarak kişileştirdikleri kötülüğün gücü karşı koyuyordu. Bu bakışa göre dünya iyi ve kötü güçler arasında bölünmüştür; insanlığın şeytanca bir güç tarafından yönetilebileceği yollu bir ima bile vardır. İbrani Kutsal Kitabı'nda böyle bir şey görülmez. Şeytan, Eyüb'ün Kitabı'nda kötülüğün kişileşmesi değil, Yehova'nın elçisi olarak boy gösterir. Dünyanın iyi ve kötü güçler arasında bir savaş alanı olduğu görüşü ancak sonraki İbrani apokaliptik geleneklerde ortaya çıkmıştır.

Zerdüştçü Zurvanizm diniyle Ölü Deniz Tomarlarında yazıya geçirilmiş türden apokaliptik İbrani inanışları arasında pek çok benzerlik vardır ve İbrani apokaliptik düşünü büyük olasılıkla Zerdüştçülük'ün etkisini yansıtır. İnsan yaşamını aydınlıkla karanlık arasında aydınlığın zaferiyle sonuçlanabilecek bir savaş olarak düşünen ilk kişi Zerdüşt olsa gerektir. Zarathustra olarak da bilinen bu İranlı peygamber İÖ 1500 ile 1200 yılları arasında bir dönem yaşamıştı. Zerdüştçülük dünyanın en barışçıl dinlerindendir. Bununla birlikte Zerdüşt Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık üzerindeki biçimlendirici etkisinden dolayı Batı tarihi boyunca tekrar tekrar patlak veren inanca dayalı şiddetin en büyük kaynağı olabilir.

İnsan yaşamı birçok gelenekte iyilik ve kötülük arasındaki bir savaş olarak görülmekle birlikte bu çatışmanın ilelebet süreceği kanıksanmıştır. Aydınlıkla karanlık arasındaki bitmez tükenmez almaş Mısır mitinde de görülür. Kimileri bu mücadelenin karanlıkla sonlanmasını beklemiştir; İÖ sekizinci yüzyılda yaşamış olan Yunan ozan Hesiodos insanlık tarihini ilksel bir Altın Çağ'dan insanlığın ortadan kalkacağı bir demir çağına doğru olan bir gerileme süreci olarak resmetmiştir. Kusursuz toplumu andıran bir şey varsa eğer, bu geçmiştedir; hiçbir zaman bu kozmik mücadelenin aydınlığın zaferiyle sonuçlanabileceği düşünülmemiştir. Zerdüşt bile bunun zaferinin önceden belirlenmiş olduğuna inanmıyor olabilirdi. Zerdüştçü metinler, dünyanın sonunu bildirmek yerine, peygamberin müritlerini sonucu kuşkulu bir mücadeleye çağırırlar. Yine de, iyiliğin *üstün gelebileceği* inancı insan düşününde yeni bir gelişmeydi ve bilebildiğimiz kadarıyla, Zerdüşt'ten kaynaklanıyordu.[9]

Bu ikici dünya görüşü Mani dini tarafından miras alındı. Mani İS 216 dolayında Babil'de doğmuş ve 277'de Zerdüştçü otoriteler tarafından heretik olarak şehit edilmiş sonraki İranlı peygamberdir ve öğretisinin Augustinus üzerinde büyük etkisi olmuştur. Mani bir aydınlık ve karanlık ikiciliğinin dünyanın değişmez bir özelliği olduğuna inanması bakımından Zerdüşt'ten ayrılıyordu. Manicilik Çin'e kadar yayıldı ve bu süreçte Budizm'in bazı imgelerini ve simgeciliğini benimsedi. Maniciler bu dönüşümler sırasında kötülüğün kökünün asla kazınamayacağına olan inançlarını korudular. Mani dini bu noktada Zerdüştçülük'ten ve İsa'nın öğretisinden kökten ayrılır.

Manici ikicilik, Hıristiyanlık'ın zulmüne uğramış olmasına karşın günümüze dek türlü türlü kılıkta yeniden ortaya çıkan Gnostisizmin bir parçası oldu. Gnostisizm içinden çıkılmaz karmaşıklıkta bir gelenek olmakla birlikte şeytanca güçlerin yönetimindeki karanlık bir dünyaya ilişkin temel tasavvurunun din tarihi üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. İsa'nın ölümünden sonraki ilk birkaç yüzyıl boyunca Hıristiyanlık içinde Gnos-

9 Zerdüşt'ün aydınlıkla karanlık arasındaki savaşın sonucunun belirsiz olacağına inanmış olabileceği konusunda, bkz. R.C. Zaehner, *The Teachings of the Magi*, Oxford, Oxford University Press.

tik bir akım vardı ve yalnızca İsa'nın aktardığı gizli öğretileri paylaşanların kurtulabileceği savıyla diğerlerinden ayrılıyordu. Gnostisizm terimi bilgi anlamındaki Yunanca *gnosis* sözcüğünden geliyor ve Hıristiyan inancının neredeyse her bakımdan kıyasıya tartışıldığı ilk Hıristiyanlık döneminin çalkantılı dünyasında Gnostikler yalnızca bir tür içrek tinsel anlayışa sahip olanların –belki sayılı insanın– kurtulacağı ve bunun bu dünyadaki fiziksel bir ölümsüzlükten değil, insan bedeninden ve maddi dünyadan kurtulmaktan oluştuğu inancını temsil ediyorlardı. Bu inançlar dizisi, her ne kadar İsa'nınkiyle çok ortak yanı olmasa da ve ilk Kilise tarafından kınansa da, Hıristiyanlık'ın bir bileşeni olmaya devam etti. Gnostiklerin metinlerinden geriye kuşkuya yer bırakmayacak çok az şey kalmıştır ama Gnostisizm'in bir çeşidinin Katharcılar arasında yeniden ortaya çıktığı anlaşılıyor. Katharcılar on ikinci yüzyıl Fransa'sında Papa III. Innocentius onlara karşı bir haçlı seferi başlatıncaya ve (yarım milyon dolayında insanın öldürüldüğü kırk yıllık bir savaştan sonra) tarihten neredeyse silininceye dek varlık gösterdiler. Bununla birlikte, Gnostisizm ortadan kalkmadı. Varlığını sürdürdü ve –Gnostik geleneklere ilişkin usta işi bir incelemenin yazarı olan Hans Jonas'a göre– Martin Heidegger'in felsefesi de içinde olmak üzere beklenmedik birçok kılıkta ortaya çıkarak kendini yeniden yarattı.[10]

Ne var ki, Hıristiyanlık tarihi boyunca tekrar tekrar çıkan binyılcılık salgınlarında yeniden baş gösteren Gnostisizm değildi. İyilikle kötülük arasında kozmik bir savaş olduğuna duyulan inançtı. Bu İsa ve müritlerini harekete geçirmiş olan bir inançtı ve Zerdüşt'ün ikici dünya görüşünü yineliyordu. Zerdüşt'ün dünya görüşü Batı tektanrıcılığı –İslam ve modern siyasal dinler bunun vazgeçilmez birer parçasıdır– üzerindeki biçimlendirici etkisi yoluyla Batı düşünü ve siyasetini büyük ölçüde şekillendirdi. Nietzsche iyilik ve kötülüğün Zerdüşt'ün bir icadı olduğunu söylerken abartıyor olabilirdi ama bütün bütüne yanılmıyordu.

10 Hans Jonas, *The Gnostic Religion*, 2. basım, Boston, Beacon Press, 1963, 13. Bölüm, s. 320-340. Gnostisizm'e ilişkin başka sağlam görüşler için, bkz. Kurt Rudolph, *Gnosis: The New Nature and History of Gnosticism*, San Francisco: HarperCollins, 1987; Elaine Pagels, *The Gnostic Gospels*, New York, Random House, 1989.

Hıristiyanlık Batı uygarlığının özüne eskatologyayı aşıladı ve Augustinus'a rağmen bu zaman zaman yeniden ortaya çıktı. On birinci ve on altıncı yüzyıllar arasında İngiltere ve Bohemya'da, Fransa ve İtalya'da, Almanya ve İspanya'da ve Avrupa'nın daha başka birçok yerinde binyılcı inançların esinlediği hareketler boy gösterdi. Bu hareketlere ilgi duyan insanlar ister savaş, veba ya da ekonomik zorluklardan etkilenmiş olsunlar, ister olmasınlar, bu hareketler kendilerini artık tanıyamadıkları ya da özdeşleşemedikleri bir toplumda bulan topluluklar arasında gelişti. Bunlar arasında en olağandışı olanı birkaç yüzyıl boyunca Avrupa'nın birçok yerine yayılmış bir pir ve müritler ağı olan Özgür Ruh Kardeşliği'ydi.[11] Özgür Ruh bir Hıristiyan heretikliğinden ibaret olmayabilirdi. Özgür Ruh'un kimileyin Beghardlar ya da kutsal dilenciler olarak bilinen müritleri on ikinci yüzyılda İspanya'da ve daha başka yerlerde benzer heterodoks inançlar vaaz eden Sufilerinkine benzer giysiler giyiyorlardı ve Özgür Ruh aynı zamanda hâlâ varlık gösteren ve hiçbir zaman yalnızca Hıristiyan olmayan Gnostik geleneklerden esinlenmiş olabilirdi. Her durumda, Özgür Ruh Kardeşleri –Hıristiyan ya da Müslüman– her şeyden önce ortalama bir anlayışın ötesindeki bir deneyim türüne eriştiklerine inanan gizemcilerdi. Bu aydınlanma, Kilise'nin sandığı gibi, inançlının yaşamında Tanrı tarafından bir lütuf olarak bahşedilmiş ender bir olay değildi. Bunu deneyimlemiş olanlar günaha girmekten âcizdi ve –kendi gözlerinde– artık Tanrı'dan ayırt edilemezlerdi. Sıradan insanlığı sınırlayan ahlaksal bağlardan kurtulduklarından, istediklerini yapabilirlerdi. Bu tanrısal bir biçimde ayrıcalıklı olma duygusu tüm yerleşik kurumların –yalnızca Kilise'nin değil, ailenin ve özel mülkiyetin de– tinsel özgürlüğün önünde bir engel olarak mahkûm edilmesi biçiminde ifade edilmişti.

Bu tür gizemci inançların uygulamada büyük bir etkisinin olmayabileceği düşünülebilir. Aslında, yaklaşmakta olan bir Ahir Zaman'la ilgili binyılcı inanışlarla etkileşerek geç Ortaçağ Avrupası'nın birkaç yerindeki köylü ayaklanmalarını kö-

11 Özgür Ruh heretikliğine ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. Cohn, *The Pursuit of the Millenium*, özellikle 8. ve 9. bölümler. Cohn'un Özgür Ruh'a ilişkin anlatısı Robert E. Lerner tarafından eleştirilmiştir: *The Heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1991.

rüklemekte yardımcı oldu. Bu patlayıcı karışım Almanya'nın kuzeybatısındaki Münster kentinde bir komünizm deneyimine yol açtı. On altıncı yüzyıl başlarına gelindiğinde, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde Katolik Kilisesi'ni yerinden eden Reformasyon, teolojisi, ortaya çıkmakta olan modern devlete itaati işaret eden Luther'in ya da kilisenin yönetimindeki katı kurumlarda ısrar eden Calvin'in tasavvur etmediği kadar köktenci mezhepler doğurmaktaydı. Bunlar arasındaki başlıca mezhep ilk Hıristiyanlık'ın öğretilerini geri getirmeyi amaçlayan bir hareket olan Anabaptistlerdi. Bu hareketi oluşturan mezhepler inançlının Kilise'yi ve baskın toplumsal düzeni reddinin bir simgesi olarak ikinci bir vaftiz uygulamasını teşvik ettiler. 1534 başlarında Anabaptistler, çok sayıda vaizin, rahibenin ve halktan insanın Anabaptistliği benimsemesini sağladıktan sonra, ilk silahlı ayaklanmalarını gerçekleştirdiler ve Münster belediyesiyle pazar yerinin denetimini ele geçirdiler. Bu kent Anabaptistlerin bir kalesi oldu. Yakın kentlerdeki Anabaptistler buraya akın ederken, Lutherciler de buradan kaçtılar. Dünyanın geri kalanının Paskalya'dan önce yıkılacağı ama Münster'in kurtulup Yeni Kudüs olacağı ilan edildi.

Katolikler ve Lutherciler kovuldularsa da kalanlar kent meydanında yeniden vaftiz edildiler. Katedral yağmalandı ve buradaki kitaplar yakıldı. Sonra, Kutsal Kitap dışındaki tüm kitaplar yasaklandı. Ortak mülkiyet yolunda ilk adımlar atıldı. Para, altın ve gümüşün bütünüyle devredilmesi gerekmişti. Evlerin kapıları her zaman açık tutulmalıydı. Eski bir terzi çırağı olan Jan Bockelson'ın önderliğinde (Leidenli Jan olarak bilinir) bu önlemler daha ileri götürüldü. Özel mülkiyet yasaklandı ve çok çeşitli suçlar için ölüm cezasının yanı sıra iş denetimi getirildi. Kocalarına itaat etmek istemeyen kadınlar ölüme mahkûm edilebiliyordu; zina işleyenler de öyle, ki bu Anabaptist topluluktan olmayan biriyle evlenmeyi de kapsıyordu. Bu püriten rejim uzun sürmedi. Bir tür çokeşlilik yürürlüğe girdi ve buna göre bir kadının evlenmemesi ölümle cezalandırılacak bir suçtu. Bu da uzun sürmedi; bazı kadınlar buna uymayı kabul etmediler ve idam edildiler. Sonrasında, kolayca boşanmak olanaklı oldu ve bu bir çeşit özgür aşka yol açtı.

1534 yılı sonbaharında Bockelson kendini Münster kralı ilan etti. Kendini yalnızca dünyevi bir hükümdar olarak değil, dünyanın son günlerine başkanlık eden bir Mesih olarak da görüyordu. Jakobenlerin örnek alacakları bir yenilik olarak sokak ve yapılara yeni adlar verdi ve yeni bir takvim yürürlüğe koydu. Bu yeni düzenin ilk günleriyle birlikte kadınların ön sırada geldiği idamlar başladı. Artık kent Kilise'ye bağlı güçlerin ağır kuşatması altındaydı ve halk açlık çekiyordu. Bockelson açlıktan kırılan tebaasının dikkatini başka yöne çekmek için göz kamaştırıcı kutlamalar –yarışlar, danslar ve tiyatro oyunları– yapılmasını emretti. Aynı zamanda izinsiz toplantıları yasakladı. Açlık devam etti ve 1535 Haziran'ında kentin savunma sistemi kırıldı. Bockelson yakalandı. Halk önünde aylarca küçük düşürüldükten sonra kent meydanında kızgın demirle işkence edilerek öldürüldü.

Münster'de Leidenli Jan'ın kurduğu din-erkil-komünist rejim binyılcılığın tüm işaretlerini taşır. Norman Cohn binyılcı mezhep ve hareketleri beş ayırt edici özelliği olan bir kurtuluş düşüncesine bağlı olarak tanımlar: İnançlılar topluluğunun yararlanması bakımından *ortaklaşa*dır; cennetten ya da öbür dünyadan çok yeryüzünde gerçekleşmesi bakımından *dünyevi*dir; yakında ve ansızın ortaya çıkacak olması bakımından *ufukta*dır; yeryüzündeki yaşamı iyileştirmenin yanı sıra dönüştürmesi ve kusursuzlaştırması bakımından *bütünsel*dir; gelişinin tanrısal aracılıkla olması ya da gerçekleşmesi bakımından *mucizevidir*.[12]

Jakobenlerden başlayarak modern devrimciler bu görüşleri paylaştılar ama binyılcılar dünyayı ancak Tanrı'nın yeniden yaratabileceğine inanırken, modern devrimciler bunun ancak insanlık tarafından yeniden biçimlendirilebileceğini düşündüler. Ortaçağ'da inanılan her şey kadar inandırıcılıktan uzak bir anlayıştır bu. Belki de bundan dolayı her zaman bilimin yetkesine sahip bir şey olarak sunulmuştur. Modern siyaseti insanlığın ezeli günahlardan bilginin gücü sayesinde kurtulabileceği düşüncesi gütmüştür. En köktenci biçimleriyle bu inanç, son iki yüzyılı tanımlayan devrimci ütopyacılık deneylerine payanda olmuştur.

12 Cohn, *The Pursuit of Millenium*, s. 13.

Ütopyanın Doğuşu

> *... bir bireyin kendine bir başkasından daha çok değer vermekten vazgeçmeden ve kimseye köstek de olamayacağı biçimde herkesi yeniden bir araya getirmenin yollarını düşünen insanlar ortaya çıktılar. Bu görüş uğruna pek çok savaş yapıldı. Tüm savaşçılar bilimin, aklın ve nefsi koruma içgüdüsünün insanları eninde sonunda akılcı ve uyumlu bir toplumda birleşmek zorunda bırakacağına inanıyorlardı ve bundan dolayı "akıllılar" bu arada bu süreci hızlandırmak adına olanca ivedilikle "akılsızlar"ı ve onların düşüncesini amlamaktan âciz kimseleri bu düşüncenin üstün gelmesine engel olmasınlar diye yok etmeye uğraştılar.*
>
> Fyodor Dostoyevski[13]

Ütopya her zaman devrimci ya da açıktan açığa siyasi bir düşünce bile olmamıştır. Kusursuz bir toplum düşüncesi birçok kültürde ve tarihin büyük bölümünde insanlığın aklını meşgul etmiştir; ama bu gerçekleştirilebilir bir geleceği görür gibi olmaktan çok yitik bir cennetin anısı olarak yorumlanmıştır. Platon ideal cumhuriyetini tarih öncesi bir Altın Çağ'a yerleştirmişti ve günümüzden iki yüz yıl kadar öncesine dek kusursuz bir toplum, geri getirmenin olanaksız olduğu bir geçmişte ya da hiçbir haritada yer almayan uzak bir diyarda bulunan bir yer olarak düşünülüyordu. *Ütopya*'nın (1515) yazarı Sir Thomas More –hem "iyi bir yer" hem de "hiçbir yer" anlamındaki bu terim onun tarafından ortaya atılmıştır– düşsel topluluğunu uzak bir diyara yerleştirdi. Bir toplumsal reform aracı olarak kullanıldığında bile ütopya düşüncesi hep devrimci olmamıştır. Birçok ütopya, toplumu altüst etmeyi değil, toplumun örnek alabileceği kusursuz bir topluluk yaratmayı amaçlamıştır. Ütopyacılık dünyayı zorla yeniden kurmaya yönelik bir girişimden önce dünyadan geri çekilme hareketiydi.

On dokuzuncu yüzyılda birkaç dini reformcu ve ahlakçı sosyalist tarafından ütopyacı topluluklar kuruldu. John Humphrey Noyes (1811-86) –papaz olarak takdis edilmişti ve Tanrı'yla

13 F. Dostoyevski, "The Dream of a Ridiculous Man", *A Gentle Creature and Other Stories*, içinde, çev. Alan Myers, Oxford, Oxford University Press World's Classics, 1995, s. 125.

günahsız bir birlik durumuna ulaşmış olduğuna inanıyordu– 1848'de New York'un kuzey bölgesinde "Hıristiyan mükemmeliyetçiliği", "Kutsal Kitap komünizmi" ve "karmaşık evlilik" ilkelerini temsil edecek Oneida topluluğunu kurdu. 1825'te İngiliz sanayici ve sosyalist Robert Owen (1771-1858) Harmonie kentini (Indiana) satın aldı ve ortak yaşam düşüncesinin vücut bulacağı New Harmony'yi kurdu. Charles Fourier (1772-1837) –"anti-aslan", "anti-balina" gibi yalnızca insanlara hizmet etmek için var olacak yeni türlerin ortaya çıkmasını bekleyen ve (*The Blithedale Romance* adlı romanında Nathaniel Hawthorne'a göre) insanlığın gelişiminde denizin limon tadı kazanacağı bir günün geleceğine inanan Fransız ütopyacı sosyalist– "falanster"lerin, üyelerinin bir tür özgür aşkı yaşama geçirdikleri komünlerin kurulmasını savunuyordu.

Bu ütopyacı toplulukların köktenci düşün üzerinde bir etkisi olduysa da çevrelerindeki toplum üzerinde büyük bir etkisi olmadı. Olağan insani eğilimlere ters düştüklerinden ve kurucularındaki ayrıksılık bunlara da sirayet ettiğinden, birçoğu bir kuşak içinde ya da daha önce hezimete uğradı. Bu toplulukların ortadan kalkmış olmalarının ütopyacı bir özelliğe sahip olduklarının saptanması için yeterli olduğu düşünülebilir. Peki, bir topluluğu ya da projeyi ütopyacı kılan şey nedir? Ütopyacılık pek çok defa tanımlanmaya çalışılmıştır ama tek başına hiçbir formül bunu bütün çeşitliliğiyle kapsayamaz. İsaiah Berlin şöyle yazıyordu:

> Bildiğimiz tüm ütopyalar herkes için, her zaman ve her yerde nesnel olarak doğru amaçların uyumuna ve keşfedilebilirliğine dayanmaktadır. Bu Platon'un Cumhuriyet'i ve Yasalar'ından Zenon'un anarşist dünyasına ve İambulos'un Güneş Kenti'nden Thomas More ve Campanella'nın, Bacon ve Harrington'ın ve Fénelon'un Ütopya'larına dek her ideal kent için geçerlidir. Mably ve Morelly'nin komünist toplumları, Saint-Simon'un devlet kapitalizmi, Fourier'in Falanster'leri, Owen ve Godwin'in, Cabet, William Morris ve Çernişevski'nin, Bellamy, Hertzka ve diğerlerinin (on dokuzuncu yüzyılda bunlardan yana bir eksik yoktu) çeşitli anarşizm ve ortaklaşacılık

> bileşimleri Batı'da toplumsal iyimserliğin sacayağına dayanır... insanların ana meseleleri, sonuçta, tarih boyunca aynıdır; yani, esas itibariyle çözümlenebilir; ve çözümler uyumlu bir bütün oluşturur... Bacon'dan Condorcet'ye, Komünist Manifesto'dan modern teknokratlara, komünistlere, anarşistlere ve alternatif toplum arayışındakilere dek reformcu ve devrimci iyimserliğin birçok çeşidinde bu ortak bir temeldir.[14]

Ütopyacılık, Berlin'in görüşünün tersine, her zaman insan gereksinimlerine ilişkin nesnel bir bilgiye sahip olduğu iddiasını içermez. Din tarihi tanrısal bir vahiy olarak aldıkları bir kusursuzluk ülküsüne vücut vermeyi amaçlayan toplulukların birçok örneğini içerir. Bu tür topluluklar herhangi bir bilgi iddiasından çok inanca dayanmaktadır ama kusursuzluk ülküleri temel insani özelliklerle çatıştığı kadarıyla hâlâ ütopyacıdırlar. Leiden'li Jan'ın kurduğu din-erkil, komünist kent-devlet bu tür bir dinsel ütopyaydı.

Berlin tüm ütopyaların ana özelliğinin nihai bir uyum düşü olduğu konusunda haklıdır. İnsani amaçların ister Platon'daki gibi değişmediğine ya da Marx'taki gibi evrildiğine inanılsın; ister bu amaçların özü doğa yasalarının bilimsel keşfi yoluyla biliniyor ya da bir inanç meselesi olarak kabul ediliyor olsun, geriye insan yaşamının olağan çatışmaları kalır. Bireyler ve toplumsal gruplar arasındaki çıkar çatışmaları, iyi yaşam ülküleri arasında ya da içindeki karşıtlık, kötülükler arasında seçim; her toplumda görülen bu çatışmalar önemsizleşir.

Bir uyum durumu arayışı ütopyacı düşünce açısından tanımlayıcıdır ve temel gerçekdışılığını ortaya koyar. Çatışma insan yaşamının evrensel bir özelliğidir. İnsanların bağdaşmaz isteklerde bulunmaları doğal olsa gerek; heyecan ve dingin bir yaşam, özgürlük ve güvence, gerçekler ve insanın büyüklenme duygusunu okşayan bir dünya resmi. Çatışmadan bağımsız bir varoluş insan açısından olanaksızdır ve buna yönelik bir çabanın gösterildiği her yerde sonuç insan açısından katlanılmaz-

14 I. Berlin, "The Apotheosis of the Romantic Will!", *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas* içinde Londra, John Murray, 1990, s. 211-212.

dır. İnsanın düşleri gerçekleşmiş olsaydı, sonuç, boşa çıkmış her ütopyadan daha kötü olurdu. Neyse ki, ideal bir dünya tasavvuru hiçbir zaman gerçekleşmedi. Aynı zamanda, çatışmasız bir yaşam olasılığının büyük bir çekiciliği vardır. Aslında bu, özü itibariyle, bazı geleneklerde Tanrı'ya atfedilen kusursuzluk düşüncesidir. Dinde kusursuzluk düşüncesi bireysel kurtuluşa duyulan gereksinimi karşılar. Siyasette de benzer bir arzuyu dile getirir ama çok geçmeden başka insani gereksinimlerle çatışır. Ütopyalar toplu kurtuluş düşleridir ve uyanıkken birer karabasan oldukları görülür.

Ütopyacı projeler doğaları gereği gerçekleştirilemez. Hume'un dile getirdiği gibi, "İnsanlığın davranış biçiminde büyük bir reform öneren tüm yönetim planları açıkça düşseldir."[15] Hume'un bu formülü kesin görünmekle birlikte fazlasıyla tutucu olduğu yolunda bir itiraza açıktır. Ne "insanlığın davranış biçiminde büyük bir reform" sayılır ve bu tür reformların "açıkça düşsel" oldukları doğru mudur? İnsanlık tarihinde bu tür bazı değişiklikler olmamış mıdır? Bir "yönetim planı"nı gerçekleştirmek olanaksız olsa bile, bunu gerçekleştirmeye yönelik bir çaba dünyayı daha iyi bir yer kılmaz mı? Ütopyacı düşlemin vazgeçilmez değeri üzerinde duran bir düşünce okulu vardır. Bu görüşe göre, ütopyacı düşün, başka türlü kapalı kalacak ufuklar açar, insan olanakları yelpazesini genişletir. Uygulanabilir olduğu düşünülenin sınırları içinde kalmak, umudu kesmek ve zulme ortaklığa dek varan edilgen bir kabulleniş tutumunu benimsemek olur.

Bu görüşe katılan birçok kimseye göre, ütopyacı projelerin feci sonuçları –örneğin Sovyet Rusya'da ve Maocu Çin'de– projelerin kendisinden kaynaklanmaz. Batı'nın ütopyacı kuramları suçsuzdur; yanlışlık, Rus ya da Çin geleneklerindedir. Sonraki bölümde, bugün var olduğu biçimiyle komünizmin Marx'ın görüşünün deformasyona uğramış bir hali olduğu düşüncesini daha ayrıntılı olarak inceleyeceğim. Bu noktada yalnızca şuna işaret etmek gerekiyor: Lenin'in yeni bir dünya kurmak için te-

15 David Hume, "The Idea of a Perfect Commonwealth", Henry D. Aitken (der.), *Hume's moral and Political Philosophy* içinde, Londra ve New York, Macmillan, 1948, s. 374.

rörden yararlanmaya hazır oluşu hiçbir anlamda yeni değildi. Gerçekleşmesi olanaksız amaçlara ulaşmak için insanlık dışı yöntemlerden yararlanmak devrimci ütopyacılığın özüdür. Bolşevik Devrimi Jakobenlerle başlayan Avrupalı bir devrimci geleneğin vardığı son noktaydı. Marx'ın da ait olduğu bu gelenek toplumu dönüştürmenin meşru bir yolu olarak sistemli terörü onaylıyordu.

Gerçekte var olduğu biçimiyle komünizm, geri kalmış halklarla ilişki yüzünden yozlaşmış soylu bir hümanist ülkü değildi. Baskı bu ülkünün kendisinden kaynaklanıyordu. Marx ve Engels *Komünist Manifesto*'da komünizmin "tarihin çözülen bilmecesi" olduğunu bildiriyorlardı ama bu çözüme çok kan döküldükten sonra ulaşılacağından kuşku duymuyorlardı. Terör yalnızca Sovyet ve Maocu rejimlerin değil, Peru'daki Aydınlık Yol gibi hiç görülmedik kadar iyi bir dünya arayışıyla onbinlerce insanın ölümüne neden olan daha yakın tarihli komünist hareketlerin de bir özelliği olagelmiştir.[16] Bu görüş yirminci yüzyıldaki her komünist harekete can vermiş ve bunu sürdürmek kaçınılmaz olarak baskıya yol açmıştır.

Bu sonuca yol açan Marx'ın iktisat kuramı değildi. Kapitalizm analisti olarak Marx'ın çok az rakibi vardır. İlerleyen küreselleşmenin on dokuzuncu yüzyılın ulusal ekonomilerini geçersiz kılacağını ve geçmişte bilindiği biçimiyle burjuva yaşamını ortadan kaldıracağını herkesten önce Marx görmüştü. Belki bir tek yirminci yüzyıl ortalarında yazan Avusturyalı ekonomist Joseph Schumpeter kapitalizmin devrimci özelliğini onun kadar iyi kavradı. Marx kapitalizmin insan yaşamını her yönden altüst eden bir iktisadi sistem olduğunu gördü. Yalnızca siyaset ve yönetim değil, kültür ve toplum da piyasanın anarşik gücünün etkisi altında sürekli değişiyordu. Yirminci yüzyıl sonu siyasetine, büyük ölçüde, "geleneksel değerler"i yeniden yaşama geçirirken piyasa üzerindeki sınırlamaları kaldırmayı amaçlayan hareketler egemen oldu. Thatcher ve Blair gibi politikacılar piyasanın gereklerine hizmet etmek için toplumu etkili bir biçimde yeniden şekillendirirken, burjuva yaşamının değerlerini

16 Bkz. Gustavo Goritti, *The Shining Path: A History of the Millenarian War in Peru*, Chapel Hill NC, University of North Carolina Press, 1999.

de canlandırmak istediler. Bununla birlikte, dizginsiz piyasa gerçek etkisini, Marx'ın da gördüğü gibi, köklü toplumsal ilişkileri ve burjuva toplumununki de içinde olmak üzere etik yaşam biçimlerini altüst ederek gösterir.

Marx serbest piyasayı burjuva değerleriyle birleştirme hayallerinin ne kadar gerçekdışı olduğunu gösterdi. Onun kapitalizm anlatısı, ütopyacı olmak şöyle dursun, son kuşağın döneminde siyaseti bozan ütopyacı tasavvurlar için önemli bir düzelticidir. Ütopyacı olan, Marx'ın kapitalizme alternatif görüşüdür. Kapitalizmi kendi çağındaki ya da günümüzdeki çoğu ekonomistten daha iyi anlamış olmakla birlikte komünizm anlayışı tehlikeli bir biçimde uygulamaya elverişsizdi. Merkezi planlamanın başarısız olacağı kesindi: Kimse modern bir ekonomiyi planlayacak bilgiye sahip değildir ve kimse bunu yönetme yetkisi emanet edilecek kadar iyi değildir. İşin kötüsü, Marx komünizmin gelişiyle birlikte tarih boyunca var olmuş değerler çatışmasının sona ereceğine ve toplumun tek bir iyi yaşam anlayışı ekseninde örgütenebileceğine inanıyordu. İkinci Bölüm'de Sovyet deneyimi incelenirken görüleceği gibi, feci sonuçları olacak bir kanıydı bu.

Yirminci yüzyıldaki gibi günümüzde de ütopyacılığın tehlikeleri yadsınıyor. O günkü gibi bugün de insanı kendini ve içinde yaşadığı dünyayı dilediğince yenilemekten alıkoymanın bir yolu olmadığına inanılıyor. Birçok açıdan çağdaş kültürün ardında bu düşlem vardır ve bu koşullarda en çok gereksindiğimiz şey distopyacı düşünme biçimidir. Bugün içinde bulunduğumuz durumu anlamak istiyorsak, Huxley'nin *Brave New World* (Cesur Yeni Dünya) ya da Orwell'in *1984,* Wells'in *Island of Dr Moreau* (Dr. Moreau'nun Adası) ya da Philip K. Dick'in *Do Androids Dream of Electric Sheep?* (Android'ler Elektrikli Koyun Düşler mi?), Zamyatin'in *We* (Biz) ya da Nabokov'un *Bend Sinister* (Uğursuz Dönemeç), Burroughs'nun *Naked Lunch* (Çıplak Şölen) ya da Ballard'ın *Super-Cannes* (Süper Kent) adlı yapıtlarına bakmalıyız. Bunlar gerçekleşmesi olanaksız düşlerin ardına düşmekten kaynaklanan korkunç gerçekliğe ilişkin önsezili bakışlardır.

Bir ütopyanın nasıl ayırt edileceği sorusu yanıtlanmayı bekliyor. Bir projenin gerçekleştirilebilir olmadığını nasıl anlarız?

İnsanlığın en önemli başarılarının zamanında olanaksız olduğu düşünülüyordu. On dokuzuncu yüzyıl başlarında başlayan köleliği kaldırma seferberliğine köleliğin her zaman bizle birlikte olacağı gerekçesiyle karşı çıkılmıştı. Neyse ki, bu yine de sonuç verdi; Köleliği Kaldırma Yasası 1833'te Britanya'da onaylandı ve kölelik Britanya İmparatorluğu'nun her yerinde kanuna aykırı oldu; serflik Çarlık Rusya'sında 1861'de kaldırıldı ve 1865'te köleliği yasadışı kılan On Üçüncü Anayasa Değişikliği ABD'de onaylandı. Bu yasalar barbar bir uygulamayı ortadan kaldırdı ve insana daha büyük bir özgürlük verdi. Peki, bu ütopyacı imgelemin değerini göstermez mi? Sanmıyorum. Köleliği sona erdirme çabası gerçekleşmesi olanaksız bir amaç gütmek değildi. Birçok toplumda kölelik yoktur ve bu kurumu yürürlükten kaldırmak başkalarınca olağan sayılan bir duruma ulaşmaktan ibaretti. Aynı zamanda, kölelik durumu kaldırılmış olmadı. Yirminci yüzyılda Nazi Almanyası'nda, Sovyet Rusyası'nda ve Maocu Çin'de köle işgücünden büyük bir ölçekte yararlanıldı. İnsan taşınır bir mal muamelesi gördüğü kölelik düzenindeki gibi alıp satılan bir mal değildi; ama istenildiğinde kullanılabilecek bir kaynaktı ve ölünceye dek sömürüldü. Kölelik geçmişteki her tür kölelik kadar korkunç yeni biçimlerde yeniden icat edildi. Taşınır bir mal olarak kölelik biçimi yirmi birinci yüzyıl başında insan ticareti biçiminde yeniden ortaya çıktı.

Bir proje hiçbir koşulda gerçekleştirilemiyorsa ütopyacıdır. Baskı ve gücün ilelebet ortadan kaldırıldığı bir topluma dair tüm düşler –ister Marksist ya da anarşist, ister liberal ya da teknokratça olsun– hiçbir zaman gerçekleştirilemeyecek olmaları bakımından tam anlamıyla ütopyacıdır. İnsani gereksinmelerin sürekli olarak çelişmesi yüzünden yıkılırlar. Bir proje hiçbir koşulda gerçekleştirilemez olmaksızın da ütopyacı olabilir; öngörülen ya da sağlanacak her koşulda olanaksız olduğunun bilinebiliyor olması yeterlidir. Komünizm sonrası Rusya'da Batı tarzı bir piyasa ekonomisi kurma projesi bu gruba girer. Saddam sonrası Irak'ta liberal demokrasi kurma projesi de keza. Her iki örnekte de başarmak için gerekli koşulların bulunmadığı ve bunun herhangi bir eylem programıyla sağlanamayacağı daha başından belliydi. İnsan doğasına ve tarihe ilişkin basit bir anla-

yış, bu deneyimlerin tanıdık bir suç ve fars karışımıyla sonlanacağını önceden bilebilmek için gerekli tek şeydi.

Bu büyüklükte felaketler bilgisizliğin, yanılgının ya da dezenformasyonun bir sonucu olarak ortaya çıkmaz; yine de, bu üçünün de iş başında olduğuna kuşku yoktur. Bunlar gerçeklik duygusunu yitirmiş bir düşünme biçiminin sonuçlarıdır. Gerçeklik duygusunu tanımlamak bir maharet olsa da bu duygunun eksikliğini anlamak zor değildir. Ütopyacı zihniyete göre, bilinen her toplumdaki aksaklıklar insan doğasındaki kusurların bir işareti değildir. Her yerdeki baskının işaretleridir. Bununla birlikte, bunlar yakında sona erdirilecektir. Tarih uyanmamız gereken bir karabasandır ve uyandığımızda, insan olanaklarının sınırsız olduğunu göreceğiz. Ütopyacı projeleri akılcı bir politika oluşturma sürecindeki hatalı uygulamalardan ibaret olarak değerlendirmek ıska geçmek olur. Bu tür maceralar bir dünya görüşünün ürünüdür; zamanında yalnızca dini kültler ve devrimci mezheplerde görülen bu projeler bir süredir siyasal etkinliğin insanlık durumunda bir değişiklik yaratabileceğine inanan Batı yönetimlerinde iyiden iyiye yer etmiştir.

Bugün anlaşıldığı biçimiyle ütopyacılık Hıristiyan inancının gerilemesiyle birlikte oluşmaya başladı. Bununla birlikte, gelecekteki bir uyum durumuna duyulan ütopyacı inanç Hıristiyanlık'ın bir mirasıdır; tıpkı modern gelişme düşüncesi gibi. Her ne kadar bu dünyanın ıslah olmaz bir biçimde kötü ve bir sona yaklaşmakta olduğu inancıyla bağdaşmıyor gibi görünse de, ilerleme düşüncesi Hıristiyanlık'ta ilk zamanlardan beri örtük olarak vardı ve ilk defa Hıristiyan Kutsal Kitap'ının son kitabında –Aziz Yuhanna'nın Vahiy'inde– öne sürülmüştür. Amerikalı tarihçi Ernest Lee Tuveson şöyle der:

> Vahiy'de melekleri, kötü güçleri, canavarları ve Tanrı halkını tek bir büyük olayda bir araya getiren büyük bir dram görürüz. Bu dram kurtarılmış ve mahkûm edilmişler olarak kaçınılmaz bir biçimde bölünmüş insan ırkını kuşatır... bu ürkünç kehaneti telafi eden, her perdeyle birlikte iyinin kötüyü ortadan kaldırmakta olduğuna duyulan güvendir. İnsanlık acı çekmiştir ve hâlâ birçok sıkıntı çekmekte ama bunlar ortadan kaldı-

> rılmaktadır... Dolayısıyla, bu düşünce ilk bakışta tuhaf görünse de, Vahiy'in akışı kendine göre *ilerici*dir – belki de bir ilerleme olarak tarih düşüncesinin ilk anlatımıdır.[17]

Vahiy Kitabı'nda gelişim düşüncesinin işaretleri görülebilir ve ilk Hıristiyanlar antik pagan ve Yahudi dünyalarında var olan her şeyden daha iyi bir şeyi vücuda getirdiklerine inanıyorlardı. Ahlaksal gelişmeye duyulan inanç Hıristiyanlık'ın hep bir parçası olmuş ama Reformasyon'a dek etkisini göstermemiştir. Püritenler insanın kendi çabasıyla kusursuz, yeni bir dünyanın gelişini çabuklaştırabileceği düşüncesinin –genellikle öte-binyılcılık (*post-millennialism*) denilir– bir aracı olarak işlev gördüler. İsa'nın Binyılı *başlatacağına* inanan ön-binyılcıların (*pre-millennialists*) tersine, Püritenler İsa'nın Binyılın gelişinden *sonra* geleceğine ve dünyayı yöneteceğine inanıyorlardı; bu tanrısal istem kadar insan çabasının da var ettiği bir Binyıldır. Her ikisi de binyılcı inancın birer versiyonudur.

Dünyanın yakında sona ermek zorunda olduğu düşüncesiyle daha iyi bir duruma yöneldiği düşüncesi görünüşte birbirine ters düşüyor; sonuçta, dünya madem yakın gelecekte ortadan kaldırılacak, bunu düzeltmek için ne diye çaba gösterilsin? Bununla birlikte, her iki düşünce de Batı tektanrıcılığının biçimlendirdiği kültürlerin dışında pek görülmeyen bir tarih görüşünü ifade eder. Vahiy Kitabı'nda tarih ilerici bir hareket olarak görülebiliyordu *çünkü* kötülüğün üstesinden gelinecek bir bitiş noktasının olduğuna inanılıyordu ve bu Marksizm gibi kuramlar için de geçerlidir. Öte yandan, nihai bir kusursuzluk durumuna duyulan her inancı reddetme iddiasındaki ilerleme kuramlarına yakından bakıldığında, tarihin iyi ve kötü güçler arasında bir mücadele olduğu düşüncesini muhafaza ettikleri ortaya çıkar. Her iki görüş açısından da insanın kurtuluşunun tarih içinde sonuca bağlanacağı elde birdir; bu bir Hıristiyan mitidir ve modern çağın siyasal dinleri bu olmadan ortaya çıkamazdı.

Binyılcı inanış modern devrimci hareketlerdekine benzer bir kılığa girmeye başladığında Reformasyon'un can damarı

17 Ernest Lee Tuveson, *Redeemer Nation: The Idea of America's Millennial Role*, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 1968, s. 6-7.

oldu. Katolik Kilisesi'nin egemenliğine başkaldırıya önderlik eden John Calvin ve Martin Luther'in itirazlarına karşın yakın bir Ahir Zaman inancı daha köktenci muhalif mezhepler arasında yaygındı. Yüz binlerce tarım işçisi ve kentli işçi manastırları yağmaladı ve toplumda büyük ölçekli bir değişim talebinde bulundu. Bu mücadelede onları ufukta olan yeni dünyada tüm taleplerinin karşılanacağına inanan Protestan papaz Thomas Müntzer gibi kâhinsi din adamları destekledi. İşin aslında, öncülük ettiği Köylü Ayaklanması bastırıldı ve Müntzer'le birlikte yüz bin dolayında insan bu süreç içinde öldürüldü.

Ortaçağ sonlarının binyılcı akımlarının modern devrimci hareketlere dönüşmeye başlaması on yedinci yüzyıl İngiltere'sinde oldu. Dünyanın yakın gelecekte sona ereceği düşüncesini önemseyen Kral James ve Sir Walter Raleigh gibi çeşitli kişilerle birlikte İngiliz Devrimi'nin bellibaşlı tüm önderleri Kutsal Kitap kehanetini özümlemişlerdi.[18] Ranter'lar gibi köktenci mezhepler Ortaçağ'ın binyılcı geleneklerini sürdürdülerse de[19], Beşinci Monarşi Yanlıları "örgütlü ilk binyılcı siyasi hareket" idi.[20] Aslında bu ikisi arasında belirgin bir ayrım çizgisi yoktur. Beşinci Monarşiciler, 20.000 ila 40.000 silahlı adamdan oluşan Cromwell karşıtı bir hareketti ve peygamber Danyal'dan ve Vahiy Kitabı'ndan esinlenmişti. Var olan düzenin 1666'da sonlanacağına inanıyorlardı. Nabukadnezar'ın Antikçağ'ın dört dünyevi krallığından sonra ortaya çıkan yeni bir tanrısal krallık düşüne atfen bu şekilde adlandırılan bu hareket İngiltere'de tanrısal yönetimi kurmayı amaçlıyordu. İngiliz Devrimi'nde etkin olan binyılcı gruplar, sıradan üyeler düzleminde, Rus Devrimi'nin ilk evrelerinde onca önemli bir rol oynamış olan askerler sovyetiyle karşılaştırılabilir.[21] Ortaçağ'a özgü binyılcı bir geleneği sür-

18 Christopher Hill, *The World Turned Upside Down*, Londra, Temple Smith, 1972, s. 77.

19 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s. 150.

20 David S. Katz ve Richard H. Popkin, *Messianic Revolution: Radical Religious Politics to the End of the Second Millennium*, Londra, Allen Lane, 1999, s. 71.

21 İngiliz İç Savaşı da dahil olmak üzere Batı'ya özgü bir dini ayaklanma geleneğinin bir devamı olarak Rus Devrimi'ne ilişkin derinlikli bir çözümleme için, bkz. Martin Malia, *History's Locomotives: Revolution and the Making of the Modern World*, der. Terence Emmons, New Jersey, Yale University Press, 2006, özellikle 6. ve 11. bölümler.

düren bu gruplar sonradan Jakoben ve Bolşeviklerce temsil edilen modern bir devrimci silahlı misyoner geleneğini başlattılar.

Yaygın bir akademik görüş bu tür binyılcı toplulukları sonraki devrimci hareketlerin ilkel bir biçimi olarak görür. İngiliz tarihçi Eric Hobsbawn'ın dile getirdiği gibi, binyılcılık "modern toplumsal ve siyasal hareketlerin kendi etki alanlarını genişletmekte kazançlı bir biçimde yararlanabilecekleri son derece yararlı bir olgudur".[22] Diğer bir deyişle, binyılcı inanışlar Lenin gibi kişilere rehberlik etmiş akılcı umutlar açısından birer metafordur. Gerçek, kanımca tersidir. Bunlar var olan toplumsal düzene bir tepki olmakla birlikte, aşırılıkçı çoğu modern devrime esin vermiş olan seküler umutlar, öncelikle ya da yalnızca toplumda belirli bir ilerlemeye duyulan bir talep değildi. Apokaliptik mitler açısından birer araçtılar. Bu mitlerin tetiklediği hareketler modern çağda silinmeye yüz tutmaktan ya da daha akılcı biçimlere evrilmekten çok yeni bir kılıkta yeniden ortaya çıktılar.

Yeni siyasal hareketler baskın çıktıkça binyılcılığın eski örnekleri silinmedi. İngiliz işçi sınıfı hareketleri tarihçisi E. P. Thompson şöyle diyordu:

> İngiliz Devrimi'nin azgın ayrılıkçıları –Ranter'lar ve Beşinci Monarşi Yanlıları– Vahiy Kitabı'nı sözcüğü sözcüğüne yorumlayışları ve gökten inme bir Yeni Kudüs beklentileriyle hiçbir zaman hepten ortadan kaldırılmadılar. Muggleton'cular (ya da Ludovic Muggleton'un yandaşları) on sekizinci yüzyıl sonlarında Londra'nın çayır ve parklarında hâlâ vaaz veriyorlardı... 1755'teki Lizbon depremi gibi her dramatik olay apokaliptik beklentilere yol açtı. İşin aslında, metodizmin özünde binyılcı bir istikrarsızlık vardı.[23]

On sekizinci yüzyıl sonlarındaki metodizm gibi dinsel hareketler birçok binyılcı özellik sergiliyordu. Yorkshire'daki köylerin hepsi "kurtulduğunu" ilan etti. On dokuzuncu yüzyıl başlarında, Joanna Southcott on binlerce kişinin ondan özel bir mühür al-

22 E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Manchester, Manchester University Press, 1959.

23 E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, gözden geçirilmiş basım, Londra, Penguin, 1968, s. 52.

dığı bir kitle hareketine ön ayak oldu; Binyıl sonrasında Seçilmişler topluluğuna katılacaklarını güvenceleyen bir mühürdü bu.[24]

On sekizinci yüzyıl sonlarında apokaliptik hareketler gelişmekte olan seküler inanca yolu açan muhalif mezheplerle yan yana var oldular. William Godwin –insanın kusursuz olduğu yolunda bir inancı destekleyen romancı ve anarşist– Sandemancılar olarak adlandırılan küçük bir Hıristiyan mezhebine mensup bir aileden geliyorken, Thomas Paine –Amerikan Devrimi'nin ideoloğu olarak ünlenmişti– Quaker olarak yola çıktı. Muhalif dini gelenekler İngiliz Jakobenciliğiyle –örneğin, Joanna Southcott'un bazı yandaşları eski Jakobenlerdi– etkileşim içinde oldu; ta ki İngiltere'de Jakoben hareket Fransız Devrimi sonrasındaki baskı dalgasında ortadan kaldırılıncaya değin.

On dokuzuncu yüzyıl başına gelindiğinde, öte-binyılcı inançlar çok yaygındı. Bu inançları yayan Hıristiyan düşünürler insanlığın yalnızca Tanrı'nın yardımcısı olarak işlev gördüğü üzerinde duruyorlardı. Bilimsel bilginin geliştirilmesi tanrısal planı gerçekleştirmenin bir yolu olarak olumlu görülüyordu. Ne var ki, insan etkinliğinin tarihte köktenci bir değişimi başlatabileceği düşüncesi Batı yaşamına aşılanmıştı. Öte-binyılcılık çok geçmeden insanlığın doğası gereği ilerici bir tür olduğu yolundaki Aydınlanma inancına dönüştü.

Aydınlanma düşünürleri Hıristiyanlık'ın yerine göz koydularsa da bunu ancak bu dinin ektiği umutları besleyebilmeleri durumunda yapabilirlerdi. Bunun bir sonucu olarak insanlık tarihinin genel bir anlamı olmadığını –Hıristiyanlık öncesindeki düşünürlerin kanıksadıkları gibi– kabul edemediler. Carl Becker –*The Heavenly City of the Eighteenth-Century Philosophers* (1932, On Sekizinci Yüzyıl Düşünürlerinin Göksel Kenti) adlı kitabında Hıristiyanlık'ın Aydınlanma'yı biçimlendirmekte ne denli etkili olduğunu gösteren Amerikalı biliminsanı– karşı karşıya kaldıkları sorunu şöyle betimliyordu:

> Düşünürler Hıristiyan felsefesini alt etmek için ortak bazı peşin hükümler düzleminde bununla uyuşmak durumunday-

24 *Age*, s. 419, 423-4.

> dılar. İnsan yaşamının önemli bir dram olduğunu yadsıyarak düşmanı bozguna uğratmaları asla mümkün değildi; bu anlayış Düşünürlerin kendileri tarafından bile fazlasıyla yaygın bir biçimde ve fazlasıyla bilinçaltı düzeyinde benimsenmişti; ne ki, bu Düşünürler insan yaşamının önemli bir dram olduğunu kabul ederek bunun Hıristiyan versiyonunun yanlış ve zararlı olduğunu öne sürebilirlerdi; ve Hıristiyan versiyonunu yerinden etmeye yönelik en büyük umutları bunu yeniden kalıba dökmek ve güncellemekte yatıyordu.[25]

Birçok modern düşünür tarihi iyiyle kötü arasındaki bir savaş olarak görmekten kaçınmaya çalışmıştır. Bu görüşe göre, insan bilgisi birikimli bir tarzda ilerler; etik ve siyasetteki gelişmeler de öyle. Bilimdeki ilerleme toplumdaki ilerlemeden geri kalmayacaktır ve tarih daha iyi bir dünyaya doğru bir yürüyüştür. Burada nihai bir savaştan söz edilmez ama apokaliptik düşünceden uzak durmanın olanaksız olduğunu kanıtlamıştır. Aydınlanma düşünürleri tarihteki suçların bir yanlışlık sonucu olduğunu öne sürerek Hıristiyan dinbilimcilerin yüz yüze kaldıkları kadar çözümsüz bir kötülük meselesi yaratırlar. İnsan yanlış yapmayı neden bu kadar seviyor? Neden bilgideki artıştan yeni zorbalıklar kurmakta ve daha yıkıcı savaşlar açmakta yararlanılıyor? Aydınlanma düşünürleri bu soruları yanıtlamaya çalışırken tarihin aydınlıkla karanlık arasında bir savaş olduğu görüşüne kapılmaktan kendilerini alamazlar. Aydınlık bilginin aydınlığı, karanlık ise bilgisizliğin karanlığı olabilir ama dünya görüşü aynıdır.

Modern siyasal dinler Hıristiyanlık'ı yadsıyabilir ama demonolojisiz yapamazlar. Jakobenler de, Bolşevikler de, Naziler de, bugünün köktenci İslamcıları gibi, kendilerine karşı bir komplo düzenlendiğine inanıyorlardı. Ütopyanın önünü kesen asla insan doğasındaki kusurlar değildir. Kötü güçlerin işleridir. Sonunda bu karanlık güçler yenilecektir ama bu ancak her türlü alçakça araçla insanlığın ilerlemesini engellemeye çalışmalarından sonra olacaktır. Bu klasik binyılcı sendromdur ve

25 Carl L. Becker, *The Heavenly City of the Eighteenth-Century Philosophers*, New Haven ve Londra, Yale University Press, 1932, s. 123.

modern siyaseti biçimlendirdiği şekliyle binyılcı ve ütopyacı zihniyetlerin birbirinden farkı yoktur.[26]

On dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde ütopyacılık çoğunlukla gülünç ama genellikle zararsız olan gönüllü topluluklarda vücut buldu. Bu topluluklar insana dair meselelerde köklü bir değişiklik umuduyla yaşadılar ama bunu zorla gerçekleştirmeye çalışmadılar. Yirminci yüzyıldaki devrimci hareketleri farklı bir ütopyacı gelenek biçimlendirdi. İnsanlığı kusursuzlaştırmanın bir aracı olarak terör ilk defa Jakobenler tarafından düşünülmüştü. Ortaçağ Avrupa'sı bir barış vahası değildi; neredeyse hiç kesintisiz savaşlarla enkaza dönmüştü. Yine de, kimse şiddetin insanlığı kusursuzlaştırabileceğine inanmıyordu. İlk günah inancı yolu kapatıyordu. Binyılcılar Kilise'yi iktidardan düşürmek için güç kullanmaya hazırdılar ama hiçbiri şiddetin binyılı getirebileceğini düşünmüyordu; bunu ancak Tanrı yapabilirdi. İnsan tarafından başlatılan terörün yeni bir dünya yaratabileceğine ancak Jakobenlerle birlikte inanılmaya başlandı.

Jakobenler köktenci bir kulüp olarak ortaya çıktı ve çok geçmeden Fransız Devrimi'nin akışı üzerinde güçlü bir etkileri oldu. Maximilien Robespierre –1792'de silah gücüyle özgürlük ihraç etmeye çalışmanın tehlikelerine karşı kâhince bir uyarıda bulunan ve 1794'te giyotine giden bir Terör kurbanıydı– gibi önderler aracılığıyla terörü devrimci programın vazgeçilmez bir parçası kıldılar. Jakobenler Rousseau'nun insanın doğuştan iyi olduğu inancından etkilenerek toplumun baskının bir sonucu olarak yozlaşmış olduğuna ama yöntemli bir güç kullanarak dönüştürülebileceğine inandılar. Terör, Devrim'i iç ve dış düşmanlara karşı savunmak için gerekliydi; ama aynı zamanda sivil bir eğitim yöntemi ve toplumsal mühendislik aracıydı. Terörü ahlaksal gerekçelerle reddetmek bağışlanamazdı. Robespierre'in 26 Şubat 1794 tarihinde Paris'te Ulusal Konvansiyon'da dile getirdiği gibi, "Acımak ihanettir." İnsan yaşamının daha ulu bir biçimine erişilebilirdi –dahası, daha ulu bir insan türüne– ama ancak insanlık şiddet yoluyla arındığında.

26 Binyılcılık ve ütopyacılığa ilişkin sistemli bir inceleme için, bkz. Ernest Lee Tuveson, *Millennium and Utopia*, New York, Harper and Row, 1964.

Şiddete duyulan bu inanç sonraki birçok devrimci akıma geçti ve Bakunin gibi on dokuzuncu yüzyıl anarşistleri, Lenin ve Troçki gibi Bolşevikler, Frantz Fanon gibi sömürgecilik karşıtı düşünürler, Mao ve Pol Pot rejimleri, Baader-Meinhof Çetesi, 1980'li yıllarda İtalya'da Kızıl Tugaylar, köktenci İslam hareketleri ve yeni muhafazakâr gruplar yaratıcı yıkıcılık fantezilerinden büyülendiler; birbirinden hayli farklı bu öğeler şiddetin özgürleştirici gücüne duydukları inanç bakımından birdiler. Bu açıdan hepsi Jakobenlerin mürididir.[27]

1792-94 yıllarındaki Fransız Terörü sonraki her binyılcı hareketin ilkörneğidir. On binlerce kişi devrimci mahkemeler tarafından idama mahkûm edilerek yaşamını yitirdi ya da hapislerde çürüdü. Vendée'deki (Fransa'nın batısında devrim karşıtlarının toplu olarak suda boğma da içinde olmak üzere çeşitli yöntemlerle öldürüldüğü bir bölge) devrim karşıtı ayaklanmayı bastırmaktan kaynaklanan ölümleri de kattığımızda, Terör'ün insan kaybı çok daha yüksek bir sayıya çıkar. Toplam olarak bu bölgede nüfusun üçte biri kadarı katledilmiş olabilir; bu Pol Pot Kamboçya'sındakiyle karşılaştırılabilecek düzeyde bir toplu kıyımdır.[28] Jakobenler, kendilerinden sonraki birçok devrimci gibi, başlatmış oldukları yeni çağı damgalamak için yeni bir takvim yürürlüğe koydular. Bunun tarihte bir dönüm noktasını işaretlediğine inanmakla yanılmadılar. Siyasi toplu kıyım çağı başlamıştı.

Marquis de Condorcet gibi bir Aydınlanma düşünürü –Robespierre'in kurduğu Kamu Güvenliği Komitesi tarafından tutuklandıktan bir gün sonra hapiste öldü– insanlığın ilerleyeceğine duyduğu inancın siyasi terörü körüklemesinden dehşete düşmüş olabilirdi. Bununla birlikte, Aydınlanma ülkülerini desteklemekte terörden yararlanmaya başlanması şaşırtıcı değildi. Bu insan yaşamının istemli bir hareketle dönüştürülebileceği inancından çıktı. Neden şiddetten kaçınılsındı? Tarih boyunca tiranlığı sürdürmek için bundan yararlanılmıştı. Devrimcilerin elinde bundan insanlığı özgürleştirmek için yararlanılabilirdi.

27 S. N. Eisenstadt, *Fundamentalism, Sectarianism and Revolution: The Jacobin Dimension of Modernity* (Cambridge University Press, 2000) adlı kitabında Jakobenlik'in büyük önem taşıdığı modern siyasete ilişkin aydınlatıcı bir yorum getirir.

28 Michael Burleigh, *Earthly Powers: Religion and Politics in Europe from the French Revolution to the Great War*, Harper Collins, Londra, 2005, s. 101.

Jakobenler bir açıdan Hıristiyanlık'tan kesin bir kopuş sağladılar. Başka bir açıdan ise Hıristiyanlık'ın evrensel kurtuluş vaadini kökten değiştirilmiş bir biçimde sundular. Hıristiyanlık eski dünyaya yeni büyük ahlaksal umutlar ekti. Çoktanrılılığın ahlak bakımından hiçbir iddiasının olmayışı ayırt ediciydi: Ancak sayılı insanın doğru bir yaşam sürdüreceğini varsayıyordu. Sokrates bilge insana zarar vermenin mümkün olmadığını savunmuş olabilirdi; ne var ki, Yunan tragedyası bu düşünürün uslamlamasını alaya aldı ama Sokrates zaten hiçbir zaman çoğu insanın bilge olabileceğini varsaymadı. Ayrıca, Yahudilik tarihsel bir dindir; ama bütün insanlığın öyküsünü apokaliptik bir sonu olan tek bir öykü olarak anlatmaz. Bir tek Hıristiyanlık yücelmiş bir dünyada kurtuluş olasılığını sunuyordu; ve bunu herkes için vaat etti.

Hıristiyanlık dünyanın yenilenmesiyle ilgili antik dünyada olmayan bir umudu yeşerttiyse eğer, yeni bir şiddet türünü de doğurdu. Hıristiyanlık'ın evrensel kurtuluş vaadi seküler ardıllarınca miras alındı. Ne var ki, Hıristiyanlıkta kurtuluş ancak öbür dünya için vaat edilmesine karşın, modern siyasal dinler gelecekte, daha fenası, yakın gelecekte kurtuluş olasılığını sundular. Modern devrimci hareketler, paradoksal görünse de, ilk Hıristiyanlık'ın apokaliptik mitlerine yeniden yaşam verdiler.

Ütopyacılık Jakobenlerle birlikte devrimci bir hareket, modern seküler din de siyasal bir güç oldu. Öte-binyılcı Hıristiyanlar gelişmekte olan seküler inanca dönüşen inançlar yaydılar; ama tarihin yaradan tarafından yönetildiğine inanıldığı sürece bunu şiddetle yönetmeye kalkışılmadı. Hıristiyanlık sorgulanmazken, Ütopya marjinal kültlerin peşinden koştuğu bir düştü. Hıristiyanlık'ın gerilemesi devrimci ütopyacılığın yükselişiyle at başı gider. Hıristiyanlık yadsındığında, eskatolojik umutları ortadan kalkmadı. Bunlar yalnızca evrensel özgürleşme projeleri olarak geri dönecek şekilde bastırıldı.

Modern Bir Binyılcı Hareket Olarak Ütopyacı Sağ

> *Düşmanın bir yüzü var. Buna Şeytan deniyor ve bizler onu ortadan kaldıracağız.*
>
> ABD Deniz Piyadeleri Yarbayı Gareth Brandl'ın birliklerine Irak'ta Fellûce kentine saldırı için kumanda ederken söylediği bir söz.[29]

Geçen yüzyılda ütopyacılık daha çok aşırı Sol'da görüldü. Naziler insanlığın büyük bölümünü köleliğe ya da imhaya mahkûm eden ütopyacı bir tasavvuru gerçekleştirmeye kalkıştılarsa da siyaseti biçimlendiren ütopyalar çoğunlukla insanın özgürleştirilmesine ilişkin tasavvurlardı. Geçen yüzyılın sonlarına doğru Ütopya arayışı ana akım siyasetin bir parçası oldu. Gelecekte tek bir yönetim türü meşru olacak: Amerikan tarzı demokratik kapitalizm. Sovyetlerin çöküşü sonrasındaki gelip geçici ve artık unutulmuş büyüklenme havası içinde dile getirildiği gibi, sonuncu beşeri yönetim biçimi. Batılı yönetimler kendilerini Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğinde dünyanın her yerinde demokrasiyi yerleştirmeye verdiler. Bu birçok ülkede yalnızca kargaşaya yol açmış gerçekleşmesi olanaksız bir düştür. Aynı zamanda, "teröre karşı bir savaş" başlattılar; yeni tehditlerle tarihteki olağan çatışmaları birbirinden ayıramayan bir savaş. Sağ fantezilere kapıldı ve geçen yüzyılın ütopyacı tasavvurları türünden büyük projeleri çok daha büyük bir hızla un ufak oldu.

Yirminci yüzyılda, görünen o ki, ütopyacı hareketler ancak diktatörlük rejimlerinde iktidara gelebildiler. Bununla birlikte, 11 Eylül'den sonra ütopyacı düşünce dünyanın en önde gelen demokrasisinde dış politikayı biçimlendirmeye başladı. Bush yönetimi birçok yönden devrimci bir rejim gibi davrandı. Kendi hedeflerine ulaşmak için özerk devletlere önleyici saldırılarda bulunmaya hazırlanmıştı ama aynı zamanda köklü Amerikan özgürlüklerini kazımaya da hazırdı. Guantanamo'da mahkûmların olağan hukuksal korumanın dışında kaldığı bir toplama kampı kurdu; terörist olduğundan kuşku duyulan kimse-

29 Bkz. Paul Wood, "Hunting 'Satan' in Falluja hell", BBC News, 23 Kasım 2004.

lerden *habeas corpus* koruması esirgendi; içerdekileri denetleyecek bir gözetim aygıtı kurdu ve Amerikalı yetkililere başka bir ülkede işkence olarak tanımlanacak her şeyi uygulama yetkisi verdi. İngiltere Tony Blair'in önderliğinde daha sınırlı ama benzer bir dönüşümden geçti.

Evrensel demokrasinin ve "teröre karşı savaş"ın tehlikeli birer yanılsama olduğu ortaya çıkmıştır. Geçmişteki ütopyacı rejimler gibi devletler de imkânsız olanı gerçekleştirmeye kalkıştıklarını kabul etmeyecekler. İktidar uygulamasını denetlemek için yüzyıllar içinde oluşturulmuş olan sınırlamalardan bağımsız olmak istiyorlar. Yirminci yüzyılda sonuç totalitarizmdi; toplumun hemen her yönüyle devlet tarafından denetlendiği bir düzendi. Bugün ise sonuç, özgürlüklerin azaldığı bir ortamda seçimlerin yapıldığı bağnaz bir demokrasi türüdür. Önceki ütopyacılık salgınlarındaki gibi, geçmişin kazanımları düşsel bir gelecek arayışından zarar görmüştür.

Bunun kökleri düşünce dünyasında ve siyasette daha önce ortaya çıkmış olan akımlarda bulunmakla birlikte sağ kanat ütopyacılığı komünizmin yıkılmasından büyük güç aldı. Komünist rejimlerin önceki modellerin yerini alacak yeni bir toplumun öncüleri olmaları amaçlanmıştı. Soğuk Savaş'ta galip gelen Batılı devletler benzer bir projeyi yaşama geçirmeye koyuldular. Muzaffer bir Amerika'nın önderliğinde dünya çapında bir ekonomik düzen kurmaya koyuldular. Küresel kapitalizm, diğer her ekonomik düzeni geçersiz kıldığından, tarihin sonunu getirecekti.

Gerçekte, öngörülebileceği gibi, tarih yeniden geleneksel çizgilerine kavuştu. Entelektüel bakımdan Soğuk Savaş pek çok ortak yanı olan iki ideoloji, Marksizm'le liberalizm arasında bir yarıştı. Bu ikisi birbirlerini amansız düşman olarak görmekle birlikte öncelikle ortak amaçlarına ulaşmakta en uygun ekonomik düzenin hangisi olduğu konusunda birbirlerinden ayrılıyordu. Her ikisi de evrensel bir uygarlık beklentisinde olan Aydınlanma ideolojisiydi. Her ikisi de teknolojik ve ekonomik gelişmeyi birincil, giderek önemsizleşen dini ise ikincil bir etken olarak görerek tarihi indirgemeci bir açıdan yorumluyordu. Bu benzerlikler göz önünde bulundurulduğunda, komünizmin

yıkılışının Batı liberalizmi açısından bir zafer olarak görülmesi beklenmedik bir şey değildi ama asıl etkisini, yirminci yüzyılın ikinci yarısına büyük ölçüde egemen olan ideolojik çatışmayı geçersiz kılmak biçiminde gösterdi.

Dünya artık miadını doldurmuş bir görüş ayrılığı nedeniyle bölünmediğinden, komünist bir yönetim altındaki ülkeler kendi ayrı tarihlerine geri döndüler. Birçok Doğu Avrupa ülkesi normal bir demokratik devlet oldu. Rusya'da eski Sovyet istihbarat servislerinden devşirilen yönetici seçkinlerin kanadı altında yeni bir otoriter rejim türü ortaya çıktı. Bu Sovyet çöküşünün hemen ardından Batı'nın koruyuculuğunda ortaya çıkan yarı liberal rejimden daha kalıcı olduğunun işaretlerini vermektedir. Balkanlar'da ulusalcılık yeniden boy gösterdi ve bunun ardından savaş ve etnik temizlik geldi. Enerjiye susamış dünya güçlerinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının denetimi için yarıştıkları Orta Asya, diktatörlük rejimlerinin ve yükselen İslam militanlığının arkaplanı oluşturduğu yeni bir Büyük Oyun alanı oldu.

Açık konuşalım: Bu yeniden istikrarın sağlanması değildir. Soğuk Savaş sonrasındaki dünya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yerine oturan jeopolitik modellerin parçalandığı ve Amerika'nın Irak'taki yenilgisinin yeni bir küresel siyaset yapılanmasını daha harekete geçirdiği bir dünyaydı. Amerikan tarzı bir demokrasiyi dünyaya yansıtma girişimi Amerikan gücünde hızla bir azalmayla sonuçlanmıştır. Demokratik olmayan rejimler 1930'lu yıllardan bu yana ilk defa olarak uluslararası düzenin yükselen yıldızıdırlar ve Amerika Birleşik Devletleri bu düzenin en önemli bazı çatışmalarında kilit oyuncu olmaktan çıkmıştır. Kuzey Kore krizinde kilit ülke ABD değil, Çin'di ve Irak'ta barış İran ve Suriye'nin katılımı olmadan sağlanamaz. Amerika tarihteki diğer büyük güçlerden farksız olmuştur ve onlar gibi ancak kısmen çözümlenebilecek ikilemlerle karşı karşıyadır.

Bush yönetiminin küresel demokrasi seferberliği dünyanın birçok yerinde Amerikan çıkarlarına hizmet eden bir gerekçe olarak görülmektedir ve bu ikisi açıkça iç içe geçmiştir. Amerika'nın birçok askeri müdahalesi süregitmekte olan bir kaynak savaşındaki atılımlardır. Amerika'nın Irak işgalinin bir

hedefi de bu ülkenin petrol rezervlerini kontrol altına almaktı ve İran'a yönelik bir Amerikan saldırısının hedeflerinden biri de Körfez'deki doğal kaynakların denetimine sahip olmak olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri enerji arzının denetimini ele geçirmeye yönelik jeopolitik stratejileri idealist söylemiyle yan yana yürütmüştür. Yine de, Bush'un evrensel demokrasi söylemini basit bir ikiyüzlülük olarak göz ardı etmek yanlış olur. Amerikan gücü bir süre için dünyayı yeniden yaratmaya yönelik bir girişimin bir aracı oldu. Irak'ta gözler önüne serilmeye devam eden yıkım ortak çıkarların biçimlendirdiği politikanın ya da herhangi bir komplonun sonucu değildir. İnancın gücünün bir kanıtıdır.

Komünizm yıkıldı ama ütopyacılık ortadan kaybolmadı. Yeniden hayat buldu ve dünyanın en güçlü devletinde iktidara geldi. Bu nasıl oldu? Bir zamanlar daha çok Sol'da görülen Ütopya nasıl oldu da Sağ kanalıyla iktidara geldi? Bu siyasette temel bir değişikliğe işaret eden bir gelişmeydi. 11 Eylül saldırıları olmasaydı, Bush yönetimindeki yeni muhafazakârlar baskın çıkamaz ve Irak'a yönelik savaş başlatılamazdı ama bu olayların ardında son otuz yıl içinde olan siyasal değişiklikler yatmaktadır. Bu dönemde geleneksel muhafazakârlık sona erdi. 1980'li yıllardan itibaren gelişim gösteren Sağ, geçmişteki aşırı Sol gibi, insanlığın savaş ve devrimin ateşiyle karanlıktan aydınlığa doğru ilerlediğini gördü.

Sağ'ı ele geçiren dönüşüm derindi. Sağ Fransız Devrimi'nden bu yana kendini ütopyacı projelere karşıtlıkla tanımlamıştı. Sağ'ın felsefesi İngiltere'nin yirminci yüzyıldaki en önemli ressamı –aynı zamanda keskin bir siyaset ve kültür gözlemcisi– Francis Bacon tarafından özetlenmiştir: Sağ'a oy verdiğini çünkü kötü bir durumdan iyi bir iş çıkardığını söylemiştir. Geçmişte Sağ insan zaaflarının gerçekçi bir kabulünü ve ilerleme olasılığı konusunda buna karşılık gelen bir kuşkuculuğu savundu. Değişime daima karşı konulmadı ama güneşli yaylalara doğru bir yürüyüş olarak tarih düşüncesi kesinkes reddedildi. Siyaset insanın kusurlu oluşuyla baş etmenin bir yolu olarak görülüyordu. Bu görüş çok defa Hıristiyanlık'taki ilk günah öğretisine dayandırıldı ama aynı düşüncenin bir versiyonu bu tür

inançları olmayan muhafazakâr düşünürlerde de görülebilir. Sağ, ister dindar, ister değil, insan doğasındaki kusurların üstesinden gelinemeyeceğini anladı.

Son kuşakla birlikte Sağ bu kusurluluk felsefesinden vazgeçti ve Ütopya arayışını benimsedi. Gelişmeye duyduğu militanca inanç bakımından Sağ, Aydınlanma düşüncesinin köktenci bir bileşenini benimsedi. Bu, Hıristiyanlık'ın özünü oluşturan bazı mitlere değişikliğe uğramış bir biçimde yeniden can veren bir bileşendi. Ütopyacı Sağ da devrimci diğer modern hareketler gibi Ortaçağ'a ve daha öncesine dayanan inançlar için bir araçtı.

Sağ kanat ütopyacılığı seküler bir hareket olarak başladı. 1990'lı yıllarda Batı politikalarını biçimlendiren neoliberaller çoğunlukla safça kendi anlayışlarına güvenen ortodoks görüşlü ekonomistlerdi. Serbest piyasaya ilerleme sürecinde yardım etmek gerekebilirdi; örneğin, Uluslararası Para Fonu tarafından gelişmekte olan birçok ülkeye dayatılan yapısal uyum programlarıyla. Ancak, bu refah artışı sağladığı için yayılacak ve benimsenecekti. Bu safça inanç Soğuk Savaş sonrasındaki dünyanın acımasız gerçeklerine uymuyordu ve çok geçmeden bunun yerini daha militan olan yeni muhafazakârlık inancı alacaktı. Yeni muhafazakârlar serbest piyasanın dünyanın her yerine barışçıl bir süreç içinde yayılmayacağını anladılar. Bunun yoğun bir askeri güç uygulamasıyla desteklenmesi gerekecekti. Soğuk Savaş sonrasının dünyası barış değil, kan ve demir çağı olacaktı.

Entelektüel bir hareket olarak yeni muhafazakârlık Sol'da ortaya çıktı ve bazı açılardan Avrupa'da ortadan kalkan köktenci bir Aydınlanma düşüncesine geri dönüştür. Avrupa kendi yanılsamalarından yoksun değildir –Avrupa'yı oluşturan çeşitli ülkelerin nasılsa Amerika Birleşik Devletleri'ne rakip bir güç olarak hareket edebilecek federal bir süper-devlet biçiminde bir araya getirilebileceği düşüncesi gibi– ama insan yaşamının zor kullanarak yeniden kurulabileceğine inanmaktan vazgeçmiştir. Jakobenlerin yurdu Fransa'da bile yirminci yüzyıl tarihi devrime duyulan inancı öldürdü ama bu inanç Avrupa'da ölünce dünyada ortadan kalkmadı. Hegel'i sevindirecek bir uçuşla Amerika'ya göç ederek yeni muhafazakâr Sağ'a kondu. Yeni

muhafazakârların Avrupa'yı küçümsedikleri bilinir ama başarılarından biri de Amerikan siyasal yaşamına Avrupa'ya özgü ölü bir devrimci geleneği aşılamış olmalarıdır.[30]

Avrupa'da muhafazakârlık toplumu ideal bir modele göre yeniden kurmaya yönelik Aydınlanma projesine bir tepki olarak ortaya çıktı. Bu tepki *Federalist Papers*'ın devleti, toplumu yeniden kurmanın bir aracından çok insan kusurluluğuyla baş etmenin bir yolu olarak gören Amerikalı yazarlarınca sürdürüldü. Buna karşılık yeni muhafazakârlar onları Aydınlanma düşüncesindeki güçlü bir ütopyacı akıma ve kötünün alt edilebileceği yolundaki köklü Hıristiyan inancına bağlayan kavgacı iyimserlikleriyle ayırt edilirler. ABD'de Ütopyacı Sağ hem yakın bir felaket beklentisinde olan dini geleneklerden hem de kesintisiz bir ilerleme yönündeki seküler umutlardan beslenmiştir. Ütopyacı Sağ'ın yükselişinin bir nedeni de birbirine ters düşen bu inanç dizgelerini seferber etmekteki becerisiydi. Son kuşaktaki siyasal değişiklikler ve son birkaç yılın travmatik olayları bir yana, Ütopyacı Sağ insanlığın en eski –ve en tehlikeli– bazı mitlerini yeniden harekete geçirerek üstünlük sağladı.

Ütopyacı Sağ daha çok militanlaştıkça daha az seküler oldu ve Amerika'da en parlak döneminde binyılcı bir hareketin birçok özelliğine sahipti. 1990'lı yılların başlarında yeni muhafazakârlar Hıristiyan köktendincilerle stratejik bir anlaşma içinde güçlerini birleştirdiler ve 11 Eylül terör saldırıları sonrasında Amerikan siyaseti belirgin bir apokaliptik üslup edindi. Bush Amerika Birleşik Devletleri'nin şer güçlerinin tehlikesi altında olduğunu ilan ederek dünyanın her yerinde terörizmin kökünü kazımaya yönelik bir seferberlik başlattı. Bundan iki yıl sonra Amerikan demokrasisini Ortadoğu'ya ve dünyanın başka yerlerine ihraç etmek niyetinde olduğunu ilan etti. Bu projelerin hiçbiri gerçekleştirilebilir değildi. Birlikte yürütülmeleri bir felaket reçetesiydi ve Amerikan yönetiminin bellibaşlı organları bu gerçeği çok iyi anladı. Dışişleri Bakanlığı, Pentagon'un üniformalı askeri üyeleri ve CIA hep birden bu politikalara karşı

30 Claes G. Ryn, *America the Virtuous: The Crisis of Democracy and the Quest for Empire* (Somerset NJ, Transaction Publishers, 2003) adlı kitabında yeni muhafazakârlıkla Jakobenlik arasındaki yakınlıkları inceler.

koydular ya da bir miktar gerçekçilikle bunları ılımlılaştırmaya çalıştılar. Bunda büyük ölçüde başarısız oldular ve savaş aygıtının çarkları döndü.

Kötülüğün insan yaşamından kaldırılabileceği inancı pek çok kılığa girdi ve öte-binyılcılık bunlardan yalnızca biridir. George W. Bush'un iktidarının dayanağı olan dinci muhafazakârların birçoğu tanrısal müdahale yoluyla bir Son'un gelmesini beklerler. Dünyadaki çatışmaları –özellikle de Kutsal Kitap topraklarındakileri– Armageddon'un, aydınlıkla karanlık arasındaki mücadelenin sonlanacağı sonuncu bir savaşın başlangıcı olarak görürler. Kimileriyse göğe yükselecekleri bir Coşkunluk içinde bu sınamalardan kurtarılmayı beklerler. Her iki durumda da insanlığın içinde yaşadığı kusurlu dünya yakında yok olacaktır.

Bush yönetimiyle birlikte iktidara gelen dünya görüşünün garabeti kötülük takıntısında değildir. Sonuç olarak kötülüğe inanmamasındadır. Başkan Bush 11 Eylül terör saldırılarına atfen şu açıklamayı yapmıştır: "Tarihe karşı sorumluluğumuz aşikâr: Bu saldırılara karşılık vermek ve dünyayı kötülüklerden kurtarmak."[31] Yerleşik Hıristiyan öğretisi bakımından bu bütünüyle heterodoks bir ifadedir. Ana akım Hıristiyan düşünü Augustinus'tan bu yana siyasette ahlaki mutlakiyetçiliğe kapılmamıştır: Göğün krallığı bu dünyanınki değildir; hiçbir insan kurumu iyiliği temsil ettiği iddiasında bulunamaz.

İtibarlı bir basmakalıp görüş, Bush'un bakışının Manici olduğunu öne sürer; ama Mani'nin yolundan gidenler kötülüğün hiçbir zaman ortadan kaldırılamayacağını kabul eden cin fikirli düşünürlerdi. Kötülüğe son verme söylemi ne kadar Augustinusçuysa o kadar Manici'dir. Bir Hıristiyan öte-binyılcılık ifadesidir ve ilk Hıristiyanların insan yaşamındaki lekelerin iyicil bir felaketle silinebileceğine olan inançlarına bir geri dönüştür.

Modern Batı'nın siyasal şiddeti ancak eskatolojik bir olgu olarak anlaşılabilir. Batı uygarlığı bu şekilde giriftleşmemiş birçok gelenek içerir. Antik dünyada pagan düşünürler insanlığı güç kullanarak dönüştürme amacını İbrani peygamberlerden daha çok gütmediler. Batı tarihi boyunca Michel de Montaigne

31 George W. Bush, Başkanlık yorumları, National Cathedral, 14 Eylül 2002.

gibi kuşkuyu uygarlığın özü olarak gören kuşkucular olmuştur. Aydınlanma akımı içinde insana dair meselelerde daimi bir dönüşüm düşüncesini kabul etmeyen düşünürler olmuştur. Ne var ki, bu öğelerin baskın olduğu enderdir; örneğin, dünya hiçbir zaman Thomas Hobbes'un ya da Benedict Spinoza'nın heykelleriyle dolmamıştır. En güçlü Batı gelenekleri insan yaşamının tam da doğasını değiştirmeyi vaat edenlerdir; bu hep şiddete yatkın bir proje olmuştur.

Çağdaş liberal düşünürler geçen yüzyılın totaliter hareketlerini Batı tarihindeki anomaliler olarak değerlendirme eğilimindedirler ve benzer bir eğilim Ortaçağ'ın binyılcı taşkınlıkları konusunda muhafazakârlar arasında da görülür. Bu toplu kıyım salgınları iyi, sağlıklı ve uyumlu bir uygarlığın barışçıl normlarından sapma olarak görülmektedir. Dünyanın tüm kötülükleri "Batı"dan –bu amorf kavram nasıl tanımlanırsa tanımlansın– gelmiyor. İnsan şiddete çok yatkın bir türdür; Batı dışı toplumlarda bir yığın toplu kıyım örneği vardır. Batı'yı farklı kılan, tarihi değiştirmek ve insanlığı kusursuzlaştırmak için güç ve terörden yararlanmasıdır. Ortaçağ sonları Avrupa'sını sarsan ve yirminci yüzyılda yeniden ortaya çıkan binyılcı sevdalar saf bir Batı geleneğinden sapmalar değildir. Hepsi geçmişe dayanır ve günümüzde de sürer. Yirminci yüzyılda bunlar insanlığı zorla yeniden oluşturmayı amaçlayan seküler rejimlerde vücut buldular.

2.
Yirminci Yüzyılda Aydınlanma ve Terör

Bir kenti, devleti, dahası bir imparatorluğu yıkmak temelde sınırlı bir eylemdir; ne var ki toplumsal sınıf gibi her yerde bunca mevcut olan ama kuramsal ya da ideolojik olarak bunca tanımlanmış bir şeyin topyekûn imhasına –tasfiyesine– kalkışmak ya da ırksal soyutlama farklı bir şeydir ve Batı'ya özgü düşünme alışkanlıklarıyla koşullanmamış bir aklın bunu tahayyül etmesi bile imkânsızdır.

Edmund Stillman ve William Pfaff[1]

Yirmi birinci yüzyıl bir terör çağıdır ve bu bakımdan henüz sona ermiş olan yüzyıldan farklı olduğunu düşünmek zor değildir. Aslında, terör geçen yüzyılda tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir ölçekte ama günümüzde böylesine korkulan terörden farklı olarak çoğunlukla seküler umutlar yararına uygulandı. Geçen yüzyılın totaliter rejimleri en cüretkâr bazı Aydınlanma düşlerine vücut verdiler. En ağır bazı suçlarını ilerlemeci ülküler uğruna işlediler ve kendilerini Aydınlanma değerlerine düşman olarak gören rejimler bile bilimin gücünden yararlanarak insanlığı dönüştürmeye yönelik, kökleri Aydınlanma düşüncesinde olan bir projeyi hayata geçirmeye kalkıştılar.

Aydınlanmanın yirminci yüzyıl teröründeki rolü Batı anlayışında bir kör nokta olarak kalmıştır. Kütüphaneler Stalinci

1 Edmund Stillman ve William Pfaff, *The Politics of Hysteria: The Sources of Twentieth-Century Conflict*, Londra, Victor Gollancz, 1964, s. 29.

Rusya'da ve Maocu Çin'deki kitlesel baskının despotluk geleneğinin bir yan ürünü olduğu üzerinde duran kitaplarla doludur. Bununla ima edilen, suçun komünist yönetime tabi olan ülke halklarında olduğudur. Yoksa, komünist ideolojinin bu rejimlerin işlediği suçlarda hiçbir rolü yoktur. Benzer bir ders de Bush yönetiminin Irak'taki rejim değişikliği projesinin bir sonucu olarak meydana gelen felaketten çıkarılmıştır: Bundan bu projeyi tasarlayıp hayata geçiren kimseler sorumlu değildir. Amaç ve niyetleri kınanamaz. Suç, yüce gönüllülükle sunulan özgürlüğü geri çevirmiş değersiz bir halk olan Iraklılardadır.

Bu düşünme biçiminde örtük bir ırkçılıktan fazlası vardır. Geçen yüzyılda son derece farklı tarih ve gelenekleri olan ülkelerde kitlesel baskı uygulandı. Bu ülkelerin ortak tek özelliği ütopyacı bir deneyde denek olmaktı. Terör düzeneği –göstermelik mahkemeler, toplu hapis cezaları ve devletin her yerde mevcut bir gizli polis aracılığıyla siyasal ve kültürel yaşam üzerinde denetim kurması– her komünist rejimde vardı. Moğolistan ve Doğu Almanya, Küba ve Bulgaristan, Romanya ve Kuzey Kore, Doğu Almanya ve Sovyet Orta Asyası hep benzer türde bir baskıdan zarar gördüler. Bu ülkelerin komünist yönetime tabi olmadan önceki yönetim biçimleri –demokratik ya da değil– büyük bir fark yaratmadı. Çekoslovakya İkinci Dünya Savaşı öncesinde örnek bir demokrasiydi ama bu komünistlerin yönetimi ele geçirmesinden sonra totaliter bir diktatörlük olmasına engel olmadı. Polonya'da kilisenin gücü büyük çaplı bir totaliter uygulamaya engel olmuş olabilir ama başka her komünist ülke gibi Polonya da yoğun baskı dönemlerinden zarar gördü. Fransa ya da İtalya, İngiltere ya da İskandinavya'da komünist rejimler kurulmuş olsaydı, sonuç farklı olmayacaktı.

Komünist rejimlerin kurulduğu ülkelerin görünüşteki benzerlikleri önceki tarihlerinden çok ortak yazgılarından kaynaklanır. Bazı komünist rejimler toplumsal refah bakımından ilerleme kaydetmiş olmakla birlikte hepsi ülkeye özgü bir yozlaşma ve çevresel yıkımla birlikte kitlesel baskı yaşamıştır. Buralardaki ve diğer komünist ülkelerdeki terör, kısmen bu başarısızlık-

lara ve bunun sonucu olarak bu rejimlerin halkın gözünde meşruiyetten yoksunluğuna bir yanıt olmakla birlikte Avrupa'daki devrimci geleneğin de bir devamıydı. Komünist rejimler kaynağı Aydınlanma'nın özünde yatan ütopyacı bir ülküyü gerçekleştirmek uğruna kuruldular. Naziler de, her ne kadar bu olgu yaygın bir kabul görmese de, bazı açılardan Aydınlanma'nın çocuklarıydı. Aydınlanma'nın yalnızca insan özgürlüğü ve eşitlik ülkülerini küçümsediler ama Aydınlanma düşünündeki güçlü bir dar görüşlü çizgiyi sürdürdüler ve etkili bir Aydınlanma ideolojisi olan "bilimsel ırkçılık"tan yararlandılar.

Geçen yüzyılda Aydınlanma düşününe hiçbir şey borçlu olmayan birçok düşmanlığa tanık olundu. Ruanda'da 1994 yılında bir milyon can alan soykırım aynı zamanda bir toprak ve su mücadelesiydi; her ne kadar bu ülkedeki sömürgecilik tarihi ve Fransa'nın –eski bir önemli sömürgeci güç– politikaları bunu kolaylaştırmış olsa da. Kaynaklar için rekabet de tıpkı ulusal ve kabilesel düşmanlıklar gibi soykırımda çok defa bir etken olmuştur. Saf yağmacı hırs da öyle. Belçika kralı II. Leopold'un Belçika Kongo'sunu kendi özel serfliği gibi yönettiği 1885-1908 yılları arasında temsilcileri aracılığıyla işlenen soykırım sonunda sekiz ila on milyon kişi adam öldürme, bitkinlik, açlık, hastalık ve doğum oranındaki düşüş nedeniyle telef oldu. Leopold bu girişimini ilerleme ve Hıristiyanlık'ı yaymak açısından haklı gösterdiyse de amacı ideolojik değildi. Kendisine ve iş ortaklarına servet edindirmekti.[2]

Yirminci yüzyılı önceki çağlardan ayıran bu türden bir terör değildir. En berbat biçimiyle yirminci yüzyıl teröründen insan yaşamını dönüştürmek adına yararlanılmıştı. Yirminci yüzyıl terörünün kendine özgü niteliği çapı değildir; her ne kadar daha öncesinde eşi benzeri görülmemiş bir çapta olsa da. İnsan yaşamını kusursuzlaştırmak amacı gütmesidir; bu totalitarizmin vazgeçilmez bir hedefidir.

Totalitarizm kavramına kuşkuyla yaklaşan bir düşünce okulu vardır ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında düşünürlerin yaydıkları totalitarizm resminin fazlasıyla basit olduğu doğru-

2 Belçika Kongosu'ndaki soykırım konusunda, bkz. Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost*, New York, Houghton Mifflin, 1998.

dur. Hannah Arendt Nazizm ve komünizm arasındaki önemli farkları silikleştirdi. Komünizm bütün insanlığın paylaşabildiği bir eşitlik ülküsünün köktenci bir biçimiyken, Nazizm insanlığın büyük bölümünü dışlıyordu ve bir kesimini ölüme mahkûm etti. Stalinci rejim Nazilerin katlettiğinden daha çok insan katletti. Volga Almanları ve Kırım Tatarları gibi halkların tamamı sonuçları bakımından soykırım özelliği taşıyan sürgünlere maruz kaldı ve Gulag'ta sağ çıkmanın neredeyse olanaksız olduğu yerler vardı. Yine de, eski Sovyetler Birliği'nde imha kampları yoktu. Arendt totaliter bir devleti kişisel sorumluluğun neredeyse hiç olmadığı kişilikdışı bir aygıt olarak da resmetti.[3] Aslında, totaliter rejimlerde yaşam bu rejimlere özgü bir kargaşa ortamıydı. Terör sistemin vazgeçilmez bir parçası olmakla birlikte kişisel kararlar olmaksızın ortaya çıkmıyordu. İnsanlar entipüften nedenlerle –Eichmann örneğinde, kariyercilik yüzünden– Nazilerin işledikleri suçlara ortak oldular. Kötülüğün sıradanlığındansa, kötülük yapanların sıradanlığından söz etmek daha iyi olurdu. İşledikleri suçlar adi değildi ve bunların işlendiği rejim açısından vazgeçilmez olan inançlardan kaynaklanıyordu.[4]

Ütopya arayışının totalitarizmle sonlanması gerekmiyor. Gönüllü topluluklarla sınırlı olduğu sürece kendi kendini kısıtlama eğilimindedir; bununla birlikte, 1978'de Guyana'da bin kişinin toplu olarak intihar ettiği Jonestown Kıyımı örneğindeki gibi apokaliptik inançlarla birleştiğinde, sonuç şiddetli olabiliyor. Totalitarizme kayma toplumu yeniden oluşturmakta devlet erkinden yararlanmayla başlar. Ütopyacı projenin ancak mevcut toplumsal kurumları tasfiye ederek yürütülebilmesi olgusu geleneksel bir zorbalığın yapmaya kalkıştığı her şeyi aşan bir programla sonuçlanır. Eğer totalitarizmle sonlanmıyorsa, bu rejim devrildiği ya da yıkıldığı içindir. Yoksa, ütopyacı bağlanım zayıflar ve sistem otoriterliğe kayar. Ütopyacı bir ideoloji, Bush döneminde bir ara olduğu gibi, bir demokraside iktidarı ele ge-

3 Arendt'in totalitarizm çözümlemesi için, bkz. Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (1951), Harcourt tarafından yayımlanan yeni basım, New York, 1973. Eichman'la ilgili görüşü için, bkz. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, New York, Penguin, 1963.

4 Eichmann'ın soykırımdaki rolü için, bkz. David Cesarani, *Adolf Eichmann: His Life and Crimes*, Londra, Heinemann, 2004.

çirdiğinde, yönetimin gücünden ütopyacı projenin başarısızlıklarını örtmekte yararlanıldığından, bir özgürlük kaybı olur. Bu eğilimi tersine çevirmeye yönelik kararlı bir girişimde bulunulmadıkça, sonuç, bir tür bağnaz demokrasidir.

Totalitarizmi diğer baskıcı rejimlerden ayırmak için birçok ölçütten yararlanılmıştır. Bunun bir sınaması devletin bütün toplum üzerindeki denetiminin boyutudur, ki bu insan yaşamını yeniden kurma girişiminin bir yan ürünüdür. Bolşevizm ve Nazizm böyle bir projenin araçlarıyken, İtalyan faşizmi değildi; her ne kadar "totaliter" terimi ilk defa Musolini döneminde İtalya'da kullanılmaya başlandıysa da. İki dünya savaşı arasındaki dönemde Orta ve Doğu Avrupa'daki din-erkçi faşizm de – zaman zaman son derece şiddetli olmakla birlikte– totaliter değildi. Totaliter olarak tanımlanamayacak bir yığın berbat rejim vardır. Modern dönem öncesindeki teokrasiler dinsel ortodoksluğu yürürlüğe koymak için korkudan yararlandılar ama insanlığı yeniden biçimlendirmeyi geleneksel zorbalıklardan daha çok amaçlamadılar. Leninizm ve Nazizm böyle bir dönüşümü başarmayı amaç edinmişti. Bu rejimlerin totaliter olarak tanımlanması bu olguyu yansıtır.

Sovyet Komünizmi: Modern Bir Binyılcı Devrim

> *Toplumsal bir olgu olarak Bolşevizm sıradan bir siyasal hareket değil, bir din sayılmalıdır.*
>
> Bertrand Russell[5]

Lev Troçki 1923'te yayımlanan "Edebiyat ve Devrim" konulu kitapçığının son sayfalarında el altında olduğuna inandığı, insan yaşamındaki dönüşüme ilişkin bir fikir verir. Toplumdaki değişiklikler konusunda değil, insan doğasındaki bir değişim hakkında yazmaktadır. Beklediği değişim, insan türünün biyolojisinde olacaktır. Gelecekte, der,

5 Bertrand, Russell, *The Practice and Theory of Bolshevism*, Londra, Unwin Books, 1920, s. 55.

> Katıksız fizyolojik yaşam bile toplu deneylere maruz kalacaktır. İnsan türü, *Homo sapiens* bir kez daha köktenci bir dönüşüm durumuna geçecek ve kendi eliyle en karmaşık yapay seçilim ve psiko-fiziksel alıştırma yöntemlerinin bir nesnesi olacaktır... geleceğin insanının ulaşabileceği özerkliğin boyutunu ya da kendi yöntemini ne kadar yükseğe çıkarabileceğini kestirmek zordur. Toplumsal yapılanma ve psikolojik ve fiziksel bakımdan kendini eğitmek aynı sürecin iki yönü olacaktır. Tüm sanatlar – edebiyat, tiyatro, resim, müzik ve mimarlık bu sürece güzel bir biçim verecektir. Daha doğrusu, Komünist insanın kültürel yapılanmasını ve kişisel eğitimini kuşatacak olan kabuk çağdaş sanatın tüm yaşamsal öğelerini en yüksek düzeye çıkaracaktır. İnsan sınırsız ölçüde daha güçlü, akıllı ve incelikli olacaktır; bedeni daha uyumlu, hareketleri daha ritmik, sesi daha müzikal olacaktır. Yaşam biçimleri dinamik bir biçimde dramatik olacaktır. Ortalama insan tipi bir Aristoteles, bir Goethe ya da bir Marx düzeyine çıkacak ve bu bayırın üzerinde yeni doruklar yükselecektir.[6]

Troçki'nin görüşüne göre, tarih insanlığın hem kendini hem de dünyayı denetim altına aldığı bir süreçtir. İnsanın bilgisini artırmasını sınırlayan hiçbir şey olmadığı gibi, etik ve siyasette ilerlemesinin de sınırı yoktur. İnsan doğasında kusurlar varsa, bilim bunları düzeltebilir. Köktenci Aydınlanma düşünündeki kusursuzluğun gerçek anlamı budur: Durağan bir kusursuzluk durumundan çok sınırsız insan olanağı tasavvuru. Troçki'nin insanı kusursuzlaştırmakta bilimden yararlanma düşüncesi yeniden ortaya çıkan modern bir fantezinin ifadesidir. Bilimin insanlığı doğal sınırlamalarından kurtarabileceği, hatta belki de ölümsüz kılacağı inancı günümüzde Aydınlanma'ya çok şey borçlu olduğunu kabul eden kirojenik, insan-ötecilik ve Ekstropi gibi kültlerde varlık gösterir.[7]

Bolşevikler baştan yeni bir insan türü yaratmayı amaç edindiler. Nazilerden farklı olarak bu yeni insanlığa ırksal açı-

6 Leon Trotsky, "Literature and Revolution", http://www.marxists.org/archive/trotsky/works/1924/lit-revo/cho8

7 Çağdaş insan-ötecilikte Aydınlanma düşüncesine ilişkin bir değerlendirme için, bkz. Bryan Appleyard, *How to Live Forever or Die Trying: On the New Immortality*, Londra ve New York, Simon and Schuster, 2007, 8. Bölüm.

dan bakmadılar ama Naziler gibi onlar da bu amaçlarına ulaşmaya yönelik bir girişimde bilim ve sözde bilimden yararlanmaya hazırdılar. "Sosyalist insan"ın ortaya çıkabilmesi için insan doğası değiştirilecekti. Böyle bir proje o günün bilimsel bilgisiyle olanaksızdı ama Bolşevikler ne denli insanlık dışı olursa olsun her yöntemden yararlanmaya ve düşledikleri dönüşümü gerçekleştirme vaadinde bulunan bir kuram ne denli kuşku uyandırıcı olursa olsun bunu benimsemeye hazırdılar. Sovyet rejimi yirmili yılların başlarından itibaren gerçek biliminsanlarını taciz etti. Sonraları, Nazi Almanyası'nda, bilim terör amaçları uğruna çarpıtıldı. Otuzlu yılların sonlarına gelindiğinde, Moskova'nın göbeğindeki Lubyanka hapishanesinde yapılan tıbbi deneylerde insanlar –Alman ve Japon savaş tutsakları, asker ve diplomatlar, Polonyalılar, Koreliler ve Çinliler, siyasi mahkûmlar ve her türden "ulusalcılar" (Yahudiler dahil)– denek olarak kullanıldılar. Bu sürece karşı durma çabalarına karşın bilim totaliter devletin vazgeçilmez bir parçası oldu.[8]

Trofim Lisenko'nun (1898-1976) rolü malumdur. Lamarckçı evrim kuramının bir versiyonunu yaymıştır. Bu edinilmiş özelliklerin miras alınabileceğini öne sürmesi bakımından zamanın çoğu biliminsanınca onaylanan Darwinci kuramdan farklıydı. Lamarck'ın kuramı insan doğasının adım adım iyileştirilmesi olasılığını ortaya koyuyor gibiydi. Lamarckçılık insanın doğal dünya üzerindeki gücünü artırıyor göründüğü ölçüde Marksizm'le uyuşuyordu ve Lisenko Stalin'in desteğiyle Sovyet Zirai Bilimler Akademisi'nin başına getirildi. Tarımcılıkta da istediğini yapmakta özgür bırakıldı ve yüksek verimli bir buğday çeşidi ürettiğini öne sürdü. Lisenko'nun tarımcılık deneyleri gıda üretiminde ortaklaştırmayla birlikte gelen düşüşü artırarak felaket getirdi. Sovyetler Birliği'nde biyolojinin gelişimi onun aptalca fikirleri yüzünden 1960'lı yılların ortalarına dek gecikti ve Maocu Çin'de etkisi daha da uzun sürdü.

1920'li yılların ortalarında Stalin tarafından maymunla insanı melezleştirmekle görevlendirilen İlya İvanov'un çalışmaları daha

8 SSCB'de bilime saldırı ve insan denekler üzerindeki Sovyet deneyleri konusunda sağlam bir anlatı için, bkz. Vadim J. Birstein, *The Perversion of Knowledge: The True Story of Soviet Science*, Cambridge MA, Westview Press, 2001, s. 127-131.

az biliniyor. Stalin dünyayı Aristoteles ve Goethe'nin benzerleriyle doldurmaya merak sarmamıştı. Yeni bir asker türü yaratmak istiyordu; acıya çok dayanıklı, çok az yiyecek ve uyku gereksinen, "yenilmez yeni bir insan". İvanov, Çarlık döneminde yapay döllleme yoluyla yarış atı üretimine öncülük ederek ünlenmiş bir at üreticisiydi ama Stalin'in talimatları doğrultusunda tüm dikkatini primat araştırmasına verdi. Şempanzeleri dölleme deneyleri için Batı Afrika'ya gitti ve Stalin'in doğum yeri olan Gürcistan'da bir araştırma enstitüsü kurdu. Burada insanlar maymun spermiyle döllendi. Birkaç deney girişiminde bulunulduysa da hepsinin başarısızlıkla sonuçlanmış olması şaşırtıcı değildir. İvanov tutuklandı, hafifletilen bir hapis cezasına çarptırıldı ve sonra Kazakistan'a sürüldü. 1931'de burada öldü. Köpeklere davranışsal koşullandırma yöntemlerini uyguladığı bir dizi deneyle dünya çapında ün kazanmış Rus psikolog İvan Pavlov İvanov'un ölümünden sonra onun yaşamını ve çalışmalarını övdüğü bir yazı yayımladı.[9]

Stalin'in yeni insan için talepleri kabaca pratikti. Bununla birlikte, Aydınlanma düşünürlerinde tekrar tekrar görülen, üstün bir insan türünü geliştirmeye yönelik bir projeyi temsil ediyorlardı. "Aydınlanma projesi" diye bir şeyin olup olmadığı zaman zaman sorgulanmıştır.[10] Kuşkusuz Aydınlanma çoktürlü ve genellikle kendi içinde çelişkiler barındıran bir hareketti. Aydınlanma düşünürlerinin çok çeşitli inançlara sahip oldukları görülebilir: Tanrıtanımaz ve Deist, liberal ve anti-liberal, komünist ve piyasa yanlısı, eşitlikçi ve ırkçı. Aydınlanma tarihinin büyük bölümü rakip öğreti sahipleri arasındaki kızgın tartışmalardan oluşur. Bununla birlikte, Aydınlanma düşününün köktenci bir biçiminin insan yaşamını geri dönüşsüz bir biçimde değiştirme amacı güden Bolşeviklerle birlikte iktidara geldiği yadsınamaz.

Rusya'da her zaman ülkeyi geri kalmışlıktan kurtarmak için Avrupa'dan medet uman birçok kimse olmuştur. Aydın-

9 Ivanov'un rolü konusunda bir değerlendirme için, bkz. Kirill Rossiianov, "Beyond Species: Ilya Ivanov and his Experiments on Cross-Breeding Humans with Anthropoid Apes", *Science in Context*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, Sayı 15, s. 277-316.

10 "Aydınlanma Projesi" ifadesini ilk kimin kullandığından emin değilim ama Alasdair MacIntyre'ın *After Virtue: A Study in Moral Theory* (Londra, Duckworth, 1981) adlı çığır açıcı incelemesiyle birlikte dolaşıma girdi. Bu ifade 4-6. bölümlerde tanımlanıp ele alınmıştır.

lanma karşıtı büyük düşünür Joseph de Maistre yaşamak için Rusya'ya gittiğinde, "filozofların çiziktirmelerine maruz kalmamış" insanlar arasında yaşamak istediğini söyledi. Petersburg'ta Fransızca konuşan, Voltaire'e saygı duyan ve esin için *filozoflara* yönelen seçkin bir kesimin bulunduğunu görmek onu düş kırıklığına uğrattı. On dokuzuncu yüzyıl boyunca Rus düşünürler Avrupa'ya bakmaya devam ettiler. Anarşist Bakunin, ortodoks Marksist Plekhanov, liberal Anglofil Turgenyev; hepsi de Rusya'nın geleceğinin, Avrupa'da ortaya çıkmakta olduğunu gördükleri evrensel kültürle kaynaşmakta yattığına ikna olmuştu. Sovyet devletini yaratan Bolşevikler de öyle. Lenin ve Troçki Rusya'yı modern bir devlete dönüştürmekten söz ederken Avrupalı bir tonla konuştular.

Aydınlanma'nın Rusya'da hiçbir zaman üstün gelmeyişinin bu ülkenin bir talihsizliği olduğu görüşü bayatlamıştır. Bu görüşe göre, Sovyet rejimi "Doğu despotluğunun" Slav versiyonudur ve uyguladığı eşi benzeri görülmemiş baskı geleneksel Moskova zorbalığının gelişmiş bir biçimiydi. Avrupa'da Rusya uzun zamandır yarı Asyalı bir ülke olarak görülmekteydi; Marquis de Custine'in ünlü güncesi bu anlayışı pekiştirmişti. 1839'da Rusya'ya yaptığı seyahati anlattığı bu güncede Rusların köleliğe yatkın olduklarını öne sürüyordu.[11] Doğu despotluğuna ilişkin kuramlar, Marx'ın düşüncelerinin neden Rusya ve Çin'de feci sonuçlar doğurduğunu açıklamaya çalışan Marksistler arasında çoktandır geçerlidir. Doğu despotluğu düşüncesi bir "Asya tarzı üretim"in bulunduğunu varsayan Marx'a dayanır. Karl Wittfogel gibi sonraki Marksist bilginler bunu Rusya ve Çin'e uyguladılar ve bu ülkelerdeki totaliterliğin Asya geleneklerinin bir ürünü olduğunu öne sürdüler.[12]

Nekrich ve Heller bu genel kanıyı şöyle özetlerler:

> Batılı tarihçiler İvan Vasilyeviç'ten (Korkunç İvan) İosif Vissarionoviç'e (Stalin) ya da Korkunç İvan'ın muhafızlarının ve gizli polis kuvvetlerinin başındaki Malyuta Skuratov'dan Yuri

11 Bkz. *Journey of Our Time: The Journal of the Marquis de Custine*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 2001.

12 Bkz. Karl Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New York, Random House, 1981.

> Andropov'a dolaysız bir çizgi çekerler... böylece, Rusya'nın İskitler döneminden beri amansız bir biçimde Ekim Devrimi'ne ve Sovyet iktidarına doğru yol aldığını gösterirler. Bu Rus halkının ulusal kişiliğinde içkindi. Bu biliminsanlarının düşüncesine göre, böyle bir şey başka bir yerde olası değildir.[13]

Rusya'nın hiçbir zaman bütünüyle Batı'nın bir parçası olmadığı doğrudur. Doğu Ortodoksluğu kendini Batı Hıristiyanlığı'na karşıtlık içinde tanımlıyordu ve Rusya'da Reformasyon ya da Rönesans benzeri bir şey olmadı. İstanbul 1453'te Osmanlıların eline geçtikten sonra Moskova'nın Hıristiyan dünyasına doğudan önderlik edecek bir "üçüncü Roma" olmasının kaçınılmaz olduğu düşüncesi oluştu. On dokuzuncu yüzyılda Slav kültürüne hayranlık duyan etkili bir grup düşünür benzer bir çizgide düşünerek Rusya'nın Batı'dan farkının bir erdem olduğunu öne sürdü. Batı bireyciliğini reddederek Rus halk geleneklerinin daha üstün bir yaşam biçimini temsil ettiğini öne sürdüler. Batı karşıtı bu düşünce çizgisi Rusya'nın dünya tarihinde benzersiz bir rolü olduğu yolunda bir inanca dönüştü; bu komünist rejimi ayakta tutmaya yardımcı olmuş olabilirdi. Dindar Rus düşünür Nikolay Berdyaev, Rus komünizminin "genelde sanıldığından daha geleneksel ve mesihçi eski Rus düşüncesinin dönüşmüş ve bozulmuş bir biçimi" olduğuna inanıyordu.[14] Bolşeviklikte mesihçi motiflerin bulunduğuna kuşku yoktur. İdeolojik sapkınlığı nedeniyle Lenin tarafından partiden atılan ama sonradan Sovyet Eğitim Bakanı olan Bolşevik Anatoli Lunaçarski 1907'de *Socialism and Religion* (Sosyalizm ve Din) konulu bir kitapta bu benzerlik noktalarını belirtiyor ve Yargı Günü'ne ve İsa'nın bin yıllık iktidarına ilişkin Hıristiyan düşüncelerinin sosyalizmde nasıl yeniden üretilmiş olduğu konusunda yorumda bulunuyordu.[15] Devrimin Rusya'da apokaliptik umutlar doğurduğu da

13 A. Neckrich ve M. Heller, *Utopia in Power: A History of the Soviet Union from 1917 to the Present*, Londra, Hutchinson, 1986, s. 10.

14 N. Berdyaev, *The Origins of Communism*, Londra, Geoffrey Bles: The Centenary Press, 1937, s. 228.

15 Lunaçarski ve Rus mesihçi geleneği konusunda, bkz. David G. Rowley, "Redeemer Empire: Russian Millenianianism", *The American Historical Review*, 104. cilt, Sayı 5, 1995.

doğrudur. 1918'de simgeci şair Aleksandr Blok, on iki Kızıl Muhafız'dan oluşan bir bandonun kırmızı bir bayrak altındaki İsa figürünün önderliğinde Petrograd sokaklarında yürüyüşünü betimlediği "On İki"yi yayımladı. Mesihçiliğin seküler ve dindar biçimleri karşılıklı olarak dışlayıcı değildiler; örneğin, bunlar Amerikan Ütopyacı Sağ'ında güç birliği yaptılar. Yeni Sovyet rejimi kimilerine bir süre için mesihçi bir Rus geleneğini temsil ediyormuş gibi görünmüş olabilir. Ancak, gerici Rus mesihçiliği yayılmacı bir iman değildi. Genelde Rusya'yı düşmüş bir dünyadaki bir erdem sığınağı olarak görüyordu. Ekim Devrimi'yle birlikte Rusya'da iktidara gelen bu Batı karşıtı mesihçilik değildi.

Bolşevikler Batı'nın en köktenci ülkülerini gerçekleştirerek onu aşmak istediler. Mevcut Batı toplumlarına (geç dönem Çarcılığın bunda biraz başarılı olduğu gibi) öykünmeyi amaçlamıyorlardı. Lenin iş disiplini ve fabrika düzeni gibi Batı kapitalizminin çekirdek kurumlarını Rusya'ya aktarmak istiyordu. En gelişmiş iki kapitalist yöntemin ateşli bir misyoneriydi: "Taylorculuk", yani Amerikan "bilimsel idare" yöntemi ve "Fordculuk", yani Amerikan seri üretim montaj hattı. Bolşevik önderin kendi programıyla ilgili olarak söylediği gibi, "Leninciliğin özü Rus devrimci başarısının Amerikan verimliliğiyle birleşmesidir."[16] Buna benzer bir şekilde, Troçki "emeğin askerileştirilmesi"ni istiyordu; kapitalist fabrika disiplininin daha üst düzeye çıkarıldığı bir çalışma düzeniydi bu. Ne var ki, Bolşeviklerin hedefleri Batı kapitalizminin iş disiplinini ve seri üretim yöntemlerini getirmekle kalmıyordu. Jakobenlerin ve Paris Komünü'nün gerçekleştiremediği Aydınlanma ütopyasını gerçekleştirmek bu hedefler arasında başta geliyordu. Rusya'nın talihsizliği Aydınlanma'yı özümseyememek değil, Aydınlanma'nın en zehirli biçimlerinden birine maruz kalmaktı.

Birçok Batılı tarihçinin görüşlerinin tersine, çarcılığı bolşevikliğe bağlayan çok az süreklilik bağı vardır. Lenin birkaç rastlantının bir araya gelmesinin bir sonucu olarak iktidara geldi. Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiş olsaydı, Almanlar

16 Lenin'in bu ifadesi Thomas P. Hughes tarafından alıntılanmıştır: *American Genesis: A Study of Invention and Technological Enthusiasm 1870-1970*, Chicago, Chicago University Press, 2004, s. 251.

Lenin'e destek vermemiş olsalardı, Kerenski'nin geçici Menşevik hükümeti daha yeterli olsaydı ya da 1917 Eylül'ünde General Kornilov tarafından Menşeviklere karşı düzenlenen askeri darbe başarısız olmasaydı, Bolşevik Devrimi olmayacaktı. Lenin'in uyguladığı biçimiyle terör, Rus gelenekleriyle ya da Bolşevik rejimi iktidara geldiği sırada baskın olan koşullarla açıklanamaz. İç savaş ve yabancı askeri müdahale yeni rejimin hayatta kalmasını daha baştan tehdit eden bir ortam yarattı; yine de, denetimden çıkardığı terörün şiddeti halk ayaklanması aleyhine çevrildi. Amaç, yalnızca iktidarda kalmak değildi. Rusya'yı geri dönüşsüz bir biçimde değiştirmek ve yeniden biçimlendirmekti. On sekizinci yüzyıl sonları Fransa'sında Jakobenlerle başlayıp Paris Komünü'yle devam ederek, devrimci bir diktatörlüğün ütopyacı amaçlarını gerçekleştirmeye kararlı olduğu her yerde, terörden bu şekilde yararlanıldı. Bolşevikler Fransa'da fos çıkmış bir Aydınlanma projesini Rusya'da gerçekleştirmeyi amaçladılar. Rusya'nın bir Avrupa modeline göre yeniden kurulması gerektiğine inanmaları bakımından alışılmadık değildiler. Bunun terörü gerekli kıldığına inanmaları bakımından kendilerine özgüydüler ve bu açıdan Jakobenlerin yolundan gittikleri belliydi. Başka ne tür amaçlara hizmet etmiş olursa olsun –Bolşevik iktidarının yabancı müdahaleye ve halk ayaklanmasına karşı savunulması gibi– Lenin'in terörden yararlanması bu devrimci projeye bağlanımından kaynaklanıyordu.

Lenin gerçekleştirmeyi amaçladığı toplum tasavvurunu *Devlet ve Devrim* adlı kitabında ortaya koydu. Bu ütopyacı kitapçığı 1917 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Geçici Rus Hükümeti'nden saklandığı Finlandiya'da yazdı ve bunu ilkin takma ad altında yayımlamayı düşündü. Olaylar beklediğinden hızlı gelişti ve kitabın nüshaları 1918'de kendi adı altında ve ikinci basımı bir yıl sonra yayımlandı. Lenin bu kitaba önem veriyordu ve öldürülmesi durumunda bunun ne pahasına olursa olsun yayımlanması için talimat verdi. Bu hâlâ onun gelecek resmine ilişkin en iyi rehberdir.

Lenin *Devlet ve Devrim*'de Marx'ın düşününü temel alır. Marx'ın 1852 yılına ait bir mektupta ortaya attığı proletaryanın diktatörlüğü düşüncesinden söz ederek 1870-71 Paris Komü-

nü'nden Rusya'daki devrimci yönetim ve dünya için bir model olarak yararlanır. Gelecekte Modern Çağ'da anlaşıldığı anlamda devlet olmayacaktır. Düzenli ordu ve güvenlik güçleri ortadan kalkacaktır. Herkes yönetimde rol alacaktır. Devlet görevlileri hiçbir ayrıcalıktan yararlanmayacak ve gelirleri işçilerinki kadar olacaktır. Lenin bu yeni düzenin mücadelesiz kurulacağını düşünmüyordu. Küçük bir azınlık karşı koyacaktı ve bu direnişin bastırılması yeni devletin başlıca işleviydi. Lenin yeni rejimin burjuva demokrasisiyle ortak hiçbir yanı olmayacağı konusunda kuşkuya yer bırakmıyordu. 1920'de yayımlanan bir notta dile getirdiği gibi, "bilimsel 'diktatörlük' terimi, hiçbir kanunun engel oluşturmadığı, kesinlikle hiçbir kuralla sınırlanmamış ve doğrudan güce dayanan bir yetkeden başka bir şey değildir."[17]

Devlet ve Devrim'de Lenin, bir proletarya diktatörlüğünde kitleler üzerinde baskıya gerek olmayacağını, çünkü yeni rejimin yalnızca onlara hizmet etmek için var olacağını öne sürer. Bu diktatörlüğün düşmanlarına karşı acımasızca davranması da gerekecektir. Lenin burada yine Marx'ı yineliyordu. Mart 1850'de Londra'da Komünist Liga'ya seslenen Marx ve Engels terörün devrimin vazgeçilmez bir parçası olacağı konusunda açıktırlar:

> Her şeyden önce, mücadele sırasında ve hemen sonrasında işçiler, burjuvazinin yatıştırma çabalarına olabildiğince direnmeli ve demokratları terör içeren sözlerini yerine getirmeye zorlamalıdırlar... Taşkınlık denilen olaylara karşı çıkmak şöyle dursun –nefret edilen kişilere ya da kötü anılar uyandıran resmi yapılara karşı toplu intikam olayları– işçi partisinin bu eylemlere yalnızca göz yumması değil, yön vermesi de gerekir.[18]

Lenin –Marx'ı örnek alarak– terörün yalnızca eski düzenin kalıntılarına karşı kullanılacağını öne sürdüyse de gerçekte bu en şiddetli biçimde işçi ve köylülere yöneltildi. Bu kısmen Bolşeviklerin iktidarı ele geçirdikleri sıradaki koşullarla açıklana-

17 V. I. Lenin, *A Contribution to the History of the Question of Dictatorship*, www.marxists.org/archive/lenin/works/1920

18 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Address of the Central Committee to the Communist League*, www.marxists.org/marx/works/communist-league/1850/

bilir. Ekim Devrimi Birinci Dünya Savaşı'nın ve Rusya'da bu savaş sonrasındaki kargaşa ortamının bir yan ürünüydü. Yeni Sovyet rejimi genelde Beyazlar olarak anılan karşıtlarının zaferiyle sonuçlanması işten bile olmayan birkaç yıllık bir iç savaşla yüz yüze kaldı. Bu koşullarda bir tür otoriter yönetim kaçınılmaz olmuş olabilir. Yine de, Bolşevik baskısının büyüklük ve yoğunluğu bunlarla açıklanamaz. Bu toplumu kullanışsız bir modele göre yeniden yapılandırma girişiminin bir sonucuydu.

Sovyet devleti başlangıcından itibaren rehine alımı, toplu idam uygulaması ve toplama kampı kurulmasıyla meşgul oldu. Bunların hiçbiri geç çarlık dönemi Rusya'sında yoktu. Sosyalist Devrimci Fanny Kaplan 30 Ağustos 1918 tarihinde bir suikast girişiminde bulunarak Lenin'i yaraladığında, Çeka'ya –Lenin tarafından Ekim Devrimi sonrasında tasarlanan ve Aralık 1917'de kurulan Olağanüstü Komite– "amansız bir kitlesel terör" uygulaması emri verildi. Yüzlerce kişi idam edildi. Şüpheli topluluklarda itaati sağlamak için bir rehine düzeni kuruldu; bu yirminci yüzyıl devlet terörünün öncülerinden Troçki'nin sonraları savunduğu bir yenilikti.[19] 1918 Haziran'ında toplama kamplarını kuran kişi Troçki oldu. Önce, Kızıl Ordu'ya karşı savaşan Çeklerin hapsedilmesi, sonra da Kızıl Ordu'ya katılmak istemeyen çarcı eski devlet görevlileri için kuruldular. Baskı çok geçmeden zorla tahıllarına el konulan köylüleri de kapsayacak şekilde yayıldı. 1921'de Kronstadt'ta birkaç bin denizcinin ayaklanması 50.000 dolayında Kızıl Ordu askeriyle bastırıldı (bu Kızıl Ordu'nun kurucusu Troçki'nin de savunduğu baskıcı bir önlemdi).[20] Denizcilerin çoğu toplama kamplarına yollandı ve birçoğunun hayatı buralarda sonlandı. 1918'den başlayarak Rusya'nın birçok yerinde köylü ayaklanmaları patlak verdi ve 1920'den 1921'e dek iç savaş bir köylü isyanı biçiminde oldu. Bolşevikler köylü direnişini kırmakta kararlıydılar. Köylüler toptan Rusya'nın kuzeyine sürüldüler ve 1921 yılı sonunda kamplarda tutulan insanların yüzde seksen kadarı köylü ya da işçiydi.[21]

19 L. Trotsky, *Their Morals and Ours*, www.marxists.org/archive/trotsky/works/1938

20 L. Trotsky, *Hue and Cry Over Kronstadt*, www.marxists.org/archive/trotsky/works/1938/1938-kronstadt.htm

21 Bkz. George Leggett, *The Cheka: Lenin's Political Police*, Oxford, Oxford University Press, 1981, s. 178.

Genelde Sovyet güvenlik aygıtının geç Çarlık döneminden miras alındığı düşünülür. Büyük Petro kuşkusuz mahkûmlardan angarya işte yararlandı; kalıcı bir Rus modernlik simgesi olan Petersburg'un inşası bunun az buz bir örneği değildir. Bununla birlikte, 1916'da devrimin hemen öncesinde yalnızca 28.600 mahkûm angarya iş cezası çekiyordu.[22] Çarlık Rusya'sındaki ve Bolşevikler tarafından kurulan ceza ve güvenlik aygıtlarının boyutları arasında büyük bir fark vardır. 1895'te Ohrana'nın (Çarlık gizli polisi) tam zamanlı çalışanlarının sayısı 161'den ibaretti. Ekim 1916'ya gelindiğinde, bu sayı diğer bölümlerin çalışanları da içinde olmak üzere 15.000'e ulaşmış olabilirdi. Buna karşılık, Çeka'nın 1919'da en az 37.000 çalışanı vardı ve 1921'de bu sayı çeyrek milyonu aştı. İdam sayıları arasında da benzer bir farklılık vardır. 1866'dan 1917'ye kadarki geç çarlık döneminde 14.000 dolayında insan idam edilmişken, 1917'den 1923'e kadarki erken Sovyet döneminde Çeka 200.000 idam uygulamasını yerine getirdi.[23]

Bolşeviklerce uygulanan baskı yöntemleri Çarlık geçmişindense yakın zamandaki Batı uygulamasına daha çok şey borçluydu. Bolşevikler kamplar kurmak bakımından Avrupa'ya özgü sömürgeci bir modele bağlı kaldılar. On dokuzuncu yüzyıl sonları sömürgecilik dönemi Küba'sında İspanya ve Boer Savaşı sırasında Güney Afrika'da İngiltere isyancıları bastırmakta toplama kamplarından yararlandılar. Aşağı yukarı aynı dönemde Alman Güneybatı Afrika'sında da bu kamplardan kuruldu ve Alman yetkililer Herero kabilesine soykırım uyguladılar. (Alman Güneybatı Afrikası'nın ilk imparatorluk komiseri, Hermann Goering'in babasıydı ve Joseph Mengele'nin iki öğretmeni yerli halk üzerinde tıbbi deneyler yaptı.[24])

Bolşeviklerin düşünce özgürlüğünü bastırma uygulamaları da Rusya'da daha önce hiç görülmemiş türdendi. Geçmişte

22 Bkz. Anne Applebaum, *Gulag: A History of the Soviet Camps*, Londra ve New York, Allen Lane, 2003, s. 17.

23 Çarcı ve Sovyet güvenlik aygıtlarının görece büyüklükleri konusunda, bkz. John Dziak, *Chekisty: A History of the KGB*, New York, Ivy Books, 1988, s. 35-36. Çarlık dönemi sonları ve Sovyet dönemi başlarındaki idam sayısı için, *age*, s. 191-193.

24 Alman Güneybatı Afrika'sıyla Naziler arasındaki ilişki konusunda bak. Applebaum, *Gulag*, s. 18-20.

sayılı yazar ve siyasi eylemci sürgüne gönderilmişti. Köktenci yazar Aleksandr Herzen Paris, Londra ve İtalya'ya gitmek üzere Rusya'dan ayrılmıştı. Lenin bir zaman Sibirya'da kaldı ve yaşamının büyük bölümünü İsviçre, Almanya, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde geçirdi. Bununla birlikte, Rus entelektüeller ancak Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra toplu olarak sınırdışı edilme deneyimini yaşadılar. 1922 sonbaharında Petersburg'dan denize açılan iki gemide Lenin'in zorunlu göç için seçmiş olduğu Rus aydın sınıfının en yaratıcı bazı mensupları –yazarlar, düşünürler, edebiyat eleştirmenleri, dinbilimciler, tarihçiler ve daha başkaları– bulunuyordu. Siyasi polis GPU tarafından tutuklanan bu önemli Rus simaları, yeni rejimle uyum içinde olmadıklarından, (aileleriyle birlikte) sınırdışı edilmişlerdi. Bu olay zamanında neredeyse hiç fark edilmedi ve Soğuk Savaş döneminde bundan hemen hemen hiç söz edilmedi. Ülkeden kovulanlar Paris, Berlin, Prag ve diğer Avrupa kentlerine yerleştiler. Nikolay Berdyaev gibi kimileri yeni bir yaşam kurarken, birçoğu da yoksul düştü ve kayıplara karıştı. Toplu olarak sınırdışı etme uygulamasına ilişkin ilk kapsamlı anlatının yazarı olan Lesley Chamberlain, bu uygulamayı Bolşeviklerin önderi ve Sovyetler Birliği'nin kurucusu Lenin'in kendisi tasarladığı ve kurbanlarının birçoğunu ismen seçtiği için, bu ihmalin daha da şaşırtıcı olduğunu belirtir. 1922 sürgünlerinin Sovyet totalitarizminin ilk muhalifleri oldukları yorumunda bulunur; her ne kadar hiçbiri kendisini hiçbir zaman bu şekilde tanımlamamış olsa da.[25] Bu Lenin'in rejimindeki yeniliği yakalayan bir anlatımdır.

Bolşeviklerce kullanılan baskı yöntemleri çarlıktan miras alınmamıştı. Yeniydiler ve ütopyacı hedefleri gerçekleştirme uğraşı içinde benimsendiler. Yeni Sovyet devletindeki güvenlik aygıtının en önemli rolünü toplumu yeniden oluşturma projesi gerekli kılmıştı. Bu hiçbir geleneksel zorbalığın sahip olmadığı ve çarların hiç kuşku yok ki yoksun oldukları bir emeldi. Doğru bir ifadeye göre, "Sovyet parti devletinin ortaya çıkışı öncesinde tarihte binyılcı, güvenlik odaklı bir düzenin örneği varsa

25 Lesley Chamberlain, *The Philosophy Steamer: Lenin and the Exile of the Intelligentsia*, Londra, Atlantic Books, 2006, s. 1-2, 4.

bile azdı."[26] Sovyet devletini zorbalık rejimi olarak adlandırmak köktenci bir biçimde modern olan bir sisteme eski bir tipolojiyi uygulamak olur.

Batılı görüş, Sovyet rejimini Fransız Devrimi ülkülerini gerçekleştirmeye yönelik bir girişim olarak görmek bakımından Bolşeviklerin izinden gitti. Sovyet komünizminin Batı'da en revaçta olduğu zamanın terörün doruğa çıktığı zaman olması açıklayıcı bir olgudur. İngiliz işçi partili entelektüel Harold Laski 1934'te –beş milyon dolayında insanın Ukrayna'da açlıktan öldüğü bir sırada– Sovyetler Birliği'ne gittikten sonra şöyle demiştir: "İnsanlık tarihin hiçbir döneminde Sovyet rejimindeki kusursuzluk düzeyine erişmemiştir." 1935'te ünlü Fabianlar Sidney ve Beatrice Webb *Soviet Communism: A New Civilization?* (Sovyet Komünizmi: Yeni Bir Uygarlık) adlı aynı minvalde bir kitap yayımladılar. (Bu kitabın sonraki basımlarında soru işareti kaldırıldı.) Bu Batılı hayranlar açısından Stalincilik insanın gelişiminde en yüksek noktaydı. Amerikalı edebiyat eleştirmeni Edmund Wilson daha da ileri gitti. "Sovyetler Birliği'nde kendimi ışığın parlamaktan asla vazgeçmediği bir ahlak mabedindeymişim gibi hissettim" dedi.[27] Batılı ilerlemeci entelektüeller SSCB'nin Aydınlanma ülkülerine adanmış bir rejim olduğundan hiç kuşku duymadılar. Sovyet devletinin yeni bir kılığa bürünmüş çarlık despotluğundan öte olmadığı iması karşısında dehşete düşerlerdi. Ne zaman ki Sovyet sisteminin hedeflerinden hiçbirini gerçekleştiremediği açıklık kazandı, terörden yararlanması bir çarlık mirası olarak açıklandı.

Batılı görüş genelde Stalinci Sovyetler Birliği'nde kendi ütopyacı fantezilerinin bir imgesini gördü ve aynı imgeyi komünizmin insan hayatına verdiği zararın çok daha büyük olduğu Maocu Çin'e yansıttı. 1958-1961 yılları arasındaki Büyük Atılım'da otuz sekiz milyon kadar insan yaşamını yitirdi. Jung Chang ve Jon Halliday'in yazdıkları gibi: "Bu yirminci yüzyıldaki –ve yazılı insanlık tarihindeki– en büyük kıtlıktı. Mao mil-

26 Dziak, *Chekisty*, s. 3.

27 Harold Laski ve Edmund Wilson'dan Nekrich ve Heller'in *Utopia in Power* adlı kitabında (s. 257) söz edilmektedir.

yonlarca insanı bile bile aç bıraktı ve ölesiye çalıştırdı."[28] Köylüler, Sovyetler Birliği'ndeki gibi, doğal çevreyi insanın amaçlarına boyun eğdirmeyi amaçlayan –Çin geleneklerine yabancı– bir politikadan çok çektiler. Yüz milyon dolayında köylü sulama projelerinde çalışmak zorunda bırakıldı. Barajlar, bentler ve kanalların inşasında, çoğunlukla uygun araçlara sahip olmadıklarından, evlerinden aldıkları kapı ve hatıllardan yararlandılar ve bunların çoğu ya yıkıldı ya da terk edildi. Serçeler yalnızca yok edilmeye layık olan zararlı bir hayvan sayılarak müthiş bir Prometheusçu ruh gözler önüne serildi. Köylülere kuşlar bitkinlikten düşüp öldürülebilsinler diye göğe sopa ve süpürge sallamaları buyrulmuştu. Sonuçta, böcek salgını oldu. Bunun üzerine Pekin'deki Sovyet büyükelçiliğine bir gizli haber gönderilmesi gerekmiş ve bir an önce Sovyet Uzak Doğu'sundan yüz binlerce serçe gönderilmesi rica edilmişti.[29]

Maocu rejimin kültürel bedeli 1966-67 yıllarındaki Büyük Proleter Devrimi'nde açık seçik bir biçimde görüldü. Bolşevikler gibi Mao da geçmişin direncini yeni bir gelecek kurmanın önündeki başlıca engel olarak görüyordu. Çin'in eski gelenekleri belleklerden silinmeliydi. Aslında Maocu rejim Çin uygarlığına karşı savaş açtı. Bununla birlikte, bu rejim Batı'da halkın beğenisini en çok Kültür Devrimi –yadsınamaz bir binyılcı boyutu olan siyasi olarak tasarlanmış kitlesel bir cinnet– sırasında kazandı. Batılı görüş, Stalincilikteki gibi, Maocu rejimi de Aydınlanma'nın evrensel bağımsızlık ülküsüne adanmış bir rejim olarak gördü: Terör, Asya'ya özgü bir zorbalığı Batı'nın özgürlük ve ilerleme ülkülerine dönüştürmekte gerekli bir evreydi. Yine, Çin komünizmi, ancak feci sonuçları artık yadsınamaz olduğunda, Doğu'ya özgü bir despotluk biçimi olarak kınandı. O zaman Maocu rejimin suçları pekâlâ modern bir Batı ideolojisini uygulama girişiminin sonuçlarından çok geleneksel barbarlığın izleri olarak görülebilirdi. Maoculuktan vazgeçildiğinde, Batılı görüş bunun reddini Batılılaşma sürecinin başlan-

28 Büyük Atılım'ın insani bedeli konusunda, bkz. Jung Chang ve Jon Halliday, *Mao: The Unknown Story*, Londra, Jonathan Cape, 2005, 40. Bölüm, özellikle, s. 456-457. Ayrıca bkz. Jasper Becker, *Hungry Ghosts: China's Secret Famine*, Londra, John Murray, 1996, s. 266-274.

29 Mao'nun serçelere karşı seferberliği için, bkz. Chang ve Halliday, *Mao*, s. 449.

gıcı olarak yorumladı. Oysa, aslında –Sovyet sisteminin çöküşü örneğindeki gibi– tersiydi. Mao sonrasındaki Çin bir Batı ideolojisini bir diğerini benimsemek için değil, herhangi bir Batı örneğine borçlu olmayan bir kalkınma yolu açmak üzere reddetti. Çin'in daha da kötüye giden ekolojik sorunları ve halkın büyük çoğunluğu için ömür boyu iş olanağı ve temel refahı sağlayan "demir pirinç kâsesi"nin sona erişine eşlik eden toplumsal çalkantı göz önünde bulundurulduğunda, sonuç kuşkuludur; ne var ki, Çin'in bir Batı ideolojisini yaşama geçirmek için uğraştığı dönem sona ermiştir.

Komünizm iktidara geldiği her yerde geçmişten köklü bir kopuş amaçlamıştır. Geç çarcılığın Sovyet sisteminden çok *fin de siecle* Prusya'sıyla ortak yanları vardır.[30] Geç çarlık döneminde yüz karası şeyler oldu; örneğin, birçok pogroma tanık olundu ama genel sicili bakımından bugün dünyanın birçok ülkesine oranla daha iyidir ve Sovyet rejimiyle karşılaştırılamayacak kadar az baskı uygulanmıştır. Toplumsal mühendisliğin bir aracı olarak terörden yararlanmak bakımından Bolşevikler bilinçli bir biçimde Jakoben geleneği sürdürdüler. Nasıl ki Jakobenler eski rejimin kalıntılarını tasfiye ettiler, Rus toplumunun her kesiminde görülebilecek tepkiden geriye kalanı da ortadan kaldırmak gerekiyordu. Nekrich ve Heller'in yazdıkları gibi: "Lenin aklını iki tarihsel örneğe takmıştı: İlki, yeterince kişiyi giyotine göndermedikleri için yenilgiye uğramış olan Jakobenler; ikincisi, önderleri yeterince kişiyi vurmadıkları için yenilgiye uğramış olan Paris Komünü."[31]

Devrimin güvenliği geçmişin insan artıklarına karşı etkin önlemler gerektiriyordu. Ocak 1918'de ilan edilen rejimin ilk işlerinden biri 'yurttaşlık haklarından yoksun bırakılan kişi' diye yeni bir kategori oluşturmak oldu. Bu kategoriye girenler gıda hakkı da içinde olmak üzere çeşitli haklardan yoksun bırakılabiliyordu. Beş milyon dolayında insan bu gruba giriyordu ve aynı yıl içinde daha sonra oluşturulan sınıfa dayalı bir karnelendirmeye tabiydi. Büyük Terör her kesimden insanın yurt-

30 Christopher Clark, *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947*, Londra, Allen Lane, 2006, Prusya devletinin kapsamlı bir tarihini verir.

31 Nekrich ve Heller, *Utopia in Power*, s. 661.

taşlık haklarından yoksun bırakıldığı bir ortamda gerçekleşti. Marksizm'in yükselişi ve çöküşüyle ilgili eksiksiz bir çalışmanın yazarı olan Kolakowski'nin dile getirdiği gibi, "Stalincilik Lenin ve Troçki tarafından kurulan bir yönetim düzeninin doğal ve belirgin bir devamıydı."[32] Stalin'in tarımsal ortaklaştırma politikalarının beraberinde getirdiği milyonlarca can kaybı Lenin'in öngörmediği bir ölçekteydi ama onun başlatmış olduğu politikaların bir sonucuydu. Buna karşılık, Lenin'in politikaları Marksist komünizmi gerçekleştirmeye yönelik hakiki girişimlerdi.

Marx ütopyacı düşünceyi reddetmiş olsa da onun komünizm tasavvuru bütün bütüne ütopyacıydı. Bir önceki bölümde belirttiğim gibi, kimse ileri bir ekonominin seyrini planlayacak kadar bilgiye sahip olamaz. Ne var ki, Marx'ın ülküsünün ütopyacı niteliği yalnızca planlamacıların bilgisi konusundaki olanaksız taleplerden kaynaklanmaz. Daha çok uyum ülküsüyle insan değerlerindeki çeşitlilik arasındaki çatışmadan kaynaklanır. Merkezi planlama, Lenin'in proletaryanın diktatörlüğüne ilişkin "bilimsel" tanımında açıkça ortaya koyduğu gibi, iktidarın herhangi bir kurumsal sınırlama olmaksızın tek bir noktada toplanmasını gerektirir. Bu türden keyfi bir yönetim düzeni direnişle karşılaşmaya mahkûmdur. Rejimin değerleri elbette herkesin değerleriyle ya da çoğunluğunkilerle bile aynı olmayacaktır. Birçokları rejimin atalara özgü bulduğu şeylere –din, ulus ya da aile– bağlanmaya devam edecektir. Kimileriyse toplumsal yeniden yapılanmaya hiçbir katkısı olmayan etkinliklere –estetik düşün ya da romantik aşk gibi– değer verecektir. İster etkin bir biçimde yeni rejime direnşinler, ister –Boris Pasternak'ın romanındaki Dr. Jivago gibi– kendi yollarında gitmekte ısrar etsinler, rejimin iyi yaşam tasavvurunu paylaşmayan pek çok kimse olacaktır. Her ütopya bütün insanlık adına en iyi yaşam biçimini temsil ettiği iddiasında olmasına karşın hiçbir zaman birçok ülküden biri olmaktan öte gidemez. Özel mülkiyetin ya da paranın olmadığı bir toplum düşüncesi bazılarının çok hoşuna gidebilir ama bazılarınaysa cehennem gibi görünebilir. Kimisi için en iyisinin diğerkâmlığın hüküm sürdüğü bir dün-

32 Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, Londra ve New York, W. W. Norton, 2005, s. 962.

ya olacağı aşikâr iken, kimisi için de bu dayanılmaz derecede tatsızdır. Her toplum kendi içinde birbirine ters düşen yaşam ülkülerini barındırır. Ütopyacı bir rejim bu olguyla çatıştığında, sonuç ancak baskı ya da yenilgi olabilir. Ütopyacılık totalitarizme *neden olmaz* –totaliter bir rejimin ortaya çıkması için başka birçok etken gereklidir– ama devletin gücünden sürekli olarak çatışmasız bir yaşam düşünü gerçekleştirmek için yararlanıldığında, sonuç totalitarizmdir.

Bolşevikler, Karl Popper'ın ütopyacı toplumsal mühendislik olarak tanımladığı, toplumu yekten değiştirerek yeniden yapılandırmayı amaçlayan bir şeyin uygulayıcısıydılar.[33] Ütopyacı toplum mühendisine göre kurumlarda azar azar reform yapmak yeterli değildir. Bugün var olduğu biçimiyle toplum kurtarılamaz. Yeni bir yaşam biçimi yaratmak için yok edilmesi gereklidir. Ütopyacı toplum mühendisliğinin yanlışları düzeltmek için bir yönteminin olmayışı bir olumsuzluktur. Ütopyanın inşasına rehberlik eden kuramın yanılmaz olduğu kabul edilir; bundan herhangi bir sapma hata ya da ihanet olarak alınır. Taktik gereği geri çekilmeler ya da yön değiştirmeler olabilir; tıpkı 1921'de Lenin'in Savaş Komünizmi'nden vazgeçerek köylülerin kendi tahıllarını ellerinde tutmalarına imkân veren Yeni İktisadi Politika'yı benimsediğinde olduğu gibi. Yine de, ütopyacı model eleştirilemez olmaya devam eder. Bununla birlikte, insanın yanılabilirliği göz önüne alındığında, bu modelin bir kısmı ölümcül olabilecek birtakım kusurları olduğu kesindir. Bunu ısrarla gerçekleştirmeye çalışmanın sonucunda ortaya çıkacak toplumun tasavvur edilenden çok farklı olması kaçınılmazdır. Bu Sovyetler Birliği ve diğer komünist devletlerle sınırlı bir süreç değildir. İddialılıkta aşağı kalmayan bir ütopyacı mühendislik girişiminde bulunulan Irak'ta da bu belirgindir. Tahmin edilebileceği gibi, bu projenin sonuç vermemesi, projenin kendisindeki kusurlardan çok uygulamadaki noksanlara ve Irak halkının dikbaşlılığına yüklenmiştir.

Mevcut bir toplumsal düzeni bir ülkü uğruna ortadan kaldırmak, Popper'ın öne sürdüğü gibi, akıldışıdır. Popper'ın

33 K. R. Popper, *The Open Society and Its Enemies*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1945, 1. Cilt, 9. Bölüm.

yanıldığı nokta, ütopyacılığın akıldışı olduğunu kanıtlayarak bunu bertaraf etmiş olduğunu varsaymasıdır. Lenin'in *Devlet ve Devrim* adlı kitabına dayanak oluşturan Marksist kuramdaki yanlışları irdelemek yararlı olabilir ama ütopyacı zihniyet yanlışlanabilir toplumsal kuramlardan beslenmez. Çürütülmesi olanaksız mitlerden beslenir. Lenin ve Troçki'ye göre, terör toplumu yeniden yaratmanın ve yeni bir insan tipini biçimlendirmenin bir yoluydu. Yeni Sovyet rejiminin hedefi insanlığın daha önce hiç görülmedik ölçüde gelişeceği bir dünyaydı. Bu amaca ulaşmak için milyonlarca insanın yaşamını feda etmeye hazırdı. Bolşevikler bu yeni dünyanın ancak eskisi yıkıldıktan sonra ortaya çıkacağına inanıyorlardı.

Sovyet döneminde Rusya apokalips benzeri bir şeye tanıklık etti. Yaşam hiçbir bakımdan değişmediği halde kamplardaki değişim tamdı. Kolima madenlerinde –Sovyet topraklarının onda birini kaplayan ve her yıl sakinlerinin üçte birinin öldüğü Gulag'ın bir bölümü– çalışarak on yedi yıl geçiren Varlam Şalamov, Amerikan *Lend-Lease** programı uyarınca bağışlanan buldozerlerin kampa gelişinden sonraki olayları betimliyordu. Nazizm'e karşı savaşta yardımcı olması düşünülmüş olan buldozerler kamp yaşantısının ilk dönemlerine tarihlenen toplu mezarlar ortaya çıkarıldığında donmuş binlerce cesedi ortadan kaldırmakta kullanılmıştı:

> Bu mezarlar, muazzam taş çukurlar ağzına kadar ceset doluydu. Bedenler çürümemişti; yalnızca kirli, her tarafını bitlerin yediği kaşınmış bir derinin kapladığı çıplak iskeletlerdi.
>
> Kuzey bu cesetleri içine almayarak var gücüyle bu insan eserine karşı koydu. Taş yenilgiye uğramış, boynu bükülmüş bir biçimde geri çekilerek hiçbir şeyi unutmamaya, beklemeye ve sırrını muhafaza etmeye and içti. Sert kışlar, sıcak yazlar, rüzgârlar, altı yılın yağmuru ölüleri taştan koparmamıştı. Toprak yeraltındaki depolarını gözler önüne sererek açıldı. Çünkü içinde yalnızca altın ve kurşun, tungsten ve uranyum değil, çürümeyen cesetleri de barındırıyordu.

* Ödünç verme-kiralama. İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin müttefik devletlere savaş malzemesi destek programı (ed. n.)

> Bu cesetler belki de yeniden dirilmeye çalışarak yamaçtan aşağı kaydılar...[34]

Bolşevik Devrimi apokaliptik sonuçlarına karşın Binyıl'ı başlatmakta başarılı olmadı. On milyonlarca insan hiç uğruna öldü. Zorunlu ortaklaştırmadan kaynaklanan ölü sayısını bugün bile kesin olarak bilmek olanaksız ama Stalin böbürlenerek Churchill'e bunun on milyona ulaştığını söylemişti. Robert Conquest Büyük Terör dönemindeki toplam ölü sayısının bunun iki katı dolayında olduğunu tahmin ediyor.[35] Dağılan hayatların sayısı tahmin edilemeyecek kadar büyüktü. Toprağın kendisi insan eseri çöller ve kurumuş ya da kurumakta olan göl ve ırmaklarla yaralanmıştı. Stalinci Sovyetler Birliği insanın yol açtığı en büyük ekolojik felaketlere sahne oldu; belki ancak Maocu Çin'deki felaketler bunu aştı.[36]

Sovyetler Birliği Nazizm'i yenilgiye uğratmakta halkının kesin bir katkıda bulunduğu İkinci Dünya Savaşı'ndan sağlam çıktı. Savaşın hemen sonrasındaki dönemde Stalinci düzende bir çözülme bekleyenler vardı; oysa, aslında yiğitçe savaşmış milyonlarca kişinin sonu Gulag oldu. Soğuk Savaş yıllarında liberalleştirmeye yönelik birkaç girişime tanık olundu. Kruşçev'in 1956'daki parti kongresinde Stalin'in "kişilik kültüne" saldırması da buna dahildi; Mihail Gorbaçov döneminde ülkeyi yenilemeye yönelik dizgeli bir girişimde bulunulmasıyla birlikte Sovyetler Birliği dağıldı. Bu döneme gelindiğinde, Sovyet düzeni yozlaşmanın ve ataletin bir arada tuttuğu boş bir kabuktu ve engin topraklarının her yerinde barışı koruduğu ve vatandaşlarına sonradan yitirecekleri bir tür güvenlik sağladığı halde halkın gözünde büyük bir meşruiyeti yoktu. Sovyet seçkinleri bile bu sistemi savunacak iradeden yoksundular ve Gorbaçov'un

34 Varlam Shalamov, "Lend-Lease", *Kolyma Tales* içinde, çev. John Glad, Londra ve New York, Penguin, 1994, s. 281-282. Kolima'ya ilişkin sistemli bir anlatı için, bkz. Robert Conquest, *Kolyma: The Arctic Death Camps*, Oxford ve New York, Oxford University Press, 1979.

35 Robert Conquest, *The Great Terror: A Reassessment*, Oxford ve New York, Oxford University Press, 1990.

36 Sovyet ekolojik felaketine ilişkin bir anlatı için, bkz. Murray Fesbach ve Alfred Friendly Jr, *Ecocide in the USSR: Health and Nature Under Siege*, Londra, Aurum Press, 1992.

naif reform çabası bu sistemin yıkımını tetiklediğinde, terör üzerine kurulmuş bir devlet şiddet kullanılmadan, tarihte örneği görülmemiş bir bozgunla yıkıldı. Sonrasındaki kargaşa ortamında Sovyet rejiminin kuruluş amacı olan yeni insanlıktan hiçbir yerde eser yoktu. İnsan yaşamı değişikliğe uğramıştı ama bu Marx, Lenin ya da Troçki'nin düşledikleri bir şeyden çok Kafka'nın *Dönüşüm*'ünde betimlenen değişimle ortak yanları olan bir değişimdi.

Nazizm ve Aydınlanma

> *Hitler ve Üçüncü Reich, başka hiçbir çağın inanmadığı kadar ilerlemeye inanan ve bunun başarılmakta olduğundan emin olan bir çağın korkunç ve uygunsuz meyvesiydi.*
>
> Lewis Namier[37]

Bolşevizm gibi Nazizm de Avrupa'ya özgü bir olguydu. Bu aşikâr görünebilir ama bununla ima edilen şeye –Nazizm'in kaynağının Batı uygarlığında olduğuna– hâlâ karşı çıkılmaktadır. Oysa, Naziler uzak bir diyardan gelmediler. İki dünya savaşı arasındaki kargaşa ortamında ortaya çıkarak Avrupa'da yüzyıllardır dolaşımda olan inançlarla harekete geçtiler. Nazizmin suçlarını (kimilerinin komünizmin suçlarını açıklamaya çalışırken yaptıkları gibi) geri kalmışlığın sonuçları olarak açıklamak olanaksızdır. Avrupa'nın gönülden bağlandığı bazı geleneklerinden kaynaklanıyordu ve onun en gelişmiş bazı düşüncelerini yaşama geçirdi.

Bu gelenekler arasında Aydınlanma Nazizm'in gelişiminde vazgeçilmez bir rol oynamıştır. Nazizm genellikle Aydınlanma karşıtı bir hareket olarak gösterilmiştir ve birçok Nazi'nin kendini Aydınlanma düşmanı olarak gördüğü doğrudur. Isaiah Berlin'in Karşı-Aydınlanma olarak adlandırdığı –Joseph de Maistre gibi gericiler ve J. G. Herder gibi Romantikler de içinde olmak üzere büyük çeşitlilik barındıran bir topluluk– bir hare-

37 Lewis Namier, *Vanished Supremacies*, Londra, Hamish Hamilton, 1958.

ketin parçası olan düşünürler topluluğundan çok şey öğrendiklerini öne sürüyorlardı.[38] Nazi ideologları bunlardan ve diğer Karşı-Aydınlanma düşünürlerinden yararlı buldukları her şeyi devşirdiler; Aydınlanma düşünürlerinde yaptıkları gibi. Her iki durumda da anti-liberal düşünün güçlü akımlarından beslenebildiler. Yeni-Marksist Frankfurt Okulu'nun bazı üyelerince Nazizm'in Aydınlanma düşününün mantıksal bir sonucu olduğu yolunda öne sürülen sav fazla abartılıdır; yine de, bunda bir doğruluk payından fazlası vardır.[39]

Basmakalıp bir akademik görüşe göre, Naziler duyguyu akıldan yüce tutan aşırı Romantiklerdi. Bununla birlikte, Nazizm'in Romantik Hareket'in abartılmış bir biçimi olduğu düşüncesi olsa olsa bir basitleştirmedir. Nazilerin Romantiklere borçlu oldukları şey birçok Aydınlanma düşünürünün de paylaştığı bir inançtı; toplumun zamanında organik bir bütün olduğu ve gelecekte bir gün yine öyle olabileceği düşüncesi. Romantik düşünürlerin bu organik toplumun bulunduğu yer konusunda farklı görüşleri vardı; kimi Ortaçağ Hıristiyanlığı'na, kimi de antik Yunanistan'a bakarken, bazıları da hakkında hiçbir şey bilmedikleri uzak diyarlara bakıyorlardı. Bunu her nerede bulduklarını düşünmüş olurlarsa olsunlar, toplum tasavvurları bir düş ürünüydü. Hiçbir toplum hiçbir zaman uyumlu bir bütün olmamıştır ve görüş ayrılığı ve çeşitlilikten duyduğu kuşkuyla birlikte organik toplum düşüncesi her zaman azınlıklara karşı kullanılabilir. Bu Romantik bütünsel ulusçuluk türüyle Nazizm arasında belirgin bir bağ vardır. Naziler çatışmayı yüceltmekle birlikte, *Volk*'un –halk– ancak yabancı azınlıklar yüzünden yozlaşmayla birlikte birliğini yitiren tutarlı bir bütün olduğuna inanıyorlardı. Dünya halkları eşit değildi ve onlar arasında var olması gereken hiyerarşi ancak kaba güçle sağlanabilirdi. Ne var ki, Alman *Volk*'unun içinde kusursuz bir uyum durumu olacaktı.[40]

38 Bkz. Isaiah Berlin, "The Counter-Enlightenment", Henry Hardy ve Roger Hausheer (der.) *The Proper Study of Mankind* içinde, Londra, Chatto and Windus, 1997, s. 243-268.

39 Bkz. Theodor Adorno ve Max Horkheimer, *Dialectic of Enlightenment*, çev. John Cumming, Londra, Verso, 1979.

40 Romantizmin risklerini ele aldığım kitabım için, bkz. *Two Faces of Liberalism*, Cambridge ve New York, Polity Press ve New Press, 2000, s. 119-122.

Bununla birlikte, toplumun organik bir bütün olması gerektiği inancı yalnızca Romantik bir düşünce değildi. Uyumlu bir topluluk düşüncesi Karşı-Aydınlanma kadar Aydınlanma düşününün de bir özelliğidir. Fichte ve Nasyonalist Sağ'ın diğer Alman düşünürleri gibi Marx da ticareti kınıyor ve bireyciliği kötülüyordu. Romantikler gibi o da iş bölümünü insanlıkdışı olarak kınıyordu. Onlar gibi Marx da insanlığın yabancılaşmadığı ya da baskı altında tutulmadığı bir toplum için uzak geçmişe bakıyordu. Bu toplumu zamanında her yerde mevcut olduğuna inandığı (ama bunun hiçbir izi görülmemiştir) tarihöncesi bir "ilkel komünizm" durumunda buldu. Bir organik toplum mitini desteklemekte Marx da Karşı-Aydınlanma düşünürlerinden geri kalmadı.

Eğer Aydınlanma düşünürleri Karşı-Aydınlanma'nın en fena bazı görüşlerini paylaşıyorduysalar, Karşı-Aydınlanma Nazi ideolojisiyle bağdaşmayan birçok şey içeriyor demekti. Herder ve Maistre'i düşünün. Her ikisi de Aydınlanma projesini reddetti ama hiçbir şekilde Nazi yanlısı değildiler. Herder kültürler ya da ırklar arasında (bazı önemli Aydınlanma düşünürlerinin kabul ettikleri gibi) bir hiyerarşi bulunduğunu asla kabul etmedi. Tersine, tek bir değer skalasında sıralamanın olanaksız olduğu birçok kültür bulunduğunu ve her birinin bir açıdan benzersiz olduğunu onaylıyordu. De Maistre Nazilerin tanrıtanımazlığı ve ırksal üstünlük öğretisi karşısında dehşete düşerdi. Nazi ideolojisi ve Karşı-Aydınlanma düşünü en önemli hususlarda birbirine karşıttır.

Nazi ideolojisiyle Nietzsche arasında bir ilişkinin izi sürülebilir ama bu Nietzsche'nin bir Aydınlanma düşünürü olarak rolüyle ilgilidir. Nazizm'in izini Nietzsche'ye dek süren soyağacı, yalnızca Nazi kız kardeşi Elizabeth Forster-Nietzsche (1846-1935) tarafından desteklendiği için bile olsa kuşku uyandırıcıdır; son yıllarında Nietzsche'ye bakan kız kardeşinin cenaze törenine Hitler katılmıştır. Yine de, benzer noktalar vardır ve bunlar Nietzsche'nin Aydınlanma'ya en yakın olduğu alanlarda görülür. Nietzsche ömrü boyunca ünlü Aydınlanma akılcısı Voltaire'e hayranlık duymuş ve Voltaire gibi o da Rousseau'nun duyguyu akıldan üstün tutmasını küçümsemiştir. Nietzsche

yaygın bir basmakalıp yargıya göre Romantik olarak görülse de aslında Aydınlanma projesinin köktenci bir biçimini sonuna dek götüren bir düşünürdü.[41]

Nietzsche, Hıristiyanlık'a sırt çeviren ve modern hümanizmanın yıkıcı bir eleştirisini yapan ilk entelektüel idolü Arthur Schopenhauer'in tersine, hiçbir zaman saldırdığı Hıristiyan-hümanist dünya görüşünden kaçmadı. Onun Üstün İnsan düşüncesi, diğer Aydınlanma düşünürlerine benzer bir biçimde, tarihe anlam verecek yeni bir kurtarıcı mit inşa etmeye çalıştığını gösterir. Ne var ki, Viyanalı *fin de siecle* nüktedanı Karl Kraus'un belirttiği gibi, "Üstün İnsan zamanından önce doğmuş, insanı gerektiren bir ülküdür."[42] *Übermensch* düşüncesi modern hümanizmanın abartılı bir biçimidir ve Nietzsche'nin yalnızca Nazilerle değil, Lenin ve Troçki'yle de ortak yanlarını gösterir.

Liberal değerlerle Aydınlanma arasındaki bugün birçoklarının vurgulamaya hevesli olduğu bağlar sanıldığından daha zayıftır. Voltaire örnek bir Aydınlanma düşünürü olabilir.[43] Bununla birlikte, liberal devleti insanlığın ilerlemesini sağlayabilecek araçlardan yalnızca biri olarak görüyordu; birçok durumda, aydınlanmış despotizmin daha etkili olduğuna inanıyordu. Birçok Aydınlanma düşünürü açısından olduğu gibi Voltaire açısından da, liberal değerler ilerlemeyi teşvik ettiklerinde yararlıdır; yoksa, yersiz ve köstekleyicidirler. Birçok ilerleme anlayışı olduğuna kuşku yok. Sol'daki Aydınlanma düşünürleri arasında liberal toplum, insanın gelişiminde daha yüksek bir evreye geçişte değerli bir aşama olarak görülüyorken, Sağ'daki Aydınlanma düşünürleri arasında bu olsa olsa bir toplumsal düzenden diğerine geçiş noktası işlevi gören bir kargaşa durumu olarak görülüyordu. Marx'a göre ilerleme bütün insanlık için geçerli olacak bir açıdan düşünülmüşken, "bilimsel ırkçılık" düşüncesine katılan Aydınlanma düşünürlerine göre bu, türle-

41 Nietzsche'nin Aydınlanma eleştirisi konusunda daha kapsamlı bir değerlendirme için, bkz. John Gray, *Enlightenment's Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age*, Londra, Routledge Classics, 2007, s. 161-166.

42 Karl Kraus, *Half-Truths & One-and-a-Half Truths*, der. Harry Zohn, Montreal, Engendra Press, 1976, s. 107.

43 Voltaire'in siyasal görecilik değerlendirmesi için, bkz. John Gray, *Voltaire and Enlightenment*, Londra, Phoenix, 1998, s. 36-47.

rin çoğunu dışlıyordu. Her iki durumda da liberal değerler çöpe gitmeye yazgılıydı.

Fransız Olgucular en etkili Aydınlanma düşünürleri arasındaydılar ve bütünüyle anti-liberaldiler.[44] Olguculuğun kurucuları, Henri de Saint-Simon ve Auguste Comte Ortaçağ'da var olmuş (var olduğunu sandıkları) bir toplumun benzerinin beklentisi içindeydiler ama bu toplum vahyedilmiş din yerine bilime dayanacaktı. Saint-Simon ve Comte tarihi insanlığın ardışık evrelerden –dini evreden metafizik evreye ve sonra bilimsel ya da "olgucu" evreye– geçtiği bir süreç olarak görüyorlardı. Bu süreçte "organik" ve "eleştirel" dönemler vardı; düzenli toplumların bulunduğu dönemler ve toplumun kargaşa ve düzensizlik içinde olduğu dönemler. Liberal çağ ikinci gruba giriyordu. Saint-Simon ve Comte liberalizme iyiden iyiye karşıydılar ve bu karşıtlığı Sağ ve Sol'daki köktenci düşünürler kuşağına da aktardılar. Geleceğin toplumu teknokrat ve hiyerarşik olacaktı. Bu toplumu yeni bir din bir arada tutacaktı; insan türüne Üstün Varlık olarak tapınılacak İnsanlık Dini.

Olgucuların ana akım Aydınlanma düşününden saptıkları düşünülebilir; örneğin, Ortaçağ Kilisesi'ne duydukları hayranlık bakımından.[45] Ne var ki, bu kilisede hayranlık duydukları şey temsil ettiği inanç değildi. Kilisenin toplumu birleştirmekteki gücüydü ve İnsanlık Dini buna (başarısız bir biçimde) öykünmeye çalıştı. Bilgideki artışın etik ve siyasal gelişmenin itici gücü olduğuna inanıyorlardı ve insanın gücünü artırdığı için bilim ve teknolojiyi övüyorlardı. Geleneksel dinleri reddederek hümanist bir akıl kültü kurdular. On dokuzuncu yüzyılda yeniden dile getirilen on sekizinci yüzyıl *felsefeleri* buna iman ediyordu. Olguculları ayırt eden bir özellik varsa eğer, bu dine yaklaşımlarında değil –Voltaire'in de aralarında bulunduğu birçok Aydınlanma bilgini saçma bir "akılcı din" projesine gönül bağladı– insanın bilgisi arttıkça insani çatışmanın silinip gideceğine olan inançlarındaydı. Bilim insan ediminin gerçek amaçlarını gözler önüne serecekti ve –bunun neden böyle olduğu hiçbir za-

44 Olguculları daha etraflıca ele aldığım kitabım için, bkz. *Al Qaeda and What it Means to be Modern*, 2. basım, Londra, Faber and Faber, 2007, 3. Bölüm.

45 Bkz. Michael Burleigh, *Earthly Powers: Religion and Politics in Europe from the French Revolution to the Great War*, Londra, HarperCollins, 2005, s. 226-227.

man açıklanmamış olsa da– bunların birbiriyle uyumlu olduğu görülecekti. Bu modern bir kılıktaki arketipsel ütopyacı düşünceydi ve son derece etkili oldu. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Marx'ın komünizm döneminde insanların yönetiminin yerini şeylerin idaresinin alacağı yolundaki görüşünü biçimlendirdi. Herbert Spencer'ın *laissez-faire* sanayiciliğe dayalı bir gelecek toplumu düşüne esin kaynağı oldu ve sonraki bir versiyonuyla Hayek'in serbest piyasanın oluşturduğu spontane bir toplumsal düzene ilişkin gerçekdışı tasavvuruna esin verdi.

Yirminci yüzyıl başlarında Olgucu düşünceler aşırı Sağ tarafından benimsendi. Vichy rejiminin Yahudi düşmanı ideoloğu Charles Maurras yaşamı boyunca Comte'a hayranlık duydu. Olgucular bir toplum bilimi geliştirmeye koyuldular ve "sosyoloji" terimini icat ettiler; ne var ki, böyle bir bilimin insan fizyolojisine dayanması gerektiği konusunda ısrarlıydılar. Dönemin birçok Aydınlanma düşünürü gibi Comte da frenolojiye düşkündü –bu, insanların zihinsel ve ahlaksal yetilerinin ve suça eğilimlerinin kafatası biçimleri incelenerek saptanabileceğini öne süren bir on dokuzuncu yüzyıl sözde bilimiydi– ve fizyolojik özelliklerin insan davranışını büyük ölçüde açıklayabildiğine inanıyordu. Bu olumlu öjenizmin sıkı bir destekçisi olan modern psikolojinin kurucusu Francis Galton'un da görüşüydü. Benzer görüşler suçbilimde Cesare Lombroso tarafından öne sürülmüştü. Suç ve masumiyet konusundaki müzakerelerinde mahkemelere yardımcı olmak için kafatasına ve yüzün dış çizgilerine dayanan bir sözde "kraniyometri" bilimi geliştirmişti. Bu noktada Nazi "ırksal bilim"inden uzak değiliz.

İnsanlar arasındaki doğal eşitsizliğe ilişkin düşünceler Batı geleneğinden bir sapma değildir. Doğuştan eşit olmayan yetilere sahip insanların farklı gruplara ayrıldığı yolundaki genel ama özellikle ırkçı olmayan bir inanış, bazı insanların köle olarak doğdukları gerekçesiyle köleliği savunan Aristoteles'e dayanır. Aristoteles'e göre toplumda hiyerarşi –antik Yunan sofistlerinin öne sürdükleri gibi– iktidar ve geleneğin bir ürünü değildi. Her canlının serpilmesi için neyi gereksindiğini ona söyleyen doğal bir amacı vardı. İnsanlığın doğal amacı felsefi sorgulamaydı ama ancak sayılı insan –mülk sahibi Yunan erkekler– bu etkin-

lik için uygundu ve insanlığın büyük bölümü –kadınlar, köleler ve barbarlar– onların aracı olarak gelişecekti. En iyi yaşam azınlık içindi ve geri kalanı "canlı araç"tı.

İnsanlar arasında doğuştan bir eşitsizlik olduğu düşüncesi klasik Yunan felsefesine dayansa da, Aydınlanma'nın ırkçılığın bazı niteliklerini benimsemeye başlamasıyla birlikte bu yeniden canlandı. John Locke insanların eşit yaratıldığı düşüncesine bağlı bir Hıristiyan'dı ama Amerika'daki yerli halkın topraklarına el konulmasını temize çıkarmak için büyük bir entelektüel çaba gösterdi. Richard Popkin şöyle yazıyor:

> İngiliz sömürgecilik politikasının mimarlarından olan Locke –örneğin, Carolina'lar Anayasası'nı kaleme aldı– Kızılderililerin ve Afrikalıların toprağa emek vermediklerini gördü. Bu eksikliğin bir sonucu olarak mülkiyet hakları yoktu. "Ölümü hak eden bir Eylem yüzünden (Avrupalılara karşı gelerek)" özgürlüklerini yitirmişlerdi ve bu yüzden köleleştirilebilirlerdi.[46]

Bazı Aydınlanma düşünürleri açıkça doğal eşitsizliğe inandıklarını dile getirdiler. Kimisi insanlığın aslında birkaç farklı türden oluştuğunu öne sürdü. Voltaire bazı Hıristiyan dinbilimcilerce geliştirilen Âdem öncesi kuramının seküler bir biçimini onayladı. Buna göre, Yahudiler Âdem öncesindendiler; Âdem'in yaratılışı öncesinde var olmuş daha eski bir türün kalıntısıydılar. Irk kavramına entelektüel bir meşruluk kazandıran kişi Immanuel Kant oldu; Voltaire'den sonraki en üstün Aydınlanma siması ve Voltaire'den farklı olarak büyük bir düşünürdür. Kant Avrupa'da ortaya çıkmakta olan antropoloji biliminde ön plandaydı ve ırklar arasında doğuştan bazı farklılıklar bulunduğunu öne sürdü. Beyazların kusursuzluğa doğru ilerlemek için gereken tüm niteliklere sahip olduğuna hükmederken, Afrikalıları köleliğe yatkın bir ırk olarak temsil eder. *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler (1764)* adlı kitabında Afrikalı Siyahilerin yaradılış gereği dikkate değer bir duyguya sahip olma-

46 Richard Popkin, "The Philosophical Bases of Modern Racism", Richard A. Wilson ve James E. Force (der.), *The High Road to Pyrrhonism* içinde, Indianapolis ve Cambridge, Hackett Publishing Company, 1980, s. 85.

dıklarını belirtiyordu.[47] Öte yandan, Asyalıların uygar ama durağan oldukları görüşündeydi; bu John Stuart Mill'in de katıldığı bir görüştür. *(Özgürlük Üzerine (1859)* adlı yapıtında Çin'den durgun bir uygarlık olarak söz eder ve şöyle der: "... durgunlaştılar ve binlerce yıl öyle kaldılar; ola ki ilerlerlerse, bu yabancılar sayesinde olacaktır."[48] Burada Mill, babası James Mill'in Hindistan'a ilişkin görüşünü yineliyordu. *History of British India* (İngiliz Hindistanı'nın Tarihi) adlı kitabında James Mill Hindistan halkının ilerlemeyi ancak dilleri ve dinlerinden vazgeçerek başarabileceğini öne sürüyordu. Benzer bir Hindistan resmi de köy yaşamındaki uyuşukluğun üstesinden gelmenin bir aracı olarak sömürge yönetimini savunan Marx tarafından çizildi. Başka halkların yetersizliği, ister doğuştan (Afrikalılar örneğinde düşünüldüğü gibi), ister kültürel geri kalmışlıktan dolayı olsun (Asyalılar için geçerli olduğu varsayıldığı gibi), çare aynıydı. Hepsi de, gerekirse kaba güçle, Avrupalı'ya dönüştürülmeliydi.

Bu türden inanışlar birçok Aydınlanma düşünüründe görülmektedir. Onları korumak adına çok defa onların kendi çağlarının eserleri oldukları öne sürülmüştür ama bu pek ilgi çekici bir savunu değildir. Bu Aydınlanma düşünürleri yalnızca kendi çağlarının önyargılarını dillendirmediler –çoğu zaman kendi çağdaşlarından daha akıllı olduklarını öne sürmüş olmasalardı bu kusurları bağışlanabilirdi– kendi adlarına aklın yetkesine de sahip çıktılar. Aydınlanma öncesinde ırkçı bir tutumun kuram itibarı kazanmak istediği enderdi. Köleliği ve kadınların hüküm altına alınmasını doğal düzenin bir parçası olarak savunan Aristoteles bile insanlığın farklı ve eşit olmayan ırksal topluluklardan oluştuğu yolunda bir kuram geliştirmedi. Irksal önyargı çok eskiye dayanıyor olabilir ama ırkçılık Aydınlanma'nın bir ürünüdür.

Irklar arasında eşitsizlik olduğu inancına katılanların çoğu toplumsal reformun aşağı ırkların doğuştan gelen dezavantaj-

47 Immanuel Kant, "Of National Characteristics, So Far as They Depend upon the Distinct Feeling of the Beautiful and Sublime", http://www.public.asu.edu/~jacquies/kant-observations.htm

48 Bkz. John Stuart Mill, *On Liberty and Other Essays*, der. John Gray, Oxford ve New York, Oxford University Press, 1998, s. 80.

larını telafi edebileceğine inanıyorlardı. Sonunda tüm insanlar gelecekteki evrensel uygarlığa katılabilirlerdi ama ancak kendi yaşam biçimlerinden vazgeçip Avrupa'ya özgü usulleri benimseyerek. Bu en iyi yanlarıyla Avrupa deneyiminin herkes için örnek oluşturduğu "liberal bir ırkçılık biçimi"ydi ve insanlığın er geç ulaşacağı kusursuzluk herkesin yaratıcı bir Avrupalı olmasında yatıyordu.[49] Liberal ırkçılık diğer kültürlerin zorla yok edilmesi, dahası, başka yolu kalmadığında, soykırım olasılığını hazırda bulunduruyordu. Bir kültür buna direnirse, gelecekteki evrensel uygarlığın önünde bir engel olacaktı. Bu durumda ilerlemenin önünde bir engel ve yok edilmeye aday olacaktı. H. G. Wells verimliliğin gereklerini karşılamayan karaderili, buğday tenli ve esmer halk sürülerinin Dünya-Devletindeki yazgılarının ne olacağını kendi kendine sorduğunda, şu yanıtı verdi: "Eh, dünya bir hayır kurumu değil. Gitmelerinin gerekeceğini sanıyorum. Dünyanın genel havası ve anlamı, öyle sanıyorum ki, gitmelerinin gerekeceği yönündedir."[50] Bu tür görüşler dönemin ilerici düşünürleri arasında olağandı. Aydınlanma ırkçılığının kendine özgü başarısı soykırımı bilim ve uygarlıkla kutsamaktı. Toplu kıyım güçlü olanın hayatta kalması yolundaki sahte Darwinci düşüncelerle aklanabiliyordu ve bir halkın toptan yok edilmesi türlerin ilerlemesinin bir parçası olarak olumlu karşılanabiliyordu.

Nazilerin imha politikası ortaya ansızın çıkmadı. Aydınlanma'daki güçlü akımlardan beslendi ve dünyanın önde gelen liberal demokrasisi de içinde olmak üzere birçok ülkede yürürlükte olan politikalardan model olarak yararlandı. Çürük olanı kısırlaştırmayı amaçlayan programlar Amerika Birleşik Devletleri'nde yürütülüyordu. Hitler bu programlara hayranlık duyuyordu. Amerika'nın yerli halklara yönelik soykırım uygulamasına da hayranlık duyuyordu: Yakın çevresine sık sık Amerika'nın tutsak edilerek evcilleştirilmesi olanaksız olan "Kızıl Vahşileri" –açlık ve orantısız güç kullanımıyla– yok etmekteki yeterliliğini övüyordu.[51] Nazi önderi bu görüşleri be-

49 Popkin, "Philosophical Bases of Modern Racism", s. 89.

50 Wells'in *Anticipations* (1901) adlı eserinden bu alıntı için bkz. Michael Coren, *The Invisible Man: The Life and Liberties of H. G. Wells*, Londra, Bloomsbury, 1993, s. 66,

51 John Toland, *Adolf Hitler*, New York, Doubleday, 1976, s. 702.

nimsemekle alışılmadık bir şey yapmıyordu. "Irksal temizlik" düşüncesi kesinlikle aşırı Sağ'la sınırlı değildi. İlerlemenin bir aracı olarak olumlu öjenizme duyulan inanç büyük onay görüyordu. Richard Evans'ın belirttiği gibi:

> Önde gelen ırksal temizlik yanlıları, düşüncelerini uygulamaya geçirmek için Hitler'in benzersiz bir fırsat sunduğunu görerek, öğretilerini o güne değin bağdaştıramadıkları birçok alanda Nazilerinkiyle uyumlulaştırmaya başladılar. Hatırı sayılır bir çoğunluk, hiç kuşku yok ki, soldaki siyasi düşünceler ve örgütlenmelerle, Irksal Bakımdan Temiz Toplum'un üyeleri olarak hayatta kalamayacak kadar sıkı bir ilişki içindeydi... son kırk yılın öjenik hareketinin itici gücü olan Alfred Ploetz Nisan 1933'te şahsen Hitler'e yazarak şöyle bir açıklamada bulundu: Artık yetmişlerinde olduğundan, yeni Reich'ta ırksal temizlik ilkelerini yaşama geçirmekte öncü bir rol üstlenmek için fazla yaşlıydı ama yine de devlet başkanının politikalarına destek veriyordu.[52]

Nazilerin "ırksal bilim" inancını paylaşan birçok kimse vardı. Naziler özellikle hırslarındaki aşırılık bakımından farklıydılar. Toplumu geleneksel değerlerin ortadan kaldırılacağı bir onarımdan geçirmek istiyorlardı. Başlangıçta Hitler'i desteklemiş olan muhafazakâr topluluklar ne umut etmiş olurlarsa olsunlar, Nazizm hiçbir zaman geleneksel bir toplumsal düzeni yeniden kurmayı amaçlamadı. Bunu devrimci bir hareket olarak gören yenilgici Avrupalı entelektüeller –örneğin, Jakobenlerle ortak yanlarından dolayı Nazileri öven Fransız işbirlikçi Pierre Drieu La Rochelle[53]– daha haklıydılar. Naziler çeşitli toplumsal grupların ve yönetim dallarının bir Darwinci doğal ayıklanma parodisi içinde birbirleriyle yarıştıkları sürekli bir devrim istiyorlardı. Ne var ki, Bolşeviklerde görüldüğü gibi, Nazilerin hedefleri herhangi bir siyasal dönüşümden öteydi. Türlerde bir mutasyon için bilimden yararlanmak da hedefleri arasındaydı.

52 Richard J. Evans, *The Third Reich in Power*, Londra ve New York, Allen Lane, 2005, s. 506-507.

53 Bkz. Pierre Drieu La Rochelle, *Chronique Politique, 1934-1942*, Paris, Gallimard, 1943.

Akıl hastanelerinde gaz verilerek öldürülen seksen bin hasta bilim adına katledildi. Toplama kamplarını boylayan binlerce eşcinsel erkek (aşağı yukarı yarısı buralarda öldü)[54] iflah olmaz soysuzlar olarak sınıflandırıldı. "Suç biyologları" Nazi döneminde ölen çeyrek milyon Çingene'yi çoktan tehlikeli bir ırkın mensupları olarak sınıflandırmıştı. Slavların da daha düşük bir ırksal gruba ait oldukları inancı Nazilerin Polonya'da, Sovyetler Birliği'nde ve Yugoslavya'da çok sayıda insanın onlar yüzünden yaşamını yitirmesine serinkanlılıkla bakmalarına olanak verdi.

"Irksal bilim" hiç kuşkusuz Nazilerin en büyük suçuna yol açtı. İnsanlığın farklı ırksal gruplara bölündüğü ve bu gruplar arasında evliliklerin olmaması gerektiği kuramı kirlilik fantezilerine aklın onayını verdi. Bu grupların doğuştan eşit olmadıkları düşüncesi bu hiyerarşinin daha alt basamaklarına ait olduğu düşünülenlerin köleleştirilmesine onay verdi. Irk bilimsel bir kategori olarak kurulmasaydı, Avrupa Yahudiliği'ni ortadan kaldırma projesi kolay kolay formüle edilemezdi. Anti-Semitizm Hıristiyanlık'ın ayrı bir din olarak ortaya çıkışıyla yaşıttır: Yahudiler Roma'nın paganlıktan Hıristiyanlık'a geçtiği dönemden beri ve Hıristiyan Ortaçağ boyunca zulme uğramış olmakla birlikte Ortaçağ anti-Semitizmi Reformasyon'da Luther tarafından yeniden üretildi. Bununla birlikte, anti-Semitizmin kadim Hıristiyan kökleri olmasına karşın Yahudileri ortadan kaldırma projesi moderndir. Yahudi Soykırımı'nın uygulanması modern teknolojiyi ve modern devleti gerektirdiyse eğer, modern ırk düşüncesinin tasavvur edilmesini de gerektirdi.

Hitler'in Yahudileri yok etme amacı modern bir sözde bilimden kaynaklanan düşüncelerden yararlanmaksızın formüle edilemezdi. Yine de, Yahudi soykırımını salt ırkçı ideoloji bakımından açıklamak olanaksızdır. Toptan imha için başka bir topluluk seçilmemişti ve başka hiçbirinin peşine böylesine dizgeli bir yoğunlukta düşülmemişti. İster Yidiş ozan ya da tıp doktoru, üniversite profesörü olsunlar, ister Hasidi öğretmen, biliminsanı ya da sanatçı, tüccar olsunlar, kadın, erkek ya da çocuk tüm Yahudiler tehdit edildi ve damgalandılar; kamusal yaşamdan sürüldüler ve malları çalındı; devletin telkin ettiği bir şid-

54 Evans, *The Third Reich in Power*, s. 534.

det ortamında hırpalandı ve öldürüldüler; toplama kamplarına gönderildiler ve sonunda insanlığın başka hiçbir kesitinin maruz kalmak durumunda kalmadığı bir yazgı için seçildiler.

Tarihsel bir karşılaştırma yapmak olanaklıysa eğer, Ortaçağ Avrupası'nda Yahudilere atfedilen şeytanca güçle yapılabilir. Norman Cohn'un belirttiği gibi, "Yahudileri yok etme dürtüsü yarı demonolojik bir boş inançtan kaynaklanıyordu."[55] Yahudilerin şeytanca yetileri olduğu inancı Ortaçağ sonlarındaki binyılcı kitle hareketlerinin önemli bir özelliğiydi. Yahudiler resimlerde keçi boynuzlu bir şeytan olarak gösterilirken, Kilise Yahudileri şapkalarına boynuz takma mecburiyetinde bırakan girişimlerde bulunmuştu. Şeytan'a Yahudilere özgü olduğu düşünülen özellikler verilmiş ve "Yahudilerin babası" olarak betimlenmişti. Sinagogların kedi ya da kurbağa biçimindeki Şeytan'a tapınılan yerler olduğuna inanılıyordu. Yahudiler Hıristiyanlık'ı, dahası dünyayı yıkma amacı güden Şeytan'ın aracıları olarak görülüyordu. *Sion Büyüklerinin Protokolleri* gibi belgeler –bir olasılıkla çarcı istihbarat servisinin dışişleri kolundan kaynaklanan son derece etkili bir düzmece– bu tür fantezileri üretti ve bunları dünya çapında bir Yahudi komplosuna ilişkin paranoyakça bir görüşe dönüştürdü.

Nazilerin Yahudileri yok etme girişimindeki garabet yalnızca bu suçun boyutundan değil, hedefindeki aşırılıktan da kaynaklanır. Yahudiler kötülüğün cisimleşmesi ve yok edilmeleri dünyayı kurtarmanın bir yolu olarak görülüyordu. Nazi anti-Semitizmi modern bir ırkçı ideolojiyle Hıristiyan bir demonoloji geleneğinin bir harmanıydı. Eskatolojik mit ve çarpıtılmış bilim tarihte örneği görülmemiş bir suç işlemek üzere bir araya geldiler.

Ortaçağ'daki binyılcı hareketler gibi Nazizm de arkaplanda toplumsal bir çalkantının olduğu bir ortamda ortaya çıktı. Kitlesel işsizlik, hiperenflasyon ve Büyük Savaş'ın küçük düşürücü etkisi Almanlarda ezici bir güvensizlik duygusuna ve kimlik

55 Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, Londra, Serif, 1996, s. xii. Ortaçağ'da Hıristiyanların büyücü kadın ve heretikleri şeytanlaştırması konusunda bir anlatı için, bkz. *Europe's Inner Demons: The Demonization of Christians in Medieval Christendom*, Cohn, Londra, Pimlico, 2005.

yitimine neden olmuştu. Michael Burleigh'in yazdığı gibi, 1914-18 çatışması,

> ... Emile Durkheim'ın dinsel deneyimin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü duygusal bir taşkınlık yarattı. Büyük Savaş ve sonrasındaki altüst oluş siyasette, en yoğun etkisi büyük kriz dönemlerinde görülen bu sözde dinsel damarın yoğun bir biçimde canlanmasına yol açtı; tıpkı Ortaçağ binyılcılarının ya da Yargı Günü'nden önceki bin yıllık zaman aralığının hazırda olduğu inancının beklenmedik değişim ve toplumsal çalkantı dönemlerinde boy vermiş oldukları gibi.[56]

Nazizm'le Ortaçağ binyılcılığı arasındaki benzerlikler zamanında bazı gözlemciler tarafından fark edilmişti. Filolog ve günce yazarı Victor Klemperer'in eşi Eva Klemperer Hitler'i Leiden'li Jan'a benzetiyordu. 1937'de yayımlanan *History of a Mass Lunacy* (Kitlesel Bir Cinnetin Öyküsü) adlı Nazi karşıtı bir kitabın aristokrat yazarı Friedrich Reck-Malleczewen de öyle.[57] Hemen hemen aynı sıralarda İngiliz dışişleri muhabiri F. A. Voigt eskatologyanın Nazizm'de önemli bir rolü olduğunu tespit etti:

> Her deneyüstü eskatologya bu dünyanın sonunu ilan eder. Ne var ki, *seküler* eskatalogya her zaman kendi çelişkisi içinde sıkışmıştır. Geçmişe *hiçbir zaman var olmamış* bir şeyin tasavvurunu yansıtır; *olan* bir şeyi *olmayan* bir şey ve *geleceği hiçbir zaman olamayacak* bir şey biçiminde tasavvur eder. Uzak geçmiş gizemli ya da söylensel bir Masumiyet Çağı'na, bir Altın ya da Kahramanlık Çağı'na, bir İlkel Komünizm ya da göz kamaştırıcı bir eril Erdem Çağı'na dönüşür. Gelecek, Sınıfsız Toplum, Sonsuz Barış ya da Irk sayesinde Kurtuluş'tur; Yeryüzündeki Gökyüzü Krallığıdır.[58]

Pek bilinmeyen bir çalışmada, James Rhodes, Nazizm'i modern bir binyılcı hareket olarak dizgeli bir biçimde incelemiştir. Ana-

56 Michael Burleigh, *The Third Reich: A New History*, Londra, Pan Books, 2000, s. 7.

57 Klemperer ve Reck-Malleczewen'in Hitler ve Leiden'li Jan karşılaştırması için, bkz. Burleigh, *The Third Reich*, s. 4-5.

58 F. A. Voigt, *Unto Caesar*, Londra, Constable, 1938, s. 49-50. Voigt'ın yapıtıyla tanışmamı Norman Cohn'la bir sohbete borçluyum.

baptistler ya da diğer Ortaçağ binyılcıları gibi Naziler de ardı sıra yeni bir dünyanın kurulacağı felakete ilişkin bir tasavvurun etkisi altında kalmışlardı. Kendilerini türlü felaketlerin kurbanları olarak gördüklerinden, kötü güçlerin eseri olduğuna inandıkları çilelerine açıklık getiren beklenmedik vahiyler deneyimliyorlardı. Bu güçlere karşı mücadele etmek, onları yenilgiye uğratmak ve dünyayı onlardan kurtarmak, kısacası, büyük savaşlar için çağrılmış olduklarına inanıyorlardı.[59]

Bu binyılcı yaklaşan felaket sendromu, kötülüğün varoluşsal tehdidi, büyük yıkım getiren kısa süreli savaşlar ve bunların ardından gelen cennet pek çok modern siyasi harekette görülebilir (Amerikan Sağı'nın Armageddoncu kolu da bunlar arasındadır). Bu Nazilere de tam tamına uyar ve Hitler'in hareketini toplumsal koşullara bir tepkiden ibaret olarak gören her açıklamanın ne kadar yetersiz olduğunu gösterir. Nazizm modern bir siyasal dindi ve sözde bilimden yararlanmış olmakla birlikte mitten de beslendi. *Volk* ırkçı ideolojinin biyolojik biriminden ibaret değildi. Bunun bir parçası olan herkese ölümsüzlük bahşeden gizemci bir şeydi. Goebbels, sonul gerçeklik ya da kendinde şey anlamındaki Kantçı *ding-an-sich* terimini kullanarak, *ding-an-sich Volk*'tur, diyordu ve *Volk*'a atfedilen yarı tanrısal niteliklerin belirgin olduğu bir şiir yazdı:

> Yükseliyorum, Gücüm var
> Ölüleri uyandırmak için. Derin bir uykudan uyandılar,
> İlkin yalnızca birkaç kişi, derken daha çokları. Saflar dolar, bir ordu oluşur.
> Bir *Volk*, bir topluluk.[60]

Naziler, Versailles antlaşmasının intikamcı savaş tazminatları ve iki dünya savaşı arası Alman ekonomisindeki karışıklık olmasaydı, büyük olasılıkla önemsiz bir hareket olarak kalacaklardı. Alman halkının büyük bir kesimine maddi yarar sağla-

59 Bkz. James R. Rhodes, *The Hitler Movement: A Modern Millenarian Revolution*, Stanford, Hoover Institution Press, 1980, s. 29-30.

60 Joseph Goebbels, *Michael: Ein deutsches Schicksal in Tagebuch-blattern*, 6. basım, Münih, Franz Eher Nachf, 1935, s. 96-97. Bu paragraf Rhodes'un *The Hitler Movement* kitabından (s. 115) alıntılanmıştır.

dıklarından, bunca uzun bir süre halk tarafından tutuldular. Hitler'in savaş aygıtının verimliliği abartılmış olabilir ama Nazi ekonomi politikaları Keynes'in savunduklarından farklı değildi (Keynes'in de kabul ettiği gibi) ve savaşa giden süreçte tam istihdam sağladı. Savaşın ilk yıllarında Naziler halkın beğenisini askeri başarı ve bunun işgal altındaki Avrupa'da imkân verdiği yağmacı taşkınlık sayesinde korudular. Alman halkına bu yararları sağlamak Nazilerin güç kazanma ve bunu sürdürme stratejisinin önemli bir parçasıydı.

Naziler aynı zamanda güçlü bir etkiye sahip bir inançlar karışımını da harekete geçirdiler. Nazi ideolojisi büyük ölçüde olumsuz olması bakımından diğer birçok ütopyacı ve binyılcı hareketin ideolojisinden ayrılır. Nazi eskatologyası gelecekte herhangi bir canlanma umudunun olmadığı nihai bir yıkım olasılığını hesaba katan pagan geleneklerin kötü bir taklidiydi. Bu olumsuz eskatologya gelecekteki cennetin içeriğinden çok önündeki engellere odaklanan bir tür olumsuz ütopyacılıkla bağlantılıydı. Nazi eskatologyası (Lutherci gelenek kadar) Hıristiyan kaynaklardan gelen Nazi demonolojisi kadar önemli olmayabilir. Dünya Yahudilerde cisimleşmiş şeytani güçlerin tehdidi altındaydı. Şimdiki zaman ve yakın geçmiş kefareti ödenemeyecek denli kötüydü. Tek umut yıkımda yatıyordu; Alman *Volk*'u ancak toptan yıkıcı bir olaydan sonra gizemli bir uyum durumuna erişebilirdi.

Nazi rejiminin adı Hıristiyan apokaliptik geleneklerden türemişti. "Üçüncü Reich" Fiore'li Joachim'in Üçüncü Çağ kehanetinden gelir. Bu modern zamana Anabaptist Hıristiyanlar tarafından aktarılmış ve iki dünya savaşı arasındaki dönemde Almanya'da Moeller van den Bruck tarafından *Das Drittte Reich* (Üçüncü İmparatorluk, 1923) adlı kitabıyla popülerleştirilmiştir. Oswald Spenger (*Der Untergang des Abendlandes* [Batı'nın Gerileyişi] adlı kitabı 1920'li yıllarda çok etkili olmuştu) tarzında "devrimci bir muhafazakâr" olan van den Bruck iki dünya savaşı arasındaki dönemde Almanya'nın sorunlarının yalnızca siyasal ve ekonomik değil, kültürel ve tinsel de olduğu kanısındaydı. Dostoyevski'ye büyük ilgi duyuyordu ve apokaliptik bir spekülasyon kitabının yazarı olan göçmen Rus yazar Dmit-

ri Merejkovski'yle birlikte *Karamazov Kardeşler*'in bir Almanca çevirisini yayına hazırladı.[61] Her iki yazar da Dostoyevski'nin Rusya'nın Avrupa'da tinsel bir uyanışa yol açabilecek "üçüncü Roma" olduğu yolundaki fantezisine yakınlık duyuyordu ve van den Bruck 1912'de Rusya'ya gitti. Onun bu inançlara sahip biri olarak gelişmekte olan Nazi hareketine yakınlık duyması beklenebilir. Ne var ki, Nazilerle –belki onların anti-Semitizmine katılmadığından– hiçbir zaman güç birliği yapmadı. 1922'de Hitler'le tanıştığında, Nazi önderin "proleter ilkelliği"ni itici buldu. Sonradan Naziler van den Bruck'un görüşlerini reddettiler ama kitabının imzalı bir nüshası Hitler'in sığınağında bulunmuş ve van den Bruck bir süre için Nazilerin apokaliptik kriz ve tarihsel yazgı anlayışlarına uygun düşen bir düşünce modeli sunmuştu. Kutsal Roma İmparatorluğu birinci Reich ve Hohenzollernlerin yönetimindeki Birleşik Alman İmparatorluğu ikinci Reich idiyse, üçüncüsü bin yıl sürecek Nazi devleti olacaktı.

Nazilerin Batı geleneğine dışardan geldiklerini düşünmek yanlıştır. Bazı Naziler kendilerini Batı karşıtı görüyorlardı ve bu görüş Aurel Kolnai gibi bazı Nazi karşıtlarınca benimsenmişti; zamanında çokça okunmuş ama artık unutulmaya yüz tutmuş olan bu yazar Nazizm'i "Batı'ya karşı bir savaşın" parçası olarak görüyordu. Katoliklik'e geçmiş olan Kolnai "Batı"yı Hıristiyanlık açısından tanımlıyordu[62] ve en yürekli bazı Nazi karşıtlarının dindar birer Hıristiyan oldukları doğrudur; örneğin, Temmuz 1944'te Hitler'e karşı düzenlenen bir suikastın kilit kişisi olan Claus von Stauffenberg dindar bir Katolik'ti. Bununla birlikte, önde gelen birçok Nazi Hıristiyanlık'a ve bazı kararlı Nazi karşıtı Hıristiyanlara düşman olduğu halde Nazizm'in bazı Hıristiyan geleneklerini sürdürdüğü de doğrudur. 1938'de Almanya'dan kaçan Alman bilgin Eric Voegelin çalışmalarıyla modern siyasal dinin doğasını aydınlatmaya büyük katkıda bulunmuştu ve Hitler'in binyılcı kehanetinin gerçekten de Joachimci spekülasyondan kaynaklandığını ve Almanya'da buna Reformasyon'un Anabaptist kanadıyla Fichte, Hegel ve Schelling'in Yuhannacı Hıristiyanlığı'nın aracılık ettiğini kabul

61 Dmitri Merezhkovsky, *The Secret of the West*, Londra, Victor Gollancz, 1938.
62 Aurel Kolnai, *The War Against the West*, Londra, Victor Gollancz, 1938.

ediyordu. Bu gelişimi şöyle özetliyordu: "Üstün insan İngiliz Reformasyon gizemcilerinin 'tanrılı insan' gibi figürlerini gördüğümüz bir yolun sonuna damga vurur... Aşamalı bir dönüşüm çizgisi Ortaçağ Gnostisizmi'ni çağdaş Gnostisizm'e bağlar."[63]

Vogel'in Nazizmi –komünizm gibi– Gnostisizm'in çağdaş bir yeniden canlanımı olarak düşünüyordu. Gnostik inançların Batı düşününü biçimlendirmekte yaygın bir etkisi olduğuna kuşku yoktur ve Ortaçağ'daki binyılcı hareketler üzerinde de pekâlâ Gnostik bir etki olabilir ama Gnostisizm'le modern binyılcılar arasında çok az ortak nokta vardır. Gnostikler, pek çok ortak yanlarının bulunduğu Maniciler gibi, incelikli düşünürlerdi. Seçilmişlerin topluca kurtulacağı bir Ahir Zaman'ı beklemiyorlardı ve kurtuluştan bireysel bir başarıyı anlıyorlardı; zamanın sonundan çok zamanın kendisinden kurtuluşu gerektiren bir başarıyı. Ayrıca, insan yaşamının artık kötülüğe tabi olmadığı bir dünya tasavvur eden Gnostik düşünürler varsa eğer, az sayıdaydılar. Gnostisizm'in modern siyasal din üzerinde etkili olduğuna kuşku bulunmamakla birlikte bu etki biçimlendirici değildi. Hıristiyanlık'ı başlangıcından beri biçimlendiren belirleyici etki Son'a duyulan inançtı. Ortaçağ binyılcıları, modern totaliter hareketler gibi, iyi ve kötü güçler arasında son bir mücadele beklentileri bakımından bu eskatolojik inanca geri döndüler.

Terör ve Batı Geleneği

> *Bombasıyla kendini havaya uçuran doğaötesel yalnız terörist figürü on dokuzuncu yüzyıl sonunda Rusya'da ortaya çıktı... El Kaide şiddetinin gerçek kaynağının Kuran'a özgü şehitlik anlayışından çok Batı'ya özgü birey geleneğiyle ve ele geçirilmesi olanaksız ideal bir dünya uğruna karamsar bir başkaldırıyla ilgisi vardır.*
>
> Olivier Roy[64]

63 Eric Vogelin, *The New Science of Politics*, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 1952, s. 113, 125-126.

64 Olivier Roy, *Globalised Islam: The Search for a New Ummah*, Londra, Hurst, 2004, s. 44.

Nazizm ve komünizm modern Batı'nın birer ürünüdür. Köktenci İslam da öyle; her ne kadar bu olgu köktenci İslam'ın yolundan gidenler ve Batılı görüş tarafından yadsınsa da. Köktenci İslam'ın entelektüel kurucusu Mısırlı entelektüel Seyyid Kutub 1966'da Nasır tarafından idam edilmiştir. Kutub'un yazıları başta Nietzsche olmak üzere birçok Avrupalı düşünürün etkisini taşır ve Bolşevik geleneğinden aşırılmış düşüncelerle doludur. Kutub'un yoz İslam rejimlerini yıkmaya ve resmi iktidar yapılarının olmadığı bir toplum kurmaya kendini adamış devrimci öncü anlayışı Lenin'e çok şey borçlu, İslam dinbilimine ise hiçbir şey borçlu değildir. Arındırıcı bir güç olarak devrimci şiddete ilişkin görüşünün on ikinci yüzyıl Haşşaşilerinden çok Jakobenlerle ortak yanları vardır. Haşşaşiler kendilerini İslam'ın doğru yolundan saptıklarını düşündükleri yöneticileri öldürmeye adamışlardı; ama ne insanlığı kusursuzlaştırmakta terörden yararlanılabileceğini düşünüyorlardı ne de intihar saldırısında kendini yok etmeyi kişisel arınmışlığın bir işareti olarak görüyorlardı. Bu tür görüşler ancak yirminci yüzyılda İslam düşünürlerinin Avrupa'nın etkisi altına girmesiyle birlikte ortaya çıktı. Ali Şeriati –Şah döneminde sürgündeki İranlı köktendincilerin önderi olarak Ayetullah Humeyni'nin önceliydi– şehitliği İslam'da önemli bir uygulama olarak savunuyordu ama seçilmiş bir ölüm türü olarak şehitlik anlayışı modern batı felsefesine dayanıyordu. Şeriati öne sürdüğü köktenci yeni Şiilik tanımı için Heidegger'den gelen bir varoluşsal seçim düşüncesine başvurdu.[65]

İslamcı hareketler şiddeti yeni bir dünya kurmanın bir yolu olarak görürler ve bu bakımdan Ortaçağ geçmişine değil, modern Batı'ya aittirler. "İslamcı faşizm" söylemi İslamcılık'ın Batı düşününe olan daha büyük borcunu karanlıkta bırakır. Şiddetin yeni bir toplumu doğurabileceğine inananlar faşistlerden ibaret değildir. Lenin ve Bakunin de buna inanıyorlardı ve köktenci İslam'ın İslamcı Leninizm ya da İslamcı anarşizm olarak adlandırılması aynı derecede doğru olur. Bununla birlikte,

65 Şeriati'nin rolü ve Heidegger'in onun düşüncesi üzerindeki etkisi konusunda, bkz. Janet Afary ve Kevin B. Anderson, *Foucault and the Iranian Revolution: Gender and the Seductions of Islamism*, Chicago, Chicago University Press, 2005.

en yakın bağ, Rousseau tarafından açımlanan ve Robespierre tarafından Fransız Terör döneminde uygulamaya konan bağnaz halk egemenliği kuramıyla olandır ve en doğrusu köktenci İslam'ı İslamcı Jakobenlik olarak tanımlamak olabilir.

Köktenci İslam modern bir devrimci ideolojidir ama aynı zamanda İslami kökleri olan binyılcı bir harekettir. Hıristiyanlık gibi İslam da her zaman güçlü bir eskatolojik öğe içermiştir. Hem Sünni hem de Şii Müslümanlık tanrısal bir rehberlikte dünyaya yeniden düzen getirecek bir öğretmenin gelişini bekleyen Mehdici bir geleneği içermektedir; bu kendi imgesini bir peygamber-önder olarak yansıtan Bin Ladin'in sömürdüğü bir gelenektir.[66] Mehdici inançların ortodoksluğu kimi biliminsanları tarafından sorgulansa da bunlar açıkça İslamcı olan bir tarih anlayışına örnek oluşturur. Çağdaş bir biliminsanının yazdığı gibi "... Mehdici 'olay'... eskatologya olarak Tarih'tir ve tarihe ilerlemeci bir doğa bahşeder."[67] İran başbakanı Ahmedinejad'ın apokaliptik inançları bu tarih görüşünün bir versiyonudur.

İslam tarihi bu şekilde düşünmek bakımından Hıristiyanlık'la ve modern Batı'nın seküler inançlarıyla ortak bir temeli paylaşır. İslam'ı ve "Batı"yı' ortak hiçbir yanı olmayan biçimlendirici uygarlıklar olarak resmetmek yanıltıcı olur. Hıristiyanlık ve İslam Batı tektanrıcılığının vazgeçilmez birer parçasıdır ve bu şekilde onları dünyanın geri kalanından ayıran bir tarih görüşünü paylaşırlar. Her ikisi de bütün insanlığı dönüştürmenin peşinde olan militan inançlardır. Başka dinler de yirminci yüzyılda şiddete bulaşmıştır; örneğin, Japonya'da askeri dönemde devlet kültü Şinto ve çağdaş Hindistan'da Hindu ulusalcılığı. Ne var ki, yalnızca Hıristiyanlık ve İslam evrensel hedeflere ulaşmak için dizgeli bir güç kullanımına bağlanmış hareketleri başlatmıştır. İslam'ın "Batı"nın dışında yattığı anlayışı da İslam'ın olumlu katkılarını görmezden gelir. Aristoteles'in mirasını muhafaza eden ve sonradan Avrupa'nın yararlandığı matematik ve bilimi büyük ölçüde geliştiren İslam kültürleriydi. Ortaçağ'ın Mağribi İspanya krallıklarındaki Müslüman hüküm-

66 El-Kaide ve Mehdicilik konusunda, bkz. Timothy R. Furnish, "Bin Laden: The Man who would be Mahdi", *The Middle East Review*, IX. cilt. 2. sayı, ilkbahar 2002.

67 Kaveh L. Afrasiabi, "Shiism as Mahdism: Reflections on a Doctrine of Hope", www.payvand.com/news/03/nov/1126.html

darlar, Hıristiyan Avrupa dinsel çatışma çamuruna battığında, zulme uğrayan Hıristiyan ve Yahudilere kucak açmıştır.

İslam'ın Batı geleneğinin dışında ya da ona karşı ortaya çıktığı inanışı İslami hareketlerin "Batı" aleyhinde yönlendirildiği yolunda yanlış bir görüşe yol açar. Aslında İslamcı cihadın başlıca amacı İslami ülkelerde kâfir olarak görülen yönetimleri devirmektir. Kutub'un amacı Nasır'ı devirmek iken, Usame bin Ladin her zaman Suud Hanedanı'nı devirmeyi başlıca amacı olarak görmüştür. İslamcı hareketler Baasçı Suriye ve Irak gibi seküler rejimlerin yıkılması amacını güderler (Irak'ta yıkım çalışması Amerika'nın önderliğindeki işgal tarafından yapılmıştır). Sünni İslami Filistin örgütü Hamas seküler bir yönelimi olan el-Fetih ve FKÖ'ne saldırmakla işe başlamıştır. İslami hareketler ABD'nin bu çatışmalara müdahalesi ölçüsünde Batılı yönetimlerle anlaşmazlığa sürüklenmiş olmakla birlikte bu hep böyle olmadı. Soğuk Savaş dönemi boyunca Batılı yönetimler İslami hareketleri komünizme karşı savaşta birer araç olarak gördü. Afganlı mücahitler Batı tarafından silahlandırılmış, eğitilmiş ve finanse edilmişti ve el-Kaide Batı'nın desteklediği örgütlenmeler arasındaydı. Reagan yönetimi Körfez'deki Sovyet etkisini denetim altına almak için Ayetullah Humeyni İranı'yla yakın bir ilişki kurdu ve İslami hareketlerden Batı'nın vekilleri olarak yararlanma uygulaması Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra da devam etti. Afganistan'daki Taliban rejiminin Amerika Birleşik Devletleri'yle 11 Eylül'e dek dostça bir ilişkisi oldu. Bu konudaki en bilgili yazarlardan Ahmed Reşid'in de belirttiği gibi:

> 1994-1996 yılları arasında ABD, müttefikleri Pakistan ve Suudi Arabistan aracılığıyla Taliban'ı destekledi. Bunun temel nedeni Washington'un Taliban'ı İran karşıtı, Şii karşıtı ve Batı yanlısı olarak görmesiydi... [Birçok ABD'li diplomat] onları mesihçi iyilikçiler olarak görüyordu; Amerikan Kutsal Kitap Kuşağında'ki dine dönmüş Hıristiyanlar gibi.[68]

68 Ahmed Rashid, *Taliban: Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia*, New Haven, Yale University Press, 2000, s. 176-177. Raşid'in yorumu Robert Dreyfuss tarafından mükemmel yapıtında aktarılmıştır: *Devil's Game: How the United States Helped Unleash Fundamentalist Islam*, New York, Metropolitan Books, 2005, s. 326.

Batılı yönetimler İslamcılardan çoğu zaman müttefik olarak yararlanabildilerse eğer, bu bir ölçüde İslamcılar Batılı gücü başlıca düşman olarak görmediklerindendi. Taliban rejimi el-Kaide'yi barındırmış olmakla birlikte Batı'yla değil, –halkı dinin gereklerini yerine getirmekten alıkoyduğu için ötücü kuşları ve uçurtma uçurmayı yasaklayarak ve aşiret hukukunun otoritesini tanımayarak– Afganistan halkı ve kültürüyle savaşıyordu. Taliban İslam'ın başlangıçtaki saflığına dönmeyi amaçlayan köktenci hareketler ailesi selefiliğin uç noktadaki bir tezahürüydü. Yemen (buradaki yandaşları Peygamber'in soyundan gelenlere tanınan ayrıcalıklara saldırdı) ve Suudi Arabistan (bunun bir versiyonu burada güçlü Vehhabi din adamlarında cisimleşmişti) gibi ülkelerde selefilik yerel kültürlere karşı olmuştur. Selefilik kök saldığı her yerde yerel uygulamalara karşı daha hoşgörülü olan tasavvufun etkisine karşı koymaya kalkışmıştır.

Her çeşidiyle –ister İslami, ister "Batılı" olsun– köktenci İslam geleneksel kültürleri reddeden bir harekettir. İslamcılar yeniden bir halifelik –Peygamber'in dönemine dek dayandığı iddiasında bulunan (bununla birlikte, halefiyet daha başından itibaren tartışmalıdır) ve son olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun temsil ettiği İslami bir yönetim biçimidir– kurmaktan söz ederler. Bununla birlikte, İslami hareketler en etkin bazı üyelerini son derece gelişmiş toplumlardan devşirirler; özellikle Batı Avrupa'daki yerinden yurdundan edilmiş Müslümanlardan. İslamcılık hızlanan küreselleşmeye koşut giden çatışmaların bir yan üründür.[69]

Medeniyetler arasında bir çatışma hâlâ olabilir ama köktenci İslam'ı kültürel anlaşmazlıklar açısından düşünmek gerçek özelliği konusunda yanıltıcı olur. Geleneksel bir amaç gütmesi durumunda –*ümmet* ya da evrensel Müslüman cemaati– bunu geleneksel İslam toplumlarına savaş açarak yapar. Tıpkı diğer siyasal dinler gibi köktenci İslam da apokaliptik mitle ütopyacı umudun bir karmasıdır ve bu bakımdan Batılı olduğu açıktır.

"Batı" elbette sabit bir şeyi temsil etmez. Sınırları kültürel değişimler ve jeopolitik olaylarla birlikte değişir. Ortaçağ dünya-

69 Köktenci İslam'ın modern niteliğini ve küreselleşmeyle ilişkisini *Al Qaeda and What it Means to be Modern* adlı kitabımda ele aldım.

sının bütün bir Batı geleneğinin bir bireşimi olduğunu düşünenler olmakla birlikte "Batı"yı bu şekilde düşünmek pagan çoktanrıcılık ve trajik tiyatro, Yunan felsefesi ve Eyüb'ün ağıtları mirasını, Roma ve İslam bilimi mirasını atlamak olur. Soğuk Savaş döneminde Sovyet bloğundaki ülkeler hükümetleri bir Avrupa ideolojisine katılsa da Batı'nın dışındaki ya da Batı karşıtı ülkeler olarak tanımlandılar. Sonra, komünizm sonrasındaki Rusya'nın "Batı"nın bir parçası olması beklendi; her ne kadar Rusya bu ideolojiyi reddetmiş ve Batı karşıtı Ortodoks Hıristiyanlık'ın önemli bir parçasını oluşturduğu daha eski bir kimliği yeniden benimsemiş olsa da.

Günümüzde "Batı" kendini liberal demokrasi ve insan hakları açısından tanımlıyor.[70] Bundan çıkan sonuç, geçen yüzyılın totaliter hareketlerinin Batı'nın bir parçasını oluşturmadığıdır. Oysa ki gerçekte bu hareketler en eski bazı Batı geleneklerini yeniden yaşama geçirdiler. "Batı"yı tanımlayan bir şey varsa eğer, bu tarihte kurtuluş arayışıdır. Batı uygarlığını diğer tüm uygarlıklardan ayıran, demokrasi ve hoşgörü geleneklerinden çok tarihsel erekbilimdir; tarihin içkin bir amacı ya da hedefi olduğu inancıdır. Başlıbaşına bu kitle terörüne yol açmaz; bunun gerçekleşebilmesi için büyük ölçekli toplumsal çalkantı da içinde olmak üzere başka koşullar gereklidir. Yirminci yüzyılda işlenen suçlar kaçınılmaz değildi. Her türlü tarihsel rastlantıyı ve bireysel kararı içeriyordu. Ayrıca, kitlesel kıyımın Batı'ya özgü bir yanı yoktur. Modern Batı'ya özgü olan şey, dünyayı şiddetin kurtarabileceği inancının biçimlendirici rolüdür. Geçen yüzyıldaki totaliter terör tarihi ele geçirmeye yönelik Batılı bir projenin parçasıydı. Yirmi birinci yüzyıl bu projeyi gerçekleştirmeye yönelik başka bir girişimle, Sağ'ın devrimci değişimin aracılığını Sol'dan devralmasıyla başladı.

70 Ian Buruma ve Avishai Margalit liberal demokrasinin "Batı'nın fikri" olduğunu öne sürerler: *Occidentalism: A Short History of Anti-Westernism*, Londra, Atlantic Books, 2004.

3.
Ütopya Ana Akımın Bir Parçası Olur

Marksist ve burjuva iyimserlikleri arasındaki temel benzerlik, ilkinin başlangıçtaki felaketçiliğine karşın, modern kültürün birliğinin aslında en güçlü kanıtıdır.

Reinhold Niebuhr[1]

1980'li yılların sonlarından itibaren dünyanın her yerinde tek bir ekonomik ve siyasal sistemin ortaya çıkmakta olduğu inanışı Batılı yönetimlerin politikalarını biçimlendirmeye başladı. İnsanlığın evrensel bir uygarlığa doğru evrilmekte olduğu biçiminde bir ifade bulan Aydınlanma inancı farklı bir tarzda komünist rejimleri biçimlendirdi ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte zayıflamaktan çok güçlendi. Liberal demokrasinin dünya çapında yayılmakta olduğu yönündeki iddialı beklenti doksanlı yıllara egemen oldu ve 11 Eylül olayları bu süreci bütün Ortadoğu'da hızlandırmaya yönelik bir girişimi tetikledi. Irak'taki bozgun bu umutları kırdıysa eğer, otoriter Rusya ve Çin'in yükselişi komünizm sonrası ülkelerin Batılı kurumları örnek almak zorunda oldukları varsayımını çökertti. Yine de, tarih bunu çürütmüş olsa da, insanlığın aynı değer ve kurumları benimseme yolunda ilerlediği söylencesi Batı bilincindeki yerini koruyor.

1 Reinhold Niebuhr, *Faith and History*, New York, Scribner's, 1949. Edmund Stillman ve William Pfaff'taki alıntı: *The Politics of Hysteria*, Londra, Victor Gollancz, 1964, s. 10.

Bu birçok modernleşme kuramında savunulan bir inanıştır. Yine de, bu nihai birleşimin birbiriyle bağdaşmaz birçok biçim almasının beklenildiğini anımsamak aydınlatıcı olur. Marx bunun komünizmle sonlanacağından, Herbert Spencer ve F. A. Hayek son noktanın küresel serbest piyasa olacağından emindiler. Auguste Comte'a göre bu evrensel teknokrasi, Francis Fukuyama'ya göre ise "küresel demokratik kapitalizm"di. Bu bitiş noktalarından hiçbirine ulaşılmadı ama bu durum Batı kurumlarının bir versiyonunun sonunda her yerde kabul göreceğine ilişkin kesinliği sarsmadı; işin aslında, her tarihsel çürütmeyle birlikte bu daha büyük bir kararlılıkla öne sürüldü. Komünist çöküş tarihsel erekbilimin kesin olarak yanlışlanmasıydı ama bunun ardından aynı inancın bir diğer versiyonu, tarihin tüm insanlığı kapsayan bir uygarlığa doğru ilerlediği inancı geldi. Aynı şekilde, Irak'taki felaket ancak dünyanın terörizmi yenmek ve her yerde Batılı bir yönetim kurmak üzere kuşaksal bir "Uzun Savaş"la karşı karşıya olduğu inancını pekiştirdi. Tarih hâlâ içkin bir amacı olan bir süreç olarak görülüyor.

Modernleşme kuramları bilimsel birer varsayım değil, sosyal bilimler jargonuyla sunulan teodiselerdir; takdiri ilahi ve kefaret anlatılarıdır. Son yirmi yıla hâkim olan inanışlar klasik siyasi iktisadı destekleyen takdiri ilahi inancının kalıntılarıydı. Bir takdiri ilahi olarak piyasaya duyulan inanç, dinden koparılmış ve aynı zamanda klasik sözcülerinin aklını kurcalayan kuşkulardan arındırılmış olarak yirminci yüzyıl sonlarında uluslararası kurumlar tarafından benimsenen seküler bir evrensel ilerleme ideolojisine dönüştü.

İnsanlığın yeni bir çağa adım atmakta olduğu inancı dünya siyasetinin üst kademelerinde ortaya çıkmadı. Yirminci yüzyıl sonlarında küresel bir serbest piyasaya duyulan bu inanç önceki her büyük insanlık tasarısı kadar yıkıcı bir biçimde ütopyacı olmakla birlikte doğumu daha mütevazı olmuş, İngiltere'de yetersiz savaş sonrası uzlaşıyı değiştirme mücadelesi içinde ortaya çıkmıştı.

Margaret Thatcher ve Muhafazakârlığın Ölümü

Tarihin sonu mu? Saçmalığın başlangıcı!
Margaret Thatcher'in Francis Fukuyama hakkındaki sözleri[2]

Margaret Thatcher devrimci bir başlangıç yapmadı ve ilk hükümetiyle birlikte getirdiği zihniyetin ütopyacı bir yanı pek yoktu. "Thatcherizm" Sol'un ortaya attığı bir terimdir ve onun politikasına her zaman sahip olmadığı ideolojik bir tat verir. İlk programı en önemli gerekliliklerini yaşama geçirdiği zorlu ama gerçekçi bir gündemdi. Başlangıçtaki amaçları bakımından değerlendirildiğinde, Thatcher başarılı bir reformcu başbakandı; uzun İngiliz geleneğindeki birkaçından biri. Ulusal meselelere odaklanarak de Gaulle tarzı bir lider olarak ortaya çıktı. İktidardan devrildiği zamana gelindiğinde, İngiltere'de yürürlüğe koyduğu politikaların küresel program için bir örnek oluşturduğunu görmüştü.

Thatcher ancak 1980'li yılların sonlarına doğru neoliberal oldu ama İngiltere'de neoliberal dönemin başlangıcı yetmişli yılların ekonomik krizindeydi. Neoliberalizm özgün biçimiyle liberal değerlere dönme talebinde bulunan bir düşünceler bütününe işaret eder; neoliberaller bunun iyiden iyiye sınırlanmış bir yönetimi ve dizginsiz bir serbest piyasayı gerektirdiğine inanırlar. Bilimsel akılcılık iddiasında bulunmasına karşın neoliberalizm varış noktasının önceden belirlendiği bir süreç olarak erekbilimsel bir tarih yorumuna dayanmaktadır ve başka açılardan olduğu gibi bu açıdan da Marksizm'le yakın bir ilişki içindedir. Nasıl ki Marksistler Rusya'da komünist rejimin kurulmasında tarihsel rastlantıların önemini azımsarlar, neoliberaller de Margaret Thatcher'ın yükselişinde şansın rolünü göz ardı ederler.

Thatcher İngiltere'de savaş sonrası uzlaşının geçerliği kalmadığı bir sırada Muhafazakâr Parti'nin lideri oldu. Başlıca görevi bunu tasfiye etmek ve İngiliz ekonomisi için yeni bir

2 Thatcher'ın bu yorumu Jason Burke tarafından aktarılmıştır: "The history man: a profile of Francis Fukuyama", *Observer*, 27 Haziran 2004.

çerçeve oluşturmaktı. İşçi Partisi hükümetleri bunu yapmayı denemiş ve başarısız olmuşlardı. Thatcher bunu başardı çünkü bu işi acımasızlık ve ihtiyatı hoş bir biçimde harmanlayarak ele aldı. Sonuç, İngiliz yaşamında onun tasavvur ettiğinden ya da istediğinden çok farklı bir toplumun oluşmasına yol açan kapsamlı bir değişim oldu.

Politikaların genelde beklenilenden farklı sonuçlar doğurduğu bilinen bir siyaset gerçeğidir. Thatcher örneğinde, bu farklılık olağandışıydı. İngiltere'de sosyalizmi ortadan kaldırmaya kararlıydı. Öyle ki, –seksenli yılların sağ kanat düşünce kuruluşlarında dolaşımda olan kaba bir sloganla– "İşçi Partisi bir daha hiç hüküm sürmeyecek"ti. Bunun yerine Muhafazakâr Parti'yi yıkımın kıyısına getirdi ve İngiltere'de bir siyasal proje olarak muhafazakârlığı ortadan kaldırdı. "Devletin sınırlarını geriye çekmek" amacıyla piyasa güçlerini İngiliz yaşamının her köşesine soktuğundan, devlet daha da güçlendi. Victoria dönemi başlarındaki İngiltere'de serbest piyasanın kurulması nasıl büyük ölçekli bir devlet gücü uygulamasını gerektirdiyse, yirminci yüzyıl sonlarına doğru bunun kısmi bir versiyonunu yeniden kurmak da aynı şeyi gerektirdi. Victoria döneminin *laissez-faire* uygulaması o güne dek kamunun olan arazileri özelleştiren ve daha önce hiç özel mülkiyetin bulunmadığı yerlerde özel mülkiyet oluşturan bir dizi parlamento yasası aracılığıyla tertip edilmişti; kitlesel zorlama gerektiren bir süreçti. Bu ancak iyiden iyiye merkezileşmiş bir yönetim sayesinde sağlanabilecek bir değişimdi ve aynısı Thatcher'ın programı için de geçerliydi. Serbest piyasayı yeniden icat etmeye kalkışmanın kaçınılmaz sonucu son derece yayılmacı bir devlet oldu.[3]

Thatcher'ın başarısının bedeli pek çok bakımdan onun istediğinin tersi bir toplumdu. Serbest piyasayı zincirlerinden kurtarmak erişilebilir bir amaçtı ve bu ölçülebilir bir dereceye kadar gerçekleştirildi; ne var ki, devleti küçültürken piyasayı serbestleştirebileceği inancı ütopyacıydı; burjuva değerlerini yeniden yaşama geçirme amacı da öyleydi. Ütopya gerçekleştirmesi ola-

3 *Laissez-faire*'in Victoria dönemi başlarında İngiltere'de nasıl hazırlandığına ilişkin bir anlatı için, bkz. *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, Londra ve New York, Granta Books, 1999, s. 7-17.

naksız bir toplum modelinin geleceğe yansıtılmasıdır ama bunun hiç mevcut olmamış bir toplum olması gerekmez. Bu bir zamanlar –tam olarak yâd edilen bir biçimde olmasa da– var olmuş ama tarihe karışmış bir toplum olabilir. Ocak 1938'deki bir televizyon röportajında Thatcher, Victoria dönemi değerlerine hayranlığını ve bunların yeniden canlandırılabileceğine olan inancını dile getirdi. Aslında, Thatcher'ın nostaljik düşler ülkesi daha çok 1950'li yıllar İngiltere'siydi ama piyasa güçlerini serbest bırakmanın bu yitik cenneti yeniden yaratabileceği düşüncesi çarpıcı bir biçimde paradoksaldı. 1950'lerin muhafazakâr İngilteresi İşçi Partisi ortaklaşacılığının bir yan ürünüydü. Thatcher geri dönmeyi düşlediği ülkenin temellerini dinamitledi. 1979'da iktidara geldiğinde, zaten yarı yarıya tasfiye olmuşken, 1990'da iktidardan ayrıldığında, belleklerden silinmişti. Thatcher geçmişi geri getirmeye kalkışarak bunun son izlerini de sildi.

Thatcher bireyci bir kişisel sorumluluk ruhunu yaymış olsa da serbest piyasaya hizmet etmesi gereken bir toplum modelinde gelecek için tasarruf ve planlama yapmak gibi gününü doldurmuş erdemler artık kazançlı değildir. Eğreti bir yaşam tarzı yeni kapitalizmin kesintisiz hareketliliğine çok uygundur. Kronik borç sağgörünün bir işareti olduğunu kanıtlamıştır ve kumar oynamaya hazır olmak eldeki işi kotarmaktan daha yararlıdır. Önceki bir sosyal kuramcılar kuşağı, kapitalizmin geliştikçe *burjuvalaşmayı* –toplumun her kesimine orta sınıf ruhunun yayılması– pekiştireceğini beklediyse de, bunun tersi olmuştur. Halkın çoğu yüksek bir gelir düzeyi olan ama uzun erimli bir kariyerle ilgisi olmayan yeni bir proletarya sınıfına mensuptur. Burjuva toplumunun buharlaşması kapitalizmin kaldırılması yoluyla değil, kapitalizmin kısıtsız işlemesinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Neoliberaller serbest piyasanın gelişimini durdurulması olanaksız bir tarihsel süreç olarak görürler. İnsan eliyle desteklenmemiştir ve önlenemez. Yine de, İngiltere'de bunu geliştiren Thatcher'dı ve ancak bugünden bakıldığında, iktidara yükselişi kaçınılmaz görünmektedir. Yükselişinin rastlantısal niteliği, bunu olanaklı kılan ve bugün birçoğu unutulmuş olan insanlar ve olaylarda görülebilir. Muhafazakâr başbakan Edward He-

ıth bir genel seçim çağrısında bulunmasaydı ve böyle davranarak partisinin büyük bölümünün desteğini yitirmeseydi; parti başkanı ve eski tüfek Willie Whitelaw, Heath'e sadık kalmasa ve liderliğe adaylığı reddetmeseydi; parlamentonun delişmen üyesi ve sağ kanat ideoloğu Keith Joseph, yoksulları çocuk sahibi olmaktan caydırmayı amaçlayan öjenik politikalardan yana göründüğü bir konuşma yaparak parti liderliğine adaylıktan olmasaydı; önceki parti başkanı Edward du Cann ansızın liderlik yarışından çekilmeseydi; Parlamento üyesi, savaş kaçağı ve sonradan İrlanda Ulusal Özgürlük Ordusu (INLA) tarafından öldürülen özel operasyon uzmanı Airey Neave, büyük bir ustalıkla Thatcher'ın liderlik kampanyasını düzenlemeseydi. Bu koşullardan birinin farklı olması durumunda Thatcher büyük olasılıkla Muhafazakâr Parti'nin lideri olmayacaktı. Ayrıca, İşçi Partili başbakan James Callaghan, hükümetin iyiden iyiye gözden düştüğü 1979 yılına dek bir genel seçim çağrısında bulunmakta gecikmiş olmasaydı ya da "İşçi Partisi çalışmıyor" diye etkili bir kampanya sloganı bulan Charles ve Maurice Saatchi'nin yönetimindeki reklam şirketi halkla ilişkiler konusunda Thatcher'a danışmanlık yapmasaydı yine başbakan olamazdı.

Thatcher'ın iktidara gelişi değişimi başlattı. Göreve başlamasıyla birlikte gündemi tarih tarafından belirlendi. İngiliz siyasetini sanayi anlaşmazlığı ve hükümetin yenilgisinin anıları biçimlendirmişti. Başbakan Edward Heath'in Aralık 1973'te sanayideki huzursuzluk karşısında yürürlüğe koyduğu haftada üç gün uygulaması; 1974 ilkbaharında iktidardan düşmesine neden olan maden işçileri grevi; atıkların yok edilmesinin, petrol ikmalinin ve bir süreliğine defin işlemlerinin grev nedeniyle kesintiye uğradığı 1978-79 yıllarının kış aylarında İşçi Partisi yönetimini felce uğratan toplumsal hoşnutsuzluk. Hem ülkedeki gerilemenin hem de kronik yönetim zayıflığının simgesi olan bu olaylar, Thatcher'ın siyasi bakışını ve başlangıçtaki politikalarını herhangi bir ideolojiden daha çok biçimlendirmiştir.

Thatcher'ın ilk hükümetinin gündemi sonradan neoliberal ortodoksluğu oluşturan bazı politikaları içeriyordu. Nisan 1979'daki genel seçim bildirgesi ancak 1980'lerde kullanıma girmiş bir terim olan özelleştirmeden söz etmiyordu. Bir kamu

şirketi (Ulusal Taşımacılık Şirketi) elden çıkarılmak üzere bir kenara ayrılıyor ve yerel yönetimler tarafından yaptırılan konutların elden çıkarılmasına başlama sözü veriliyor ama kamu hizmetlerine piyasa mekanizmalarını getirmekten söz edilmiyordu. Kapalı işletme uygulamasına son verme ve endüstriyel gösterileri sınırlama sözü veriliyor ama bununla beraber kamu maaşı talepleri konusunda sendikalara danışmak taahhüt ediliyordu. Thatcher'ın sonraki politikası göz önünde bulundurulduğunda, Alman ücret belirleme sisteminin övgüye değer görülmesi dikkat çekiciydi. Thatcher'ın uzlaşıyı küçümseme şöhreti açısından bakıldığında, bu bildirge tuhaf bir biçimde ılımlıydı. Bununla birlikte, Thatcher'ın ilk politikasının sonucu savaş sonrası uzlaşının ve bununla birlikte İngiliz sosyal demokrasisinin üzerine sünger çekmek oldu.

Thatcher'ın ilk gündemini biçimlendirmekte 1978'e gelindiğinde özel ofisinde baş stratejist konumuna gelmiş bir işadamı olan Sir John Hoskyns'in önemli bir etkisi oldu. 1977 sonbaharında Hoskyns Thatcher'a onu iktidara götürecek hedeflerin belirlendiği "Atlama Taşları" başlıklı bir yazı sundu.[4] Bu belge mevcut İngiliz huzursuzluğunun temelinde yatan etkenlerin bir tanısıydı ve sendikaların gücünü kırmayı, enflasyonu kontrol altına almayı ve dengeli bir bütçe sağlamayı öneriyordu. Arketipsel ilk Thatchercılardan biri olan Hoskyns, bu türün Hugo Young'ın çok güzel özetlediği özelliklerini sergiliyordu: "Geçmiş konusunda sert bir kötümserlik, gelecek konusunda binyılcı bir iyimserlik ve ekonomik canlanmanın tek aracı olarak iktisadi faaliyet zorunluluğuna duyulan bir inanç."[5] Bu tutum Thatcher'ı partisinin önde gelen diğer politikacılarından ve dönemin İngiliz siyasi sınıfının geri kalan üyelerinden ayırıyordu. Thatcher başından itibaren bir misyonere özgü bazı nitelikler sergiledi; ne var ki, ilk günlerde dünyayı değil, yalnızca İngiltere'yi kurtarmayı amaçlıyordu.

İngiltere'de savaş sonrası politika, kesintisiz ekonomik bü-

4 Hoskyns'in bu yazısı 1977 sonlarında özel bir akşam yemeği davetinde sunulmuştu. Bildiğim kadarıyla, yayımlanmadı. Margaret Thatcher Foundation'ın arşivindedir.

5 Hugo Young, *One of Us: A Biography of Margaret Thatcher*, Londra, Pan Books, 1993, s. 113.

yümenin açık finansman ve gevşek para politikası bileşimiyle desteklenebileceği düşüncesine dayanıyordu. John Maynard Keynes bu karışımı onaylar mıydı, tartışılabilir ama bir siyasetçi, devlet görevlisi ve akademik ekonomist kuşağı bu "Keynesçi" bileşimi ekonomik büyüme açısından şaşmaz bir reçete olarak görüyordu. Bununla birlikte, 1970'li yıllara gelindiğinde, sanayi bir dizi yıkıcı ücret tartışmasına kilitlenmişken, büyüme aksamakta ve işsizlikle enflasyon artmaktaydı. Ateşli sağ çevrelerde komünist bir yönetimin iktidara gelmekte olduğundan söz ediliyordu. Böyle bir tehlike hiçbir zaman olmadı; yetmişlerdeki tehlike, İngiltere'nin Sovyet bloğundaki bir ülkeden çok Arjantin'e benzeyecek olmasıydı. Yine de, bu hakiki bir krizdi ve eski yöntemler sökmüyordu.

Margaret Thatcher savaş sonrası uzlaşının artık geçerliği kalmadığını kabul eden öncü ilk İngiliz siyasetçi değildi. Bu olguyu İngiliz siyasetinde gündemine getiren kişi James Callaghan'ın İşçi Partisi hükümetinde Maliye Bakanı olan Denis Healey'ydi. 70'li yılların ortalarında Healey, partisini savaş sonrası uzlaşının artık işlemediğine ikna etmeye çalıştı ama İşçi Partisi'nin sendikalarla olan güçlü bağı ve partililerin çoğunun muhalefeti politikada Healey'nin istediği değişime köstek oldu. Thatcher köklü bir muhalefetle de karşı karşıya kaldı. Önceliği, İngiliz sanayisinin büyük bölümüne egemen olan toplu iş sözleşmesi müzakere sistemini değiştirmekti. Bu sendikalarla tüm kartların açılması demekti ve sendikaların gücü 1984-85 yıllarındaki maden işçileri grevinden sonra kırıldı. İngiliz korporatizminin –İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ekonomiyi yönetmiş olan hükümet, sendikalar ve işverenler üçlüsü– varlığı sona erdi. Bundan böyle ekonomi düşük enflasyonu ve esnek bir iş piyasasını güvenceleyen yeni bir çerçeve içinde büyüyecekti. Bu çerçeveyi yerli yerine oturtmanın toplumsal bedeli yüksekti; işsizliğin hızla yükseldiği ve ekonomik eşitsizlikte uzun erimli bir artışın olduğu bir dönemi gerektirdiyse de siyasal bakımdan büyük bir başarıydı. Thatcher'ın serbest piyasa benzeri bir şey yeniden icat edildiğinde ortaya çıkmasını beklediği türden bir yönetim ve topluma ilişkin tasavvuru hayali ve ütopyacıydı; ama piyasa güçleri üzerindeki denetimi kaldırması genel olarak

kabul görecek denli verimli, yeni bir düzenlemenin temelini oluşturdu ve tarih bunu geçersiz kılıncaya dek yürürlükte kalması olasıdır.[6]

Thatcher'ın İngiliz görüş birliğine karşı çıkmaktaki başarısı hırsını yatıştırmadı. De Gaulle gibi o da bütün bir ulusu temsil ettiğini düşünmeye başlamıştı. Generalden farklı olarak ulusal kurumlara karşı geniş kapsamlı bir saldırı başlattı. Yerel yönetime hatırı sayılır bir küçümsemeyle bakıyordu ve sağ kanattaki düşünce kuruluşlarının kışkırtması üzerine halkın hiç onaylamadığı sabit bir yerel vergi olan "kelle vergisi"ni kabul etti. Kelle vergisi Thatcher'ın liderliği konusunda kendi partisi içinde ve halk arasında derin kuşkular doğurduysa da Avrupa'ya düşmanlığı 1990'da iktidardan düşmesine yol açan harekette daha önemli bir etken olsa gerektir. Geoffrey Howe'u başbakan yardımcılığı görevinden istifa etmeye sevk eden ve Michael Heseltine'ın liderlik mücadelesinde tetikleyici olan, Thatcher'ın son derece akıldışı Avrupa politikasıydı. Heseltine'ın Avrupa yanlısı tutumuna karşıtlık, partinin Thatchercı kanadının Heseltine'ın lider olarak Thatcher'ın yerine geçmesini önlemek için büyük bir çaba sarfetmesine yol açtı. Bu John Major'ın seçilmesiyle sonuçlandı. Major'ın Avrupa'yla ilişkileri onarma girişimi Avrupa Döviz Kuru Mekanizması'na yanlış bir kurdan katılmasına yol açtı; Eylül 1922'de "Kara Çarşamba" günü sterlin bu mekanizmanın dışına çıkarıldığında geri tepen bir karardı bu. Major hükümeti hiçbir zaman toparlanamadı. Muhafazakârlar arasında Avrupa konusunda bir iç savaş çıktı ve Muhafazakâr Parti denetim altına alınamayan bir güruha dönüştü.

Thatcher'ın ardılları yaklaşık on yıl boyunca partilerinin neden seçilemediğini anlamaya çalıştılar. Sonucun böyle olmasında Thatcher'ı 1990'da deviren hareket içinde olmak üzere birkaç karar ve olayın payı olmuştu belli ki. Yine de, Muhafazakâr Parti'nin halk tarafından rağbet görmeyişinin daha derin nedenleri vardı ve parti ancak David Cameron lider olduğunda seçim başarısının önündeki engelin muhafazakârlığın ta kendi-

6 Thatchercılığın yükselişi ve üstünlüğü konusunda parlak bir anlayışa sahip bir anlatı için, bkz. Simon Jenkins, *Thatcher and Sons: A Revolution in Three Acts*, Londra, Allen Lane, 2006.

si olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Thatcher sonrası İngiltere onun miras aldığı toplum kadar kaynaşık olmamakla birlikte daha hoşgörülüdür – "aile değerleri"ni dert etmez; yaygın olarak eşcinsel düşmanı değildir; ırkçılık eskisi kadar yoğun değildir; (belirgin bir biçimde daha eşitsiz olsa da) sınıf meselesi üzerinde eskisi kadar durmaz. Cameron Thatcher'ı tarih kitaplarına göndermiş olsa da onun istemeden oluşmasına yardımcı olduğu toplumu kabul etmiştir. Thatcher sonrası İngiltere'ye kucak açarken Thatcher'ı gömerek partisini yeniden bir iktidar yarışçısına dönüştürmüştür.

Bu İngiliz siyasetinin küçükevreninden bir bölüm olmakla birlikte Muhafazakârlığın Thatchercı politikaların sonucu olarak yıkılması daha büyük bir akımın parçasıydı. Neoliberal düşüncelerin yaşama geçirilmesi birçok ülkede tepkiye yol açmıştır. Komünizm sonrasındaki Polonya ve Macaristan'da Yeni Sağ'ın zaferi ardından Eski Sağ dirilmiştir. Eski Sağ serbest piyasanın aşırılıklarına saldırırken geçmişin bazı kötü özelliklerini diriltti. Bütünsel kültürel ulusçuluk ve eski antisemitizm zehri komünizm sonrası Avrupa'nın büyük bölümüne geri döndü. Batı Avrupa'da aşırı Sağ bir modernleşme sürecini üstlendi ve bunun bir sonucu olarak demokratik siyasetin kilit oyuncularından biri oldu. Avrupa'da artık aşırı sağdaki çok az parti iki dünya savaşı arasındaki dönemin himayeci gündemini benimsemektedir. Kuzey İtalya ve İsviçre'de, küresel serbest ticaret yoluyla dünyanın geri kalanına bağlanan ama iç göç yasağıyla dünyadaki karışıklıktan yalıtılan bir yüksek teknoloji ekonomisini destekliyorlar. Aşırı sağ iç göçe odaklanarak varlıklı ülkelerde küreselleşmeden zarar görenlerin –işleri yükselen ekonomilerde daha ucuza yaptırılabilen niteliksiz işçiler ve orta kademe yöneticiler– hoşnutsuzluğundan yararlanabildi. Köktenci sağ kendini bu gruplarla özdeşleştirerek birçok ülkede, Fransa ve Avusturya gibi seçmen bakımından gerilediği ülkelerde bile siyasi gündemi biçimlendirebildi. Aşırı sağcı bir politika geleneği olmayan ülkelerde yeni popülizm türleri ortaya çıktı. Hollanda'da çılgın bir hayvan hakları eylemcisi tarafından öldürülen eski Marksist siyasetçi Pim Fortuyn kişisel ahlaka ilişkin meselelerde liberteryenizmle göçmenlere (özellikle Müslümanlara) karşı yabancı düşmanlığının bir bileşi-

mini temsil ediyordu. Amerika'da sağ, yeni muhafazakâr ideologlarla yerlicilik yanlısı eski muhafazakârlar arasında bölündü. Bu farklı akımlar arasındaki ortak etken muhafazakârlığın tutarlı bir siyasal proje olmaktan çıkmasıydı. Bunun geçmişle gerektirdiği bağlar kesilmiştir. Bunları canlandırmaya yönelik her girişim ancak atacılık olabilir ve muhafazakâr bir parti gericiliğin çekiciliğine karşı koyduğunda kolayca yozlaşıp ütopyacılığa dönüşen ilerici bir gündemin aracı olur.

Thatcher'ın kariyeri bu gelişimi örneklendirir. Thatcher komünizmin çöküşünün bir barış çağını muştuladığı inancına hiçbir zaman katılmadı ve Francis Fukuyama'nın tarihin sona erdiği yolundaki beyanını alaya aldı. Bununla birlikte, 1989'a gelindiğinde, Fukuyama'nın bir yönetim tarzının diğer hepsine örnek olduğu yolundaki görüşünü kabul etti. Çağdaş Amerika'nın İngiltere'nin geçmişteki erdemlerini barındırdığına inanarak Amerika Birleşik Devletleri'nin yirminci yüzyılın sonunda İngiltere'nin on dokuzuncu yüzyılın sonunda olduğuna hükmettiği duruma gelebileceğine ikna oldu; yani, bütün dünyadaki ilerlemenin kesin güvencecisi durumuna. Thatcher açısından bu, Fukuyama açısından olduğu gibi, Amerikan "demokratik kapitalizm"inin bir versiyonunun her yerde yinelenebileceği anlamına geliyordu. Thatcher reformcudan ideoloğa dönüşmüştü. Bu kısmen kibirdi –kendi doğruluklarına duydukları oransız güven tüm engellere karşın başarılı olan liderlerin mesleki kusurudur– ama kendi inançlarını da yansıtıyordu. Thatcher her zaman insanlığın ilerlemesine tam bir güven duydu ve kişisel felsefe gibi bir felsefesi vardıysa eğer, bu Tory değil Whig'di. On sekizinci yüzyıl Whig'leri İngiliz özgürlüğünün ortaya çıkışını takdiri ilahi olarak görüyorlardı. Bu, Tory yanlısı David Hume'un rastlantısal olayların büyük önemini gösterdiği *History of England* (İngiltere'nin Tarihi) adlı kitabında dalga geçtiği bir inanıştır. Bu kuşkucu zihniyet Thatcher'a yabancıydı ve yürürlüğe koyduğu politikalar karışımını her derde deva bir ilaç gibi İngilizlere özgü bir hastalığın çaresi olarak görmeye başladı. Downing Street'ten çıkarıldığı döneme gelindiğinde, kariyerine başladığı zamanki bir dizi gevşek tutum ve inanç katılaşarak kapalı bir dizgeye dönüşmüştü.

Thatcher'ın 1980'li yılların sonunda kabul ettiği neoliberal dünya görüşü Marksizm'in ardılı olan bir ideolojiydi. İdeolojik düşünme biçimi her topluma uyan bir yaklaşımı benimseme eğilimindedir ve Soğuk Savaş döneminin sona erişinin neoliberal görüşlere feci bir ivme kazandırması seksenlerin sonunda oldu. Thatcher'ın önderliğindeki Batılı devletler eski Sovyet bloğu ülkelerine zenginleşmek istedikleri takdirde serbest piyasayı ithal etmeleri gerektiğini söylediler. Bir dizi politikanın eski Sovyet bloğunun birbirinden çok farklı ülkelerinde aynı yararlı sonuçları sağlayabileceği anlayışı saçmaydı ama Endonezya, Nijerya ve Peru gibi hiçbir benzerliği olmayan ülkelere benzer politikalar dayatmış olan Uluslararası Para Fonu'ndaki zihniyetle uyuşuyordu. Evrak çantalarında aynı anayasa taslağını taşıyan elçiler IMF bürokratlarıyla birlikte Komünizm sonrası ülkelere gönderildiler. Üzerine üşüştükleri bu ülkeler birbirlerinden ne denli farklı olurlarsa olsunlar, bu neoliberal ideologlar hepsine aynı modeli dayatmaya çalıştılar.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü insan özgürlüğü açısından bir ilerleme olsa da barış üzerindeki etkisi hep karışık olacaktı. Savaş ve etnik temizlik birçok ülkede diktatörlükten çıkış süreciyle birlikte yürüdü. Komünizmin çöküşü dikkate değer ölçüde şiddetsiz gerçekleştiyse de komünizm sonrası dünyanın bu örüntünün dışına çıkacağını düşünmek için bir neden yoktu. Daha temkinli Batılı politikalar bu tehlikeleri hafifletmiş olabilir ama dönemin utkulu ortamında gerçekçilik beğenilmiyordu. Bunun yerine ütopyacı bir görüş ana akım siyasi partiler tarafından benimsenmeye başladı.

Ütopyacı düşünce en az kabul gördüğünde en tehlikelidir. 1990'lı yıllarda ütopyacılığın merkeziyetçi bir biçiminin ortaya çıkışı bu olguyu açıklar. İlkin, Rusya'da neoliberal ekonomi politikalarıyla, sonra, Balkanlar'da insancıl askeri müdahaleyle Batılı devletler başarı olasılığı olmayan yollara başvurdular. Demokrasinin yayılması eski Yugoslavya'da etnik ulusçuluğu, Çeçenistan'da ayrılıkçılığı, eski Sovyet Orta Asyası'nda İslamcılığı tetiklediğinde, buna hazırlıklı değildiler. Demokrasi ve serbest piyasanın arkadan suç ve şiddet değil, barış getirmesi bekleniyordu.

Bu olguyu görmeyen Batılı devletler ütopyacı bir bakış bı nimsemişlerdi. Sol ve sağ yönetimler hortlayan ulusçuluğun v etnik ve dinsel çatışmaların yeni bir dünya düzenine doğru ev rensel ilerleyişte geçici yerel sorunlar olduğuna inandılar. Ger çekçi düşün yüzyıl önce ıskartaya çıkmış bir ideolojinin yeni den iktidara gelmesi yüzünden kötürüm kaldı.

Neoliberalizmin Yükselişi ve Çöküşü

> *Günümüzün iktisat ve etik profesörleri, zamanında vazgeçilmez bir parça olan dini öğe ve anıştırmaların büyük bir özenle ortadan kaldırılması derecesinde sekülerleştirilmiş disiplinlerde çalışmaktadırlar.*
>
> Jacob Viner[7]

1980'li yılların sonlarına gelindiğinde, liberalizmin öğretisel bir biçimi Muhafazakâr Parti'yi ele geçirmişti. Doksanlı yıllarda bunun etkisi İşçi Partisi'ne dek yayıldı. Blair yalnızca Thatcher'ın savaş sonrası uzlaşının yerine kabul ettirmiş olduğu yeni politika çerçevesini değil, bunun ekseninde gelişmiş olan neoliberal düşünme tarzını da kabul etti.

Yeni İşçi Partisi'nin neoliberalizmi benimsemesi öncelikle Thatcher'ın siyasal başarısına bir yanıttı. Blair 1994'te İşçi Partisi'nin başına geçtiğinde partisi on beş yıldır iktidarda değildi. Thatcher'ın piyasaya inancını partisini canlandıracak ve yeniden iktidara getirecek bir iksir gibi yuttu. Bu istenilen etkiyi göstermişe benziyordu ve Blair –İşçi Partisi'nin Maliye Bakanı ve liderlik yarışındaki rakibi Gordon Brown'la birlikte– neoliberal ekonomiyi benimsedi. Bununla birlikte, Blair her zaman yeni muhafazakâr zihniyete daha yakın olmuştu ve 11 Eylül saldırıları sonrasında kararlılıkla yeni muhafazakârlığa kaydı.

Neoliberal görüşlerin çeşitli biçimleri seksenli yılların sonlarından günümüze dek İngiltere'de ve başka birçok ülkede si-

7 Jacob Viner, *The Role of Providence in the Social Order: An Essay in Intellectual History*, Philadelphia, American Philosophical Society, 1972, s. 81.

yaseti biçimlendirmiştir. Neoliberalizm birkaç düşün okulunu kapsar ama hepsinde kilit önemi olan bazı ortak düşünceler vardır. Neoliberaller bireysel özgürlüğün en önemli koşulunun serbest piyasa olduğuna inanırlar. Devletin etkinlik alanı sıkı sıkıya sınırlanmalıdır. Demokrasi arzu edilen bir şeydir ama bu piyasanın serbestliğini korumakla sınırlı tutulmalıdır. Serbest piyasa en verimli iktisadi düzendir ve bundan dolayı dünyanın her yerinde buna öykünme yönünde bir eğilim vardır. Serbest piyasa ekonomiyi yalnızca en verimli değil, en barışçıl biçimde de düzenlemenin bir yoludur. Serbest piyasa yayıldıkça insanlar arasındaki çatışmanın kaynakları azalır. Küresel bir serbest piyasada savaş ve zorbalık ortadan kalkacak, insanlık eşi benzeri görülmemiş bir düzeye yükselecektir.

F. A. Hayek, Milton Friedman ve daha önemsiz bir yığın seçkin ufak tefek değişikliklerle birlikte bu görüşlere katılıyorlardı. Hepsi de temel ilkeleri –bilimsel araştırmanın birer sonucu olarak öne sürülmüş olsa da– dini inanca dayanan bir yirminci yüzyıl sonları Aydınlanma ideolojisinin sözcüsüydü. Neoliberaller liberalizmin ortaklaşacı zihniyet tarafından kirletilmeden önceki yitik saflığını yeniden elde etmeyi amaçlıyorlardı ama sonunda ellerine geçen, tüm köktendinciler gibi yeniden can vermek istedikleri geleneğin bir karikatürü oldu. Neoliberalizm yirminci yüzyıl sonlarının bir klasik siyasi iktisat parodisiydi. Klasik on sekizinci yüzyıl ekonomistleri her toplumun tek bir varış noktasıyla –piyasa alışverişine dayanan bir ticaret uygarlığı– sonlanan belirli gelişim evrelerinden geçeceğine inanıyorlardı ama piyasa toplumunun kusurlarına ilişkin net bir fikirleri vardı. Bu anlayıştan yoksun olan neoliberaller klasik ekonomiyi ütopyacı bir ideolojiye dönüştürdüler.

Klasik ekonomistlerin kendi çevrelerinde oluşumuna tanık oldukları ticari toplum konusunda ciddi kuşkuları vardı. Adam Smith'e göre, ticari toplum en iyi insan topluluğu biçimi olmakla birlikte son derece kusurluydu. Smith kimi zaman piyasaya –ya da çok defaki deyişiyle "doğal özgürlük düzenine"– bir Ütopya olarak atıfta bulunur; ama kastettiği, bunun önemli kusurlarının olmadığı değil, gerçekleştirilebilir en iyi sistem olduğudur. Adam Smith serbest piyasanın üretkenliğinden et-

kilenmekle birlikte bunun ahlaki tehlikelerinden çekiniyordu. İşçilerin İngiltere'nin kuzeyinde kurulmakta olan fabrikalarda kendilerinden beklenen tekrara dayalı basit işleri yerine getirmeleri için iyi eğitilmeleri gerekmiyorken, bu fabrikaların çevresinde oluşmakta olan anonim kentler insanları erdemli olmaya özendirmiyordu. Uzun erimde bu ticari uygarlık açısından bir tehlike oluşturuyordu. Smith'in endişesi yurttaş cumhuriyetçiliği geleneği içindeki eski düşünürlerin endişesini yankılıyordu ve sonraları kapitalizmi eleştirenler üzerinde etkili oldu. Marx'ın ücretli işin yabancılaştırıcı etkilerine ilişkin kuramı Smith'in ticari toplumların kusurlarına ilişkin anlayışına çok şey borçludur. Yirminci yüzyıl ideologlarınca piyasa misyoneri olarak karikatürleştirilen Smith aslında kapitalizmin kültürel çelişkilerinin ilk kuramcılarındandı.[8] Smith'in Ütopya'sı "... kusurlu bir Ütopya ya da, diğer bir deyişle, kusurlu insanlara uygun bir ütopyadır."[9] Doğal özgürlük düzeni kusurlu olabilir ama kolay kolay kurulamaz. Yirminci yüzyıl sonlarındaki neoliberallerden farklı olarak Smith piyasada reform planlarından kuşku duyuyordu. Kendi Ütopya'sının gerçekleşmesine ilişkin umutları dini inançlarına dayanıyordu.

Smith'in Hayek ve Friedman gibi seküler serbest piyasa misyonerleriyle ortak yanı hemen hemen hiç yoktu. Ticaret toplumunun ortaya çıkışını takdiri ilahi olarak görüyordu. "Görünmez el" anlayışı –çeşitli piyasa alışverişlerinin kamu yararını gözettiği bir gizli düzenlemeler sistemi– tanrıcı olduğu kuşku götürmeyen bir dille ifade edilmişti. Görünmez el insan duyguları kanalıyla çalışan Tanrı'ydı ve insan aklı bu süreçte küçük bir rol oynuyordu. Piyasa, yararları insanlarca anlaşıldığı için ortaya çıkmadı. Tanrı'nın onlara ekmiş olduğu içgüdülerin bir yan ürünü olarak ortaya çıktı. İskoç Aydınlanması'nın diğer düşünürleri gibi Smith de insan davranışına akıldan çok duygu ve geleneğin hâkim olduğunu düşünüyordu ve yine onlar gibi

8 Smith'in düşüncesi yakın tarihli birkaç değerli çalışmaya konu olmuştur. Özellikle bkz. Charles L. Griswold Jr, *Adam Smith and the Virtues of Enlightenment*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, ve Emma Rothschild, *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet and the Enlightenment*, Cambridge MA, Harvard University Press, 2001.

9 Griswold Jr, *Adam Smith and the Virtues of Enlightenment*, s. 302.

Smith de, duyguları dikkate almadan işlediğinde, akıldan kuşku duyuyordu. Amerikalı iktisat tarihçisi Jacob Viner, Smith'in bakış açısını şöyle özetler:

> Duygular insanda doğuştandır; yani, bunlar insana ilahi güç tarafından bahşedilmiştir. Normal koşullarda duygular yanılmaz. Yanılabilir olan akıldır. Yanılabilirlik derecesi bakımından en büyüğü ahlak düşünürünün spekülatif aklıdır; eğer yasa koyucu daha düşük bir düzlemde değilse. Bununla birlikte, İnsan, insan aklına, aslında duygulara yansıdığı biçimiyle Doğanın Yaratıcısı'nın bilgeliğini atfetme eğilimindedir.[10]

Takdiri ilahi anlayışı Smith'in öne sürdüğü doğal özgürlük düzeni düşüncesini destekler ve liberal düşünü genelde Hıristiyan inançları biçimlendirmiştir. Liberalizm ancak on dokuzuncu yüzyıl ortalarında seküler düşünle bağlantılandırılmaya başlanmıştır. O gün bugündür onu kaynağından koparmak için birçok girişimde bulunulmuştur ama liberalizmin Hıristiyanlık'ın bir yan ürünü olduğu olgusu değişmez.

On dokuzuncu yüzyıl başlarında serbest ticareti destekleyen başlıca sav gümrük vergisinin tanrısal tasarıya köstek olduğuydu. Beylik bir ifadeye göre, Tanrı dünyadaki kaynakları birbirlerine uzak düşen halklar ticaret yoluyla bir araya gelsinler ve böylelikle birbirlerini kardeş olarak görsünler diye dünyanın dört bir yanına dağıtmıştı. Serbest ticaret Tanrı kanunu uyarınca kardeşliği sağlamanın bir aracıydı. 1840'lı yıllarda Richard Cobden, "Serbest Ticaret Uluslararası Tanrı Kanunudur" sloganıyla İngiltere'deki korumacı Tahıl Yasaları'na karşı başarılı bir kampanya yürüttü. Ona göre bu bir metafor değil, düpedüz gerçekti. Sonraki ekonomistler evrensel serbest ticaret gerekçesini dünyevi bir karşılaştırmalı yarar bakımından yeniden formüle etmeye çalıştılar ama bunda hiçbir zaman çok başarılı olmadılar. Birçok iktisat kuramı tartışmalı akılcı seçim aksiyomlarından serbest piyasayı çıkarsamaya yönelik çabaları içerir. Sonuçta ortaya çıkan düşünceler dağarı Smith'in inanca dayalı siyasi ekonomisinden bariz bir biçimde daha öğretisel-

10 Viner, *The Role of Providence in the Social Order*, s. 78-79.

dir. Serbest piyasa ancak dindeki temeli yadsındığında bir din olmuştur.[11]

Serbest piyasanın bilime dayandığı düşüncesi Herbert Spencer'ın (1820-1903) düşününde önemli bir yer tutar. İnanç bakımından (bazı Quaker bağlantılarıyla birlikte) din-erkçiliğe iyiden iyiye karşı ama sıkı Hıristiyan muhalif bir Metodist ailenin çocuğu olan Spencer bilinemezci oldu ve yaşamını Smith'in doğal özgürlük dizgesinin bir versiyonunu bilimsel olarak yeniden formüle etmeye çalışarak geçirdi. Büyük külliyatının bir bölümünü feribotla Manş Denizi geçişleri sırasında ses kirliliğinden korunmak için kulaklık takarak yazmış ayrıksı biri olan Spencer Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük bir hayran kitlesiyle birlikte on dokuzuncu yüzyıl sonlarının en etkili düşünürlerinden biri oldu. Ona bu şöhreti daha çok toplumsal evrim düşüncesi getirmişti. Spencer etik için bilimsel bir temel arayışında Comte'un büyük etkisi altında kalmış ama Comte liberal değerlere saldırmak için bilime başvururken, Spencer bu değerleri savunmak için bilimden yararlanmıştı. Her iki örnekte de bilim sahteydi.

Spencer, Charles Darwin'e çok az şey borçlu olan bir düşünce dizgesinin, toplumsal Darwincilik'in en etkili temsilcisiydi. "Güçlü olanın hayatta kalması" ifadesini ilk kullanan Darwin değil, Spencer'dı. Spencer'a göre toplum evrilir ve bu evrimin tek bir amacı olabilir: Serbest piyasa ya da –Comte'un izinden giderek adlandırdığı gibi– sanayicilik. "Sanayi" toplumları, ekonomiyi bir buyruk temelinde örgütlemeye çalışan "militan" toplumların –sosyalist ve ulusalcı rejimler– rekabetiyle karşı karşıyaydılar. Spencer serbest piyasanın baskın çıkacağından kuşku duymuyordu ama hiçbir zaman bu sonucu sağlayacak bir mekanizma belirlemedi. Spencer'ın suskunluğu şaşırtıcı değildi. Piyasaya dayalı toplumlar diğerlerinden daha üretken olabilirler. Bu onların her yerde benimseneceği anlamına gelmez. Mevcut oldukları yerde bile onlardan vazgeçilebilir; Spencer'ın kendisinin de yılgıyla gözlemlediği gibi, İngiltere'de, on dokuzuncu yüzyı-

11 Çağdaş bir din olarak ekonominin rolü için, bkz. Robert H. Nelson, *Economics as Religion: From Samuelson to Chicago and Beyond*, University Park PA, Pennsylvania State University, 2001.

lın sonlarına gelindiğinde, *laissez-faire*'in yerini bir tür güdümlü ekonomi almıştı. Toplumsal evrime ilişkin kuramı onun bütün düşünce dizgesi üzerinde büyük bir soru işareti bırakan bu olguyu açıklamaya çalışıyordu.[12]

Spencer yaşamı boyunca kendini tarihin onun düşündüğü yolu tuttuğuna inandırabilmişti. On dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru emperyalizmin ve korumacılığın yükselişi karşısında umutsuzluğa düştü. Bazı müritleri bu kadar yumuşak başlı değildiler. Sidney ve Beatrice Webb, Spencer'ın üretken ekonomik sistemlerin yeterince üretken olmayanları alt edeceği yolundaki görüşünü paylaşıyorlardı. Spencer gibi onlar da kendilerini *laissez-faire*'in gerilemekte olduğunu görmekten alamadılar ve Sovyet ortaklaşacılığının Batı kapitalizminden daha üretken olduğu sonucuna vardılar. Webb'lerin Stalinciliği benimsemeleri her evrimci toplum kuramındaki bir kusuru gösterir. Toplumsal evrimin hemen her zaman tek bir toplum türüne götüreceğine inanılmıştır ama tarihin –doğal ayıklanma gibi– genel bir doğrultusu ya da önceden belirlenmiş nihai bir durumu yoktur. Uygulamada, toplumsal evrim kuramcıları eninde sonunda mevcut eğilimleri desteklerler. Bu gücü doğruyla denkleştirmekten uzak değildir ve çoğu zaman bunun kötü bir bahis olduğu görülür.

Yirminci yüzyıl sonlarına doğru ortaklaşacılık gerilemekteydi. Neoliberaller küresel bir serbest piyasanın ufukta olduğuna inanıyorlardı; bu üstün geldiğinde, barış ve refah evrensel olacaktı. Codben ve John Bright gibi dindar serbest ticaret kampanyacılarının mesajı buydu. Bununla birlikte, neoliberaller bunu sosyal bilimlerin –bu örnekte, bir bilim dalı sayılan iktisat– saptadığı bir gerçek olarak sundular. Neoliberal hareket içinde çeşitli birkaç iktisadi kuram okulu temsil edilmiştir. Olguculuktan çokça etkilenmiş olan Chicago Okulu ekonominin doğa bilimleri gibi evrensel yasalar içeren bir bilim olduğunu öne sürerken, Avusturya Okulu doğabilim yöntemlerinin topluma uygulanamayacağını öne sürüyordu. Bu temel bir görüş

12 Spencer'ın düşününe ilişkin bazı yaygın yanlış anlamaları ele aldığım kitabım için, bkz. *Liberalisms: Essays in Political Philosophy*, Londra ve New York, Routledge, 1989, 6. Bölüm, s. 89-102.

ayrılığıydı ama hiçbir şekilde onların serbest piyasa heveslerini kırmadı; bu inançlarının sorgulanamaz bir ilkesiydi ve bunun nasıl doğrulandığı fark etmiyordu.

Neoliberal ideologlar arasında en iddialı ve etkili olanı F. A. Hayek'ti (1899-1992). Habsburg İmparatorluğu'nun son yıllarında yetişen Hayek bunu bazı açılardan örnek bir liberal rejim olarak görmekte yanılmıyordu. Ulusçuluktan nefret ediyordu ve bunda son derece yıkıcı bir iktidar gücü görmekte haklıydı ama bunu kabileciliğe bir dönüş olarak görüyordu. Hayek ulusçuluğun –Nazizm, komünizm ve Jakobencilik gibi– modern bir olgu olduğunu göremedi. Güçlü bir bilimcilik –doğa bilimleri yöntemlerinin insana dair meselelerde yanlış bir biçimde uygulanmasının– muhalifiydi. Bununla birlikte, serbest piyasa savunusu başlıbaşına bir tür bilimcilikti. 1930'lı yıllarda J. M. Keynes'le Büyük Bunalım'ın kaynaklarına ilişkin kapsamlı bir tartışmaya girdi. Bu tartışmayı –görüş oluşturmakta daha becerikli olmanın yanı sıra daha keskin bir düşünür olan– Keynes hiç zorlanmadan kazandı. 1940'lı yıllarda toplumsal felsefe uğruna ekonomiden vazgeçti ama öncesinde merkezi planlamayla ilgili olarak güçlü bir eleştiri ortaya koydu. Ana akım ekonomistler merkezi planlamanın uygun koşullarda son derece verimli olabileceğine inanıyorlardı. Bu uzlaşıya karşı Hayek bunun doğası gereği uygulanamaz olduğunu öne sürdü.

Hayek'in savının özü planlamacıların iktisadi yaşamı verimli bir biçimde örgütlemek için gereksindikleri bilgiye hiçbir zaman sahip olamayacaklarıydı. Bilim düşünürü Michael Polanyi –1950'li yılların başında Hayek'in profesörlük yaptığı Chicago Üniversitesi'ne gitmişti– gibi Hayek de toplum bilgisinin çoğunlukla uygulamalarda somutlaştığını öne sürdü. Fiyat mekanizması bu soruna bir yanıttır; hiç kimse için bütünüyle hazırda olmayan çok dağınık bilgilerin kullanılmasına olanak verir. Hayek serbest piyasanın yatkın olduğu çarpıtmaları göz ardı etti ve merkezileştirilmiş iktisadi planlamanın olanaksız olduğunu söylerken abarttı; örneğin, güdümlü İngiliz ekonomisi İkinci Dünya Savaşı sırasında hayli iyi işledi. Ancak, Hayek Marx'ın savunduğu ve Sovyet bloğunda, Maocu Çin'de, Küba'da ve diğer komünist ülkelerde kalkışılan türden bir ekonomik

planlamanın önündeki aşılmaz bir engeli tespit etti. Planlamacıların bazı hedeflerinin gerçekleştiği yerlerde bile –Sovyet askeri-sanayi kompleksinin çeşitli bölümlerinde olduğu gibi– arka planda muazzam bir israf vardı. Ekonomistlerin büyük çoğunluğunun merkezi ekonomik planlamanın piyasa temelli sistemlerinkiyle benzeş bir refah düzeyi yaratabileceğinden kuşku duymadığı bir dönemde Hayek bunun çok daha az üretken olmak durumunda olduğunu gösterdi. Yaklaşımı ancak güdümlü ekonomiler yıkıldıktan sonra ortaya bütünüyle çıkan resim sayesinde doğrulanmış oldu ve devlet sosyalizminin uzgörülü bir eleştiricisi olarak anılacaktır.

Ne yazık ki, Hayek serbest piyasa kuramcısı olarak itibar kazandı.[13] Önde gelen siyasetçiler üzerindeki etkisi zayıftı ama zararlı bir düşünce biçiminde payı oldu: Merkezi planlamanın akıldışılığını açıklarken piyasa süreçlerininkini göz ardı etti. Piyasalar yükselme, alçalma ve yinelenen çökme çevrimlerine yatkındır. Keynes ve diğerleri Büyük Buhran'ın serbest piyasanın kendi kendine istikrar kazandığı yolundaki yanlış inancın bir sonucu olduğunu öne sürdüler. Michael Polanyi'nin kardeşi ekonomist Karl Polanyi'nin deyişiyle, "Felaketin kaynağı ekonomik liberalizmin kendi kendini düzenleyen bir piyasa sistemi kurmaya yönelik ütopyacı çabasında yatmaktadır."[14] Hükümet politikaları (Hayek'in öne sürdüğü gibi) otuzlu yıllarda ekonomik çöküşü ağırlaştırmış olsa da, bundan piyasalara güvenilebileceği sonucu çıkarılamaz. Piyasa süreçlerinde piyasanın kendi kendini ayarlamasını sağlayan hiçbir şey yoktur. Hayek'in başarısı iyi planlanmış bir ekonominin Ütopya olduğunu göstermekti. Bunun kendi kendini düzenleyen piyasa için de geçerli olduğunu göremedi.

Hayek aynı zamanda serbest piyasanın kendiliğinden ortaya çıktığını düşünüyordu. Sayısız insan etkinliğinin amaçlanmamış bir sonucu olarak ortaya çıktığından, bir insan tasarısının sonucu değildir. Görüşlerinin en eksiksiz anlatımı olan *The Constitution of Liberty*'de (Özgürlüğün Anayasası) toplum-

13 Liberal bir kuramcı olarak Hayek'e ilişkin eleştirel bir değerlendirmem için, bkz. *Hayek on Liberty*, 3. basım, Londra ve New York, Routledge, 1998, s. 146-161.

14 Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Boston, Beacon Press, 1944, s. 140.

sal kurumların akılcı bir tasarının cisimleşmesi olduğu yolundaki "Fransız" düşüncesini kabul etmedikleri için "İngiliz düşünürler"e övgüler düzer: Kurumların kaynağını, tertip ya da tasarıda değil, başarılı olanın hayatta kalmasında bulurlar, der.[15] Serbest piyasanın ortaya çıkışının bir açıklaması olarak bu, gerçeğin tam tersidir. *Laissez-faire*'in merkezi planlamanın bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek büyük bir abartı olmaz. İngiltere'de on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki serbest piyasa devlet erkinin bir eseriydi. Bu yirminci yüzyıl sonları için de geçerliydi. Piyasayı yeniden icat etmek sendikalar ve (bu genelde kabul edilmese de) tekelci şirketler gibi kendiliğinden evrilmiş kurumlara gem vurmak anlamına geliyordu. Bu ancak iyiden iyiye merkezileşmiş bir devlet aracılığıyla yapılabilirdi.

Serbest piyasalar genellikle kararlı bir yapılanmanın sonucuysa eğer, kendiliğinden evrilmiş toplumsal kurumlar nadiren liberaldir; hiç değilse Hayek'in anladığı anlamda. Hayek'in hayranlık duyduğu türden bir siyasal sistem İngiltere'de kimse tarafından planlanmadan ortaya çıktı; ama –Hume'un *History of England* (İngiltere'nin Tarihi) adlı kitabında gösterdiği gibi– bu herhangi bir tanrı ya da doğa yasası işleminin bir sonucu değil, rastlantısaldı. Buna çok benzer bir biçimde, feodal toplumlar da kimse buna niyet etmeksizin ya da nasıl olduğunu anlamadan ortaya çıktılar ve Victoria dönemi sonları İngiltere'sinde serbest piyasaya getirilen denetim kimse tarafından tasarlanmadı. Kendiliğinden toplumsal evrim diye bir şey varsa eğer, bu her çeşit kurumun ortaya çıkmasına neden olur.

Hayek'in serbest piyasanın kendiliğinden ortaya çıktığı yolundaki kanısının yanlışlığı Rusya'da Yeltsin döneminde görüldü. Batılı yönetimler devlet planlamasının kaldırılmasıyla birlikte bir piyasa ekonomisinin kendiliğinden gelişeceğine inanıyorlardı. Bir piyasa ekonomisi ortaya çıktı ama buna örgütlü suç hâkim oldu. Putin döneminde Rus anarko-kapitalizminin yerini merkezi planlamadan daha randımanlı ama serbest piyasadan daha uzaklaştırılmış yeni bir sistem aldı; hâlâ suçla iç içe geçmiş olmakla birlikte görünüşte daha örgütlü ve herkesin

15 F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, Londra, Routledge, 1960, s. 57.

gözünde öncekinden meşruydu. Kendiliğinden olan süreçlere güvenmenin sonucu yeni bir güdümlü ekonomi türü oldu.

Hayek çok defa İngiliz muhafazakârlığını kurmuş olan İrlanda doğumlu on sekizinci yüzyıl parlamenteri Edmund Burke'le karşılaştırılmıştır ve ortak bir yanları vardır. Hayek gibi Burke de geleneğin kuşaktan kuşağa aktarılan bir bilgeliği içinde barındırdığını düşünüyordu. Bununla birlikte, Hayek'ten farklı olarak Burke, bu düşüncesini dini inanca dayandırdı: Geleneğin görünmez hareketi tarihte takdiri ilahinin işleyişiydi. Bu görüşü Fransız Devrimi olgusuyla bağdaştırmak zordu ama Terör'ü insanın kötülüğüne verilen tanrısal ceza olarak kabul etmeye hazır olması koşuluyla Burke kendi inancını koruyabildi. Seküler bir düşünür olarak Hayek bu kaynaktan yoksundu. Geleneğe inancını bunun yerine bilime dayandırdı ve bu noktada Auguste Comte'a daha yakındı. Hayek Olguculuk ideoloğu Comte'la ortak bir yanı olduğu imasından dehşete düşecek kadar sıkı bir Olguculuk eleştiricisiydi. Bununla birlikte, Comte gibi Hayek de mukadderatçı bir insan gelişimi görüşünü geçerli kılmak için bilime başvurdu. Bunun yapısı konusunda kökten ayrı düşseler de her ikisi de tarihin son noktasının evrensel bir düzen olduğu kanısındaydı.

Hayek ve Comte tarihi tek yönlü bir yol olarak gördüler ve bu bakımdan Spencer ve Marx'la uyuşuyorlardı. Tüm bu düşünürler her çeşit ekonomik ve siyasal düzenleme için yeni teknolojilerle etkileşimde bulunan ulusçuluk ve dinin ısrarlı gücünü hafifsediler. Bu düzenlemelerden bazıları varlığını sürdüremeyecek kadar baskıcı ve verimsiz olabilir –örneğin, Sovyet tarzı merkezi planlama ve Afganistan'da Taliban rejimi– ama yirmibirinci yüzyılın başında dünyada çeşitli rejimler bulunmaktadır. Çin ulusçuluk ve devlet kapitalizminden oluşan bir karışımı; İran bir tür halk teokrasisini; Amerika serbest piyasalarla korumacılığın ve eski kapitalizmin harmanlandığı bir düzeni; Rusya ultra modern bir otoriter yönetim biçimini; Avrupa sosyal demokrasiyle neo-liberal ekonomik entegrasyonun bir bileşimini benimsemiştir. Bu düzenlerin hiçbiri sonsuza dek sabitlenmemiştir. Hepsi birbiriyle etkileşim içinde ve sürekli değişmektedir. Ancak, farklı yönlerde değişirler ve sonunda birbirlerine yaklaşmalarını beklemek için bir neden yoktur.

Hayek'in serbest piyasa görüşü birçok bakımdan Marx'ınkine benzer. Dizginlenmemiş piyasayı yalnızca gelmiş geçmiş en üretken düzen olarak değil, en devrimci düzen olarak da görmesi bakımından Marx'la aynı çizgidedir. Kapitalizm ortaya çıkar çıkmaz yayılmaktan kaçınamaz ve herhangi bir yıkım araya girmedikçe, evrensel olmak durumundadır. Bununla birlikte, Marx kapitalizmin ilerleyişinin burjuva yaşamını altüst edeceğini düşünürken, Hayek böyle düşünmüyordu. Piyasa toplumlarının geleneğe dayandığı kanısında olan Hayek şöyle der: "Paradoksal görünebilir ama başarılı bir serbest toplumun her zaman büyük ölçüde gelenekle sınırlanmış bir toplum olacak olması doğru olabilir."[16] Hayek serbest piyasanın geçmişte kapitalizmi desteklemiş olan burjuva geleneklerini yıkmak üzere işlediğini göremedi. Hayek'in serbest piyasa savunusunu bir tür kültürel muhafazakârlıkla ilişkilendirme çabası engelsiz piyasanın ihlalci enerjisiyle çatıştı. Bu yeni muhafazakârların anladıkları ve bu konuda bir şey yapmaya kararlı oldukları bir uyuşmazlıktı.

Downing Street 10'da Amerikalı Bir Yeni Muhafazakâr

Neye inanıyorsam onu biliyorum.
Tony Blair[17]

Yeni muhafazakârlık muhafazakârlığın en son çeşidi değildir. Siyasi yelpazenin her noktasında ortaya çıkabilecek yeni bir siyaset türüdür. İngiltere'de yeni muhafazakârlığın siyasal aracı Muhafazakâr parti değil, Blair'in İşçi Partisi liderliğini ele geçirdiğinde kurduğu yeni partiydi.

Blair'in iktidara gelişindeki tek önemli olgu Thatcher'ın yeni uzlaşısıydı. Hem ekonomik, hem siyasal bakımdan kabul edilmiş olan bu gerçek Thatcher'ın başarısının bir işareti ama aynı zamanda Muhafazakârlar açısından bir güçsüzlük kayna-

16 *Age*, s. 61.

17 Blair Irak savaşındaki rolünü savunusunun bir parçası olarak Eylül 2004'teki İşçi Partisi konferansında böyle bir ifadede bulunmuştur.

ğıydı. Thatcher sık sık İngiltere'de sosyalizmi yıkmayı amaçladığını dile getirdi. Bunda başarılı olması durumunda bunun partisi üzerindeki etkisinin ne olacağını hiçbir zaman durup düşünmedi. Yirminci yüzyılın büyük bölümünde Muhafazakârlar ortaklaşacılık konusunda bir fren işlevi gördüler. Muhafazakâr Parti yalnızca sosyalizme değil, sosyal demokrasi yönünde daha çok ilerlemeye de karşı durmak için var oldu. Thatcher İşçi partisi uzlaşısını tasfiye ederek Muhafazakâr partinin en önemli varlık nedenini ortadan kaldırdı. Parti kesin olarak tanımlanmış bir düşman olmayınca, bir kimlikten yoksun kaldı. İşçi Partisi hiçbir zaman öğretisel bir sosyalist parti olmadı. İşçi Partili başbakan Harold Wilson'ın belirttiği gibi, bu parti her zaman Marx'tan çok Metodizm'e borçlu oldu ama Blair yeni İşçi Partisi'ni piyasayla özdeşleştirerek Muhafazakârları kuşaklar boyunca onlar açısından tanımlayıcı olmuş bir tehditten yoksun bırakabildi. Bunun bir sonucu olarak yaklaşık on yıl boyunca kafa karışıklığı yaşadılar.

Blair'in neoliberal ekonomi politikalarını benimsemesi stratejik bir karar olduğu halde çok geçmeden ideolojik bir gerekçe kazandı. İç meseleler konusundaki düşünme biçimi çoğu siyasetçiden daha geleneksel olduğundan ve daha da kısa bir tarihsel belleğe sahip olduğundan, Blair geç modern bir bağlamda refahı ancak tek bir ekonomik düzenin sağlayabileceği yolundaki neoliberal inancı hiç sorgulamaksızın benimsedi. Modernleşme Blairci bir mantraya dönüştü ve Blair açısından bunun kesin bir anlamı vardı: Toplumun serbest piyasanın gerekleri ekseninde yeniden örgütlenmesi. Blair henüz muhalefette olduğu sırada bir Tek Ulus Tory –piyasanın önemli rolünü kabul eden ama aynı zamanda toplumsal uyumun önemini de anlayan ilerici bir muhafazakâr– adına hareket ederek düş kırıklığına uğramış Muhafazakârlara yaranmaya çalıştı. Blair iktidara gelir gelmez Thatcher döneminin üzerine sünger çekmek için değil, onun çalışmalarını sürdürmek için geldiği açıklık kazandı.

Blair'in Tek Ulus Tory'ciliği siyasal bir pazarlama aracı olan efsanevi Üçüncü Yol'u gibiydi. Üçüncü Yol Bill Clinton'ın "nirengi" uygulamasından kaynaklanıyordu. Bu 1990'lı yılların ortalarında Clinton'ın danışmanı Dick Morris tarafından bulun-

muş bir taktikti ve Clinton'ın kendisini Kongre'deki her iki partiden daha pragmatik bir seçenek olarak ortaya koymasını gerektiriyordu. Blair aynı taktiği benimseyerek Muhafazakârlara saldırdığı kadar kendi partisine de saldırdı. 1995'te İşçi Partisi tüzüğünden (üretim araçlarının ortak mülkiyetini zorunlu kılan) Dördüncü Madde'yi kaldırmaya yönelik başarılı kampanyası bir politika değişikliğinden çok simgesel bir hareketti. Aynı zamanda İşçi Partisi'nin sosyal demokrat mirasına daha büyük bir meydan okumanın da işaretiydi. Blair, Thatcher'ın özgün programından ortaya çıkmış olan özelleştirme gündemini devletin adalet sistemi ve hapishane hizmeti gibi çekirdek alanlarına taşıdı ve NHS (Ulusal Sağlık Hizmeti) ve öğretim sisteminin içine piyasa mekanizmalarını soktu.

Bu açılardan Blair, Thatchercılığı pekiştirmekten fazlasını yapmadı. İngiliz toplumunu Thatcher'ın değiştirdiği biçimde değiştirmedi. En önemli etkisi kendi partisi üzerinde oldu. Yeni İşçi Partisi geçmişin üzerine sünger çekmek üzere kurulmuştu ve başka bir şeyde değilse bile bunda başarılı oldu. İktidarı ele geçirmenin bir aracı olarak partiyi yeniden kurmayı amaçlayan bir avuç insan –Tony Blair, Gordon Brown, Peter Mandelson, Alistair Campbell, Philip Gould ve diğerleri– tarafından tasarlanan bir hareket olarak başladı. Yeni İşçi Partisi kendinden önceki siyasal gelenekle çok az bağı olan, belirli bir amaca hizmet etmek üzere kurulmuş bir yapıydı. Geçmişten bugüne bir süreklilik sergiliyorsa eğer, bu seksenli yıllarda İşçi Partisi'nden kopmuş olan Sosyal Demokrat Parti'yleydi ama Sosyal Demokratlardan farklı olarak yeni İşçi Partisi strateji ve örgütlenme meselelerinin politika sorunlarından daha önemli olduğunu kavradı. Yeni İşçi Partisi'nin önceliği partiyi merkezileşmiş bir kurum olarak yeniden yapılandırmaktı. Bir şeylerin yapılabilmesi için güç tek bir noktada toplanmalıydı. Yeni İşçi Partisi'nin hemen her zaman Leninci bir yönü oldu ama bu, partinin imgesini yeniden biçimlendirmeye odaklanan bir Leninizm'di. İşçi Partisi serbest piyasayı kabul etmesi bakımından "modern" idiyse, iktidarın toplumu algılama biçimini değiştirmek yoluyla uygulandığına ilişkin inancı bakımından "postmodern"di.

Blair'in en göze çarpan yetileri halka ilişkiler yöntemlerinden yararlanmaktaki becerisi ve halkın haletiruhiyesine duyarlılığıydı. Bu özellikler bazı gözlemcilerin onu temelinde hiçbir inancın yatmadığı bir fırsatçı olarak görmesine yol açtı. Blairci ideoloji diye bir şeyin hiç olmadığı doğrudur ama bu Blair'in inançları olmadığı anlamına gelmez. Siyasi kariyeri en önemli kararlarında ona rehberlik eden yeni muhafazakâr düşüncelerin gücünün bir kanıtıdır. Blair hükmen neoliberal ama inancı gereği yeni muhafazakârdı.[18]

Yeni muhafazakârlık yeni liberallikten önemli noktalarda ayrılır ve Blair'in dünya görüşünü özellikle yeni muhafazakâr inançlar biçimlendirmiştir. Yeni muhafazakârlar, neoliberallerden farklı olarak, düşsel bir minimum yönetim çağına dönme amacı gütmezler. Serbest piyasanın toplumsal etkilerinin hepten iyi olmadığını görürler ve serbest piyasanın göz ardı ettiği değerleri desteklemek için devletten medet umarlar. Blair her zaman "hukuk ve düzen"in güçlü bir savunucusu olmuş ve John Smith'in İşçi Partisi lideri olduğu dönemde gölge içişleri bakanı olarak hizmet verdiği sırada bunu bir gündem konusu yapmıştır. Bu kısmen Muhafazakârların ayağını kaydırmaya yönelik stratejik bir hamleydi ama içgüdülerine de uygun düşüyordu. Yeni muhafazakârlar Victoria dönemi değerlerine hep hayranlık duymuyor olabilirler –kimisi (Blair de bunlar arasındadır) kişisel ahlak konusunda liberal görüşlere sahip olduğunu düşünmüştür– ama devletin ahlak bakımından yansız olabileceği görüşünü kabul etmezler. Yönetim disiplin ve ceza gereğini kabul etmeyi gerektiren iyi yaşamı destekleyecek şekilde hareket etmelidir. Bu dini de desteklemek anlamına gelir. Yeni muhafazakârlar, dünya görüşü bakımından genelde seküler olan neoliberallerden farklı olarak dini toplumsal uyumun çok önemli bir kaynağı olarak görürler; bu Blair'in din okullarını desteklerken dile getirdiği bir görüştü.

Her şeyden öte, yeni muhafazakârlar toplumsal evrime bel bağlamakta gönülsüzdürler. Genelde neoliberallerden daha

18 Yeni muhafazakâr düşüncenin örnekleri için, bkz. Irwin Stelzer (der.), *Neoconservatism*, Londra, Atlantic Books, 2005. Burada Tony Blair'in bir makalesi yer almaktadır ve Irving Kristol, *Neoconservatism: The Autobiography of an Idea*, New York, Free Press, 1995.

zeki olan yeni muhafazakârlar kapitalizmin köklü toplumsal yapıları altüst eden ve rejimleri deviren devrimci bir güç olduğunu ama bunun kendiliğinden olmadığını anlarlar; bu süreci hızlandırmakta devlet erki ve kimi zaman askeri güç gerekmektedir. Devrimci değişime duyduğu heves bakımından yeni muhafazakârlığın neoliberalizm ya da geleneksel muhafazakârlıktan çok Jakobencilik ve Leninizm'le ortak yanları vardır. Blair'in gizli bir Tory olduğu yolundaki yaygın görüş yanlış olamaz. Gelişim konusunda Disraeli gibi Tory'lerin dile getirdikleri şüphecilikten onda eser yoktur. Ne de serbest piyasanın bir diğer neoliberal peygamberi olmaktan ibarettir. Amerikalı bir yeni muhafazakârdır ve siyasal yaşamının büyük bölümünde böyle olmuştur.

Yeni muhafazakârlar Blair'i en çok uluslararası ilişkilerde şekillendirmişlerdir. Blair nasıl bir miras bırakmayı dilemiş olursa olsun –belki de İngiltere'nin Avrupa tek para birimine katılması– İngiltere'yi yıkıcı bir savaşa sokmakla anılacaktır. Irak savaşındaki rolü onun bir politikacı olarak sonunu getirdi ve bunun böyle sonuçlanmasını istemiş olamaz. Üzerinde yeterince düşünülmemiş bu girişime başında da sonrasındaki kadar baş koymuş olduğunu düşünmek yanlış olur; her evrede yanlış kararlar verdi. Savaşı desteklemesi onun en temel inançlarını da ifade ediyordu.

Bir bakış açısına göre, realpolitik bakımından bu yanlış bir değerlendirmeydi. Blair de diğer İngiliz başbakanlar gibi Amerika'nın politikalarına muhalefet etmenin sonucundan çekiniyordu ve İngiltere şaşmaz bir müttefik olarak Amerika'nın uluslararası düzen içindeki tutumunu biçimlendirebileceğini düşünerek büyüklenme hatasına düştü. Anthony Eden'ın 1956'da Mısır Devlet Başkanı Nasır'ı devirme ve Süveyş Kanalı'nı yeniden İngiliz denetimi altına almaya yönelik girişimi siyasi kariyerini sona erdirmişti ve Amerikan gücüne karşı gelen her İngiliz lideri bekleyen tehlikelerin altını çizdi. Sonraki başbakanlar –özellikle de Amerikalılara destek için Vietnam'a asker göndermeyi reddederek akıllılık eden Harold Wilson– Amerikan politikalarıyla aralarına mesafe koymakta başarılı oldular. Ne var ki, Blair İngiltere'nin ABD'ye tam des-

tek vermesinde ısrarlı oldu. ABD'nin tek başına hareket etmesi durumunda bunun uluslararası düzen üzerindeki etkisinden çekindi ve İngiltere'nin "boyunu aşan bir işe kalkışarak" Amerika'yla Avrupa arasında köprü işlevi görmesi için bir fırsat doğduğunu gördü.

Aslında, bu savaş Atlantik'in iki yanını İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana görülmemiş ölçüde birbirinden ayırdı; İngiliz görüşü ABD'ninkinden uzaklaştı ve aynı zamanda İngiltere Avrupa'yla Thatcher dönemindekinden bile daha büyük bir uyuşmazlık içinde oldu. Ne var ki, bu daha yüksek bir stratejiye yönelik iyi hesaplanmamış bir girişimden ibaret değildi ve Bush'un Saddam'ı devirme kararının Blair'in inançlarıyla uyuştuğu konusunda kuşkuya yer yoktur. Saddam insanlık tarihinde geçmişte kalmış bir evreyi temsil eden bir zorbaydı. Amerika'nın başı çektiği yeni bir uluslararası düzen kurulmaktaydı ve Blair bu projede ön planda olmak istedi. John Kampfner'in yazdığı gibi, "Blair Irak'la savaşa zorla sürüklenmedi. Kendisiyle ve kendi inançlarıyla ilgili olarak içi rahattı."[19]

Nelerdi bu inançlar? Altı yıllık bir süre içinde Blair İngiltere'yi beş defa savaşa soktu. 1998'de Saddam Hüseyin'e karşı hava saldırılarına, 1999'da Kosova savaşına, 2000'de İngiltere'nin Sierra Leone'ye askeri müdahalesine, 2002'de Afganistan ve 2003'te Irak savaşına onay verdi. 2006'da Amerikan birlikleri bitkin düştüğünde Afganistan'a ek birlikler gönderdi. Bu kararlarda sağlam bir tutarlılık vardır. Blair iyiliğin zaferini sağlamak için zor kullanmanın gücüne inanır. Bu bakış açısına göre, Irak saldırısı Balkanlar ve Afganistan'daki politikaların bir devamıydı. Her örnekte savaş bir insani müdahale biçimi olarak aklandı. Bunun Balkanlar ve Sierra Leone'de bir hükmü olmuş olabilir. Afganistan'daki tartışmalı, Irak'takiyse aldatıcıydı.

Blair bu askeri müdahaleleri 1999'da Chicago'da İktisat Kulübü'nde yaptığı bir konuşmada dile getirdiği bir 'uluslararası topluluk öğretisi'ne dayanarak gerekçelendirdi. Blair'in yeni öğretisi devlet egemenliğinin artık karşılıklı bağımlılığın olduğu bir dünyada varlık gösteremeyeceği inancına dayanıyordu:

19 John Kampfner, *Blair's Wars*, Londra ve New York, Free Press, 2004, s. 173.

> Yeni bir uluslararası topluluk öğretisinin filizlenmesine tanık olmaktayız. Bundan kastım, bugün birbirimize daha önce hiç olmadığı kadar bağımlı olduğumuzun açıkça tanınması; uluslararası işbirliğinin dikkate değer ölçüde ulusal çıkarlara hâkim olduğu; bu öğretinin bizi uluslararası çabanın her alanında götüreceği doğrultuya ilişkin açık ve tutarlı bir müzakereyi gereksindiğimizdir. Tıpkı iç siyasetteki gibi, bir topluluk anlayışı oluşmaktadır; ortaklık ve işbirliğinin kişisel çıkarlar açısından vazgeçilmez olduğu inancı. Dolayısıyla, bunun uluslararası alanda kendi yankısını bulması gerekiyor. [20]

Blair'in konuşması dönemin gerçekdışı entelektüel ortamını yansıtır. Doksanlı yıllarda dünyanın, 1648'deki Westphalia Antlaşması'na atfen –bu antlaşmanın genellikle modern devletin hukuken tanındığı bir noktaya damga vurduğu düşünülür– "Westphalia sonrası" denilen çağa girmiş olduğunu öne sürmek modaydı. Bu sistemin Soğuk Savaş sonrası dönemde sona erdiğine inanılıyordu: Devlet egemenliği artık küresel kurumların hâkim olduğu uluslararası sistemin odağında değildi. Aslında egemen devlet her zamanki kadar güçlüydü ve görünüşteki çöküşü ABD'nin başka güçlerin kısıtlaması olmaksızın davranabiliyormuş gibi göründüğü Soğuk Savaş sonrasındaki ara dönemin bir yan ürünüydü. Çin ve Hindistan önemli noktalarda çıkarları ayrı düşen ama Amerikan hegemonyasına dayanan her sisteme karşı koymakta uzlaşan büyük birer güç olarak ortaya çıkmaktaydılar. Geçmişteki gibi doksanlı yıllarda da bazı büyük güçler rekabet ve işbirliğiyle karışık bir etkileşim içinde oldular. Birçok bakımdan bu on dokuzuncu yüzyıl sonlarının farklı oyuncularla birlikte yeniden sahnelenmesiydi.

Egemen devletin sona ermek üzere olduğu düşüncesi saçmaydı ama Blair'in işine yaradı. Öncelikle, insanlığın gelişimini her biri öncekinden daha iyi olan bir dizi evre olarak gördüğü dünya görüşüne uygun düşüyordu. Bu, Blair'in Hıristiyan dünya görüşünün bir parçası olarak onayladığı takdiri ilahi inancının Whig'ci bir çeşidiydi. Blair'in Quaker düşünür

20 Tony Blair, başbakanın konuşmaları, http://www.number-10.gov.uk/output/Page1297.asp

John Macmurray'den (1891-1976) –İdealist İngiliz geleneğinden gelen ve kamu yararının bir parçası olarak olumlu bir özgürlük anlayışını öne süren komünitaryen (toplulukçu) Hıristiyan düşünür– esinlendiği iddiasını fazla ciddiye almak akıllıca olmaz. Blair'in dünya görüşünü zamanın basmakalıp inanışları birçok siyasetçiyi biçimlendirdiğinden daha çok biçimlendirmişti. Küreselleşmenin eninde sonunda küresel demokrasiyle bütünlenmesi gereken dünya çapında bir piyasa ekonomisi oluşturmakta olduğundan hiçbir zaman kuşku duymadı. "Ekonomik reform"u sürdürme gereğinden söz ederken –sık sık yaptığı gibi– bunun daha fazla özelleştirme ve piyasa mekanizmalarının kamu hizmetlerine şırınga edilmesi anlamına geldiğini hiç sorgulamadan kabul etti. Bitmez tükenmez "modernleşme" talebi aslında seksenli yılların sonlarındaki görüşlerin kemikleşmiş bir biçimiydi. Blair de başkaca ortak yanının olmadığı Thatcher gibi kuşkuculuktan yoksundu. Ona göre zamanın basmakalıp görüşleri her zaman ebedi gerçekler olmuştur.

Bununla birlikte, George W. Bush örneğindeki gibi, Blair'in inancının hakikiliğinden kuşku duymak için neden yoktur. Bush gibi Blair de uluslararası ilişkileri dinbilimden kaynaklanan terimlerle düşünür. Yalnız, şurası kesin ki bu Augustinus'un ya da Aquino'lu Tommaso'nun dinbilimi değildir. Bu Blair 2003 yılının Şubat sonlarında Papa II. Johannes Paulus'un huzuruna çıktığında Papa'yı ikna etmeye yetmemişti. Ortaçağ'ın Hıristiyan düşünürleri bir savaşın adil sayılabilmesi için yerine getirilmesi gereken koşullara ilişkin sıkı bir kuram geliştirdiler ve Papa haklı olarak bu koşulların karşılanmamış olduğu kanısındaydı. Bu görüşme Blair'i üzmüş olsa gerek. Ne ki, onun doğruluk anlayışını sarsamadı. Haklı olduğunu düşünmesi yeterliydi. Ortaçağ düşünürlerinin insan ediminin sonuçları konusundaki kılı kırk yaran safsataları onu ilgilendirmiyordu. Önemli olan iyi niyetti ve sonunda bu üstün gelecekti. Bununla birlikte, bu 'iyi niyet'ler, üzerinde yeterince düşünülmemiş ve ideolojik olarak güdülenmiş politikalar aracılığıyla pazarlanacaktı ve Blair bunların gerçeklere ilişkin sağgörülü bir değerlendirmeden ne denli uzak olduklarını görmekten âcizdi.

Uluslararası düzenin küresel yönetime doğru yöneldiği düşüncesi savaşın geleneksel amaçlarına eklemelerde bulundu. "Uluslararası topluluk" ahlaken doğru olduğu sürece askeri harekâtı onaylayabilirdi. Yalnızca kitle imha silahları geliştirerek uluslararası düzeni tehdit eden "haydut devletler" değil, kendi yurttaşlarının insan haklarını ihlal eden devletler de silahlı kuvvetlerin hedefi olmalıydı. Amaç tehditleri, önleyici bir biçimde olsa bile, etkisiz kılmaktan ibaret değildi. İnsanlık durumunu iyileştirmekti. Savaş artık en büyük kötülüklere karşı son çare değil, insanlığın ilerlemesinin bir aracıydı. Chicago'daki konuşmasında Blair, ancak diplomasinin sonuç vermemesi durumunda ve bunda da da ancak diplomasinin hedefine ulaşmak makul bir olasılıksa, askeri hârekatın gerektiğini kabul ediyordu. Bununla birlikte, askeri müdahalenin ciddi bir biçimde düşünülebilmesi için bir çıkış stratejisinin belirlenmesini isteyen –birçoğu Amerikan ve İngiliz askeri kadrolarındaki– kimselerin görüşlerini dikkate almadı. Blair'e göre onların temkinliliğinde yenilgiyi kabullenme kokusu vardı. Başarı dikkate almaya hazır olduğum tek çıkış stratejisidir, diyordu.[21] Sonraki konuşmalar Blair'in uluslararası düzende baş koyduğu köklü dönüşümü askeri gücün tek başına gerçekleştiremeyeceğini kabul ettiğini gösteriyor. Ağustos 2006'da Los Angeles'ta Dünya Meseleleri Kurulu'na hitaben yaptığı bir konuşmada terörizme karşı mücadelenin "değerler konusunda bir mücadele" olduğunu söyledi. Bu değerlerin neler olabileceğini belirtmekte ketum davrandı; bunlar her ne olursa olsun, insanlığın gelişimine öncülük ettiklerinden kuşkusu yoktu: "Değerlerimiz uğrunda mücadele etmeye değer. İnsanlığın çağlar boyu gelişimini temsil ediyorlar ve her evrede onlar uğruna savaşmamız, onları savunmamız gerekti. Yeni bir çağ işaret verirken yeniden onlar adına savaşmak zamanıdır."[22] Blair Ocak 2007'de aynı konuya dönerek şu görüşte bulundu: "Terörizm ilerlemeyi ortadan kaldırıyor. Terörizmi yalnızca askeri yollardan yenmek mümkün değildir. Ancak, onsuz da yenilemez."[23]

21 *Age.*

22 Tony Blair, 1 Ağustos 2006 tarihinde Dünya Meseleleri Kurulu'na yaptığı konuşma.

23 Tony Blair, "Defence - Our Nation's Future", 12 Ocak 2007, http://www.pm.gov.uk/output/Page19735.asp

Blair'in uluslararası ilişkiler konusundaki görüşünün ardında Amerika'yla ilgili görüşü yatmaktadır. Washington'daki yeni muhafazakâr taydaşlarıyla birlikte Amerika'yı bir modern toplum paradigması olarak görür. Tarihin kazandırdığı ivmeyle birlikte yenilmezdir. Blair Irak'ta Bush yönetimine desteğini vererek büyük orduların yanında olmanın avutucu duygusuyla birlikte insanlığın ilerlemesi davasına yardım ettiğine inanabilmişti. Blair'in Amerika'nın yenilmezliğine olan inancı temelsizdi. Amerika'nın Iraklıların ayaklanması yüzünden yenilgiye uğramasını hiç beklemiyordu. Fransızlar büyük bir acımasızlıkla savaşmalarına ve bir milyonu aşkın Fransız yerleşmeci tarafından desteklenmelerine karşın Cezayir'den kovulmuşlardı. Sovyetler de daha çok Amerikan birliklerinin Irak'ta karşılaştıklarına benzer koşullarda Afganistan'dan kovulmuşlardı. Orantısız savaştan –askeri bakımdan güçsüz olanın görünüşte ezici güçte olana karşı sıradışı taktiklerden yararlandığı bir savaş– çıkan ders, güçsüz olanın, kazanan taraf olacağıdır.

Blair bu dersleri önemsemediyse, bunda bilgisizliğin bir payı vardı. İngiliz halkının haletiruhiyesini sezinlemekte olağandışı sezgisel yetileri olan bir siyasetçi olarak Blair uluslararası bağlamda temelsiz olmayan hükümlerde bulunmak için gerekli bilgiden yoksundu. İç siyasette başarı sicili geçmişi yasaklamaya dayanıyordu. Irak bozgununa tarihin kendi yanında olduğu inancıyla sürüklenmişti. İşin aslında, tarihi pek bilmiyordu ve bildiği kadarını da umutlarını kırdığında kabul etmek istemedi. Tarih ancak insan gelişiminin bir kaydı olarak önemliydi. Güncel hırsları yatıştırmak için ona başvurmak düşünülemez, dahası ahlakdışıydı. Bush gibi Blair de tarihi takdiri ilahi bir tasarının gözler önüne serilmesi olarak görüyordu ve bu görüşlerinin bir özelliği de bu tasarının inananın gözüne görünmesidir. Başkaları gözler önüne serilen bu örüntüyü görmüyor olabilirler ve bu durumda yönlendirilmeleri gerekebilir. Augustinusçu bakımdan bu kabul edilemez çünkü ancak Tanrı tarihin tasarısını bilebilir. Bu noktada Blair, olduğunu iddia ettiği modern insandı: Ona göre öznel bir kesinlik duygusu bir eylemin doğru olması için gereken tek şeydir. İlahi tasarıyı gerçekleştirmek için aldatmaca gerekiyorsa, bu gerçekten aldatıcı olmayabilir.

Aldatmaca Irak savaşının her evresinde vazgeçilmez olmuştur. Dördüncü Bölüm'de Amerika'da savaşın tezgâhlanma sürecini ele alacağım. Burada İngiltere'nin savaşa müdahil olmasını sağlayan bellibaşlı bazı dezenformasyon kesitlerini göz önünde bulundurmak yeterli olabilir. İşgale giden süreçte Blair halka hep işgalin amacının rejim değişikliği değil –ülkeye saldırmanın bir gerekçesi olarak bunun hukuken kabul edilemeyeceğini biliyordu– Irak'ın sözde Kitle İmha Silahları'nın oluşturduğu tehdit olduğunun üzerinde durdu. *Iraq's Programme of Weapons of Mass Destruction: The Assessment of the British Government* (Irak'ın Kitle İmha Silahları Programı: İngiliz Yönetiminin Değerlendirmesi) adlı bir belge (24 Eylül 2002'de *Iraq's Weapons of Mass Destruction: The Assessment of the British Government* [Irak'ın Kitle İmha Silahları: İngiliz Yönetiminin Değerlendirmesi] başlığıyla yayımlandı) dolaşıma girdi. Bu belge "şaibeli dosya" olarak geçmeye başladı. Irak'ın Kitle İmha Silahlarıyla ilgili kapasitesi ve niyeti konusunda istihbarata dayanan güvenilir bir bildiri olduğu iddiasındaydı; ama önceki istihbarat değerlendirmeleriyle çelişiyordu. Mart 2002'de İngiltere'nin tüm istihbarat servislerinden gelen bilgileri bir araya getiren Birleşik İstihbarat Kurulu'na (JIC) sunulan bir raporda, Saddam Hüseyin'in 1991 Körfez Savaşı sonrasındaki tehditten daha büyük bir tehdit oluşturduğuna ilişkin hiçbir kanıt bulunmadığı sonucuna varılıyordu. Üstelik bu dosya istihbarat kaynaklarına dayandığı iddiasında bulunduğu halde % 90'ı yayımlanmış üç makaleden kopyalanmıştı. Bunlardan birinde, anlam, Irak'ın el-Kaide gibi İslamcı terör örgütlerini desteklediğini ima edecek biçimde değiştirilmişti; bu hiçbir dayanağı olmayan bir iddiaydı ve bu ikisi arasındaki düşmanlık ve kuşkuya ilişkin kanıtlar bunu hiç inandırıcı kılmıyordu.[24]

Bush gibi Blair de, savaş işini sonuna dek götürmekteki zorluğun başlıca nedenlerinden biri olarak istihbarat yetersizliğine odaklandı. Aslında, savaşa girme kararını desteklemek için öne sürülen iddialara ters düşen istihbarat bulgularının göz ardı ya

24 Bkz. Dilip Hiro, *Secrets and Lies: The True Story of the Iraq War*, Londra, Politico's, 2005, s. 62-66, 131-133. Ayrıca bkz. Brian Jones, "What they didn't tell US about WMD", *New Statesman*, 11 Aralık 2006.

da örtbas edilmiş olması, görüş ayrılığının yinelenen bir özelliği olmuştur. Şubat 2003'te İngiltere Savunma İstihbarat Personeli'nden (DIS) sızdırılan bir belge geçmişte el-Kaide'yle Irak rejimi arasında bir ilişki olduğunu kabul ediyor ama bu ikisi arasındaki her ilişkide güvensizliğe düşüldüğünü belirtiyordu. "[Bin Ladin'in] amaçları günümüz Irak'ıyla ideolojik bakımdan çatışıyor" sonucuna varılan bu raporda[25] Saddam'ın 11 Eylül saldırılarını örgütleyen grupla ilişki kurduğu iddiası yalanlanıyordu. Bu Blair'in "teröre karşı savaş"ın bir parçası olarak Irak'a saldırıyı savunmasında önemli bir iddiaydı. 8 Mart 2002 tarihinde Başbakanlık Dairesi Denizaşırı ve Savunma Sekreterliği tarafından sunulan "Irak Konusunda Seçenekler" başlıklı önceki bir rapor delilleri incelemiş ve açıkça şu sonuca varmıştı:

> JIC'in kararında Irak'ın uluslararası terörizmle suç ortaklığına ilişkin yeni bir delil yoktur. Bundan dolayı, Afganistan örneğindeki gibi, terör tehdidiyle savaşmak üzere meşru müdafaaya dayanan bir Irak harekâtı için hiçbir gerekçe yoktur.[26]

Bu rapor ve diğerleri, İngiltere'nin istihbarat servislerinin tekrar tekrar Saddam'la el-Kaide arasında bir ilişki bulunduğu yolunda kanıt bulmakla görevlendirildiğini gösteriyor. Böyle bir kanıt bulamadıkları ve bunu icat etmekte gönülsüz oldukları için bunun hiçbir kanıtının olmadığı raporunu verdiler. Bu raporların tek sonucu Blair'in savaş gerekçesini istihbaratın daha kolay yönlendirilebileceği Kitle İmha Silahları konusundaki iddialara kaydırması oldu.

Bu defa sorun, diğerlerindeki gibi, yetersiz istihbarat değildi. Savaş gerekçesini desteklemediğinde, istihbaratın dikkate alınmamış olmasıydı. Gerçeklere dayanan bir istihbaratın Blair açısından hiçbir yararı yoktu. O yalnızca "inanca dayalı istihbarat"la ilgileniyordu; Amerikan Dışişleri Bakanlığı İstihbarat ve Araştırma Dairesi adına çalışmış eski bir silah denetleme uzmanının Bush yönetiminin istihbarata bakışını betimler-

25 BBC News World Edition, 5 Şubat 2003, "Leaked report rejects Iraqi al-Qaeda link", http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/2727471.stm

26 "Iraq Options" başlıklı yazıdan bu alıntı Henry Porter tarafından aktarılmıştır: "It's clear. The case for war was cooked up", *Observer*, 5 Kasım 2006.

ken söylediği gibi.[27] İnanca dayalı istihbaratın yönetimdeki baş savunucularından biri Özel Plan Dairesi'nin başındaydı; bu uygunsuz istihbarat bilgilerini perdelemek üzere kurulmuş geçici bir örgütlenmedir ve 5. Bölüm'de incelenecektir.

İşgale yönelik gizli planlamanın Amerika'da 2001 sonlarında, 11 Eylül terörist saldırılarından aylar ya da haftalar sonra başladığı anlaşılıyor ve Bush'un Irak'a savaş açmak niyetinde olduğu Blair açısından Camp David'de Bush'u ziyaret ettiği Nisan 2002'den beri aşikârdı. Dışişleri Bakanı Jack Straw'un 25 Mart 2002 tarihinde bu ziyarete hazırlık olarak Blair'e gönderdiği bir andıçta, Bush'un kararını verdiği açıkça görülmekle birlikte savaş gerekçesinin zayıf olduğu belirtiliyordu; Saddam komşularını tehdit etmiyordu ve Kitle İmha Silahları kapasitesi Libya'nın, Kore'nin ya da İran'ınkinden küçüktü. Bu öğüde karşın Blair Camp David'de buluştuklarında Bush'a tam destek verdi. 23 Temmuz 2002 tarihinde sabah dokuzda Downing Street 10 numarada yapılan bir toplantıda –bu toplantının ayrıntıları daha sonra "Downing Street Andıcı" başlığıyla basına sızdırılmıştır– Blair'e "C" tarafından –yakın zamanda CIA başkanı George Tenet'la Washington'da görüşmüş olan İstihbarat Servisi M16 başkanı Sir Richard Dearlove– Saddam'a yönelik bir askeri harekâtın "kaçınılmaz görüldüğünü" ve "istihbarat bilgilerinin ve gerçeklerin bu politika ekseninde sabitlendiği" söylenmişti.[28] Blair, kısmen İşçi Partisi içindeki karşıt görüşlüleri yatıştırmak için, Bush'u askeri harekât yetkisi veren ikinci bir karar için BM'ye gitmeye ikna etti. Bununla birlikte, 31 Ocak 2003 tarihinde Beyaz Saray'da yapılan bir toplantıda Bush, Blair'e BM'nin kararı ne olursa olsun savaşmaya kararlı olduğunu açıkça söyledi. Blair yine tam destek için Bush'a söz verdi.[29] Bush'un İngiltere'yi savaşa tam müdahil olmaktan kurtaracak bir teklifini de geri çevirdi. Mart 2003'te Bush, Blair hükümeti-

27 Gary Leupp, "Faith-based intelligence", *Counterpunch*, 26 Temmuz 2003.

28 Diğer sızdırılan belgelerle birlikte bilgi notunun eksiksiz bir versiyonu (Jack Straw'un Tony Blair'e 25 Mart 2002 tarihli bilgi notu da içinde olmak üzere) www.downingstreetmemo.com adresinde görülebilir.

29 Bush ve Blair'in BM kararı ne olursa olsun savaşa karar verdikleri toplantıya ilişkin bir anlatı için, bkz. Philippe Sands, *Lawless World: Making and Breaking Global Rules*, 2. basım, Londra, Penguin, 2006.

nin düşmesinden endişe duyarak ona İngiliz birliklerinin işgale katılmamaları seçeneğini verdi. Blair bu seçeneği geri çevirdi ve bu işe baş koyduğunda ısrar etti.[30] Bununla birlikte, Avam Kamarası'nda Blair (savaştan iki gün öncesine) 18 Mart'taki önemli oylamaya dek savaşın hâlâ önlenebileceği numarasını sürdürdü.

Blair'in savaşa hazırlık dönemindeki aldatmacada suç ortaklığı yapması yalancı olarak görülmesine yol açtı. Bu yanlış bir yorumlamadır. Gerçek konusunda ketum davranması buna ilişkin normal bir anlayıştan yoksun olması ölçüsünde değildir. Ona göre, amaca hizmet eden her şey gerçektir ve genelde aldatmaca olduğuna hükmedilen bir işe giriştiğinde, yalnızca ortaya çıkmasına yardımcı olduğu yeni dünyayı öngörmektedir. Suskunluğu da aynı yüce amaca hizmet eder. Blair Ebu Gureyb'deki kötü muameleler konusunda sessiz kalmış ve terörist olduğundan kuşku duyulan kişilerin yakalanarak işkence görebilecekleri ülkelere nakledikleri "özel uygulama" (special rendition) politikasının uygulanmasında Amerikan uçaklarının İngiliz havaalanlarından yararlandığı yolundaki sağlam kaynaklara dayalı raporları göz ardı etmiştir. Blair'in bu konulardaki tutumunun normal bir kıstasa göre hiç dürüst olmadığına hükmedilmelidir ama normal bir kıstasın kendisi için geçerli olmadığına inandığı açıktır. Aldatmaca insanlığın ilerlemesini sağlıyorsa, temize çıkarılabilir; o zaman da aldatmaca değildir zaten. Blair'in yalanları gerçek yalanlar değildir. Tarihin gelecekteki akışına ilişkin kehanet niteliğindeki öngörülerdir ve bu türden her vahyin tehlikelerini taşır.

Blair'in görevde bulunduğu on yıl içinde İngiliz yönetimi kişilik değiştirdi. Her yönetim kendisinin olumlu bir imgesini vermeyi amaçlar ve kimisi bu süreçte gerçeklerden ayrılır. Blair'in benzersiz olduğu nokta, kamuoyu oluşturmayı yönetimin öncelikli amacı olarak görmekti. Sonuçta, geçmişte yalan, yönetimin ara ara kendini gösteren bir özelliğiyken, onun lider-

30 Bush'un Blair'e bu teklifinin ayrıntıları konusunda, bkz. Bob Woodward, *Plan of Attack*, New York, Simon and Schuster, 2004. Bush'la Blair arasındaki konuşma Woodward'un kitabından bir alıntı biçiminde 24 Nisan 2004 tarihinde www.washington post.com adresinde, "Blair steady in support" başlığı altında yayımlanmıştır.

liği döneminde yönetimin işleyişi açısından vazgeçilmez oldu.[31] Fransız siyaset düşünürü Raymond Aron Sovyet siyasetinde yalanın rolü konusunda yazarken şöyle demiştir:

> Kelimenin tam, katı anlamıyla bilinçli olarak gerçeğin tersini söyleyen kişi yalan söylüyordur: Lenin'in yoldaşları işlemedikleri suçları itiraf ettiklerinde yalan söylüyorlardı ve Sovyet propagandası kolektifleştirme döneminde halkın mutluluğundan dem vururken yalan söylüyordu...
>
> Öte yandan, Bolşeviklerin, Komünistlerin Sovyetler Birliği'nin *sosyalist* olduğunu söylerken yalan söylediklerini mi söylemeliyiz? ... sosyalizmin bugünkü biçimiyle özüne uyduğunda alacağı biçim arasındaki farkı görüyorlarsa, kelimenin tam anlamıyla yalan söylemiyor, daha çok gerçeğin yerine "sözde gerçek"i (öyle betimlenebilir) –ideolojiyle örtüşen bir gelecek tasavvurlarıyla ilgili olarak yükledikleri anlam– koyuyorlardır. Sovyetçilik her şeye karşın sosyalizm yolunda bir adıma dönüşür ve bundan dolayı insanlığın kurtuluşuna yönelik bir adımdır.[32]

Blair'in yöntemli bir biçimde gerçeği dikkate almayışının tarihsel bir örneği varsa eğer, bu Batılı bir komünist kuşağının SSCB'yi evrensel demokrasi yolunda bir evre olarak resmettiği Sovyet dönemindedir. Bu yol arkadaşları, yenilmez bir davaya hizmet ettikleri inancıyla, Sovyet sistemini gerçekte olduğu gibi değil, kaçınılmaz olarak olacağı gibi –buna inanıyorlardı– resmederek "gerçek uğruna yalan söylemeye" hazırdılar. Sovyetler Birliği'ni demokrasi olarak betimlemek saçmaydı. Irak'ın liberal bir demokrasi olarak gelişmekte olduğunu öne sürmek ve bu ülkeye küresel teröre karşı savaşın kazanıldığı yer olarak atıfta bulunmak da aynı derecede saçmadır. Olgusal olarak Irak batmış bir devlettir ve demokrasi benzeri bir şey varsa eğer, bu İran tarzı bir din devletini ortaya çıkarmak için işlediği kadarıyla vardır. Aynı şekilde, gerçekler bize ABD önderliğindeki işga-

31 Blair dönemindeki siyasi yalanlara ilişkin keskin bir anlatı için, bkz. Peter Oborne, *The Rise of Political Lying*, Londra ve New York, Free Press, 2005.

32 Raymond Aron, Alain Besançon'a önsöz, *The Soviet Syndrome*, çev. Patricia Ranum, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1978, s. xvii-xviii.

lin ülkeyi teröristler için bir eğitim kampına çevirdiğini söylemektedir. Blair bu gerçekleri gizlemekle kalmadı. Düşünme tarzımızı biçimlendirmeyi amaçlayan bir sözde gerçeklik inşa etti. Sovyet örneğinde görüldüğü gibi, bu sözde gerçeklik tarihin sınavına karşı koyamadı. Irak'taki korkunç yaşam gerçekleri gerçeğin bir iktidar yapıntısı olduğu yolundaki postmodern dogmayı çürütmektedir. Bu gerçekler hâlâ Blair'in bilincine nüfuz etmediyse de Amerikan seçmenlerininkine etmiştir ve sonuçta başarısız bir yönetimin gereksiz bir hizmetlisi olarak günlerini tüketmeye mahkûmdur.

Blair'in ve Bush'un iktidara geldikleri siyasi ortamlar birbirinden daha farklı olamazdı. Blair arkasını dayadığı popüler dini inancı Bush'un yaptığı gibi seferber edemedi ve Bush'un kurtarıcı dış politikasını destekleyen yeni muhafazakâr entelektüel hareket İngiltere'de ancak Blair'in iktidarda olduğu dönemin sonlarına doğru ortaya çıkmaya başladı. Bununla birlikte, Bush ve Blair arasında bir yakınlık vardı. Bush'un dünya görüşünü sığ ama yoğun bir dincilikle insanlığın ilerleyişine duyulan militanca bir inancın bileşimi tanımlıyordu. Aynısı Blair'in dünya görüşünü de biçimlendirdi. Blair ve Bush son yirmi yıllık tarihi –bildikleri tek tarih– insanlığın yepyeni bir çağa girmiş olduğunu gösteren bir dönem olarak yorumladılar. 1980'li yılların sonlarındaki Thatcher gibi onlar da komünizmin yıkılışını Batı evrenselciliği açısından bir aksilik değil –ki öyleydi– "Batı"nın zaferinin bir işareti olarak yorumladılar. Daha geniş bir tarihsel perspektiften yoksun olduklarından, yirmi birinci yüzyıl başlarındaki tehditleri Soğuk Savaş sonrası dönemin utkulu yanılsamaları açısından düşündüler.

Blair ve Bush Batı siyasetinde ütopyacılığın yükseldiği bir dönemin sonunda ortaya çıktılar. Onlara göre insanın ilerleyişi belitseldi; ama bu hiçbir zaman seküler düşün bağlamında anlaşılmadı. Her ikisi de insanlığın kurtuluşundan aşağı kalmayan bir amaç güden misyonerce bir siyaset uyguladı.

4.
Apokalipsin Amerikanlaşması

Dünyaya sil baştan başlamak elimizde. Şimdikine benzer bir durum Nuh döneminden bu yana hiç olmadı. Yeni bir dünyanın doğum günü hazırdadır.

Thomas Paine[1]

11 Eylül 2001 tarihinde binlerce yurttaşın katledilmesi, apokaliptik düşünü Amerikan siyasetinin odağına yerleştirdi. Aynı zamanda Amerikan mitinin bir kısmını oluşturan inançlara yeniden güç kazandırdı. On yedinci yüzyılda bu ülkeyi kolonileştiren Püritenler Eski Dünya'daki kötülüklerin olmayacağı bir toplum oluşturduklarını düşünüyorlardı. Evrensel ilkeler üzerine kurulan bu ülke bütün insanlık için bir model işlevi görecekti. Bu İngiliz kolonicilere göre, Amerika tarihte yeni bir başlangıca damga vurdu.

Aslında bu tür başlangıçlar yoktur ve Amerika'da ilk İngiliz yerleşimcilerin gelişinden günümüze dek görülen yeni bir dünya oluşturma duygusu yeni ya da Amerikalılara özgü değildir. İngiliz Devrimi aracılığıyla Ortaçağ binyılcılığından gelen bir binyılcılık mayası akımıdır. Amerikan siyasetinin böylesine belirgin bir özelliği olan evrensel misyon duygusu bu kadim akımın bir ürünüdür.

1 Thomas Paine, *Common Sense*, Üçüncü Basım'a ek, www.ushistory.org/paine/commonsense/sense6.htm

Amerikan bağımsızlık savaşının ortaya çıkardığı devlet, İngiliz yönetim geleneklerini, ulus olarak kendi kaderini tayin etme mücadelesinin koşullarına uyarladı ve bunları evrensel haklar dilinde ifade etti. Amerikalı koloniciler ve sonradan bu ülkeyi özerk bir cumhuriyete dönüştürenler, bir devletin ilk ilkelere başvurarak oluşturulabileceğini düşündüler. Gerçekte, hem kendi ilkeleri hem de tarihin yeniden başlatılabileceğine olan inançları geçmişten miras alınmıştı.

Püriten Koloniden Kurtarıcı Ülkeye

> *Biz Amerikalılar özgün, seçilmiş insanlarız – zamanımızın İsrail'i; dünyanın özgürlükler gemisini taşıyoruz.*
>
> Hermen Melville[2]

New England'a gelen Püriten koloniciler İngiliz İç Savaşını körüklemiş olan kehanet niteliğindeki birçok inancı da beraberlerinde getirdiler. Onlara göre, Yeni Dünya'nın kolonileştirilmesi başlı başına apokaliptik bir olaydı. John Winthrop, Massachusetts Bay Colony'yi kuran İngiliz Püritenlere 1630'daki ünlü vaazını, önceleri sanıldığı gibi gemide değil, belki de koloniciler yola çıkmadan önce İngiltere'de vermişti. New England'ı Tanrı'yla yeni bir sözleşmenin cisimleştiği "tepe üzerindeki bir kent" olarak betimlemişti. Winthrop'un bu vaazı yakında kurulacak kolonininin tarihte yeni bir çağa damga vuracağı konusunda açıktı; ne var ki, doğru yoldan sapılması durumunda bu koloniyi bekleyen korkunç yazgı konusunda da uyarıda bulunuyordu.

> Çünkü tepe üzerindeki bir kent gibi olacağımızı dikkate almamız gerekiyor. Herkesin gözü bizim üzerimizde olacak. Bu nedenle, üstlendiğimiz bu işte Tanrı'mıza karşı kusur etmemiz durumunda... düşmanın ağzından Tanrı'nın işleriyle ilgili kötü

2 Herman Melville, *White Jacket*, Londra ve New York, Oxford University Press World's Classics, 1924, s. 142.

> sözler dökülmesine neden olacağız... Tanrı'nın birçok değerli kuluna karşı ayıp edeceğiz ve bizim için dualarının lanete dönüşmesine neden olacağız; ta ki gitmekte olduğumuz güzel ülke de yok oluncaya dek.[3]

Koloniciler arasında yeni bir dünya umudu Ahir Zaman'ın yakın olduğu korkusuyla birleşmişti. Boston'da Birinci Kilise'nin rahibi John Cotton, I. Charles'ın idamı vesilesiyle verdiği vaazın metni için, Vahiy Kitabı'nda Canavar'ın yenilgisinin betimlendiği bölümden yararlandı ve Deccal'ın 1655'te ortadan kaldırılacağı kehanetinde bulundu. Bu tür inanışlar on yedinci yüzyıl ortaları İngiltere'sinde yalnızca Beşinci Monarşi Hareketi gibi topluluklar değil, her çeşit dini önder ve mezhep arasında da yaygındı. Amerikan kehanetçi gelenekler uzmanı Paul Boyer'in de belirttiği gibi, Püriten önderler açıkça eskatolojik gerekçelere dayanarak Amerika'yı kolonileştirme girişimi için destek istediler. John Davenport bunu "Deccal'ın Krallığı'na karşı bir siper" olarak betimledi. İngiltere'de apokaliptik coşku Restorasyon'la ve II. Charles'ın 1660'ta tahta çıkışıyla birlikte dinmiş ama bu zamana gelindiğinde kendine Amerika'da yeni bir yurt edinmişti. On sekizinci yüzyıl başlarına gelindiğinde, iyiden iyiye apokaliptik bir New England tarihinin yazarı olan Boston'daki Birinci Kilise'nin rahibi Cotton Mather, burayı Gökler Tanrısının binyılcı krallığın başkenti olarak yeryüzünde gözlediği bir nokta diye tanımlıyordu.[4]

Açıktan açığa apokaliptik olan hareketler silinip gitmedi. Birinci Bölüm'de görüldüğü gibi, Metodizm güçlü bir binyılcı akıma kanal açarken, on dokuzuncu yüzyıl başlarında İngiltere'de Joanna Southcott'un önderlik ettiği bir kitle hareketine tanık olundu. Aşağı yukarı aynı dönemde binyılcı düşünceler daha seküler bir kılığa bürünmekteydi. William Godwin ve Thomas Paine gibi köktenci düşünürler, ilerlemeye duyulan bir Aydınlanma inancı gibi dünyanın insan edimiyle yüceltilebileceği yolundaki öte-binyılcı görüşü yeniden formüle

3 Bkz. http://history.hanover.edu/texts/winthmod.html

4 Bkz. Paul Boyer, *When Time Shall Be No More: Prophecy and Belief in Modern American Culture*, Cambridge MA, Harvard University Press, 1992, s. 68-70.

ettiler. Birinci Bölüm'de sözü edilen, ilk feministlerden Mary Wollstonecraft'la evli anarşist yazar Godwin, tarihi insan aklının gelişiminde bir dizi evre olarak görüyordu ve bu artık yönetilmeye gerek duymayan bir dünyayla sonlanıyordu. Godwin'in tarih görüşü erekbilimseldir ve bunu açıkça Hıristiyanlık'a borçlu olmakla birlikte beklenmedik bir dönüşüm beklentisinden yoksundur; yeni bir dünyanın çıkagelmesi düşüncesine, ki binyılcı umudun özünü oluşturur, onun görüşünde yer yoktur. Buna karşın Paine –Amerikan Devrimi ideoloğu olarak ünlendi ve George Washington tarafından hayranlıkla okunuyordu– apokaliptik düşüncenin işaretlerini açık seçik bir biçimde gösteriyordu. *Common Sense* (Sağduyu) adlı kitabının 1776 basımının ekinde Amerikan Devrimi'nin dünyanın yeni baştan kurulmasına olanak verdiğini onaylayan beyanı apokaliptik inancın klasik bir ifadesidir. Devrimci Fransa'daki –Condorcet gibi o da Jakobenler tarafından hapse atılmıştı– pek çok dostunun yanı sıra Paine de ilahi bir varlığın mevcudiyetinin akıldan yararlanarak kanıtlanabileceğine inanan bir deistti. Yine de, bu ateşli akılcı Amerikan Devrimi'nin binyılcı bir olay olduğunu düşünüyordu.

Amerika'da özellikle apokaliptik dinin biçimlendirici rolü Yeni Dünya'da bir çeşit Avrupa uygarlığının kurulmasına engel oldu. Amerika'da her zaman bu ülkenin Avrupa'nın kazanımlarını daha yüksek bir düzeyde sürdürdüğünü düşünenler olmuştur. Benjamin West'in yaşamöyküsünü yazan John Galt on sekizinci yüzyıl sonlarının bu büyük ressamını Avrupa'nın sanatsal mirasını yeniden canlandıran biri olarak resmediyordu. West'in yapıtları Avrupa'da başarılmış olan her şeyi aşıyordu ama Avrupa'da güzel sanatlardaki gerileme, "Amerika'ya geçişle birlikte erişecekleri görkemin müthiş bir işareti"ydi yalnızca.[5] Bu durumda Amerika'nın yeni bir başlangıç yapmasının bir anlamı yoktur. Bunun yerine, daha çok klasik tarihçilerin çevrimsel tarih yaklaşımlarındaki gibi, Avrupa uygarlığının Amerika kıyılarında yeni bir yaşam bulduğu düşünülür. Bu görüş baskın

5 John Galt, *The Life and Studies of Benjamin West*, Londra, 1819, s. 92; Ernest Lee Tuveson tarafından aktarılmıştır: *Redeemer Nation: The Idea of America's Millennial Role*, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 1968, s. 95-96.

çıkmış olsaydı, Amerika –sınırın güneyindeki ülkeler gibi– Eski Dünya'nın yeni bir biçimini yaratabilirdi. Bunun yerine, kendini Avrupa'dan farklı, evrensel ilkelere dayanan yeni bir uygarlık olarak görmeye başladı.

Amerika'nın kurucularını biçimlendiren düşünceler arasında John Locke'un siyaset kuramı da vardı; doğal hakları korumak üzere tasarlanmış bir toplumsal sözleşme olarak yönetim kuramı. Var olan hemen her ülkeden farklı olarak Amerika Birleşik Devletleri bir ideoloji temeli üzerine kuruldu ve eğer yeniyse, bu olgu sayesinde yenidir. Locke'un siyaset kuramı bağımsızlık savaşında Amerikalıların çok işine yaradı. Özgürlüğün düpedüz zorbalığın kaldırılması yoluyla ortaya çıkan bir durum olduğu inancını desteklediği dış siyasette uygulandığında ise bu kadar yararlı olmadı. Evrensel iddialarına karşın Locke'un düşünü ancak belirli tarihsel koşullarda anlamlı olan inanç ve değerlerin bir damıtımıdır. Locke'un siyaset felsefesi her hususta Protestan dinbilimine dayanır.[6] İnsan hakları Tanrı'ya karşı ödevlerimize dayanmaktadır: Örneğin, yaşamımıza son vermemize izin yoktur, çünkü bizi Tanrı yarattı ve onun malıyız. Locke'un doğanın durumuna ilişkin anlayışı tanrısal yaratı ve dünyanın iyeliği konusundaki Hıristiyan inançlarını dile getirir. Sınırlı yönetim ülküsü on yedinci yüzyıl İngilteresi'ndeki görüş ayrılıklarından çıkan bir soyutlamaydı. Özgürlük Locke'un sandığı gibi ilksel bir insanlık durumu değildir: var olduğu her yerde kuşaklar boyu sürmüş bir kurumsallaşmanın sonucudur. Bununla birlikte, Amerika'da doğal özgürlük düşüncesi evrensel hâkimiyet talebinde bulunan sivil bir dinin temeli olmuştur.

Bu dine Amerika'nın kurucularının hepsi katılmıyordu elbette. ABD Anayasası'nın onaylanmasının tartışıldığı 1787-88 yıllarında yayımlanan *Federalist Papers*'ın yazarları yönetime daha kuşkucu bir açıdan bakıyorlardı. James Madison ve Alexander Hamilton gibi düşünürler ortaya çıkmakta olan rejimi insanlığın hiç düşlenmemiş bir düzeye çıkacağı bir araç olarak görmüyorlardı. Amerika akıllıca bir rehberlik sayesinde diğer

6 Locke'un düşününün bağlamı ve içeriği için, bkz. John Dunn'ın çığır açıcı kitabı, *The Political Thought of John Locke*, Cambridge, Cambridge University Press, 1969 ve 1982.

yönetim biçimlerini aşabilirdi ama her oluşumda içkin olan kusurların üstesinden gelemezdi. Federalciler birçok beklenmedik gelişmeye göğüs germiş anti-ütopyacı bir Amerikan geleneğinin parçasıdırlar ama bu gelenek hiçbir zaman Amerikan kolonisinin kurulmasında etkili olan evrensel misyon duygusunu yerinden etmemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri, temelini evrensel bir ideolojinin oluşturduğunu iddia etmesi bakımından devrim sonrasındaki Fransa ve eski Sovyetler Birliği gibi devletlerin bulunduğu gruba girer ama onlardan farklı olarak dikkate değer ölçüde istikrarlı olmuştur. Amerikan kurumları geçtiğimiz yüzyıllarda başka hemen her ülkedeki kurumlardan daha az değişmiştir. İngiliz biliminsanı Anatol Lieven, Amerikan ulusçuluğuna ilişkin bir çözümlemesinde şöyle der:

> Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni, genç ve hep değişen bir ülke olduğu yolundaki yaygın basmakalıp görüş göz önünde bulundurulduğunda, şunu belirtmekte yarar vardır: Amerikan kurumlarının eskiliği Amerikalıların bunlara böylesine bağlı olmalarının bir nedenidir... İngiliz siyasi düzeni bile son iki yüz yıl içinde, Amerika'dakinden çok daha kökten bir biçimde değişmiştir... Dolayısıyla, "yeni" ya da "genç" bir devlet olmaktan çok uzak olan Amerika dünyanın neredeyse en eski devleti olduğunu iddia etse yeridir.[7]

Amerika'nın dünyada olağanüstü bir rolü olduğu yolundaki değişmez Amerikan inancı kısmen Amerikan kurumlarının eskiliğiyle açıklanabilir. Başka ülkelerin neredeyse hepsinde egemen rejim defalarca değişmiştir. İngiltere bile bir dizi siyasal deneyim ve uzlaşıya sahne olmuştur. Amerika bu siyasi süreksizlik deneyiminden yoksun olması bakımından İsviçre ve İzlanda gibi bir avuç ülkeyle aynı gruba girer. Amerikalılar, başka pek az halkın yapabildiği bir biçimde, bir ulus olarak kendilerini yönetildikleri kurumlarla özdeşleştirebiliyorlar. İç Savaş'ın neden olduğu kesintiye ve Roosevelt döneminde fede-

7 Anatol Lieven, *America Right or Wrong: An Anatomy of American Nationalism*, Londra, HarperCollins, 2004, s. 51.

ral yönetimin büyümesine karşın ABD iki yüz yılı aşkın bir süre boyunca aynı tanıdık rejim olmuştur.

Bush döneminde gerçekleşen değişikliği, Amerika'nın dünyanın çoğu yerinden farklılığını başka her etkenden daha iyi açıklayan olağanüstü dindarlığı olanaklı kılmıştır. Alexis de Tocqueville'in fark ettiği gibi, Amerikan istisnalığı (bu onun tarafından ortaya atılmış bir terimdir[8]) dinsel bir olgudur. İngiltere'den gelen ilk yerleşimcilerin karaya çıkışlarından ülkenin bağımsızlığını kazandığı zamana dek Amerika kendini din merceğinden görmüştür. Hem kısmen insan edimi yoluyla dönüşen bir dünya beklentisi içinde olan öte-binyılcı düşün, hem de büyük çatışmalar bekleyen ön-binyılcı inanışlar Amerikalıların kendi tarihlerini yorumlayışlarını ve geleceğe bakışlarını biçimlendirmiştir. Her biri Amerika'ya tarihte benzersiz bir rol biçmiş ve sonuç, apokaliptik mitin Amerikanlaşması olmuştur.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarında formüle edilen Açık Yazgı'ya duyulan inanç bu sürecin bir parçasıydı. İlk Hıristiyanlık'ın özündeki mesihvari bir kurtarıcı düşüncesi, kurtarıcı bir ülke düşüncesine dönüşmüştür; Melville'de ifade bulan, Amerika'nın "seçilmiş bir halk"ın ülkesi olduğu inanışına. Woodrow Wilson'ın 1919'da Amerika'nın Milletler Cemiyeti üyeliğine karşı çıkanlara saldırdığı söylevde kullandığı dil ancak Amerika'nın tarihte kurtarıcı bir rolü olduğuna duyulan inançla açıklanabilir:

> O çocuklara karşı görevimizi yerine getirmemezlik yapmamanın ahlaki yükümlülüğünü taşıdığımızı anlayabilmelerini diliyorum; bu işin sonunu getirmenin ve dünyayı kurtarma çabalarını boşa çıkarmamanın yükümlülüğünü. Zira, dünyanın özgürleşmesi ve kurtuluşu en çok bu karara bağlıdır.[9]

Wilson kimileyin teslim edilenden daha karmaşık bir kişilik olabilir. Ülke bağlamında ırk ayrımı meselesinde bütün bü-

8 de Tocqueville'in Amerika'nın istisnalığı üzerine bir değerlendirmesi için, bkz. Hugh Brogan'ın yazdığı eksiksiz yaşamöyküsü, *Alexis de Tocqueville*, Londra, Profile, 2006, s. 270.

9 Woodrow Wilson'ın 25 Eylül 1919 tarihinde Pueblo'da yaptığı konuşma, www.americanrhetoric.com/speeches/wilsonleagueofnations.htm

tüne gericiydi ve Kuzey ve Güney Amerika söz konusu olduğunda, savunduğu askeri müdahaleler –örneğin, Meksika'daki– Amerikan yönetimini ihraç etme misyonundan çok klasik emperyalizm uygulamalarıydı. Demokrasinin Amerika kıtası dışında her zaman uygulanabilir olmadığını gördü ve Edmund Burke'un bir hayranı olarak demokrasinin gelişiminin zorla sağlanamayacağını kabul etti. Wilson hâlâ Amerikan liberal uluslararasıcılığının temel bir kanaatini –bir ulusun kendi kaderini tayin etme hakkının dünyanın her yerine yayılması gerektiği inancını– temsil eder. Bu Amerikan siyasetinde etkisini tekrar tekrar göstermiştir. Bush yönetiminin Ortadoğu politikası, Wilson'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta ve Doğu Avrupa'da desteklediği programın bir tekrarıydı. Her ikisi de serbest bıraktıkları güçlere –o zaman etnik ulusçuluk, bugün köktenci İslam– ilişkin bir görüşten yoksundu. Amerikan ulus devletinin –bu ancak çokça kan döküldükten sonra kuruldu– dünyanın her yerinde barış ve özgürlüğün bir reçetesi olduğu inancı süregelmektedir.

Wilson Amerika'nın tarihteki rolüyle ilgili olarak günümüze dek yenilenmiş bir görüşün bir versiyonunu temsil eder. Bu görüş iki Amerikalı yazar tarafından şöyle özetlenmiştir:

> ... Amerikan tarihi boyunca, kısa süreli birkaç istisna dışında, Amerika Birleşik Devletleri'nin dikkatini Cumhuriyet'in savunusu ve topraksal yayılma meselesinden daha uzak sorunlara, dünya meselelerine çevirmesiyle birlikte tek bir diplomasi tarzı olmuştur. Bu tarz Amerikan tecrit deneyimiyle açıkça dinbilimsel bir kaynağı olan ahlaki şevkin bir bileşimi olmuştur.[10]

Bu türden inanışlar Amerika'nın dış ilişkilerini tecrit dönemlerinde olduğu kadar yurtdışında büyük ölçekli müdahalelerde bulunduğu dönemlerde de biçimlendirmiştir. Bu iki tarzın birbirine karşıt olduğunu düşünmek yanlış olur çünkü Amerika'da tecrit siyasetinin bile evanjelik bir niteliği vardır. Tecrit ve küresel müdahale Amerika'nın dünyaya bağlanımında

10 Edmund Stillman ve William Pfaff, *Power and Impotence: The Futility of American Foreign Policy*, Londra, Victor Gollanc, 1966, s. 15.

her zaman bir parça inanca dayalı olan evrelerdir. Bu inanç bu bağlanımın biçimini değiştirmiştir; kimileyin militan ve proselitist olmuş, kimileyin de Eski Dünya'nın yoz entrikalarına karışmaktan korkan içe kapalı bir ulusçuluk biçiminde ifade bulmuştur. Amerikan tarihinin büyük bölümünde bu ikincisi baskın çıkmıştır. Birçok Amerikalı'ya göre, ulusal misyon duygusu kolayca ya da kendiliğinden denizaşırı askeri müdahalelere etkin bir desteğe dönüşmemiştir; örneğin hem birinci hem de ikinci dünya savaşına girmeleri için ikna edilmeleri gerekmişti. Bununla birlikte, Püriten kolonicileri esinlemiş olan özel bir misyon inancı kalıcılık göstermiştir. Amerikan din bilgini Conrad Cherry şu yorumda bulunur:

> Amerika'nın Tanrı tarafından dünyada özel bir yazgı için seçildiği inancı Amerikan kutsal törenlerinin, başkanlarımızın göreve geldiklerinde yaptıkları konuşmaların, sivil dinin kutsal metinlerinin odağında yer almıştır. Ülke yaşamında öylesine yayılmacı bir motiftir ki bu, "inanç" sözcüğü Amerikan halkı için oynadığı dinamik rolün anlamını tam olarak vermez.[11]

Amerika kendine olağandışı bir rol biçmekte kesinlikle olağandışı değildir. Birçok ülke kendine bir dünya kurtarıcılığı rolü biçmiştir. Devrimci Fransa'yı esinlemiş olan küresel misyon düşüncesiyle belirgin koşutluklar vardır ve Amerika'nın devrimci savaşı ülkenin birçok kurucusunun zihninde *ancien régime*'in yıkılmasıyla ilişkilendirilmişti. Amerikan seküler misyon duygusu olağandışı değilse eğer, Tanrı tarafından seçilmiş bir ulus olma kanısı da değildir. Güney Afrika'daki Hollandalı Afrikanerlerin, Kuzey İrlanda'da Ulster'daki Protestan cemaatlerin ve bazı Siyonistlerin de buna benzer inanışları olmuştur;[12] birçok Rus'un da keza. Tanrı tarafından ulusal bir misyon verildiği

11 Conrad Cherry (der.), *God's New Israel: Religious Interpretations of American Destiny*, Chapel Hill NC, University of North Carolina Press, 1998, s. 11. Kevin Phillips'in *American Theocracy: The Peril and Politics of Radical Religion, Oil and Borrowed Money in the 21st Century*, (New York, Viking, 2006) adlı kitabına teşekkür borçluyum. Cherry'nin bu ifadesi s. 129'da aktarılmaktadır.

12 Modern ulusçulukta kutsal antlaşma düşüncesinin rolüne ilişkin bir değerlendirme için, bkz. Anthony Smith, *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*, Oxford ve New York, Oxford University Press, 2002.

inancı, İkinci Bölüm'de ele aldığım gibi, on dokuzuncu yüzyılda Slavofiller tarafından benimsenen gerici mesihçilik açısından çok önemliydi. Amerika'nın diğer ülkelerden farklı olduğu nokta, mesihçi inancın değişmez canlılığı ve halk kültürünü büyük ölçüde biçimlendirmeyi sürdürmesidir.

Apokaliptik geleneğin durulduğu uzun dönemler oldu. İki dünya savaşı arasındaki dönemde arka planda feci bir Buhran'ın olduğu bir ortamda bile kıpırdayamadı ve Amerika soylu bir harekette bulunarak İkinci Dünya Savaşı'na girdiğinde canlanmadı; bu karar daha iyi bir dünya beklentisinden çok yapılması gerekli çetin bir işin stoacı bir kabulüyle alınmıştı. Soğuk Savaş'ın ilk döneminde de –şahlanmış olan paranoyaya karşın– bu tür inançlar güçlü değildi. Bir kez daha Amerikan haletiruhiyesi dünyayı yeniden kurmak yerine açık bir tehlikeye direnmek yönündeydi. Apokaliptik düşün Soğuk Savaş'ın sonraki bölümünde geri döndüyse de güçlü bir etken değildi. Ronald Reagan Sovyetler Birliği'ni bir "şer imparatorluğu" olarak betimlemiş ve veda konuşmasında Winthrop'un "bir tepenin üzerindeki bir kent" olarak Amerika görüşünü yeniden vurgulamış olmasına karşın görevde bulunduğu dönemde Hıristiyan Sağ'dan fazla etkilenmedi. Berlin Duvarı yıkıldığında bile baba George Bush buna ileride yatan güçlüklerden söz ederek karşılık verdi. Din ancak oğlunun başkan olmasıyla birlikte Amerikan siyasetinin merkezine yönelmeye başladı ve ancak 11 Eylül'den sonra politikayı geniş bir cephede biçimlendirdi.

George W. Bush'un bazı ülkelerden "şer ekseni"ni oluşturan ülkeler olarak söz etmesi, savunma müsteşarı Korgeneral William Boykin'in "... düşman tinsel bir düşmandır, ona karanlığın prensliği denir. Düşman Şeytan adlı bir tiptir" ifadesi kadar açıkça apokaliptik olmayabilir.[13] Boykin'in konuşması tartışmaya yol açtı ama Pentagon'da istihbarat konusunda çalışmayı sürdürdü; "stres ve sıkıntı" denilen sorgulama yöntemlerinin Guantanamo'dan Ebu Gureyb'e kadar yayılmasında önemli bir

13 Bkz. Lisa Myers ve NBC ekibi, "Top Terrorist Hunter's Divisive Views", NBC Nightly News, 15 Ekim 2003. Boykin'in Bush yönetimindeki rolü ve köktendincilerin savaşa verdikleri destek konusunda, bkz. Paul Vallely, "The fifth crusade: George Bush and the Christianisation of the war in Iraq", *Re-Imagining Security*, içinde, Londra, British Council, 2004, s. 42-68.

rol almasına karşın. Bush'un da paylaştığı bir dünya görüşünü temsil ettiğine pek kuşku yoktur. Bush'un konuşmalarında bir çok apokaliptik imge örneği bulunmaktadır. Ekim 2001'de 11 Eylül terörist saldırılarına karşılık olarak yaptığı konuşmada Aziz Yuhanna'nın Vahyi'nden ve Yeşaya'dan cümleler kullanarak Kutsal Kitap'a sayısız atıfta bulunmuştur. Kürtaj ve eşcinsel evliliği konularındaki sonraki konuşmaları da Kutsal Kitap'a anıştırmalar içeriyordu.[14] 2003'te, ABD'nin Irak'ı işgalinden birkaç ay sonra Bush Filistin başbakanı Mahmud Abbas'a "Tanrı bana el-Kaide'yi vurmamı söyledi. Ben de vurdum. Sonra bana Saddam'ı vurmam için talimat verdi. Bunu da yaptım" dedi.[15]

Köktendinci düşünün Bush üzerindeki biçimlendirici etkisi dış politikayla sınırlı değildir. Bush'un ilişkide olduğu birkaç Hıristiyan lider Hıristiyan Yeniden Yapılanmacılığı ya da Tanrısal Egemenlik Teolojisi olarak bilinen bir hareketin üyesiydi. Günümüzde yaşamın her yönünün ilahi hukuka tabi olacağı bir Hıristiyan yönetim biçiminin kurulabileceğini öne süren öte-binyılcı bir köktendinci hareket amacını şöyle tanımlıyordu: "İsa'nın egemenliğinde dünya saltanatı, siz deyin 'dünyanın devralınması' ... Dünya tarihinin biçimlendiricileriyiz."[16] Tanrısal Egemenlik hareketi insanlığın ilahi buyruğa uyarak Yeryüzüne "boyun eğdirmesi" gerektiğine de inanır; bu dünyanın doğal kaynaklarından yararlanmayı ve hava durumunu denetlemeyi de içeren bir görevdir. Bush'un çevreciliğe karşıtlığı Amerika'da çevre mevzuatının büyük bölümünün halk tarafından benimsenmemesiyle açıklanmıştır. Yine de, Amerikalı seçmenin çevrecilik düşmanlığı genellikle abartılmıştır ve çevreci politikaların Bush'un dini inançlarıyla çatışması daha önemli bir neden olabilir. Armageddon'un eli kulağında olduğuna inanıyorsanız, küresel ısınmayla ilgilenmek için yeterli bir neden yoktur.

Bush'un köktendinci güçlerle aynı çizgide yer almasının ardında sağlam siyasi nedenler vardı. Bazı güvenilir kaynakların açıklamaları Bush yönetiminin Hıristiyan Sağ'la ilişkile-

14 Bush'un konuşmalarda Kutsal Kitap'tan sözler kullanması Amerikalı dinbilimci Bruce Lincoln tarafından incelenmiştir: *Holy Terrors: Thinking about Religion After 9/11*, Chicago, University of Chicago Press, 2006.

15 *Haaretz*, 26 Haziran 2003.

16 Bu ifadenin aktarıldığı yer için, bkz. Boyer, *When Time Shall Be No More*, s. 305.

rinde kinik bir manipülasyon öğesi olduğunu ortaya koymuştur.[17] Evanjeliklerin oyları Kongre'nin denetimi mücadelesinde büyük önem taşıyordu ve Hıristiyan Sağ'ın 2006 ara seçimlerine dek yönetim açısından bir siyasal denetim aracı olduğuna kuşku yoktur. Bununla birlikte, Bush'un köktendincileri yalnızca müttefik olarak gördüğünü düşünmek yanlış olur. Dünya görüşü bakımından aralarında tam bir akrabalık vardır. Bush'un kendi söylediklerine bakılırsa, dine dönmüş bir Hıristiyan'dı. Her güne dua ederek ve Kutsal Kitap'ı okuyarak başlıyordu ve dine dönüşü sayesinde alkolizmden kurtulmuştu. Diğer köktendinciler gibi o da "akıllı tasarım" kuramlarının Darwin'in doğal ayıklanma kuramıyla birlikte okutulması gerektiğini öne sürmüştür.[18] Bush'un Amerikan öte-binyılcılık geleneğinin bir parçası olan dini inançlarının samimiyetini sorgulamak ya da bunun Amerika'ya ve dünyadaki yerine bakışını biçimlendirdiğinden kuşku duymak için bir neden yoktur. Eylül 2006'da muhafazakâr gazetecilerle yaptığı bir söyleşide Bush onlara dine bağlılığın "Üçüncü Uyanış"ı olarak adlandırdığı bir sürecin Amerika'da çoktan başladığını sezinlediğini söyledi. "İlk Büyük Uyanış" genelde 1730-60 yılları arasında kolonilerde hâkim olan yoğun dindarlığı tanımlamakta kullanılırken, "İkinci Büyük Uyanış"ın 1800-1830 yılları arasındaki dönemde gerçekleştiği söylenir. Bush bu söyleşide sözlerini "teröre karşı savaşı", "Amerika'daki birçokları" gibi, "iyilikle kötülük arasındaki bir çatışma" olarak gördüğünü söyleyerek sürdürüyordu.[19]

Bush'un Amerikan kamuoyuna ilişkin görüşüne aldanmamak gerekir. 2002'deki bir *Newsweek* anketine göre, Amerikalıların % 45'i Amerika Birleşik Devletleri'ni "seküler bir ulus", % 29'u "Hıristiyan bir ulus" ve yalnızca % 16'sı "Yahudi-Hıristiyan geleneğince tanımlanan bir kitap ehli" olarak görüyordu.[20] Bununla birlikte, Amerika gelişmiş ülkeler arasında Hıristiyan bir

17 Bkz. David Kuo, *Tempted by Faith: An Insider Story of Political Seduction*, New York, Free Press, 2006.

18 "Bush: Intelligent Design should be taught", *SF Gate*, 2 Ağustos 2005.

19 "Bush tells group he sees a 'Third Awakening'", *Washington Post*, 13 Eylül 2006.

20 Newsweek anketiyle ilgili daha çok ayrıntı için, bkz. Michael Lind, *Made in Texas: George W. Bush and the Southern Takeover of American Politics*, New York, Basic Books, 2003, s. 108.

çoğunluğa ve büyük bir köktendinci azınlığa sahip olması bakımından benzersizdir ve başka hiçbir Batılı lider böyle bir dil kullanamazdı. İngiltere'de Blair'in Irak'ta savaşa gitme kararının Tanrı tarafından yargılanacağına ilişkin ifadesi onu iyice gözden düşürdü ve bir politikanın ilahi bir dayanağı olduğu yolundaki her iddia seçmenden ceza alır. Bu, Polonya kısmen istisna olmak üzere, Avrupa'nın her yerinde ve İngilizce konuşulan diğer tüm ülkelerde geçerlidir: Güçlü bir dinsel inancı açıkça dile getirmek, özellikle de bunun tanrısal niyetle doğrudan bir bağı olduğunu iddia etmek siyasetçiler açısından tehlikeli ve zarar vericidir. Toplumdaki değişimlerin dinin gücünü pekiştirdiği Amerika Birleşik Devletleri'nde ise durum farklıdır. Amerikan siyasetinde eski East Coast seçkinlerinin rolünün azalması ve Güney'in giderek üstünlük kazanması; geçmişte siyasal bakımdan genellikle etkin olmayan evanjelik Hıristiyanların militan bir "geleneksel değerler" siyasetinin desteklenmesinde topluca seferber edilmesi; ve Cumhuriyetçi Parti'nin çekirdek seçmen kitlesi olarak Hıristiyan Sağ'ın artan rolü – son otuz yılda ivme kazanan bu değişiklikler olmadan Hıristiyan Sağ'ın Bush dönemindeki siyasal gücünü kazanması olanaksızdı. Bush ilk Püriten yerleşimcilere dayanan bir dinsel inanç türünü temsil etmektedir ama toplumda son birkaç onyıldaki değişiklikler olmadan dine dayalı bir siyaset gütmekte bundan yararlanamazdı.

Bush'un travmatik 11 Eylül olayları olmaksızın Amerikan kamuoyunu Irak savaşı için seferber etmesinin nasıl mümkün olacağını anlamak zordur. Terör saldırıları öncesinde Bush'un dış politikası birtakım etkileri yansıtıyordu. ABD çoktan tek taraflı harekât kapasitesini sınırlandırdığı düşünülen yabancı antlaşmalardan çekilmeye başlamıştı ama Bush'un üslubu gürültücü bir biçimde iddiacı değildi. Yeni muhafazakârlar yönetimin önemli konumlarında bulunsalar da sözleri geçmiyordu. Bu durum 11 Eylül'den sonra değişti. Uykuda olan apokaliptik mitler yeniden ortaya çıktı ve "teröre karşı savaşı"ı kendi jeopolitik hedefleriyle ilişkilendirmek yönetimdeki yeni muhafazakârlar açısından zor olmadı. 2004 yılına gelindiğinde, bir Anayurt Güvenlik Planlama Senaryosu Belgesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin karşısındaki terörist tehdidi Evrensel Muhalefet tarafın-

dan yapılan bir tehdit olarak betimliyordu. Milli güvenlik demonolojiden alınan kavramlarla düşünüldü.[21]

Terörist tehdide ilişkin bu demonolojik anlayış yeni muhafazakârlarla Hıristiyan Sağ arasındaki ittifakın bir yan ürünüydü. Bu ittifakın kaynağı Amerika'yı tanımlayıcı bir düşmandan yoksun bırakan Soğuk Savaş'ın bitimindedir. Sovyet iktidarı, her ne kadar yeni muhafazakârlar bunu büyütmüş olsalar da, gerçek bir tehdit oluşturuyordu ve bunun yıkımının dünyaya karşı daha az muhalif bir Amerikan tutumuna imkân vereceği düşünülebilirdi. Ne var ki, bir düşman vazgeçilmezdi ve çok geçmeden Saddam Hüseyin suretinde bir düşman ortaya çıktı. 1990-91 Körfez Savaşı stratejik anlamda bir başarıydı; Saddam komşularını ya da küresel petrol ikmalini daha fazla tehdit edemeyeceği Irak'a geri püskürtülmüştü. Yeni muhafazakârlar açısından bu savaş bir fiyaskoydu çünkü Saddam'ı iktidarda bırakmıştı. Clinton dönemi boyunca Amerikan birliklerinin Bağdat'a yürümeleri gerektiği yolundaki görüşlerini bağıra çağıra dile getirdiler. George W. Bush hükümetine katılırken akıllarında Irak düşüncesi vardı. Dört ABD başkanı döneminde terörizm konusunda kıdemli bir danışman olarak hizmet vermiş olan Richard A. Clarke şu yorumda bulunmuştur:

> İkinci George Bush dönemi gündeminde bulunan Irak'la başladı. İlk Irak savaşında karar merciinde bulunanların çoğu geri dönmüştü: Cheney, Powell, Wolfowitz. Kimisi yazı ve konuşmalarında Amerika Birleşik Devletleri'nin Saddam'ı devirmesi, ilkinde yapamadıkları şeyi sona erdirmeleri gerektiğini açıkça belirtti. Yeni yönetimin terörizm tartışmalarında, Paul Wolfowitz, ABD'ye karşı Irak destekli terörizme odaklanılmasında ısrar etti. Oysa, böyle bir şey yoktu.[22]

Yeni muhafazakârlar Hıristiyan Sağ'la anlaşarak milyonlarca Amerikalı'yı Irak'a karşı yeni bir askeri harekâta destek için seferber edebildiler. Birçok köktendinci Hıristiyan, İrlanda Kili-

21 The Homeland Security adlı belgeye bakmak için: www.global security.org/security/library/report/2004.hsc-planning-scenarios-jul2004-intro.htm

22 Richard A. Clarke, *Against All Enemies: Inside America's War on Terror*, New York ve Londra, Free Press/Simon and Schuster, 2004, s. 264.

sesi rahibi John Nelson Darby (1800-1882) tarafından geliştirilen muafiyetçilik kuramından etkilenmiştir. Darby Kardeşlik adlı bir mezhebe katılmak için rahipliği bırakmış ve 1840'lı yıllarda Plymouth Kardeşliği'ni kurmak üzere bu mezhepten ayrılan bir grubun önderi konumuna gelmişti. Tanrı'nın kendi istemini bir dizi olay ya da muafiyet ile gösterdiğine inanan Darby, Amerikan ön-binyılcılığı öncesinin en önemli iki düşüncesini ortaya koydu; İnananların İsa'yla buluşmak üzere göğe yükselecekleri Coşkunluk düşüncesi ve İsa'yla Deccal'in orduları arasındaki son savaşın günümüz İsrail'inde Armageddon ovasında gerçekleşeceği düşüncesi. Bu ikincisi bugün Hıristiyan Siyonist olarak adlandırılan birçok kimsenin –İsrail'in yıkımının binyılın bir işareti olarak karşılanacağına inanan ateşli İsrail destekçileri– benimsediği bir inançtır. Darby'nin kehanetlerini kabul eden köktendinciler hiç de marjinal bir grup değildi. Michael Lind'in de yazdığı gibi, "Bu Amerikalıları fanatik bir grubun üyeleri olarak göz ardı etmek yanlıştı. Bush yönetiminin ve çağdaş, Güneyleştirilmiş Cumhuriyetçi Parti'nin siyasi temelini oluşturuyorlardı."[23]

Hıristiyan Sağ'la ittifakın yeni muhafazakârlar açısından birçok yararı oldu. Cumhuriyetçi Parti içindeki etkilerini artırdı –Hıristiyan Sağ bu parti açısından finansman ve oy kaynağı olarak gitgide önem kazandı– ve kendi düşüncelerini çok sayıda insana aktarmalarına olanak sağladı. Rupert Murdoch'un Fox News kanalıyla birlikte yeni muhafazakârlara ülke siyasetinde göz ardı edilemeyecek bir söz hakkı verdi. 1980'li yıllarda yeni muhafazakârlar, çoğu Washington'daki düşünce kuruluşlarının mensubu olan birkaç düzine ideologdu. Ulusal savunma alanında biraz etkileri oldu ve birkaçı Reagan yönetimine katıldı ama baskın bir güç değildiler. Güney köktendinciliğiyle ittifak ederek Amerikan siyasetindeki en önemli tek seçmen kitlesiyle ilişki kurdular. Amerikalı seçmenlerin yalnızca dörtte birini oluşturan evanjelikal Hıristiyanların dörtte üçünden fazlası 2004'te Bush'a oy verdi. Bush bu seçimi kıl payı kazanmış olsa da bu zaferini Hıristiyan Sağ sayesinde kazandı.

Hıristiyan Sağ'ın siyasi yükselişi Amerikan toplumunda son zamanlarda yaşanan değişimleri yansıtmakla birlikte Ame-

23 Lind, *Made in Texas*, s. 144.

rika'nın rakipsiz dindarlığını da doğrular. ABD seküler bir devlettir ama hemen her köklü demokrasiden farklı olarak Amerika seküler bir siyasi gelenekten yoksundur. Kiliseyle devletin birbirinden ayrılması Anayasa'nın bir şartı olmakla birlikte, bu dinin Amerikan siyasal yaşamında muazzam bir gücü olmasına engel olmamıştır. Diğer bazı Avrupa ülkeleri gibi İngiltere'nin de köklü bir kilisesi vardır; ne var ki, örgütlü dinin siyaset üzerindeki etkisi sözde seküler Amerika Birleşik Devletleri'ndekinden daha azdır. Bu durum yalnızca Hıristiyanlık sonrası Avrupa ülkelerinden değil, bazı Müslüman ülkelerden de farklıdır. Kıstas ne olursa olsun, ABD Türkiye'den daha az seküler dir. İleri derecede sanayileşmiş başka hiçbir ülkede halk arasında yaygın bir Şeytan inancı ya da Darwin kuramını tartışma konusu yapan güçlü bir hareket yoktur. Başka hiçbir yerde, nüfusun büyük bir kesimi, 2002'de anket yapılan Amerikalıların dörtte biri gibi, Kutsal Kitap'ta 11 Eylül olaylarıyla ilgili olarak kehanette bulunulduğuna inanmaz.[24] Ön-binyılcı ve öte-binyılcı Hıristiyanlar arasındaki dinbilimsel tartışmanın "[Amerikan] siyaset[i] açısından derin bir anlamı" olduğunun gözlemlenebileceği başka hiçbir gelişmiş ülke yoktur.[25]

Amerikan siyasetinin "Güneylileştirilmesiyle" birlikte Hıristiyan Sağ güç kazandı. George W. Bush göreve geldiği gün kadınlara kürtaj konusunda danışmanlık yapan uluslararası örgütlere yardım konusundaki tartışmaları sınırlama kararını yeniden yürürlüğe koydu ve kök hücre araştırmalarından ve nüfus kontrolünü ve AIDS'in yayılmasını önlemenin en etkili yolu olarak prezervatif kullanımını gerektiren ABD yardım programlarından federal finansmanı çekmesi Hıristiyan Sağ'ın gücünün bir işaretidir.[26] Bu güce karşı konulmuştur ve bir yönetimin iç siyasette köktendinci bir gündemi ileri götürmesinin bir sınırı vardır. Kürtaj ve eşcinsel hakları konusundaki Amerikan yasası bunu değiştirme girişimlerine karşın hâlâ diğer de-

24 Time/CNN anketi, *Time*, Temmuz 2002. Aktarıldığı yer için, bkz. Phillips, *American Theocracy*, s. 96.

25 Lind, *Made in Texas*, s. 112.

26 Bush'un inanca dayalı yönetimi teşvik edişinin kapsayıcı niteliğine ilişkin bir anlatı için, bkz. Gary Wills, "A country ruled by faith", *New York Review of Books*, 53. cilt, 16. sayı, Kasım 2006.

mokrasilerdeki gibidir. Amerika bir din devletine dönüşmemiştir ve dönüşmeyecektir ve köktendincilerin oylarını toplamaya çalışan Cumhuriyetçi stratejinin partiyi diğer önemli seçmen gruplarını kaçıran bir siyasi pozisyonla sınırlaması durumunda –örneğin, İspanyolca konuşan ülkelerden göçle gelenlere kısıtlama getirmekten yana olmak– verimli olmaktan çıkacağı düşünülebilir.

Bununla birlikte, dinci-muhafazakâr Sağ hiçbir yönetimin göz ardı edemeyeceği bir güç olmaya devam ediyor ve Amerikan toplumu üzerindeki etkisi artabilir. Irak Amerika'ya sert bir darbe indirmiştir ve bunun köktendinciler üzerindeki etkisi yirminci yüzyıl başlarında toplumbilimci Karl Mannheim tarafından betimlenen bir haletiruhiyeden farklı olmayabilir:

> Binyılcılık hep devrimci patlamalara eşlik etmiş ve onlara ruhunu vermiştir. Bu ruh geri çekilip bu hareketleri terk ettiğinde, geride dünyaya çıplak bir kitlesel cinnet ve manevi nitelikten yoksun bırakılmış bir öfke kalır.[27]

Amerika olağandışıysa, bu dinin gücü bakımındandır. Son bölümde, bunun modernleşmeyle sekülerleşme arasında içkin bir bağ olduğu yolundaki Aydınlanma ilkesi konusunda bize ne ifade ettiğini ele alacağım. Bu noktada, Amerikan modernliğinin paradoksal niteliğinin altını çizmekte yarar vardır. Amerika kendi tarihinin büyük bölümünde günün birinde evrenselleşecek yeni bir uygarlığın ilkörneği olduğunu düşünmüştür. Bununla birlikte, benzersiz kökeni ve eşsiz dindarlığı Amerikan yaşamının başka bir ülkede kopyalanmasını olanaksız kılar.

Bu aykırılıklar yeni muhafazakârlık içinde ortaya çıkar. Yeni muhafazakâr düşünceye göre Amerika, diğer rejimlerin hepsinin eninde sonunda öyküneceği en üstün modern rejimdir. Aynı zamanda benzersiz ve tektir. Yeni muhafazakârlık ancak Amerika'da ortaya çıkabilecek bir harekettir ve birbiriyle çatışan ve bu ülkenin tarihi boyunca tekrar tekrar gündeme gelmiş olan inançları seferber etmiştir.

27 Karl Mannheim, *Ideology and Utopia*, Londra, Routledge, 1960, s. 192.

Yeni Muhafazakârlığın Kökeni

> *İnsan davranışının yola gelmezliğini, insan kurumlarının karmaşıklığını ve beklenmedik sonuçların olası olduğunu unuttuğumuzda ya da bile isteye göz ardı ettiğimizde, bunu büyük bir tehlike ve çoğu zaman muazzam bir insani bedel karşılığında yaparız.*
>
> Jeane J. Kirkpatrick[28]

Amerika Birleşik Devletleri sonuncu militan Aydınlanma rejimi ve hâlâ sarsılmaz bir biçimde Hıristiyan olan tek gelişmiş ülkedir. Bu iki olgu birbiriyle ilgisiz değildir ve yeni muhafazakârlığın kendine özgü niteliklerini ve Amerika'da iktidara gelişini açıklamakta yardımcı olur. Yeni muhafazakârlık, adına karşın, Sol'da ortaya çıkmış bir ideolojidir. Amerika'da Hıristiyan Sağ'la ve liberal görüşün çeşitli kesimleriyle ittifak ederek güç kazanabilmiştir. Yeni muhafazakâr hareket, apokaliptik din ve insan ilerleyişine duyulan seküler inançla ittifak etmekte gecikmeyerek iki güçlü Amerikan geleneğini seferber etmiştir.

Diğer bazı siyasal etiketler gibi "yeni muhafazakâr" da küçültücü bir terim olarak ortaya atılmıştı. İlk defa 1970'li yıllarda Amerikalı toplumbilimci Michael Harrington tarafından dış politikada geçmişte Sağ'la sınırlı bir tutumu benimsemiş küçük bir eski solcu topluluğu tanımlamakta –ve kınamakta– kullanılmıştır. Yeni muhafazakâr yazar ve Katolik dinbilimci Michael Novak'ın yazdığı gibi:

> İlk sözde neokonların Irving Kristol ve Gertrude Himmelfarb, her iki Daniel, Bell ve Moynihan, Norman Podhoretz ve Midge Decter ve onların birkaç entelektüel dostu gibi adları bir çırpıda sıralanacak küçük bir tayfa olduğunu unutmamakta yarar vardır. Bu grubun hemen hepsinin de sol görüşlü kadın ve erkekler olarak bir tarihi vardı; aslında Demokrat Parti'nin solundaydılar, belki de Amerikalıların en soldaki yüzde iki ya

28 Jeane J. Kirkpatrick, *Dictatorships and Double Standards: Rationalism and Reason in Politics*, New York, American Enterprise Institute/Simon and Schuster, 1982, s. 18.

da üçlük bir grubunu oluşturuyorlardı ve kimi durumda ekonomide sosyalist, kimi durumda da siyasette demokrattılar.[29]

Sol'daki yeni muhafazakârlığın kökeni en değişmez bazı niteliklerine açıklık getirebilir. Eski yeni muhafazakâr kuşağının birçok üyesi Stalincilik karşıtı aşırı Sol'la başladı –bu hareketin siyasi manevi babası Irving Kristol "Bir Troçkistin Anıları" başlıklı özyaşamöyküsel bir makale yazmıştır[30]– ve bu hizipçi ortamın entelektüel tarzı yeni muhafazakâr hareketi tarihi boyunca damgaladı. Yeni muhafazakâr hareketi biçimlendiren başlıca figürler –Irving Kristol, Harvardlı toplumbilimci Daniel Bell, *Encounter* dergisinin editörü Nathan Glazer, siyaset bilimci Seymour Martin Lipset ve Demokrat siyasetçi Patrick Moynihan gibi kişiler– entelektüel bakımdan muhafazakâr düşünürlerden beslenmediler. İngiliz muhafazakârlığını ilk dillendiren on sekizinci yüzyıl parlamenteri Edmund Burke'u ya da romanları muhafazakâr bir dünya görüşünün şık bir ifadesi olan İngiliz başbakan Benjamin Disraeli'yi okudukları kuşkuludur. Bugünkü yeni muhafazakâr kuşağın Russell Kirk ya da Michael Oakeshott'u –uygulamadan yana ideolojiyi değersizleştirme amacı güden ilki Amerikalı, ikincisi İngiliz muhafazakâr yirminci yüzyıl düşünürleri– okuduğu takdirde, beğenmemesi olasıdır. Tüm bu muhafazakâr düşünürler Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı ideolojik siyaset türünün yirminci yüzyılda büyük zarar vermiş yıkıcı bir güç olduğuna inanıyorlardı. Bu görüşe karşı olan yeni muhafazakârlar siyasetin bir tür savaş olduğunu ve ideolojinin bu savaşta vazgeçilmez bir silah olduğunu düşünürler.

Yeni muhafazakârlar Sol'daki günlerinden, belirli bir öğretiden çok bu siyaset anlayışını getirmişlerdi. Önde gelen yeni muhafazakâr entelektüellerden çok azı bir süreliğine Troçkist olmuştu ve birçoğunun Troçki'den aldığı en önemli siyaset dersi Sovyet rejiminin iyiden iyiye baskıcı olan özelliğiydi. Bu konuda yeni muhafazakârlar Sol'un savaş sonrasındaki gelişi-

29 Michael Novak, "Neocon: some memories", www.michael-novak.net.

30 Bkz. Irving Kristol, "Memoirs of a Trotskyist", *New York Times Magazine*, 23 Ocak 1977, yeniden basımı için, bkz. Irving Kristol, *Reflections of a Neoconservative: Looking Back, Looking Forward*, New York, Basic Books, 1986.

mi üzerine düşünmekten fazlasını yapmadılar. Sidney Hook gibi Marksistler ve Max Shachtman gibi Troçkistler 1950'li yıllar Avrupası'nın en cesur soğuk savaşçıları arasında yer alan eski komünistlerden farksız bir biçimde antikomünist sosyal demokratlara dönüştüler. Soldaki bu düşünürler, başka birçokları gibi, Soğuk Savaş döneminde Marksizm'i reddettiler. Yeni muhafazakârların Troçkist kuramları sağ kanadın sözcükleriyle yeniden formüle ettiklerini düşünmek fazlasıyla basit olmakla birlikte aşırı Sol'un düşünme alışkanlıklarının biçimlendirici bir etkisi olmuştur. Yeniden üretilen, Leninci kuramın içeriği değil, düşünme tarzıydı. Troçki'nin sürekli devrim kuramı mevcut kurumların zulmün olmadığı bir dünya yaratmak için yıkılması gerektiğini öne sürer. Troçki'nin düşününe hayat veren feci bir iyimserlik türü yeni muhafazakârların demokrasi ihraç etme politikasına payanda oluşturur. Her ikisi de ilerlemenin bir koşulu olarak şiddetten yararlanmayı uygun bulur ve devrimin küresel olması gerektiğinde ısrar eder.

Yeni muhafazakârlar Troçkizm'den vazgeçerek Amerikan ana akımına daha yaklaştılar ama aynı zamanda Troçki'nin dünya olayları konusundaki geniş perspektifini yitirdiler. ABD dış politikasına el koyan toy ve dar görüşlü ideologlar Troçki'nin tarih bilgisinden yoksundular ve ancak onun ütopyacılığına ve acımasızlığına öykünebildiler. Troçki'nin Avrupa'daki işçi sınıfının iki dünya savaşı arasındaki dönemde sosyalist bir devrimin özlemini çektiği yolundaki yanılsaması, Arap dünyasının Amerikan tarzı bir demokrasi istediği yolundaki yeni muhafazakâr fanteziye denk düşer. Troçki'nin Rus İç Savaşı'nda rehin alımı gibi Bolşevik yöntemleri kınayanların "Quaker-vejetaryen lakırdısı"nı horgörmesi, yeni muhafazakârların "teröre karşı savaş"ta işkenceden yararlanmayı kınayanları küçük görmelerinde yansıma bulur.

Yeni muhafazakâr düşün çatlak bir gerçekçilikle binyılcı bir düşlemin harmanıdır. Francis Fukuyama'nın görüşlerindeki değişiklik, bu harman dış politika için bir temel oluşturduğunda ortaya çıkan zorlukları gösterir. Fukuyama'nın düşüncesi üzerindeki başlıca etki Paris'e yerleşmiş Rus göçmen düşünür Alexandre Kojeve'in yapıtıydı. Kojeve doktora tezini, 1899'da *War*,

Progress and the End of History (Savaş, İlerleme ve Tarihin Sonu) adlı bir kitap yayımlamış olan Rus din düşünürü Vladimir Solovyev (1853-1900) üzerine yazdı. Bu kitapta Nietzsche Deccal'ın öncüsü olarak betimleniyordu. Solovyev'in tarihin sonu düşüncesinin bir versiyonu Kojeve'in yapıtında ortaya çıkar ve Fukuyama'nın *The End of History and the Last Man* (Tarihin Sonu ve Son İnsan) adlı kitabında yeniden boy gösterir. Kojeve, bitiş noktasının –Marx'ın sandığı gibi– komünizm değil, küresel bir kapitalist düzen olduğunu öne sürerek, tarihin sonunu Hegel'den alınma terimlerle anlattı. Sovyet komünizminin devrimci Fransa'da Büyük Terör sırasında yürütülen ütopyacı projenin bir diğer girişimi olduğunu, kapitalizmin ezici dinamizmi karşısında baskın çıkamayacağını gördü. Oluşmakta olan tarih sonrası dünya için örnek SSCB'den çok ABD'ydi.

Amerika'ya ilişkin bu görüş Alan Bloom aracılığıyla Kojeve'in düşünüyle tanışmış olan Fukuyama tarafından benimsenmişti. Savunma analisti Albert Wohlstetter ile birlikte Bloom – Leo Strauss'un öğrencisidir ve *The Closing of the American Mind* (1987, Amerikan Zihniyetinin Sonu) adlı çok satan kitabında Strauss'un düşüncelerinin bir versiyonunu popülerleştirmiştir ve Saul Bellow'un *Ravelstein* (2000) adlı romanında başkahraman olarak yer alır– yeni muhafazakâr ağa şekil verdi ve buna üyeleri tarafından yönetime taşınan düşünceler kazandırdı. Kojeve'in hayat boyu dostu ve hayranı olan Strauss yıllarca gözde öğrencilerini öğrenim için ona göndermişti. Bloom bunlardan biriydi ve Kojeve'in yapıtının Fukuyama üzerinde iz bırakmasını sağlayarak Straussçu geleneği sürdürdü.

Fukayama'nın düşünce biçimini Strauss'tan çok Kojeve ve genelde yeni muhafazakârlar biçimlendirdi. Solovyev ve Hegel birikiminin bir sonucu olarak Kojeve eskatolojik bir tarih görüşünü kanıksamıştı. Amerika'nın ilk tarih sonrası toplum olduğuna inanmayı sürdüren Fukuyama da öyle. Fukuyama tarihin sözün gerçek anlamıyla sona erdiğine inanmış olduğunu yadsımıştır. Büyük ölçekli tarihsel her çatışmanın kaynağının ortadan kalkmakta olduğu görüşüne kendini bağlamadığı doğrudur; çok defa bunu onaylama noktasına yaklaştıysa da bu gülünç bir anlayıştır. En meşru yönetim biçimi konusundaki

görüş ayrılığının sona ermiş olduğunu öne sürdü. 1989 yazında şöyle yazdı:

> Bugün tanık olduğumuz, yalnızca Soğuk Savaş'ın sonu ya da savaş sonrası tarihin belirli bir kesitinin bitmekte oluşu değil, tarihin de haliyle sonudur: Yani, insanlığın ideolojik evriminin ve Batı liberal demokrasisinin insan yönetiminin son biçimi olarak evrenselleşmesinin bitim noktasıdır.[31]

Bu açıklamada iki öğe vardır; tarihin sona erdiği iddiası ve liberal demokrasinin artık tek meşru yönetim biçimi olduğu yolunda daha spesifik bir önerme. Tarih'in bir Son'a doğru hareket etmekte olduğu düşüncesi akılcı savlamayla desteklenemeyecek ya da çürütülemeyecek bir mittir. Buna karşın liberal demokrasinin artık tek meşru yönetim biçimi olduğu iddiasının yanlışlığının kanıtlanabilir olması bakımından bir değeri vardır.

"Batı liberal demokrasisi"nin "insanlığın ideolojik evriminin son noktası" olduğu önermesi eskatolojik bir inancın dile getirilmesidir. Bu gerçeğin farkına varılmamış olması tuhaftır. Sovyetler'in dağılması sonrasında uzundur bastırılmış olan çatışmaların yeniden etkinleşmesi beklenmedik bir şey değildi. Diğer bir deyişle, tarih yeniden başlatılmıştı ama eğlenceli bir devrik yapıyla bu gerçeği belirtenler felaket tellallığıyla suçlandılar. Bütünüyle apokaliptik olan tarihin sona erdiği yolundaki anlayış gerçekçilik olarak kabul edilmişti.[32]

Son yıllarda Fukuyama, Irak ve başka yerlerdeki demokrasi dayatmacasını, uzun erimli trendleri zamanından önce sonuç-

31 Francis Fukuyama, "The End of History?", *National Interest*, yaz 1989. Fukuyama bu makalede sunduğu görüşleri *The End of History and the Last Man*'de (New York, Free Press, 1992) geliştirdi.

32 Fukuyama'nın Ekim 1989'daki özgün makalesini eleştirerek şöyle yazmıştım: "Çağımız Marksist siyasi ideoloji kadar liberal siyasi ideolojinin de olaylar üzerindeki gücünün azaldığı ve ulusçu ve dini ve yakında belki de Malthusçu daha kadim, daha ezeli güçlerin yarıştığı bir çağdır... Sovyetler Birliği'nin gerçekten dağılması durumunda, bu yararlı felaket yeni bir tarih sonrası uyum çağını değil, tarihin klasik alanına, büyük güçler arasında bir rekabet alanına, gizli diplomasilere, toprak taleplerine ve savaşlara bir dönüşü başlatacaktır. Bkz. John Gray, "The End of History - or of liberalism?", *National Review*, içinde, 27 Ekim 1989, s. 33-35. Bu makale *Post-Liberalism: Studies in Political Thought* (Londra ve New York, Routledge, 1993, s. 245-250) adlı kitabımda yeniden basılmıştır.

landırmaya çalıştığı gerekçesiyle eleştirerek Bush yönetiminin dış politikasına saldırdı. Bu politikayı Leninist olmakla kınadı ama bu yargı Lenin'e haksızlık olur. Kuşkusuz Lenin'in hedefleri ütopyacıydı ama politikalarını yeniden formüle etmekte son derece gerçekçiydi. Kıtlığa yol açmakta olduğu açıklık kazandığında Savaş Komünizmi'ni yürürlükten kaldırdı ve Rusların Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkabilmeleri için 1918'de Almanlarla Brest-Litovsk'ta küçük düşürücü bir antlaşma imzaladı. Lenin deneyimlerden ders alma yeteneğine sahip olduğunu gösterdi. Oysa, Bush yönetiminin Irak savaşıyla ilgili tutumuna (ancak seçmenlerin savaşa karşı çıkmak üzere oldukları açıklık kazandığında) sadece yetersiz olduğu gerekçesiyle saldıran yeni muhafazakârlarda hiç görülmeyen bir şeydir bu.[33]

Fukuyama güç kullanarak demokrasi yayma girişimini eleştirmekle birlikte Amerikan tarzı yönetimin dünya için bir örnek olduğu yolundaki yeni muhafazakâr düşünceden vazgeçmedi. Yapıtı, bir biliminsanının betimlemesiyle, Fukuyama'nın "edilgen 'Marksist' toplumsal erekbilimine" örnek oluşturur; bu kendisinin de onayladığı bir betimdir.[34] Hâlâ genel bir amacı olan tarih görüşüne bağlı kalır ve bu amaç değişmemiştir. Tarihin bitiş noktası, çağdaş koşullarda meşru sayılabilecek tek yönetim biçimini temsil ettiğine inandığı Amerika olmaya devam eder.

Aslında yönetimde meşruiyet genellikle topluca gerçekleştirmenin olanaksız olduğu birçok şeye bağlıdır ve hiçbir rejim her yer için en iyisi olamaz. Anarşiye ve diğer devletler tarafından fethedilmeye karşı güvenlik; çoğunluk için makul bir geçim düzeyi ve refahın artma olasılığı; yönetilenlerin kimliklerine saygı gösteren ve bunları yansıtan kurumlar: Bu koşullar modern zamanda meşruiyete sahip olmak isteyen her yönetim için gereklidir. Liberal demokrasi genelde bunları mevcut seçeneklerden daha iyi sağlasa da genelgeçer bir kural yoktur. Liberal bir de-

33 Bkz. "Neo-cons turn on Bush for incompetence over Iraq war", *Guardian*, 4 Kasım 2006 ve David Rose, "Neo Culpa", *Vanity Fair*, 3 Kasım 2006.

34 Bkz. Francis Fukuyama, *After the Neocons: America at the Crossroads*, Londra, Profile, 2006, s. 55. Fukuyama'nın "edilgen 'Marksist' toplumsal erekbilimi"ni teşhis eden biliminsanı Ken Jowitt'tir. *New World Disorder: The Leninist Extinction* (Berkeley ve Oxford, University of California Press, 1992) adlı ilginç çalışmanın yazarıdır.

mokratik rejim çoğunluk için ortalama bir yaşam standardını sağlayamadığında reddedilebilir; Rus seçmenlerin Putin lehine Yeltsin'den vazgeçtiklerinde olduğu gibi. Yine, liberal bir demokrasi, çoğunluğun dini inançlarına iyiden iyiye ters düştüğünde, bir tür halk teokrasisine dönüşmeye eğilimlidir; Irak'ın büyük bölümünde olmakta olduğu gibi. Liberal bir demokrasinin her yerde tek ya da en meşru rejim olarak kabul edilmesi zordur. İnsana dair meseleler her yerde tek bir yönetim türünün uygulanması ya da arzu edilmesi için fazlasıyla karmaşık ve zordur.

Önceki bir yeni muhafazakâr düşünür kuşağı bu gerçeği kavramıştır. *Dictatorships and Double Standards: Rationalism and Reason in Politics* (1982, Diktatörlükler ve Çifte Standartlar: Siyasette Usçuluk ve Akıl) adlı kitabında Jeane J. Kirkpatrick –Reagan döneminde BM'ye Amerikan elçisi olarak atanmıştı ve 2006'da ölünceye dek yeni muhafazakâr Amerikan Girişimcilik Kurumu'nun üyesi oldu– rejim değişikliği dayatmacasının sonuçlarını son derece açık seçik bir biçimde tespit etti. Kirkpatrick'in belirttiği gibi, küresel demokrasi pazarlaması usçulukla ütopyacılığı harmanlar:

> Usçuluk bizi tasavvur edilen her şeyin gerçekleşebileceğine inandırır. Modern siyasette usçu saptırma insanları ve toplumları insan davranışına ilişkin yetersiz, fazlasıyla basitleştirilmiş kuramlara dayanarak anlama ve biçimlendirmeye yönelik kararlı bir uğraşı içerir... Usçuluk yalnızca ütopyacılığı özendirmez; ütopyacılık bir usçuluk biçimidir.

Kirkpatrick günümüzün yeni muhafazakârları için geçerli olan bir ifadeyle usçu zihniyetin niteliklerini saptayarak devam eder. "Çağın usçu ruhuna" atıfta bulunarak bu ruhu, "insan ruhunun gelecekte nitelik bakımından geçmiştekinden farklı olabileceğini varsayan; duygu, alışkanlık ve görenek gibi usçu olmayan etkenleri üstesinden gelinebilecek ve gelinmesi gerekli engeller olarak gören; her durumu bir planın dayatabileceği bir *tabula rasa* olarak değerlendiren ve bundan dolayı başka yer ve zamanlardaki deneyimlerin ilgisiz olduğunu düşünen" bir ruh olarak çözümler.

> Usçu ruh, bir toplumu oluşturan insanlar yoluyla var olan ve işlev gören kurumların kalıplaşmış insan davranışı olduğu gerçeğini dikkate almaz ve bu kurumları kökten değiştirmek yaşamlarının değişmesini istemeyen insanların yaşamlarını kökten değiştirmek anlamına gelir. İnsanın ve toplumun yeğ tutulan bir tasarı için ikna edilebileceğini varsaydığından, usçu yönelim her şeyin olası olduğunu ve ilerleme olasılığının sınırsız olduğunu görmek doğrultusunda güçlü bir eğilim gösterir.[35]

Kirkpatrick, Michael Oakeshott'tan söz etmese de, eleştirisinin onunkiyle birçok ortak yanı vardır. Oakeshott'a göre, siyasette usçuluğun en önemli yanlışı, bir ideoloji biçiminde ifade etmenin ve her yerde uygulamanın olanaklı olduğu yönetim ilkelerine duyulan inançtır. Oakeshott haklı olarak bu tür ilkelerin belirli tarihsel deneyimlerin birer özeti olduğuna ve genelgeçer bir otoriteye sahip olmadığına inanıyordu. Oakeshott'ın gelenek düşüncesi modern toplumlardaki değerler çoğulluğunu pek dikkate almaz ve siyaset görüşü genel anlamda yararlı olamayacak denli dar bir biçimde İngilizlere özgüdür. Özgürlüğün ihraç edilebilecek bir ülkü değil, belirli tarihsel koşullarda ortaya çıkan bir uygulama olduğu yolundaki temel anlayışı sağlamlığını korur. Bu ister yeni muhafazakâr, ister liberal olsun, misyonerce siyaset açısından ölümcül bir görüştür.[36]

Kirkpatrick siyasal usçuluk eleştirisini, 1980'li yıllarda Sovyetler Birliği'yle yumuşama politikasını yeğlediği halde Latin Amerika'daki diktatörlüklerle yakın bir ilişki kurduğu için ABD'yi kınayan Amerikalı liberallere karşı kullandı. Onun elinde bu Carter yönetiminin politikalarına zarar verecek yeni muhafazakâr gündeme hizmet etti. İronik olan, bunun bugün yeni muhazakârların aleyhine tepmesidir. Rejim değişikliği politikaları siyasal usçuluğun en ilkel türüdür. Özgürlüğün her yerde elde edilebilecek bir durum olduğunu varsayar; bu süreçte hayatı altüst olan bir halkın iradesine karşı olsa bile. Usçu modern

35 Kirkparick, *Dictatorships and Double Standards*, s. 11, 17-18.

36 Bkz. M. Oakeshott, *Rationalism in Politics and Other Essays*, der. Tim Fuller, Indianapolis, Liberty Press 1991. Oakeshott'ın felsefesini eleştirim için, bkz. "Reply to Critics", John Horton ve Glen Newey (der.), *The Political Theory of John Gray* içinde, Londra, Routledge, 2006.

siyaset sapkınlığının bundan daha bariz bir örneğini düşünmek zordur; Kirkpatrick'in ölümünden sonra yayımlanan *Making War to Keep Peace* (Barışı Sürdürmek İçin Savaşmak) adlı kitabında Irak'ı işgal etme kararını sorgularken ve sonucun ülkede bir kaos yaratmış olduğunu öne sürerken gördüğü gibi.

Yeni muhafazakârlar bir yönetim türünün en iyisi olduğundan hiç kuşku duymadılar. Bu hayli yakın zamana dek Amerika Birleşik Devletleri'nde var olan liberal demokrasi türüydü. Son yıllarda bu rejimin çeşitli versiyonlarının dünyanın her yerine ihraç edilebileceğini öne sürdüler. Yeni muhafazakâr hareketin paradokslarından biri de hareketin başlıca entelektüel atasının bu kanaatlere katılmamasıydı. Leo Strauss hiçbir zaman liberal demokrasinin en iyi rejim olduğunu ya da zorbalığa karşı korunabileceğini varsaymadı. Liberal demokrasinin evrensel olabileceği düşüncesine küçümsemeyle değilse, kuşkuyla bakardı.

Strauss'un siyasi görüşü, meşruiyeti daha baştan tartışma konusu olmuş bir rejimde, Weimar Almanyası'nda biçimlenmişti. Bu tür koşullarda, siyaset düşünürleri antiliberal olmaya yatkındırlar ve bu bakımdan Strauss bir istisna değildi. Strauss'un ilk önemli akıl hocası köktenci entelektüelleri hâlâ büyüleyen bir düşünür olmakla birlikte bugünlerde hayranları daha çok Sol'da görülen Alman hukukçu Carl Schmitt'ti. Schmitt, Strauss'un 1932'de Almanya'dan Paris'e gitmesini sağlayan bir Rockefeller bursu almasında aracı oldu. Nazilerin iktidara gelişinden sonra Strauss –ortodoks bir Yahudi çevreden geliyordu ve Berlin'deki Yahudi Araştırma Akademisi'nde belirli bir konumu vardı– Schmitt'le ilişkisini kestiyse de Schmitt'in liberal demokrasi görüşü Strauss'un düşünceleri üzerinde kalıcı bir iz bıraktı.

Schmitt –dindar bir Katolik'ti– Nazilerin iktidara gelişinden önce siyaset ve din ve parlamenter demokrasinin krizi üzerine birkaç kitap yazdı. 1933'te Nazi partisine girdi, Nasyonal Sosyalist Hukukçular Birliği'nin başkanı oldu ve 1934'teki Uzun Bıçaklar Gecesi'nin siyasi cinayetlerini bir idari adalet biçimi olarak savundu. 1936 yılına gelindiğinde, Nazilerin Yahudilere yönelik zulüm seferberliğinde ön plana çıkmıştı ve Alman Yahudisi biliminsanlarının yayınlarına özel bir işaret konulmasını önerdi. Etkin suç ortaklığına karşın Naziler fırsatçılık yaptığını düşün-

dükleri Schmitt'e güvenmiyorlardı. Önde gelen Nazi hukukçusu olarak konumundan olduysa da çalışmalarına Berlin'de hukuk profesörü olarak devam etti. 1945'te Amerikan birlikleri tarafından yakalandı ve bir süre göz altında tutuldu. Schmitt'in Nazi geçmişi savaştan sonraki şöhretine engel olmadı. Schmitt'in "Almanya'da konuşmaya değer tek kişi" olduğunu söyleyen Alexandre Kojeve'in de aralarında bulunduğu önde gelen birçok Avrupalı entelektüel uzun emekliliğinde onu ziyaret etti (1985'te 96 yaşında öldü).[37]

Schmitt'in yönetime ilişkin görüşünün Hobbes'unkiyle birçok ortak yanı vardır. Hukuk bir devlet aracıdır; anayasal aygıtlar liberal demokrasinin varlığını sürdürmesini sağlayamaz çünkü anayasa siyasal kararlarla oluşturulur ve ortadan kaldırılır. Strauss'un görüşüne göre, Schmitt –bir Nazi devlet görevlisi olmuş söz sahibi hukukçu– liberalizmin yararsızlığını kanıtlamıştır. Bu ifade ancak Strauss'a göre liberalizmin fikir babasının Hobbes olduğu unutulduğu sürece paradoksal gelebilir. *Natural Right and History* (Doğal Hak ve Tarih) adlı kitabında şöyle der: "İnsanın görevlerinden ayrı olarak haklarını göz önünde bulunduran ve devletin işlevini bu hakların korunması ya da gözetilmesiyle bir tutan siyasal öğretiyi liberalizm olarak adlandırmamız durumunda, liberalizmin kurucusunun Hobbes olduğunu söylemeliyiz."[38] Strauss'a göre, liberalizm özgürlüğün erdemden üstün tutulması; siyaseti biri tarafından istenildiği sürece her şeyin başka bir şey kadar iyi olduğu bir istekler çatışmasına dönüştüren modern bir doğal hak öğretisi demekti.

Liberalizmi nihilizmle ilişkilendirmek bakımından Strauss Almanya'da çokça gidilmiş bir yoldan gitmişti. Nietzsche ve Heidegger nihilizmi liberal siyaset kadar liberal kültüre de sirayet eden tanımlayıcı modern bir bozukluk olarak görüyorlardı. Nietzsche nihilizmi (kısmen Platon'un etkisi altında) var olmayan tinsel bir dünyanın lehine dünyayı değersizleştirmiş olan Hıristiyanlık'ın bir yan etkisi olarak görüyordu; Heidegger ise nihilizmi, "Varlık"ı gerçek doğasını perdeleyen bir

37 Kojeve ve Schmitt'e ilişkin bir değerlendirme için, bkz. Mark Lilla, *The Reckless Mind: Intellectuals in Politics*, New York, New York Review of Books, 2003.

38 Leo Strauss, *Natural Right and History*, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 1953, s. 181-182.

biçimde anlamaya yönelik bir girişim olarak yorumluyordu. Nasıl dile getirilmiş olursa olsun, nihilizmin temel bir modern hastalık olduğu düşüncesi iki dünya savaşı arasındaki dönemde Almanya'da büyük rağbet gördü. Oswald Spengler, günce yazarı Moeller van den Bruck, romancı Ernst Jünger ve Dışavurumcu şair Gottfried Benn tarafından benimsenen bu görüş nihilizmin üstesinden gelmenin liberal değerleri geride bırakmak anlamına geldiği yolundaki tehlikeli bir inancı pekiştirdi.

Strauss'un liberal Weimar rejiminin nihilizm yüzünden yıkıldığı yolundaki inancı Nazizm'e ve dolayısıyla Nazi liderine ilişkin yaygın ama fazla basit ve bazı açılardan yanlış bir görüşe başvurur. Orta Avrupa'da yirminci yüzyıl başlarında yaygın olarak görülen türden kendi kendini yetiştirmiş bir bohem olarak Hitler Toplumsal Darwincilik kırıntılarının herkesçe anlaşılır bir Nietzsche versiyonuyla harmanlandığı yaygın bir dünya görüşünü benimsedi. Bu düşünce silsilesine göre, hayatta kalmak ve güç tek değerdi; bu pekâlâ nihilist olarak görülebilecek bir görüştür. Hitler'in faaliyetleri akla farklı bir görüşü getiriyor; İkinci Bölüm'de belirtildiği gibi, bazı pagan geleneklerin olumsuz eskatologyasına daha yakın bir görüşü. 1944-45 yıllarında savaşı Müttefiklerin kazanmış olduğu açıklık kazandığında, umarsız bir savaşı sürdürdü ve teslim olmak yerine Almanya'yı ateşe atmaya hazırdı. Hitler kendi yaşamı ve ülkesini yıkma pahasına bile olsa dünyaya en büyük zararı vermeyi seçti. Almanya'yı komünizm tehdidinden koruması için başlangıçta Hitler'e başvuran ilk muhafazakâr destekçilerinin onu Almanya açısından ölümcül bir tehdit oluşturan bir nihilist olarak görmelerine (Claus von Stauffenberg, Adam von Trott ve diğer muhafazakâr ulusçuların Temmuz 1944'te Hitler'e karşı suikast hazırlamalarında bu görüş biçimlendirici olmuşa benziyor) yol açan şey vatanseverliğe kayıtsızlığıydı. Hitler iki dünya savaşı arasındaki dönemde Avrupa'da yürürlükte olan görüşlere diğer Nazilerle birlikte katılıyordu; bilgiyi artırmanın daha üstün bir insan türünün yapay bir biçimde ortaya çıkmasını sağladığı kanısı da bunlar arasındadır ve bu görüş Sol'da birçokları tarafından kabul görür. Nazi dünya görüşünü kısmen pagan, kısmen de (Hitler'in anti-semitik demo-

nolojosi örneğinde) Hıristiyan kaynaklardan gelen apokaliptik inançlarla birlikte bu türden yozlaşmış bir bilim biçimlendirdi. Bu son derece itici bir karışım olmakla birlikte doğrudan nihilist olamayacak kadar tutarsızdı.

Strauss'un Nazizm'e ilişkin çözümlemesinin hatalı olması durumunda liberal demokrasiye ilişkin daha geniş kapsamlı çözümlemesi de inandırıcı değildir. Liberal hiçbir demokratik rejim –en güçlüsü ya da en uzun ömürlüsü bile– zorbalığın ayartıcı gücü karşısında güvende değildir ama bu rejimlerin aşırı bir kuşkuculuktan yıkıldığı da enderdir. Liberal bir demokrasi metafizik inançlar konusunda hiçbir uzlaşının olmadığı ülkelerde uzun süre varlık göstermiştir. İsviçre'de dini çeşitliliğin olduğu bir ortamda yüzyıllarca sürmüşken, İngiltere'de dini inancın sönmesiyle birlikte gelişim göstermiştir. Kuzey Avrupa ülkeleri dünyadaki en başarılı liberal demokrasiler arasındadır ve artık Hıristiyanlık baskın değildir. Strauss'un demokrasi çözümlemesi daha çok bir Weimar Almanyası tanısıdır ama kitlesel işsizlik, hiperenflasyon, savaş tazminatları ve ulus olarak küçük düşmek gibi etkenler, Weimar rejiminin sahip olduğu herhangi bir meşruiyeti ortadan kaldırmıştır. Naziler, görüldüğü gibi, Hıristiyan binyılcı geleneklerden ve antisemitik Hıristiyan demonolojisinden yararlanabildiler ama iktidara gelmelerine büyük ölçüde hayali bir kitlesel nihilizm durumundan çok Weimar rejiminin yapısındaki meşruiyet yoksunluğu imkân vermiştir.

Strauss'un çözümlemesi, Amerika'da benzeri görülmemiş olaylara dayansa da, Amerikalı muhafazakârlar arasında büyük ses getirdi. Vietnam Savaşı aleyhindeki kitlesel protestolar nedeniyle güvenleri sarsıldığından, liberal demokrasinin sağlam bir metafizik temel gereksindiği savını güven verici buldular. Bu sırada Amerikan demokrasisi tehlikede değildi ama 1960'lı yılların getirdiği kültürel değişiklikler sahte bir kriz duygusu yarattı. Strauss'un düşünme biçimi Amerikalılar için bir bakıma biçilmiş kaftandı. Siyasi düzenin insan alanının dışında yatan ahlaki kısıtların kabulüne dayandığı yolundaki iddiası Amerikan kamusal yaşamının inançsal özelliğine uyuyordu. Amerika kendi değerlerinin Tanrı tarafından verildiği düşüncesine hep açık olmuştur ve Strauss'un, inceden inceye okunmadı-

ğı sürece, Amerika Birleşik Devletleri'nin en iyi rejim olduğunu söylediği düşünülebilirdi.

Strauss, Amerika'nın geleceği emniyet altına alınabilirse, bunun klasik felsefenin bünyesinde bulunan doğal hukuk anlayışına yeniden geçerlik kazandırmak yoluyla olabileceğini öne sürdü. Antik ve Ortaçağ düşününde doğal yasalar insanın doğasına uygun erdemleri kazanmak anlamına gelen iyi yaşam reçetelerini içeriyordu. Hobbes gibi ilk modern düşünürler doğal hukuku nefsi korumak ve iktidar arayışıyla bir tutarak bu anlayıştan koptular. Sonraki Aydınlanma düşünürleri bilim ve teknolojinin insanlığın dünyayı yeniden yaratmasını olanaklı kıldığını varsayan bir hümanizma türünü benimsediler. Strauss'a göre bu geleneğin vardığı son nokta Nietzsche'nin istem kültüydü. Bu modern nihilizmin en saf ifadesi olduğu ölçüde bir çaresi değildi.

Tek gerçek çare Aquino'lu Tommaso'nun formüle etmiş olduğu klasik doğal hukuk anlayışını yeniden kazanmaktı. Aquino'lu Tommaso'da Aristoteles'in dünya görüşü Hıristiyan bir bağlamda yeniden oluşturulmuştu; klasik doğa felsefesi Hıristiyan tanrıbilimiyle birleştirilmişti. Strauss, haklı olarak, bu bireşimden hep büyük bir kuşku duydu. Şöyle diyordu: "Tommasocu doğal hukuk görüşünün kesin sonucu doğal hukukun yalnızca Kutsal Kitap vahyine dayanan doğal bir teolojiden değil, vahyedilmiş teolojiden bile neredeyse ayrılmaz oluşudur."[39] Burada Strauss'un düşününün önemli bir özelliğine geliyoruz: Akıl ve vahiy arasındaki uçurumun kapatılmaz olduğu konusundaki ısrarı. Aqino'lu Tommaso'nun yeniden yürürlüğe koyduğu klasik çağa özgü dünya görüşü akılla vahyin aynı yönü göstermelerinin sağlanabileceği varsayımına dayanıyordu. Strauss bu varsayımı kabul etmeyerek Batı geleneğinde bir kırılmaya işaret etti. Tommaso, kendinden sonraki birçokları gibi, inançla aklın birbirlerini tamamladıklarını göstermeye çalıştı. Strauss bu tür her girişimin eninde sonunda başarısız olacağını anladı: Yunan felsefesinin usçu evreniyle tanrısal yaratıya ilişkin Kutsal Kitap görüşü –Atina ve Kudüs– uzlaşmazdır. Bu noktada Strauss, ilk ve son soruların ancak bir inanç edimiyle yanıtlanabileceğini ka-

39 *Age*, s. 164.

bul eden yirminci yüzyıl başlarının diğer Yahudi fideistleriyle –Martin Buber, Franz Rosenzweig ve Lev Şestov gibi düşünürler– birleşti. Strauss'un kendi dini inançlarını bilmek olanaksız (aslında Tanrıtanımaz olduğu öne sürülmüştür). Açık olan, aklın nihilizme bir çare olamayacağını düşündüğüydü.

Strauss'un klasik çağın bakış açısını yeniden benimseyerek nihilizmi iyileştirebileceğimize olan inancıyla ilgili sorun böyle bir görüşü kabul etmek için hiçbir neden göstermiyor olmasıdır; nihilizmden kaçmak gereği dışında. Dünyaya ilişkin klasik çağ görüşü bunun akılcı bir düzen olduğudur ama Strauss bu görüşü iradi bir edimle kabul etmemizi öneriyordu. Bu yalnızca "modern proje"nin üstesinden gelmenin ne denli güç olduğunu gösteren aykırı bir görüştür. Strauss'un kendisi sonuçta, her ne kadar bunun aksini istemiş olursa olsun, bir Antikçağ ya da Ortaçağ düşünüründen çok Nietzsche'yle ortak yanları olan modern bir düşünürdü. Aristoteles ve Aquino'lu Tommaso modern bilimin geçersiz kıldığı erekbilimsel bir dünya görüşüne inanıyorlardı. Her ikisi de evreni her şeyin bir amacının olduğu bir sistem olarak görüyordu. Doğal dünyaya ilişkin bu görüş Darwin'den bu yana geçerli olmaktan çıkmıştır. Doğa rastlantı ve gerekliliğin egemenliğindedir ve doğa kanunları iyi yaşam reçeteleri olmaktan çok düzenliliktir. Fiziksel evrenin ötesinde önemli bir dünya varsa eğer, buna insan aklıyla ulaşmak olanaksızdır.

Strauss'un aklın sınırlarına ilişkin görüşünün siyaset açısından anlamı nedir? Liberal demokrasinin metafizik inançlardan ayrılabileceğini kabul etmiyordu; modern siyaset insan istemiyle kurulmamış bir ahlaki düzen inancı olmadığında nihilizmden zarar görebilirdi. Ne var ki, bu inançları akılcı bir biçimde savunmanın olanaklı olduğunu kabul etmemesi bakımından liberal demokrasiyi herkesçe anlaşılabilir bir gerekçeden yoksun bırakıyordu. Strauss'un bu sorun için önerdiği çözüm Platon'un soylu yalanının modern bir biçimi olabilir: Düşünürler gerçeği biliyor olabilirler ama bu gerçeğin insanlık açısından vahim olduğunu da biliyorlardır. Strauss kitlelerin avutucu mitler –çağdaş Amerika'da Lockçu doğal hak mitleri– sayesinde nihilizmden korunabileceğine inandığı halde kendisi

nihilizmden zarar görmüş olabilir ama açıktan açığa bu mitlerden birinin savunuculuğunu yapmaz. Aldatmacayı desteklediği görüşü ancak onun kendi, son derece öznel yorumlama yönteminden yararlanarak öne sürülebilir. Soylu yalandan yana yazıyorsa eğer, bunu gerçekten neyi kastettiğini gizleyerek kapalı bir biçimde yapar; geçmişte birçok düşünürün yaptığını düşündüğü gibi. Strauss büyük düşünürlerin birçoğunun eserlerinde açık bir biçimde ortaya konulan felsefeden hayli farklı bir gizli felsefeleri olduğunu öne sürüyordu. Bu görüş bazı Strauss eleştirmenlerinin ona Bush yönetiminde yeni muhafazakârlar tarafından yürürlüğe konan dezenformasyon politikalarının ardında öğretisi yatan bir kuramcı olarak saldırmalarına yol açtı.[40]

Strauss'un yapıtlarının aldatmacayı onayladığı görüşü şüphelidir. Büyük düşünürlerin şifreli yazdıklarını söylemek bir şey, siyasette aldatmacanın vazgeçilmez olduğunu söylemek başka bir şeydir. Strauss her zaman felsefeyle uygulama arasında büyük bir boşluk olduğunun üzerinde durmuştur. Şöyle yazar: "Bir düşünür, bir çözümün kesinliği çözümün sorunsal niteliğine ilişkin farkındalığından daha güçlü olduğunda düşünür olmaktan çıkar."[41] Bu özdeyişin ruhu doğrultusunda, çağdaş siyaset konusunda çok yazmadı ve herhangi bir modern siyasal projeye onay verdiğini düşünmek zordur. Liberal demokrasinin geleceği konusundaki sezileri yeni muhafazakârların dünyaya demokrasi ihraç etme programıyla örtüştürülemezken, ilerlemeye duyulan ateşli yeni muhafazakâr inanç onun Aydınlanma umutlarına güvensizliğiyle çatışmaktadır. Strauss'a mevcut Amerikan rejiminin bir savuncusu olarak övgüler düzülse de onun en acımasız eleştiricilerinden biri olarak betimlenmesi daha doğru olabilir. Schmitt gibi Strauss da antiliberaldi. Yerel Amerikan siyaset söyleminde yeni muhafazakârlar her biçimiyle liberalizmin düşmanıdırlar. Ancak, yeni muhafazakârlığın kendisi liberalizmin köktendinci bir biçimidir ve Strauss –Hobbes ve Schmitt hakkındaki anlatısı da gösterdiği gibi– liberalizmi "modern proje"nin fiyaskoyla sonuç-

40 Strauss'un düşününün siyasette aldatmacaya göz yumduğu iddiası için, bkz. Shadia B. Drury, *Leo Strauss and the American Right*, Londra, Palgrave Macmillan, 1999.

41 Leo Strauss, *What is Political Philosophy?*, New York, Free Press, 1959, s. 115-116.

lanmasının bir belirtisi olarak görüyordu. Yapıtları belirli bir siyasal görüşü desteklemez ve çeşitli siyasal tutumlarla uyumludur.[42] Bununla birlikte, bu adamakıllı kuşkucu düşünürün çağdaş siyasette güven duymayacağı ve kınayacağı bir hareket varsa eğer, bu yeni muhafazakârlıktır.

Strauss onun itibarını sahiplenen bir siyasal hareketin tutumundan sorumlu tutulamasa da bu onun düşüncelerinin bu hareket üzerinde hiçbir etkisi olmadığı anlamına gelmez. Strauss'un felsefi eserlerin çoğunlukla açık anlamlarından farklı ya da buna zıt, gizli bir anlam içerdiklerine ilişkin iddiası disiplinsiz düşünceye geçit vermektir. Gizli bir anlamın saptandığı iddiasının sınanacağı bir yorumlama yöntemi sağlayamamıştır ve geçerli bilimsel kıstaslara göre, bazı iddiaları hiç inandırıcı değildir. Örneğin, Strauss Platon'u ütopyacı bir düşünür olarak değil, ideal devletin olanaksız olduğunu göstermeyi amaçlayan bir ütopyacılık eleştiricisi olarak yorumlar. Bununla birlikte, klasik çağ bilginlerinin de gösterdiği gibi, bu yorumun metinlerde hiçbir dayanağı yoktur.[43]

Strauss'un kuramıyla ilgili sorun neredeyse her tür yorumun yapılabilmesine olanak vermesidir. Burada yapısökümcü okulun metinlerde içkin bir anlamın bulunmadığı yolundaki iddiasıyla bir koşutluk vardır. Her iki durumda da akılcı araştırmanın yerini keyfi hüküm almıştır ve Strauss klasik bir düşünme biçimini geri getirmekte olduğuna inanmış olabilir ama yönteminin postmodern düşünle ortak yanları daha çoktur. Uygulamada Strauss bir metni, güvenilirliği görünüşte bir tür özel anlayışa sahip olduğu iddiasına dayanan öznel sezgilere başvurarak yorumluyordu. Bu, gerçeğe erişme ayrıcalığına sahip olma iddiasıdır ve onun yolundan giden bazı kimseleri feci hatalara sürüklemiştir. Yönetimde uygulanan biçimiyle, Irak savaşının çıkmasına yardımcı olmuştur.

42 Strauss ve yeni muhafazakârlığa ilişkin özenli bir değerlendirme için, bkz. Stephen B. Smith, *Reading Leo Strauss: Politics, Philosophy, Judaism*, Chicago, University of Chicago Press, 2006.

43 Bkz., örneğin, M. F. Burnyeat, "Sphinx without a secret", *New York Review of Books*, 30 Mayıs 1985.

Cinler

Sınırsız özgürlükten çıkarak sınırsız despotluğa vardım.

Dostoyevski'nin *Cinler* adlı romanından Şigalyev'in sözleri[44]

Yeni muhafazakârlık Amerika'da politika oluşturmada bir tutum olmanın yanı sıra bir düşünceler bütünüdür. Bir siyasal hareket olarak kaynağı 1970'li ve 1980'li yıllarda Amerikan savunma politikalarını kuşatan çatışmalardadır. George W. Bush'un üzerinde böylesine büyük bir etkisi olan yeni muhafazakâr ağ Soğuk Savaş'ın bir yan ürünüdür. Birçok hatası, o dönemde edinilmiş düşünme alışkanlıklarını bugün baskın olan farklı koşullara uygulamaktan kaynaklanır.

Yeni muhafazakârlığın ilk işaretleri Vietnam Savaşı sırasında Patrick Moynihan ve Norman Podhoretz gibi kişilerin duydukları endişede görülebilir. Savaşı protesto edenlerin sergilediklerini düşündükleri vatan sevgisizliğinden endişe duyarak ABD'nin öyle ya da böyle kötü olduğu düşüncesine karşı çıktılar. Hiç kuşku yok ki kusurlu ama hâlâ gelmiş geçmiş en iyi toplumdu. Amerika'nın en iyi –belki de gerçekten tek meşru– rejim olduğu düşüncesi yeni muhafazakâr düşüncenin belkemiğini oluşturmaya devam ediyor. Ne var ki, tanınabilir bir siyasal güç olarak yeni muhafazakârlık daha sonraları, ABD'nin savunma politikalarını değiştirmeye yönelik bir girişimde ortaya çıktı.

Bu projenin başkişisi Leo Strauss gibi Chicago Üniversitesi'nde profesör olan ama yeni muhafazakârlığın doğuşunda Strauss'tan çok daha önemli olan Albert Wohlstetter'dı. RAND adlı şirkette savunma analisti olarak çalışmış bir matematikçi olan Wohlstetter, Nixon yönetiminin yürüttüğü silah denetim ve yumuşama politikalarına güçlü bir itirazın öncülüğünü yaptı. Yeni teknolojilerin olanaklı kıldığı hassas silahların önemini gördü; caydırma kuramlarını eleştirdi ve Reagan döneminde hız kazanan savunma takviyesini bilfiil destekledi.

Wohlstetter 1970'li yıllardan itibaren ortaya çıkan yeni muhafazakâr ağda son derece önemliydi. Himayesindekiler arasın-

44 F. Dostoyevski, *The Devils*, Londra, Penguin, 2004, s. 404.

da Paul Wolfowitz ve Richard Perle (ortak yazarlığını yaptığı *An End to Evil* [Kötülüğe Son] adlı kitabı Wohlstetter'a adamıştır) vardı. Wohlstetter, Perle'yi 1974'te dışgöç özgürlüğünü sınırlayan ülkelerle (Sovyetler Birliği'nin İsrail'e göç etmek isteyen Yahudilerle ilgili olarak yaptığı gibi) normal ticaret ilişkilerine karşı çıkan yasanın destekçilerinden ve adamakıllı antikomünist olan Senatör "Scoop" Jackson'la tanıştırdı. Jackson, Perle'nin yardımıyla, SALT II silah denetim antlaşmasına karşı da canla başla lobicilik yaptı. 70'li yılların ortalarında Wohlstetter öğrencilerinden Zalmay Khalilzad'ı ABD yönetimine danışmanlık yapması için oluşturduğu bir düşünce kuruluşuna yerleştirdi ve Khalilzad Wohlstetter'ın desteğiyle çok geçmeden Washington'da yararlı ilişkiler kurdu.[45] 1984 yılına gelindiğinde, Dışişleri Bakanlığı'nda Paul Wolfowitz için çalışıyordu ve 90'ların başında Donald Rumsfeld'le birlikte çalışan kıdemli bir Savunma Bakanlığı görevlisiydi. Khalilzad, uzun süre, ABD'nin mücahitlere yardım etmesi durumunda Sovyet birliklerinin Afganistan'da yenilgiye uğratılabileceğini öne sürmüştü ve Sovyetler Birliği bu ülkeden çekildikten sonra Taliban rejiminin Amerikan çıkarlarını gözettiğini düşünen politika oluşturucular arasında yer aldı. 11 Eylül saldırılarından sonra Amerikan büyükelçisi olarak bu ülkeye atandığında bu görüşünü değiştirdi ve daha sonra ABD'nin Irak büyükelçisi oldu. 1985'te Wohlstetter Perle'yi (bu sırada Reagan yönetiminin uluslararası güvenlik müsteşarıydı) varlıklı bir bankacı aileden gelen seküler bir Iraklı Şii'yle, Ahmed Çelebi'yle tanıştırdı. Çelebi Chicago'da Wohlstetter'ın gözetiminde öğrenim görmüş bir matematikçiydi. Çelebi Irak savaşına giden süreçte Amerika'nın desteklediği Irak Ulusal Kongresi'nin (INC) başkanı olarak başoyuncuydu ve yeni muhafazakârlar tarafından Saddam sonrası Irak'ın olası lideri olarak pazarlanmış ve CIA'in ve diğer Amerikan istihbarat servislerininkiyle ters düşen bir istihbarat değerlendirme kaynağı olarak kullanılmıştı.

Wohlstetter'ın çevresinde oluşan ağ günümüze dek etkinliğini sürdürmüştür. Üyelerinin birçoğu Amerika'nın küresel

45 Khalilzad'ın öğrenci olarak Chicago'daki ilk günlerine ilişkin bir anlatı için, bak. Anne Norton'un kusursuz çalışması, *Leo Strauss and the Politics of American Empire*, New Haven ve Londra, Yale University Press, 2004, s. 185-186.

üstünlüğünü koruması için harekete geçmesi gerektiği kanısını pekiştirmek üzere 1997'de kurulmuş Washington merkezli bir düşünce kuruluşu olan Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'ne (PNAC) imza atmıştı. Irving Kristol'un oğlu ve Murdoch'un sahibi olduğu *Weekly Standard*'ın editörü olan William Kristol'un yönetim kurulu başkanı ve Patrick Moynihan'ın yardımcısı olarak çalışmış olan Chicago Üniversitesi mezunu Gary Smith'in genel müdür olduğu PNAC, Amerika'nın askeri üstünlüğünü koruması için ABD savunma harcamasında büyük bir artışı savunuyordu. Dick Cheney, Zamay Khalilzad, Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz ve I. Lewis "Scooter" Libby'nin (Cheney'nin eski genel kurmay başkanıdır. Mart 2007'de, kocası Bush yönetimini eleştirmiş gizli bir CIA görevlisi olan Valerie Plame'in gerçek kimliğinin kanuna aykırı olarak deşifre edilmesinden kaynaklanan birkaç suçtan mahkûm edilmiştir) de aralarında bulunduğu bazı PNAC üyeleri Bush yönetiminde hizmet verdiler. 2000'de yayımlanan *Rebuilding America's Defenses* (Amerika'nın Savunma Sistemini Yeniden Kurmak) adlı raporunda sunulduğu biçimiyle, PNAC'ın başlıca tezi yeni değildi. Amerika'nın küresel üstünlüğünü koruması gerektiği düşüncesi 90'lı yılların başında zamanın Savunma Bakanı Dick Cheney tarafından yayımlanan belgeler de içinde olmak üzere önceki belgelerde de yer almıştı ve Amerikan ulusal güvenliğiyle ilgili olarak 70'li yılların başında Wohlstetter'ın ortaya koyduğu düşüncelerin bir devamıydı.

1970'li yıllardan itibaren yeni muhafazakâr politika ağını oluşturan savunma entelektüelleriyle ilgili en önemli gerçek dönemin askeri öğretilerine karşı olduklarıydı. Amerikan dış politikasında karşı çıktıkları her şeyin cisimleştiği biri varsa eğer, bu *realpolitik* anlayışından nefret ettikleri Henry Kissinger'dı. Kissinger Sovyetler Birliği'nin ideolojik kökenine karşın neredeyse normal bir devlete dönüşmüş olduğunu öne sürüyordu ve bu ülkenin çıkarlarının her zaman Amerika Birleşik Devletleri'ninkiyle ters düşmesi gerekmiyordu. Buna karşı yeni muhafazakârlar SSCB'nin totaliter yapısından dolayı her zaman düşman olacağında ısrar ediyorlardı.

Yeni muhafazakârların görüşüne göre, Kissinger'ın ABD'nin Sovyetler'le işbirliği yapabileceği yolundaki inancı kendini

kandırmaktı ve bunun boşa çıkmasından bir tek Kissinger zarar görmedi. Wohlstetter'a göre, CIA'in Sovyet rejimini yanlış yorumlamaya müzmin bir yatkınlığı vardı. 1974'te yayımlanan bir makalede, Wohlstetter CIA'i Sovyet füze kapasitesini sistemli olarak hafife almak ve bu şekilde SSCB'nin askeri üstünlük kazanmasına imkân vermekle suçluyordu.[46] Wohlstetter'ın bu makalesi sağ kanadın CIA'e toplu bir saldırıda bulunmasında tetikleyici oldu ve bu 1976'da B Takımı olarak anılacak bir kuruluşla sonuçlandı. ABD yönetimi için rakip bir istihbarat kaynağı olarak kurulan B Takımı (CIA, A Takımı'ydı) Başkan'ın Dış İstihbarat Danışmanlık Kurulu aracılığıyla faaliyet gösteriyordu ve Sovyet alçak hava savunma kapasitesinin, kıtalararası Sovyet balistik füzelerinin (ICBM'ler) ve Sovyet stratejisinin ele alındığı üç bölüm olarak örgütlenmişti. CIA'in yöneticisi William Colby B Takımı'nın oluşumuna karşı çıkmış ama baba George Bush 1976'da CIA başkanı olduğunda B Takımı başkan Gerald Ford'un desteğiyle çalışmaya başlamıştı. B Takımı yumuşama ve silah denetimi politikasının sert karşıtlarından oluşuyordu. Başlıca üyeler Paul Wolfowitz, Harvardlı Rusya tarihçisi Richard Pipes ve ilk nükleer silahların geliştirildiği Manhattan Projesi'nde yer aldığı için bazen "hidrojen bombasının babası" olarak anılan ve sonradan "Yıldız Savaşları" Stratejik Savunma Girişimi'nin (film karakteri Dr. Strangelove'ın ona dayandırıldığı düşünülür) güçlü bir savunucusu olan nükleer fizikçi Edward Teller'dı.

B Takımı yeni muhafazakâr düşüncenin bazı kalıcı özelliklerini ortaya koydu. Deneysel araştırmaya güvenmiyor; mevcut kanıtların –ister açık kaynaklardan, ister gizlice elde edilmiş olsun– dezenformasyona uğrayabilecekleri ve Sovyet gücü ya da amaçları konusunda güvenilir bir rehber olamayacakları gerekçesiyle CIA ve diğer Amerikan istihbarat servislerince yapılan türden çözümlemeleri kabul etmiyordu. Bu bir dereceye kadar bir süre CIA'in karşı istihbarat başkanı olan James Jesus Angleton'la ilişkilendirilen paranoyak dünya görüşünün bir tekrarıydı. KGB'den ayrılan Anatoliy Golitsyn'in etkisi altında Angleton, Sovyetler Birliği'nin uzun yıllar kendisini zayıf gösterdiği

46 Albert Wohlstetter, "Is there a strategic arms race?", *Foreign Policy*, no. 15, yaz 1974, s. 3-20.

küresel bir stratejik yanıltma kampanyası yürütmüş olduğuna inanmaya başladı. Angleton'a göre –Yale Üniversitesi'nde T. S. Eliot ve diğer çağdaş ozanları yayımlayan bir edebiyat dergisinin editörlüğünü yapmış karmaşık bir kişilikti– istihbarat, bilgi kuramının bir dalıydı. Amaç, Sovyet koşulları konusundaki gerçeği ortaya çıkarmaktı ama Sovyet dezenformasyon sicili göz önüne alındığında, kanıtların değerlendirilmesine ilişkin olağan kuralların askıya alınması gerekmişti. Sovyet tutumunu standart deneysel yöntemlerden yararlanarak değerlendirmeye yönelik her girişim bir "aynalar karmaşası"yla (bu Eliot'ın *Gerontion* adlı şiirinden ödünçlediği bir deyiştir) sonuçlanıyordu.[47] Bu alanda bir şeye inanmak ya da güvenmek mümkün değildi çünkü olaylar bile tezgâhlanabilirdi. Bu görüş doğrultusunda harekete geçen Angleton CIA'de köstebek avını başlattı ve bazı Batılı liderlere ağır suçlamalarda bulundu (İngiliz istihbaratının "ajan avcısı" Peter Wright'ın, Angleton'ın suçlamalarına dayanarak, aleyhinde fesat karıştırdığı başbakan Harold Wilson da bu liderler arasındaydı). CIA içinde gözden düşen Angleton Aralık 1974'te istifa etti.

B Takımı, deneysel araştırmayı küçümsediğinden, kendi değerlendirmelerini sınama işlemlerinden yoksundu ve bunun bir sonucu olarak ıska geçti. 1977'den 1980'e dek ABD Silah Denetimi ve Silahsızlanma Dairesi'nde çalışan ve Takım'ın değerlendirmelerini incelediğinde "hepsinin hatalı" olduğunu gören Dr. Anne Cahn, B Takımı'nın Sovyet yankılanımsız anti-denizaltı sistemini tespit edemeyişinin Takım'ın üyelerince nasıl böyle bir sistemin var olabileceğinin pekâlâ kanıtı olarak görüldüğünü anlatmıştır. Diğer bir deyişle, Takım kanıt yokluğunu kendi görüşünden yana bir kanıt olarak değerlendirmiştir. Bu tür bir yöntemle gerçek dezenformasyonu saptamanın hiçbir yolu yoktur. B Takımı bu bakımdan zayıftı ve Sovyet askeri üstünlüğüne ilişkin inancı kısmen CIA'in kara propagandası yüzünden budala durumuna düşmesinin bir sonucuydu. Muazzam bir Sovyet askeri-sanayi kompleksi vardı ama bu bü-

47 Angleton'ın yaşamı ve kariyeri konusunda, bkz. Tom Mangold, *Cold Warrior: James Jesus Angleton, the CIA's Master Spy Hunter*, Londra ve New York, Simon and Schuster, 1991.

yük ölçüde Sovyet ekonomisinin geri kalanı gibi dökülmekteydi. Sovyetler'in yıkılmasından sonra ortaya çıkan gerçek, CIA'in halka yönelik olarak uydurmuş olduğu iddialardan çok tahminlerine yakındı. B Takımı'ndaki stratejik aldatmaca kuramcılarının kendileri oyuna gelenlerdendi.[48]

B Takımı'nın kanıtları hiçe sayma yönünde sergilediği tutum deneyciliğin dizgeli bir reddini yansıtıyordu ve bunun Strauss'la bir bağı olduğunu görüyoruz. Abraham Shulsky ve Gary Schmitt, Leo Strauss'un deneysel işlemden daha üstün bir seçenek olarak uyguladığı hermetik yorumlama yöntemine başvurarak sürekli olarak Amerikan gizli servislerine saldırdılar. Shulsky Strauss'un gözetiminde öğrenim gördü ve Schmitt'le birlikte yazdığı "Leo Strauss ve İstihbarat Dünyası (Bununla Kendimizi Kastetmiyoruz)"[49] başlıklı bir makalede, Strauss'un metinlerin gizli anlamına ilişkin öğretisinin siyasal yaşamın aldatmacayla yakın bir ilişkisi olabileceği konusunda insanı uyanık tuttuğunu; "aslında, aldatmacanın bir kural olduğunu" öne sürüyordu. Bu makalenin yazarları Strauss'u nezaketi, ayrıntıya odaklanma becerisi ve sonuç olarak görünüşe aldanmamak ve satır aralarını okumaktaki başarısı ve dünya işleriyle ilgisi yokmuş gibi görünmesi bakımından hafiften de olsa John Le Carre'ın romanlarındaki George Smiley karakterine benzeyen biri olarak betimlerler. İstihbarat konularında hiçbir şey yazmamış olduğunu belirtirken çeşitli siyasi sistemlerin işleyişine ilişkin anlayışının sosyal bilimlerin istihbarat çalışmasındaki yararının sınırlı olduğunu kanıtladığını öne sürerler. Strauss siyasetin davranışları gözlemleyen, çetelesini tutan, belirli eylemlerin ve bunların gerçekleştiği bağlamın belirli özellikleri arasındaki ilintiyi hesaplayan deneysel bir yöntemle anlaşılabileceği düşüncesini, rejimin bir insanın siyasi eylemini tam da o

48 B Takımı'nın yöntem ve yanlışlarına ilişkin sağlam bir çözümleme için, bkz. Anne H. Cahn, *Killing Détente: The Right Attacks the CIA*, University Park PA, Pennsylvania State University Press, 1998. Ayrıca, bkz. Cahn'ın makalesi, "Team B: the trillion dollars experiment", *Bulletin of Atomic Scientists*, cilt: 49, no. 3, Nisan 1993.

49 Gary Schmitt ve Abram Shulsky, "Leo Strauss and the World of Intelligence (By Which We Do Not Mean *Nous*)", Kenneth L. Deutsch ve John A. Murley (der.), *Leo Strauss, the Straussians and the American Regime* içinde, New York, Rowman and Littlefield, 1999, s. 410 ve devamı.

kişinin farklı görüneceği kadar köklü bir biçimde şekillendirdiği gerekçesiyle kabul etmiyordu. Schmitt ve Shulsky, Amerikan istihbarat analistlerinin Sovyetler Birliği ya da diğer komünist devletler tarafından önemli herhangi bir konuda yanıltılabileceklerine genelde inanmak istemedikleri Soğuk Savaş dönemindeki bu arızalı Amerikan politikasının anlaşılamadığını öne sürerler. Tarih bu görüşün büyük bir saflık olduğunu göstermiştir. Bu görüşe göre, ancak analistlerin insanın ruhunu okumasına olanak veren bir yöntem etkili politikalar için gerekli rehberliği sağlayabilirdi.[50]

Schmitt ve Shulsky deneysel araştırmayı reddederken bilimciliğin bir eleştirisini kanıtların reddiyle karıştırdılar. Strauss'un toplumsal incelemenin doğa bilimleri yöntemleriyle yapılabileceği inancına yönelik saldırısı sağlam bir temele dayanıyordu. Kültürler arasındaki farklar, benzersiz tarihsel süreçler ve olgu ve değerlerin birbirine karışması toplumsal araştırmayı her zaman doğa bilimleri araştırmasından farklı kılacaktır. Bu yine de olgulardan vazgeçilebileceği anlamına gelmez. Tarih bir bilim dalı değildir ama iyi tarihle kötüsü arasında kanıtların nasıl kullanıldığını yansıtan bir fark vardır. Tarihsel bilgiye dayanan bir düşünme biçimiyle herhangi bir tarih duygusundan yoksun bir düşünme biçimi arasında da bir fark vardır. Yeni muhafazakâr düşün ikinci gruba girer ve yeni muhafazakâr etki altında yapılan birçok siyasi gaf geçmiş konusunda kasıtlı bir bilgisizliğin sonucudur.

Schmitt ve Shulsky'nin Strauss ve istihbarat üzerine olan makalelerinin başında kabul ettikleri gibi, konuları "ilk bakışta çok tuhaf görünüyor olmalıdır" ve "bir yanda casusların ve mütecessis istihbarat donanımın çalkantılı dünyası, diğer yanda dingin bilginlik yaşamı ve kadim metinlere gömülmek arasındaki bağ belirgin olmaktan uzaktır." Ayrıksı bir metin yorumlama yönteminin istihbarat toplamakta yardımcı olması elbette pek olası değildir ama Amerikan yönetiminin en üst kademelerinde buna benzer bir yöntem kullanılmıştır. "Gerçekliğe

50 Schmitt ve Shulsky'nin istihbarat yöntemleri konusunda daha sistemli olarak geliştirdikleri görüşleri için, bkz. *Silent Warfare: Understanding the World of Intelligence*, 3. basım, Washington DC, Brassey's, 2002.

dayalı topluluk" diye adlandırdığı, "algılanabilir gerçekliğin sağduyulu bir incelemesinden ortaya çıkan çözümlere" inanan insanlarla dalga geçen ve "Dünya aslında artık böyle işlemiyor. Biz artık bir imparatorluğuz ve eylemimizle kendi gerçekliğimizi yaratıyoruz" diye şişinen Bush'un yardımcısı bir dönem yeni muhafazakârlar arasında yaygın olan budala bir zaferciliği dillendirmekten fazlasını yapmıyor olmayabilirdi.[51] Bununla birlikte, yönetimin en akılsız bazı politikalarını biçimlendiren, Schmitt ve Shulsky'nin de katıldıkları bir gerçeklik görüşünü de gözler önüne seriyordu.

Irak savaşını kuşatan dezenformasyonu eksiksiz bir biçimde anlatmak olanaksızdır. Öykünün tamamını ola ki bir gün öğreneceksek, bu yıllar boyu mümkün olmayabilir.[52] Yapılabilecek şey, aldatmacanın bazı en önemli bölümlerini biçimlendirmiş olan gerçeğe yönelik yaklaşımı –hem biçimsel, hem yararlı– göstermektir. Irak savaşını tezgâhlayanlar gerçeği bildiklerine ve başkalarını aldatarak buna sadece hizmet ettiklerine inanıyorlardı. Ne var ki, olayların ardındaki gizli anlamı çözebileceklerine olan inançları bir yanılsamaydı ve sonunda pekâlâ kendi kendilerini aldatmış olabilirlerdi.

Irak'ta savaşa gitme kararını destekleyecek istihbaratı sağlamak üzere Abraham Shulsky'nin yönetiminde kurulan bir birimin faaliyetlerinde de bu sürecin işlediği görülebiliyor. Shulsky 1980'li yılların başında Senato İstihbarat Kurulu'nun üyelerindendi ve Reagan yönetiminde Richard Perle'nin emrinde Pentagon'da hizmet verdi. 2002'de Özel Planlar Dairesi (OSP) başkanı yapıldı. Paul Wolfowitz ve Donald Rumsfeld tarafından kurulan ve Bush'un savunma müsteşarı Douglas Feith'e –Richard Pipes ve Richard Perle'nin himayesindeydi– bağlı olarak çalışan Özel Planlar Dairesi'nde yapılanların çoğu hâlâ karanlıktadır. Savaşa götüren tezgâhlara ilişkin kapsamlı bir anlatının yazarı olan George Packer şöyle der: "Özel Planlar Dairesi açısından gizlilik yalnızca elverişli değildi. Bunun metafizik

51 Bush'un yardımcısının yorumu için, bkz. Ron Suskind, "Without a doubt", *New York Times*, 17 Ekim 2004.

52 Bob Woodward Beyaz Saray'daki savaşı kuşatan aldatmaca ve yanılsamaya ilişkin parlak bir açıklama yapmıştır: *State of Denial: Bush at War, Part III*, New York, Simon and Schuster, 2006.

olarak gerekli olduğu bile söylenebilirdi."[53] Shulsky'nin hermetik yöntemine bağlı kalan OSP, köklü istihbarat değerlendirme işlemlerini bir yana attı ve olaylara kendi bakışını doğrulanmaksızın Beyaz Saray'a aktardı. B Takımı gibi OSP'nin de CIA'nin ve Savunma İstihbarat Servisi'nin (DIA) verdikleri istihbarat bilgilerine aldırmamak ve itibar etmemek gibi bir tutum sergileyen belirli bir gündemi vardı. OSP Saddam'ın kitle imha silahlarına ve Bush'un Irak saldırısını haklı çıkarmakta kullandığı el-Kaide bağlantısına ilişkin iddiaların başlıca kaynağı oldu. Bu birimin Temmuz 2003'te yeniden adlandırılmasında savaştaki rolünün eleştirilmesinin de payı vardı ve yeniden başlangıçtaki Kuzey Körfezi Meseleleri adını aldı (OSP'ye çekidüzen verildiği anlaşılıyor. 2006 yılı ortalarında, Pentagon'da, bu birimin eski yöneticisi Abraham Shulsky'nin de aralarında bulunduğu birkaç eski OSP üyesi tarafından yönetilen bir "İran Müdürlüğü" kuruldu. Yine bu sıralarda başkan yardımcısının kızı Elizabeth Cheney'ye bağlı olan Dışişleri Bakanlığı'ndaki "İran Masası" görev gücü düzeyine çıkarıldı.[54]

OSP'nin ayırt edici özellikleri, deneysel araştırmadan önde tutulan bir dünya görüşüne bağlılığı; Çelebi'nin INC'i tarafından sağlanan bilgilere olan büyük güveni; başkan yardımcısı Dick Cheney'yle yakın ilişkisiydi.[55] Bunun en önemli sonucu ABD siyasetini büyük ölçüde INC kaynaklarından gelen doğrulanmamış istihbarat bilgilerine bağımlı kılmak oldu. INC, Saddam'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu konusunda büyük iddialarda bulunan saf değiştirmiş Iraklılar peydahladı. BM silah denetimlerinden elde edilen kanıtlarla çelişen bu iddialara CIA itiraz etti; ancak bunlar Irak'ta kitle imha silahlarının bulunmadığı artık yadsınamayacak bir noktaya gelinceye dek Cheney ve başkan Bush tarafından savaş gerekçesini pekiştirmek için tekrar tekrar kullanıldı.

53 George Packer, *The Assassins' Gate: America in Iraq*, New York, Farrar, Strauss and Giroux, 2005, s. 105.

54 "İran Müdürlüğü" konusunda bir rapor için, bkz. Laura Rozen, "US moves to weaken Iran", *Los Angeles Times*, 19 Mayıs 2006.

55 OSP'nin oluşumu ve operasyonlarına ilişkin sağlam kaynaklara dayalı bir anlatı için, bkz. Seymour M. Hersh, *Chain of Command*, Londra ve New York, Allen Lane and HarperCollins, 2004, s. 207-224.

Cheney ve Bush'un ellerindeki istihbarat bilgilerinden işlerine geleni seçtikleri çokça söylenmiştir. Kendi inançlarını destekleyen bilgileri kullanırken, yararlı olmayanları göz ardı etmişlerdir. Cheney Irak'la 11 Eylül arasında bir ilişki olduğunu öne sürmek için Muhammed Atta'yla (11 Eylül'de uçak kaçırma olayının önde gelenlerindendi) Irak istihbaratının Prag'da yapmış oldukları bir görüşmeye atıfta bulundu. "İstihbarat kaynaklarının" Saddam'ın nükleer silah üretimi için alüminyum tüp satın alma girişiminde bulunmuş olduğu bilgisini verdiğini de iddia etti. Cheney bu iddialarda bulunurken bazı istihbarat bilgilerini seçip geri kalanını sessizce geçiştirmiyordu. Amerikalı yazar Joan Didion'ın da dediği gibi

> CIA Beyaz Saray'a Prag'da Muhammed Atta'yla Irak istihbaratı arasında hiçbir zaman bir görüşme olmadığını söylemişti. Uluslararası Atom Enerjisi Kurulu ve Amerikan Enerji Dairesi söz konusu alüminyum tüplerin uranyumu zenginleştirmek için "doğrudan elverişli olmadığını" söylemişti... Bu durumda başkan yardımcısının yaptığı, istihbarat bilgileri arasından işine geleni seçmek değil, bunları reddederek yerlerine kendi çıkarlarını gözeten ve hikâyesine daha iyi hizmet eden duyumları koymaktı.[56]

Bush'un yanı sıra başkan yardımcısı da çoktan verilmiş bir savaş kararını desteklemedikleri için bilinen gerçekleri reddettiler. Bush ve Cheney savaş gerekçesiyle çatışan istihbarat bilgilerini kabul etmeyerek –kendi ya da OSP'deki danışmanlarının gözünde– gerçeği örtbas etmediler. İngiltere'de Blair'in dezenformasyona dayanarak savaşı savunması örneğindeki gibi, daha yüce olduğunu düşündükleri bir gerçeğe hizmet ettiler. Schmitt ve Shulsky *Silent War* (Sessiz Savaş) adlı kitaplarında istihbarat çalışmalarının amacının gerçek değil, zafer olduğuna açıklık getirirler.[57] Aslında, bu kâhinler için zafer gerçekle aynı kapıya çıkıyordu; tabii, sıradan bir gerçek değil, olgunun yanıltıcı aynasında gizlenmiş içrek gerçek.

56 Joan Didion, "Cheney: the fatal touch", *New York Review of Books*, 5 Ekim 2006, s. 54.
57 Schmitt ve Shulsky, *Silent Warfare*, s. 176.

Bu yöntemde sorun, uygulayıcılarını uyardıkları türden bir yanılsamaya maruz bırakmasıydı. Özel Planlar Dairesi'nin başındakiler Irak'ta kitle imha silahlarının bulunduğu yolundaki kanılarını saf değiştirmiş Iraklıların iddialarına dayandırdılar ama bunu yaparken, bu Iraklıların gerçekte Saddam'ın etkin bir silah programı olmadığı halde varmış kanısını beslemek için (kimisi bunun gerçek olduğuna inanıyor olabilirdi) gönderilmiş olabileceklerini göz önünde bulundurmadılar. Bu Saddam'ın Irak'ta ve Arap dünyasındaki gücünü pekiştiren bir imgeyi yansıttığı sürece Saddam'ın çıkarlarına hizmet eden bir inanıştı. Aynı zamanda İran rejiminin de Iraklı diktatörün devrilmesinde stratejik bir çıkarı vardı. Bu iki ülke arasında acımasız bir savaş yaşanmış olmasının yanı sıra İranlılar Saddam'ın devrilmesi durumunda sonucun Irak'tan geriye kalanda bir Şii iktidarının kurulması biçiminde olacağını biliyorlardı. Saddam rejimini yıkmak İran'ı bölgede egemen güç kılabilirdi. Bu koşullarda, INC'nin Irak kadar İran dezenformasyonu için de bir kanal olarak kullanılabilmesi tehlikesine karşı tedbirli olmak gerekecekti.[58] CIA uzundur Iraklı göçmen kaynaklara güvenmenin tehlikelerine karşı uyarıda bulunuyordu. OSP'yi yöneten kuramcılar bu uyarılara kulak asmadılar. Gerçeği sezinleme yetilerine güvendiklerinden, deneysel doğrulama olmaksızın da yapabileceklerine güven duydular. Onlara kalırsa saf değiştirmiş Iraklılar zaten kendi özel yöntemlerinin doğru olduğunu gösterdiği bir şeyi doğruluyorlardı. OSP'nin inanca dayalı yöntemi onu köklü Amerikan istihbarat servislerinin zahmetli işlemlerinden kurtardı. Aynı zamanda OSP'yi stratejik yanılsamanın baş hedefi durumuna getirdi.

Bir rejime ya da bir kişiye ilişkin bir tür gizli içgörünün olgusal araştırma gereğini ortadan kaldırdığı görüşü harekete geçmek için tehlikeli bir temeldir. Başkan Bush Haziran 2001'de Vladimir Putin'le görüştüğünde, "onun ruhunu okuyabildiğini"[59]

58 İstihbarat analistlerinin Irak Kitle İmha Silahlarına ilişkin mülteci iddialarının dezenformasyon olabileceğinden endişe duyduklarına işaret eden bir rapor için, bkz. Bob Drogin, "US suspects it received false arın tips", *Los Angeles Times*, 28 Ağustos 2003.

59 "Bush and Putin: best of friends", BBC News, 16 Haziran 2001.

düşünmüş olabilir. Sonraki olayların Bay Bush'un algılayışını değiştirdiği görülüyor ve Saddam sonrası Irak'ta inanca dayalı istihbarata duyulan güveni azaltacak gelişmeler beklenebilirdi ama durum hiç de öyle değil. Şubat 2004'te *The New York Times*'da yeni muhafazakâr köşe yazarı David Brooks, Amerikan istihbarat yöntemlerine yeniden saldırarak şöyle yazdı: "ABD istihbarat topluluğu onlarca yıldır siyasetin gürültülü patırtılı dünyasından temizce yalıtılması gereken çözümsel yöntemlere sahip olduğu söylencesini yaymıştır." Bir yığın oyun kuramcısı ve risk değerlendirme görevlisinin söylevlerine güvenmek yerine, der Brooke, "dünyadaki caniler ve tehditleri anlamak söz konusu olduğunda... son beş yıl içinde bir Dostoyevski romanı okumuş olan herkese güvenirim."[60] Yine, rejimin ruhuna ilişkin içrek bir anlayış, kanıtlara ilişkin zahmetli bir çözümlemeden daha üstün bir seçenek olarak sunulmaktadır.

Terör şiddetinin Dostoyevski romanları okunarak anlaşılabileceği yolundaki yeni muhafazakâr düşünce eğlenceli bir biçimde ironiktir çünkü Dostoyevski'nin betimlediği şey, yeni muhafazakâr zihniyetin ta kendisidir. Yeni muhafazakârlar bugün var olduğu şekliyle dünyanın büyük ölçüde iflah olmaz bir biçimde kötü olduğuna inanırlar. Yeni muhafazakâr analist Michael Ledeen'ın 11 Eylül saldırılarından hemen sonra yazdığı gibi, "'teröre karşı savaş'la 'küresel demokratik devrim' aynı kapıya çıkar":

> Zorbalıkları yıkma yeteneğimiz konusunda hiçbir endişemizin olmaması gerekiyor. Bu en iyi yaptığımız şeydir. Bizim için doğal ve kolaydır çünkü dünyanın gerçekten de devrimci tek ülkesi 200 yıldır olduğu gibi bizim ülkemizdir. Yaratıcı yıkım göbek adımızdır... Diğer bir deyişle, demokratik devrimi ihraç etme zamanı bir kez daha gelmiştir. Bunun yapılamayacağını söyleyenlere Moskova'dan Johannesburg'a tüm zorbaları deviren küresel bir demokratik devrime ön ayak olduğumuz 1980'li yılları işaret etmek yeterli olacaktır.[61]

60 David Brooks, "The CIA: method or madness?", *New York Times*, 3 Şubat 2004.
61 Michael Ledeen, "Creative destruction", *National Review Online*, 20 Eylül 2001.

Burada on dokuzuncu yüzyıl Rus anarşisti Bakunin'in ünlü bir sözü –"Yıkım tutkusu yaratıcı bir tutkudur"– yeni muhafazakâr bir dille yeniden ifade edilmiştir. Bakunin'in müridi ilahiyat öğrencisi Sergey Neçayev bu özdeyişi, devrimi sürdürmekte amacın şantaj ve cinayet de içinde olmak üzere her türlü aracı temize çıkardığını öne sürdüğü "Devrimcinin Anahtar Kitabı" (1868) adlı metninde kullanmıştır. Neçayev bundan bir yıl sonra emirleri yerine getirmekte kusur ettiği için bir yoldaşını öldürmüştü. Bakunin bu olaydan sonra Neçayev'le ilişkisini kestiyse de Neçayev Bakunin'in projesinin mantığını ortaya koymuştu. Topyekûn bir devrimin amacından çıkan anlam terördü.

Ledeen'ın askeri olarak dayatılan demokrasi projesinin de benzer bir mantığı vardır. Neçayev hiçbir zaman kendi davasının halkın davası olduğundan kuşku duymadı. Ledeen da rejim değişikliğinin dayatıldığı bir ülkede halkın kendi hükümetinin devrilmesini iyi karşılayacağını doğal sayıyordu. Yoksa, karşıt öğelerden temizlenmesi gerekir. Ancak o zaman zorla demokratikleşmenin zorbalıktan kurtuluş olarak kabul edilmesinin bir güvencesi olabilir. İşkence ve terör kötülüğe karşı küresel savaşta yardımcı olmaları durumunda kabul edilebilirler.

Bu yeni muhafazakâr temel ilkeler Dostoyevski'nin yüz elli yıl önce irdelediği devrimci zihniyetin sonuncu vücut buluşudur. *Cinler* adlı romanında Dostoyevski çağının Rus devrimcilerinin ve entelektüel Sol'daki yol arkadaşlarının bir resmini çizer. Boş zamanını devrimle oyalanarak geçiren korunaklı aristokrat köktenci Stefan Trofimoviç'in portresi amansız bir anlayışın başyapıtıdır. Yeni bir dünyanın peşindeki devrimciler sonunda suçlu konumuna düşerler (Neçayev örneğindeki gibi. Cinayete karışması romanın olay örgüsünün bir bölümünde temel alınmıştır). Ütopya düşü berbat bir dehşetle sonlanır.

Dostoyevski bu romanını on dokuzuncu yüzyıl ortaları Rusyası'nda sol kanattaki devrimcilere bir saldırı olarak yazmıştır. Dönemin köktenci hareketlerinin bir betimi olarak abartılmış olabilir ama devrimci zihniyetin psikolojisine ilişkin bir anlatı olarak değeri kalıcıdır. Polonyalı şair ve yazar Czeslaw Milosz'un yorumladığı gibi, "Rus Devrimi kendi kehanetini, Lunaçarski'nin açıkça kabul ettiği gibi, *Cinler*'de buldu." Milosz

sözlerine "Rus binyılcı ve mesihci" Dostoyevski'yi eleştirerek devam eder[62] ve Dostoyevski konudan uzaklaşıp kendi çağının siyasetine daldığında sonucun gülünç ve zaman zaman itici olduğuna kuşku yoktur. Rus tinselliğindeki bir uyanışın dünyayı kurtarabileceği yolundaki inancı olsa olsa mesihçi bir düşünüştü. Bununla birlikte Dostoyevski'nin kendisi binyılcı olduğundan, binyılcı inançların esinlediği devrimci hareketlerin içerdiği tehlikeleri biliyordu.

Sınırlı amaçlarla yola çıkan devrimciler tekrar tekrar şiddeti dünyayı kötülüklerden temizlemenin bir aracı olarak kabul etme noktasına gelmişlerdir. Bush yönetiminin dış politikalarını biçimlendiren ideologlar bu patolojiye örneklendirirler. Yeni muhafazakârlar Dostoyevski'nin aldanmış hayalcileri gibi gücü bir Ütopya aracı olarak benimsediler.

62 Czeslaw Milosz, "Dostoyevsky", *To Begin Where I Am: Selected Essays*, içinde New York, Farrar, Strauss and Giroux, 2002, s. 281-282.

5.
Silahlı Misyonerler

> *Bir siyaset düşünürünün zihninde oluşabilecek en akla sığmaz düşünce, bir halkın elinde silahla yabancı bir halkın içine girmesinin kendi kanunlarının ve anayasasının benimsenmesi için yeterli olduğunu sanmaktır. Aklın gelişiminin yavaş olması şeylerin doğasındadır ve kimse silahlı misyonerleri sevmez; doğanın ve sağgörünün ilk dersi onları düşman olarak geri püskürtmektir. Özgürlük ancak teşvik edilebilir, asla işgalci bir güç tarafından yaratılamaz.*
>
> Maximilien Robespierre,
> 1792'de Paris'te Jakobenler Kulübü'ne yaptığı konuşmadan[1]

Irak savaşının başlangıcı hep bir dereceye kadar karanlıkta kalacaktır. Bunun nedeni, kimilerinin sandığı gibi, bir komplo ürünü olması değildir. Bu savaşı haklı çıkarmak için bir kısmı görünüşte akılcı olan birçok stratejik hedef gösterilmiştir. Bununla birlikte, bu savaşın tarihi yazılacağı zaman, destekçisi olan hiçbir grubun gerçekleştirilebilir bir amacı olmadığı görülecektir. Eğer Bush yönetiminin genel bir stratejisi olduysa, bu Irak'ta rejim değişikliğinin bölgede terörizme gem vurup demokrasiyi geliştirdiği sırada Amerikan çıkarlarını da göze-

1 Robespierre'in konuşması şu adreste okunabilir: http://faculty,washington.edu/jonas/Text/ParisRomeProgram/Readings Robespierre'e ve Terör'deki rolüne ilişkin mükemmel bir anlatı için, bkz. Ruth Scurr, *Fatal Purity: Robespierre and the French Revolution*, Londra, Chatto and Windus, 2006.

teceğini varsaymaktı; ne var ki, bunlar tek bir programın hep birden gerçekleştirilebilir çeşitli yönleri değildir. Bunlar birbirinden ayrı ve birbirine rakip hedeflerdir ve Bush yönetimi bunların aynı olduğu inancıyla hareket etmek bakımından gerçeklikten uzaklığını gözler önüne serdi.

Ortadoğu'nun çoğu ülkesinde liberal bir demokrasi kurulamıyor. Bölgenin büyük bölümünde seküler despotlukla İslamcı yönetim arasında bir seçim yapılıyor. Bush yönetimi Ortadoğu'nun zorla demokratikleştirilmesine kalkışarak sonucun Amerika Birleşik Devletleri gibi rejimler biçiminde olacağını varsaydı. Bunların bağnaz bir demokrasi olabileceğini gözden kaçırdı. Bağnaz bir demokrasi kamu yararının aşikâr olduğu inancına dayanır. Yoldan çıkmamış ya da yozlaşmamış olan herkes aynı politikaları destekleyecek ve böylece kişisel özgürlüğü ya da azınlık haklarını korumaya gerek kalmayacaktır. Kamu yararıyla özdeş olan halk iradesinin tam olarak ifade edilebilmesi yeterlidir. Uygulamada halkın rehberliğe gereksinimi vardır. Rousseau'nun kuramında bu rehberlik Yasa Koyucu –onları perde arkasından yöneten bir hayalî gibidir– tarafından sağlanır. Rousseau'nun Yasa Koyucusuyla karanlık müdahaleleriyle teokratik İran'a biçim veren Büyük Ayetullah arasında ortak bir yan vardır. Bu ülkede varlık gösteren rejim türü Rousseau'nun bağnaz düşününün İslamcı bir versiyonudur ve Ortadoğu'nun geri kalan otoriter rejimleri devrildiğinde yerlerini bu tür bir demokrasinin alması olasıdır. İran'la aynı çizgide, Şiilerin hâkim olduğu halk destekli bir teokrasinin su yüzüne çıkmaya başladığı Irak'ın büyük bölümünde bu sürece çoktan girilmiştir. Günümüzden yirmi yıl sonra Ortadoğu'nun büyük bölümü bağnaz bir demokrasinin İslamcı versiyonlarına göre yönetiliyor olacak gibi görünüyor. Bunlar yerlerini aldıkları rejimlerden bir bakıma daha meşru olabilirler ve terörizmin ardındaki bazı güçleri etkisiz kılmaları olasılığı varsa, bunları bu şekilde kabul etmek gerekecektir. Zaman içinde bazı ülkeler evrilerek daha çok Avrupa'nın çoğulcu demokrasilerine benzeyen bir şekil alabilirler (bunun bir versiyonu bu süreç savaş yüzünden raydan çıkıncaya dek Lübnan'da yeniden ortaya çıkıyor gibiydi). Yine de, bu ülkeler Batılı bir siyasi sistemin klonları olmayacaktır ve Ameri-

ka Birleşik Devletleri'ni model olarak kabul edecek "yeni bir Ortadoğu" düşüncesi hayaldir.

Terörün kökünün kazınabileceği düşüncesi de aynı derecede aldatıcıdır. ABD ve diğer ülkeler İslam ülkelerine "modernleşme" –yani, Batılı ülkelerin gelişim örüntüsünü yinelemegereği konusunda söylev veriyorlar. Yirminci yüzyıl Avrupası benzeri görülmemiş bir devlet kıyımına sahne olmuşken, Batılı olmayan ülkelere Batılı bir yönetim modelinin dayatılmaya kalkışıldığı her yerde, bunun kitlesel bir terörü gerektirdiği gerçeği gözden kaçırılmıştır. Terör modern Batı'nın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Modern devletlerin bulunduğu Ortadoğu'da da –on üç yıllık ekonomik yaptırım ve sonraki Amerikan saldırısı yüzünden yıkılmadan önce en gelişmiş Arap ülkelerinden biri olan Saddam yönetimindeki Irak'taki gibi– terör uyguladılar. Liberal bir demokrasi kurulabilse bile bu terörist şiddeti sona erdirmeyecektir. Birçok liberal demokrasi –örn. İngiltere, İspanya, İtalya, Almanya, Japonya ve ABD– ciddi tehditlerle yüz yüze kaldı. Rusya'da terörizm demokratikleşmeden bu yana daha kötüleşmişken, Çin'de denetim altında tutuluyor. Siyasal süreçler terörle başa çıkmakta yardımcı olabilir ama demokrasi her derde deva değildir. Ortadoğu'nun çoğu yerinde baskın olan türden koşullarda, terörist örgütlenmeler halk desteğinden yoksun, tecrit edilmiş hizipler değildir; Lübnan'da İsrail'le son çatışmanın ardından Hizbullah halkın çoğunluğu adına konuşurken, Filistin'de Hamas seçimle iş başına gelmiş bir hükümet oluşturmuştur. Bu bölgenin her yerinde terörizm çözülmemiş, kimi örnekte belki de çözümsüz çatışmaların bir yan ürünüdür.

Filistin'le İsrail arasındaki çatışma bu bölgesel çatışmaların en zorlusu olabilir ama İslamcı ülkeler arasında da ufukta büyük çarpışmalar belirmiştir. Suudi Arabistan ve İran Körfez'de egemenlik için rakiptirler –bu her ikisinin de on yıl kadar bir süre içinde nükleer güç olması durumunda tehlike yaratabilecek bir rekabettir– ve Saddam'ın devrilmesi sonrasındaki Şii uyanışına Sünni rejimler canla başla karşı koyacaktır. Birçok ülkede siyasi istikrarsızlık hızlı nüfus artışıyla birlikte büyüyecektir. Körfez nüfusu yaklaşık yirmi yıl içinde ikiye katlanacaktır; bu köktendinci bir eğitimin biçimlendirdiği bir tutuma

sahip milyonlarca genç erkeği işsiz bırakacak bir süreçtir. Bu koşullarda barış sağlanamaz. Sabırlı bir diplomasi ve terörist şiddet uygulayan başıbozuk milisler üzerinde bir etkisi olan İslamcı rejimlerle bağ kurmak yoluyla ateşkes dönemleri sağlanabilir. Ne var ki, istikrar uzak bir olasılıktır ve terörist şiddet azaltılabilse de bu süreğen bir durum olacağa benzemektedir.

Liberal bir demokrasi kurmak ve terörizmi ortadan kaldırmak farklı amaçlardır ve her ikisini de Ortadoğu'nın büyük bölümünde gerçekleştirmek olanaksızdır. Bölgede daha büyük bir istikrara doğru her ilerleme bu amaçların bulanıklaştırılması ve Amerikan jeopolitik çıkarlarıyla birleştirilmesi yüzünden zorlaşmıştır. Bu kafa karışıklığının Irak'ta tahmin edildiği üzere feci sonuçları olmuştur.

Irak: Bir Yirmi Birinci Yüzyıl Ütopyacı Deneyi

> *Bush yönetimi önleyici savaş öğretisiyle Amerika'nın kurucularının –ya da hatta Wilson, Roosevelt ve Reagan'ın– ütopyacı inançlarını geçti. Bu temelde sonsuz bir savaş öğretisidir.*
>
> David Rieff[2]

Hepsi bilinç düzeyinde ya da akılcı olmayan birçok itki Irak'ta savaşa yol açtı. İşgalle Amerika'nın enerji ikmalinin güvence altına alınması hedeflenmişti; aynı zamanda Irak'ı bölgenin geri kalanı için liberal bir demokrasi örneği olarak yeniden kurmak amaçlanmıştı. Bu amaçlardan ilki savaş nedeniyle tehlikeye girmişken, ikincisi gerçekleştirilebilir değildi. Üçüncüsüyse –Saddam'ın Kitle İmha Silahları programına son vermek– bir bahaneydi.

Bir saldırı hareketini meşrulaştırma çabası içindeki Bush yönetimi Blair, hükümetiyle birlikte, Irak'a yönelik saldırıyı geliştirilmekte olan bir silah programının oluşturduğu tehdide bir karşılık olarak gösterdiyseler de bu argümanları tutarsızdı. Geliş-

2 David Rieff, *At the Point of a Gun: Democratic Dreams and Armed Intervention*, Londra ve New York, Simon and Schuster, 2005, s. 180.

tirilmekte olan bir silah programı olsaydı eğer, bu savaşa başvurmadan da halledilebilirdi; izinsiz denetim işlemleri ve diğer yöntemlerle. Saddam'ın biyolojik ya da kimyasal silahlara zaten sahip olması durumunda ise bunun Amerika Birleşik Devletleri açısından bir tehlike oluşturduğunu düşünmek için bir neden yoktu; CIA'in yayımladığı bir analizde varılan sonuç gibi, Saddam'ın bu silahları ABD'ye karşı ancak bir Amerikan işgali bağlamında kullanması olasıydı. Savaşın tahmin edilebilecek bir sonucu da, dünyanın çeşitli yerlerindeki "'aydut devletler"e Saddam'ın yoksun olduğu Kitle İmha Silahlarına sahip olmanın daha iyi olacağını göstermesiydi. Yoksa, Irak gibi, Amerikan saldırısına maruz kalabilirlerdi. Savaş Kitle İmha Silahlarının çoğalmasının hızını kesmedi; daha çok hız verdi. Aslında, Amerikan güvenliği ya da küresel güvenlik bakımından inandırıcı bir sav yoktu.

Savaşın hedefleri başka yerdedir. Yeni muhafazakârların öne sürdükleri jeopolitik amaçlar arasında ABD'nin terörizme yardakçılık yaptığını düşündükleri Suudi Arabistan'la bağını kesmesi gerektiği savı vardı. ABD, ilişkisini bu şekilde koparması durumunda, Körfez'de güvenli başka bir petrol kaynağına ve askeri üsleri için başka bir düzleme gereksinim duyacaktı. Irak bu ihtiyaçları karşılıyor gibiydi. ABD Körfez'deki petrol rezervlerinin önemli bir bölümünü denetleyerek artık güvenmediği bir müttefikle bağını kesebilirdi. Aynı zamanda Çin, Hindistan ve enerjiye aç diğer ülkelerden gelebilecek saldırıları sınırlama kapasitesiyle bölgede egemen güç olmayı sürdürebilirdi.

Bu hep inanılmaz bir senaryo oldu. Savaş sonrası Irak'ta petrol üretimi hiçbir zaman Saddam dönemindeki düzeyi tutturmadı ve petrol fiyatları büyük artış gösterdi. Ülkenin büyük bölümünde hâkim olan kargaşa ortamında –Amerikan askerlerinin bulunmadığı Kürt bölgesi halen huzurludur– önceki üretim düzeyine dönmek olanaksızdır. Zamanla üretim yatırımın azalmasının ve koruma olanakları maliyetinin bir sonucu olarak daha da düşecektir. Amerika'nın petrol ikmali Irak savaşının bir sonucu olarak öncesinden daha güvensizdir. Saddam sonrasında Irak'ın kendi petrol rezervlerinin Amerikan eline aktarımını kabul edeceği anlayışı zaten bir yanılsamaydı. Neden demokratik bir Irak –bu mümkün olsaydı– kendi kaynakla-

rından yoksun bırakılmayı kabul etsin? Savaş bir *realpolitik* uygulaması olarak bile ütopyacı bir girişimdi.

Irak'ta rejim değişikliği Sovyetler'in yıkılmasından hemen sonra başlayan küresel bir kaynak savaşının parçasıydı. Kimileyin birinci Körfez Savaşı diye anılan savaş –bu adlandırma Irak'la İran arasında bunun birkaç yıl öncesinde gerçekleşmiş olan şiddetli çatışmayı dikkate almaz– bir kaynak savaşından başka bir şey değildi. Savaşın taraflarından hiçbiri bunun demokrasiyi yaymak ya da terörizme gem vurmakla bir ilgisi varmış gibi yapmadı. Amaç, petrol ikmalini sağlama bağlamaktan ibaretti. Doksanlı yıllar boyunca bu Orta Asya'da askeri üs kurulmasını destekleyen ve Rusya'yla yakın bir ilişkiyi teşvik eden ABD politikasının başlıca hedeflerindendi.

Yirminci yüzyıl boyunca jeopolitika –doğal kaynakların denetimi mücadelesi– ülkeler arasındaki çatışmaları biçimlendirmekte güçlü bir etken oldu. İkinci Dünya Savaşı'nda petrol ikmalini sağlama bağlamak önemli bir meseleydi ve Hitler'in Sovyetler Birliği'ni işgalini ve Japonların Pearl Harbor baskınını tetiklemekte yardımcı olmuştu. Bu İngiltere'nin 1956'da Süveyş Kanalı'nı ele geçirmeye yönelik sonuçsuz girişimiyle devam etti. İngiltere ve Amerika'nın sekülerizm yanlısı İran başbakanı Muhammed Musaddık'ı 1953'te CIA yönetimindeki "Ajax Operasyonu"yla devirmesi açıkça İran'ın artan Sovyet etkisi altına girmesini önlemek amacıyla yapılmıştı. Başlıca hedef ülkenin petrolü üzerindeki Batı denetimini yeniden kurmaktı.

Soğuk Savaş sonrasındaki rekabetler daha farklı bir arka planı olan bir ortamda oluştu. Enerji üreticileriyle tüketicileri arasındaki iktidar dengesi, petrol üreten ülkelerin dünyayla iş yapma koşullarını belirleyebilmeleriyle birlikte değişti. Rusya küresel siyasette yeniden söz sahibi olmak için petrol ve doğal gaz üreticisi konumundan yararlanırken, İran Körfez'de egemenlik için yarışan bir ülke olarak boy göstermiştir. Bu değişikliklerin temelinde yatan gerçek, küresel petrol rezervlerinin küresel talep artarken tükeniyor olmasıdır. Petrol basit bir anlamda tükenmemektedir; ama "petrol üretiminin tavan yapması"na ilişkin kuram küresel üretimin en üst düzeye yaklaşmış olabileceğini akla getiriyor. Petrol üretiminin tavan yapması devletler tarafından

ciddiye alınmaktadır. ABD Enerji Bakanlığı'nın Şubat 2005'te yayımlanan *Peaking of World Oil Production: Impacts, Mitigation and Risk Management* (Dünya Petrol Üretiminin Tavan Yapması: Etkisi ve Bunun Hafifletilmesi ve Risk Yönetimi) başlıklı raporunda şu sonuca varılır: "Dünya daha önce hiç böyle bir sorunla yüz yüze gelmedi. Bu olayın gerçekleşmesine on yılı aşkın bir süre kala büyük bir azaltmaya gidilmedikçe bu yaygın bir sorun olacak ve geçici olmayacaktır. Önceki enerji geçişleri (odundan kömüre ve kömürden petrole) derece derece ve evrimseldi; petrol üretiminin tavan yapması ani ve devrimci bir nitelikte olacaktır."[3] Azalan petrol hızlanan sanayileşmeyle birleştiğinde, sonuç, dünyanın geri kalan rezervlerinin denetimi için rekabetin er geç kızışması biçiminde olacaktır. Petrol üretiminin tavan yapmasıyla ilgili jeopolitika büyük güçlerin politikalarına biçim vermektedir.[4]

Petrolün en değerli mal olarak rolü Bush yönetiminin en güçlü stratejisti tarafından kabul edilmişti. Haliburton CEO'su olarak Petrol Kurumu'nun 1999 yılı sonbahar öğle yemeği davetinde yaptığı bir konuşmada Dick Cheney şöyle demiştir:

> Petrol üretimi belli ki kendini tüketen bir etkinliktir. Her yıl ancak sabitlemek, ancak başa baş gelmek için üretiminize eşit rezervler bulmak ve geliştirmek durumundasınız. Bu, dünya için olduğu kadar geniş anlamda şirketler için de geçerlidir... Öyleyse, petrol nereden geliyor? Petrol doğada böylesine stratejik olması bakımından benzersizdir. Burada sabun tozundan ya da spor giysilerden söz etmiyoruz. Enerji dünya ekonomisi açısından gerçekten de asaldır. Körfez Savaşı bu gerçeğin bir yansımasıydı. Devlet müdahalesinin derecesi petrolü eşsiz bir mal kılıyor... Devletlerin ve ulusal petrol şirketlerinin kaynakların yüzde doksanını denetledikleri açıktır. Petrol temelde yönetimin bir işi olmaya devam ediyor. Birçok bölge büyük petrol fırsatları sunarken, en düşük maliyetle birlikte dünya petrolü-

3 Robert L. Hirsch ve diğerleri, *Peaking of World Oil Production: Impacts, Mitigation and Risk Management*, s. 64. Bu rapora şu adresten bakılabilir: http://www.projectcensored.org/newsflash/The-Hirsch-Report-Proj-Cens.pdf

4 Petrolün jeopolitikasına ilişkin büyüyen bir yazın vardır. Benim de farkında olduğum en iyi çalışmalar: Michael T. Klare, *Blood and Oil: The Dangers and Consequences of America's Growing Petroleum Dependency*, Londra, Penguin, 2004.

nün üçte ikisine sahip olan Ortadoğu hâlâ ödülün eninde sonunda yattığı yerdir.[5]

Cheney'nin yorumu petrol üretiminin tavan yapması konusunda net bir fikri olduğunu gösteriyor. Bu ilk Bush yönetiminin enerji politikasını ulusal güvenlik başlığı altında yeniden sınıflandırma kararına da yansımıştır. Irak savaşını başlatmakta petrolün çok önemli bir etken olduğu konusunda kuşkuya pek yer yoktur. ABD petrol ikmalini güvenceleyecek bir rejim kurmak ve genelde Körfez'deki rezervleri denetlemeye kararlı olduğuna işaret etmek için harekete geçti.

Bu macera yıkılan devletin yerine etkili bir devlet kurmanın olanaksızlığı üzerine sarpa sardı. Savaş sonrası yeniden yapılanmayı planlayarak felaketten kaçınılabileceğini düşünmek genel kanı durumuna gelmiştir. Bir planlamanın yapılmış olması –örneğin ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Irak'ın geleceği konusundaki 2002 bildirisinde– bu görüşü desteklemektedir ama bu, Bush ve Rumsfeld tarafından dikkate alınmamıştır.[6] Bununla birlikte, Amerikan işgali sonrasında yaşanan kargaşanın önlenebilir olduğu kanısı temelsizdir. Savaşla amaçlanan her şeye erişilebileceğini varsayar. Oysa, gerçekte öyle olmamıştır. Gerçekçi bir öngörü diye bir şey olsaydı eğer, asla savaş açılmazdı. Rejimi yıkmak devleti yok etmek anlamına geliyorken, bu ülkede liberal bir demokrasi kurmak olanaksızdı.

Bunların hiçbiri sonradan anlaşılmış şeyler değildir. Başlangıçtaki askeri başarının ardından gelen başkaldırı herkesçe bekleniyordu.[7] Irak'ın tarihi ülkede çoğunluk yönetiminin

5 Cheney'in konuşmasının tam metni için, bkz. *Energy Bulletin*, http://www.energybulletin.net/559.html

6 Dışişleri Bakanlığı'nın yazısı ve yazgısına ilişkin bir anlatı için, bkz. M. W. Shervington, "Lessons of Iraq: Invasion and Occupation", *Small Wars Journal*, cilt 5, Temmuz 2006, s. 15-29. Bu süreli yayına www.smallwarsjournal.com'dan bakılabilir.

7 ABD önderliğindeki işgalden on gün önce Bush yönetiminin savaşın sonrasına ilişkin görüşünün son derece bulanık olduğunu yazdım. "... Irak devletinin, ülkeden ayrılan İngiliz devlet görevlilerince çatılan bu sarsak yapının Yugoslavya ya da hatta Çeçenistan tarzında çatlaması ve dağılması riski vardır", *New Statesman*, 10 Mart 2003. "On the Eve of War: American Power and Impotence' başlığıyla yeniden basımı için, bkz. *Heresies: Against Progress and Other Illusions*, Londra, Granta Books, 2004, s. 140.

içerdiği risklerin kuşaklardır bilindiğini gösteriyor. Başlangıçta Mezopotamya olarak bilinen Irak devleti büyük ölçüde İngiliz diplomat Gertrude Bell'in eseridir. Burayı –T. E. Lawrence (Arabistanlı Lawrence) ve İngiliz sömürge görevlisi ve Sovyet ajanı Kim Philby'nin babası Harry St John Philby'yle birlikte– yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun üç vilayetinden oluşturmuş ve 1921'de bir Haşimi krallığı olarak kurmuştur. 1919'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte Bell –İngiliz sömürge servisine siyasi görevli olarak atanan ilk kadın– İngiliz yüksek komiser Sir Percy Cox'un sekreteri oldu ve yeni bir devlet inşa etmeye koyuldu. 1920'de Bell Iraklı Şiilerin önde gelen lideri ve 2004'te Amerikan işgaline karşı ayaklanan Mehdi Ordusu'nun komutanı Mukteda es-Sadr'ın büyük büyükbabası Seyyid Hasan es-Sadr'la tanıştı. Demokratik yönetimin teokratik yönetim anlamına geleceğini gördü: "Son kertede yetkenin, sayıca az olmalarına karşın, Sünnilerin elinde olması gerektiğinden bir an bile kuşku duymuyorum. Yoksa, şeytanın ta kendisi olan bir din devletimiz olacaktır." Gertrude Bell'in başlıca amaçlarından biri de "Şii din adamlarını kamu işlerini üstlenmekten alıkoymaktı". Bu Sünni seçkinlerin yönetimini gerektiriyordu. Ülkenin kuzeyindeki petrol alanlarının denetimini elde tutmak İngiliz stratejik çıkarları arasındaydı. Şiilerin iktidardan uzak tutulduğu ve Kürtlerden ayrı bir devletin esirgendiği yeni bir krallık kurarak bu iki amaca birden ulaşmak olanaklıydı.

Bell'in yeni krallığı kurabilmiş olmasının bir nedeni de bölgenin kültürü konusunda çok bilgili olmasıydı. Arapça ve Farsçayı akıcı konuşuyordu ve özgürlükçü-gizemci Sufi Hafız'ın şiirlerini İngilizceye çevirdi. Sonradan Ulusal Eski Eserler Müzesi adını alan Bağdat Arkeoloji Müzesi'ni kurdu ve burası yaklaşık seksen yıl ülkenin hazinelerini koruduktan sonra Amerikan işgali sonrasında yağmalandı. Bu yağma –Devlet kurumları arasında yalnızca Petrol Bakanlığı'nın Amerikan gözetiminde olduğu sırada olmuştu– sonrasında Donald Rumsfeld'in ağzından şöyle bir yorum çıktı: "Olur böyle şeyler."[8] 1920'li yılların başlarından itibaren Bell İngiltere'nin bu ülkede güttüğü siyasetle uyuşmazlık içinde oldu. Sömürge servisi tarafından safdışı

8 Rumsfeld'in yorumu için, bkz. *The Nation*, 14 Nisan 2003.

edilen ve olaylar üzerinde hiçbir etkisi kalmayan Bell, 1926'da, Bağdat'ta yüksek dozda uyku ilacından öldü ve buradaki İngiliz mezarlığına gömüldü.[9]

Bell kurmuş olduğu devletin hiçbir zaman demokratik olamayacağını biliyordu. Demokrasi Şiilerin egemen olduğu bölgelerde din devleti, Sünnilerin egemen olduğu yerlerde mezhepçi çatışma ve Kürtlerin egemen olduğu kuzeyde ayrılıkçılık anlamına gelecekti. Bell'in kurduğu krallık, Nasırcı subaylar 1958'de, Süveyş Kanalı'nın denetimini ele geçirmeye yönelik yeterince planlanmamış bir Fransız-İngiliz girişimi sonrasında bölgede İngiliz iktidarı yıkıldıktan iki yıl sonra hanedan üyelerini öldürünceye dek varlık gösterdi. Saddam'ın despotluğu aynı mezhepçi bölünme ve Bell'in krallığını ayakta tutan Sünni yönetim gerçeklerine dayanıyordu. Rejimi yıkmak bu yoldan işleyen devleti yok etmek ve Bell'in uyarıda bulunmuş olduğu din devletinin kurulması demekti. Saddam'ın Irak'ı hiçbir zaman bütün bütüne totaliter olmamakla birlikte Sovyet Rusya çizgisinde bir Aydınlanma rejimiydi. Körfez'de şeriata göre değil, Batı tarzı hukuk ilkelerine göre yönetilen bütünüyle seküler tek devletti ve amansız bir İslamcılık düşmanıydı; bu 1980'li yıllarda İran'la savaşında Saddam'a silah ve istihbarat sağlayan ABD'nin de kabul ettiği bir gerçekti.

Irak ülke içinde hep derin bölünmelerin olduğu birleşik bir devlet olagelmiştir. Saddam rejimi daha baskıcı olmakla birlikte Bell'in krallığıyla aynı temeller üzerine kurulmuştu. Saddam Şii çoğunluğa, Kürtlere ve diğerlerine baskı yaptığı halde Irak'ı bir arada tuttu. Saddam rejimini yıkmak bu toplulukları özgür kıldı ve Irak devletini iktidar ve meşruiyetten yoksun bıraktı. Demokrasi olanaksızdı çünkü ülkenin temelindeki toplumu oluşturan cemaatler arasında bir parça güven gerektiriyordu. Azınlıklara hep kaybeden olmayacaklarının güvencesinin verilmesi gerekiyordu, yoksa kendi devletlerini kurmak için ayrılacaklardı. Kürtler eninde sonunda bu yolu tutacaklardı ve beş milyon Sünni Şiilerin çoğunluk yönetimine kesinkes karşı çıkacaktı.

9 Bell'in yaşamı ve kariyerine ilişkin sağlam bir anlatı için, bkz. Georgina Howell, *Daughter of the Desert: The Remarkable Life of Gertrude Bell*, Londra, Macmillan, 2006.

Bu topluluklar arasındaki yarılmalar, Irak'ın sarsak yapılarının varlığını sürdüremeyeceği kadar derindi. Hemen her yerde, birdenbire demokratik olan devletler, SSCB'de ve Yugoslavya'da da görüldüğü gibi, dağılma eğilimindedir. Irak'ın farklı olacağını düşünmek için bir neden yoktu ve Saddam'ın çirkin ve gelişigüzel bir biçimde idam edildiği Aralık 2006'ya gelindiğinde, Irak devleti var olmaktan çıkmıştı.

Irak'ta rejim değişikliğine ilişkin yeni muhafazakâr proje, her evresine *realpolitika*'nın çılgın bir versiyonu katılmış olmakla birlikte, iş başındaki ütopyacı zihniyetin klasik bir örneğidir. Savaşın fikir babası olan yeni muhafazakârlara göre demokrasi basbayağı zorbalığın kaldırılması yoluyla gerçekleşecekti. Geçici zorlukların çıkması durumunda bunlar evrensel ilkelere –yani, Amerikan ilkelerine– başvurularak çözülebilirdi. Bu yüzden bunun ardından hayali bir federalizm yapısının kurulması geldi. Irak için tasarlanan sistem kâğıt üzerinde bir anayasaya duyulan inancın bir ifadesiydi ve bu, ulusal birliğini iç savaş yoluyla kazanmış olan Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihiyle pek bağdaşmıyordu.

Bush yönetimi uygulamada kara cahildi. İşgalden haftalar önce bu ülkenin nasıl yönetileceğine ilişkin hiçbir fikri yoktu. Genel görüş, savaş sonrası Japonya örneğine dayanarak, askeri tarzda bir vali yerleştirmekle demokrasiye geçişi hemen hayata geçirmek arasında gidip geliyordu. Donald Rumsfeld –bir tür yeni muhafazakârdan çok askeri bir bürokrat ve Amerikan ulusalcısıdır– Irak'a demokrasi getirmekle hiçbir zaman ilgilenmediği gibi, Saddam rejimi yıkıldığında ülkenin nasıl yönetileceğine ilişkin herhangi bir strateji de hiçbir zaman önermedi. Saddam'ın yerine –bazı İngiliz devlet görevlilerinin önerdiği gibi– bir askeri vali getirmek gerçekçi bir seçenek değildi çünkü gerçekte uzun erimde işlerliği son derece şüpheli olan ve ABD'nin her durumda reddetmeye yatkın olduğu bir sömürge yönetimi kurmak anlamına geliyordu. Bush yönetimindeki güçlü bir kesime göre, savaş ülkeye Amerikan tarzı bir demokrasi getirmenin bir aracı olmuştu. Bu özellikle Paul Wolfowitz için geçerliydi. "Vulkanos" bozuntularına –George W. Bush'un savaş kabinesini oluşturan savunma stratejistleri çevresi– iliş-

kin bir incelemenin yazarı olan James Mann, Wolfowitz hakkında şöyle der:

> Irak işgaliyle en yakından ilişkili yönetim görevlisi oldu. İşgalin ortasında savaş bölgesinde çalışan Amerikalılar savunma bakanı yardımcısı için Arabistanlı Wolfowitz lakabını ortaya attılar; bu adlandırma Saddam Hüseyin'i devirme ve Ortadoğu'ya demokrasi getirme amacını ne büyük bir yoğunluk, tutku, dahası, görünüşe bakılırsa kimi zaman romantik bir heyesle güttüğünün ifadesidir.[10]

Savaşın başmimarı Wolfowitz'e göre işgal bütün bölgeyi demokratikleştirmenin bir başlangıcıydı. Sonuçta, Bush'un Bağdat'taki valisi Paul Bremer'in yetersizliği öylesine feci bir düzeydeydi ki çok geçmeden Irak'ta demokrasiye ani bir geçişin Amerikan yönetiminin herhangi bir meşruiyet iddiasında bulunabilmesinin tek yolu olduğu kabul edildi.

Mayıs 2003'teki ilk bildirilerinde Bremer Irak ordusunu dağıttı ve üniversite profesörleri ve ilkokul öğretmenleri, hemşireler ve doktorlar da içinde olmak üzere Baasçı kamu görevlilerinin işlerine son verdi. *Washington Post*'un Pentagon muhabiri Thomas E. Ricks, Bremer'in kararını şöyle anlatmıştır:

> ... 23 Mayıs'ta Bremer Geçici Koalisyon Yönetimi'nin (GKY) 2 No'lu Emrini çıkardı. Irak kurum ve kuruluşlarının dağıtılması yönündeki bu emir çeşitli toplulukların resmen işini bitirdi: 385.000 kişiden oluşan Irak silahlı kuvvetleri; emniyet ve iç güvenlik birliklerini de kapsadığından, 285.000 gibi şaşırtıcı bir sayıya varan İçişleri Bakanlığı personeli; ve başkanlık güvenlik birimleri, 50.000 kadar kişiden oluşan bir güç. Bu insanların çoğu silahlıydı.[11]

Irak askeri kuvvetleri Bremer'in Baas Partisi üyelerini kamu görevinden men eden 1 No'lu Emrinden –Irak Toplumunun Baas-

10 James Mann, *Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet*, New York, Viking, 2004, s. 367.

11 Thomas E. Ricks, *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq*, Londra, Penguin, 2006, s. 162.

çılıktan Arındırılması– sonra dağıtıldı. Bu iki emir birden –Ricks CIA Bağdat şefinin bu kararlara sert bir biçimde karşı çıktığını söyler– yarım milyonu aşkın insanı işinden etti. Ailelerin ortalama altı kişiden oluştuğu bir ülkede bu iki buçuk milyondan fazla insanın –nüfusun yaklaşık onda biri– gelir kaybına uğradığı anlamına geliyordu. Bremer'in boş kalan konumlara kendi yandaşlarını getirmeyi amaçlayan Ahmet Çelebi'nin danışmanlığına dayanarak bu emirleri verdiği anlaşılıyor.

Bremer'in emirleri Irak devletinin dağılmasında da etkili oldu. Polis ve güvenlik güçleri ulusal birer kurum olmaktan çıktı ve adam kaçırma, işkence ve cinayette bunlardan yararlanan mezhepçi milislerin eline geçti. Yeşil Bölge'nin –Bağdat'ın merkezinde Amerikan ve İngiliz büyükelçiliklerinin ve koalisyon destekli Irak hükümetinin bulunduğu yüksek güvenlikli bölge– dışında ülke bir anarşi bölgesi oldu. 2006 yılı sonuna gelindiğinde, her gün yüz kadar kişi öldürülüyordu ve bir BM tahminine göre, işkence uygulaması Saddam dönemindekinden de kötüydü.[12]

Bush yönetiminin Irak'ta palazlanmakta olan bir yönetimin ülkeyi yeniden inşa ettiği doğrultusunda beslediği anlayış asılsızdır. Irak devleti tarihin bellek boşluğunda kaybolurken, Amerikan destekli yönetim mezhepçi güçlerin bir savaş alanıdır. Saddam öldürülmüş ya da kendi eceliyle ölmüş olsaydı, rejim büyük olasılıkla ayakta kalacaktı. Bush yönetimi rejim değişikliği getirerek büyük ölçüde Şii milislere bağımlı olan zayıf bir yönetimle birlikte başarısız bir devlet oluşturdu; Bush'un bu yönetimin politikalarına yönelik soytarıca eleştirilerinde göz ardı edilen bir gerçektir bu. Ortaya çıkan kaos işgalin açıklanan amacını –Saddam'ın sözde Kitle İmha Silahları programını ortaya çıkarmak ve yok etmek– gerçekleştirilebilir olmaktan çıkardı. Saddam kimyasal ya da biyolojik silahlara sahip olsaydı –kuşkusuz doksanlı yıllarda olduğu gibi– bunlar Irak devletiyle birlikte ortadan kaybolurdu.

12 *Lancet* analizinin özeti için, bkz. "655.000 Iraqis killed since invasion", *Guardian*, 11 Ekim 2006. Daha ayrıntılı bir özet araştırmayı yapan John Hopkins Bloomberg School of Public Health'in web sitesinde okunabilir: http://www.jhsp.edu/public healthnews/press-releases/2006/burnham-iraq2006.html BM'in Saddam sonrası Irak'ta uygulanan işkence konusundaki raporunun ayrıntıları için, bkz. "New terror stalks Iraq's repulic of fear", *Independent*, 24 Eylül 2006.

Amerikan birliklerinin Irak'ta barış sağlayamamalarının yetersiz sayıda konuşlandırılmaktan kaynaklandığını öne sürenler vardır. Donald Rumsfeld tarafından çizilen savaş planı Saddam'ın birlikleri dağıldıktan sonra çıkan ayaklanmayı öngörmemek bakımından fena yanıldı. Rumsfeld yönetimde bulunduğu süre boyunca askeri konularda teknolojiye büyük bir güven duymayı ve sınırlı kara kuvvetleri kullanımını gerektiren bir devrimin güçlü bir sözcüsü oldu. Savaş açısından uygulanabilirliği olmayan bir strateji dayattığı için asker tarafından sevilmiyordu ve bu Amerikan seçmeni tarafından reddedildiğinde gözden çıkarılacak ilk kişi oldu. Ne var ki, daha büyük bir konuşlanma büyük bir fark yaratmayacaktı. İngiltere Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ta 400.000'i aşkın asker bulundurduğu halde sözünü askeri güçle geçiremedi. Bir düzen sağladığında da bu politik araçlarla gerçekleştirilmişti. İngilizler 1914'te kısmen savaş gemileri için ham petrol ikmalini sağlama bağlamak için Mezopotamya'yı işgal ettiler. Amirallik Birinci Lordu Winston Churchill bu gemilerde kömürden akaryakıtla çalışan daha verimli makinelere geçmişti. İşgalin seyri pürüzsüz olmaktan uzaktı. Aralık 1915 ve Nisan 1916 arasında İngiliz Mezopotamya Ordusu Kutü'l-Amare'de Osmanlı birliklerinin elinde 20.000'i aşkın kayıp verdikten sonra köyleri hava saldırısıyla yerle bir etme yoluna başvurdu (bu İngilizlerin 1920'li yıllarda Afganistan'da da uyguladıkları bir taktiktir).

Irak devleti askeri gücün sağlayamadığı bir barış durumunu sağlamak için kurulmuştu. Buna karşılık, Amerika'nın Irak'taki askeri operasyonlarına gerçekleştirilebilir bir siyasi hedef eşlik etmiyordu. 2007 yılı başlarına gelindiğinde, tutarlı bir biçimde formüle edildikleri kadarıyla gerçekleşmesi olanaksız amaçlar uğruna 3.000'i aşkın Amerikalı öldürülmüş –11 Eylül'ün sonucu olarak ölen insan sayısından daha fazla– 20.000'i aşkın insan yaralanmıştı. Amerikan birlikleri bazı yanlışlar yaptılar ve birtakım suçlar işlediler; yine de, Amerika'nın yenilgisinin suçu olanaksız bir misyonu yerine getirmek üzere gönderilen askerlere yüklenemez. Sorumluluk bu misyonu tasarlamış ve bunun yerine getirilmesi emrini vermiş olan siyasi liderlerdedir.

ABD birliklerinin Bağdat'ın işgali sonrasında çıkan türden bir ayaklanmayı bastırmak için yeterince donanımlı olmadıkları doğrudur. Vietnam ve Somali'deki küçük düşürücü yenilgilerden sonra Amerikan askeri öğretisi "güç muhafazası" ve "şok ve korku"ya dayandırılmıştır. Uygulamada bu, işgal edilen ülkenin ABD askerlerine yönelik bir tehdit oluşturduğu düşünülebilecek her vatandaşını öldürmek ve ezici bir ateş gücü kullanımıyla düşmanın üstesinden gelmek demektir. Savaşın ilk evrelerinde, düşman Saddam'ın askerleriyken etkili olan bu stratejiler, düşman bugünkü gibi, halkın çoğunluğunu kapsadığında geri teper. Şimdiki çatışma, Körfez Savaşı'nda İngiliz 1. Zırhlı Tümene, Saraybosna'da BM barış güçlerine ve 1996'dan 1998'e dek Kuzey İrlanda'da İngiliz Ordusu'na komutanlık eden General Sir Rupert Smith'in deyişiyle, "halk arasında bir savaş"tır.[13] Bu türden bir çatışmada yüksek sayıların fazla önemi yoktur ve ağır ateş gücü kullanımı yararsızdır ya da geri teper. Halkın bazı kesimlerinin Amerikan işgalci güçlerine karşı başlangıçta duydukları sempati 2004 yılı başlarında Fellûce kentinin yerle bir edilmesinden sonra buhar oldu. Sivil halka karşı misket bombalarının ve kimyasal silahların (bir tür beyaz fosfor ya da "geliştirilmiş napalm"[14]) kullanıldığı "çırp ve pişir" operasyonları Çeçen başkenti Grozni'nin Rus birlikleri tarafından yıkılmasıyla karşılaştırılabilecek bir olaydı. Askeri bakımdan bu bir başarısızlıktı –birkaç gün sonra ayaklanmacılar daha büyük bir kent olan Musul'u ele geçirdiler ve çok miktarda silaha el koyabildiler– ve Iraklıların yaşamının hiçe sayıldığını gösteriyordu, ki bu ayaklanmayı körükledi. Nisan 2004'te kıdemli bir İngiliz görevlisi adını vermeden şu yorumda bulundu: "Benim görüşüm ve İngiliz komuta zincirinin görüşü, Amerikalıların şiddet kullanımının orantısız olduğu ve yüz yüze kaldıkları tehdit karşısında gereğinden fazla tepki gösterdikleri yönündedir. Irak halkına bakışları bizimki gibi değil. Onları *Untermenschen* olarak görüyorlar."[15]

13 Bkz. Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, Londra, Allen Lane, 2005.

14 Amerikalıların Fellûce'de kimyasal silah kullandıkları ABD ordusunun *Field Artillery Magazine* adlı süreli yayınında (Mart/Nisan 2005) doğrulanmıştır. bkz. "US Army article on Fallujah white phosphorus use", *Scoop*, 11 Kasım 2005, http://www.scoop.co.nz/stories/HL0511/s00173.htm

15 "US tactics condemned by British officers", *Daily Telegraph*, 10 Nisan 2004.

Ebu Gureyb'de işkence uygulaması tanıdık bir örüntüye bağlı kaldı. Saddam devrildikten sonraki yıl herkes kurban durumuna düşebilirdi. Binlerce insan sokaklardan toplandı ve sistematik bir kötü muameleye maruz bırakıldı. Amerikan askerleri bu şekilde davranarak bildik bir yol tuttular. İşkence 1950'li yıllarda Ruslar tarafından Çeçenistan'da, Fransızlar tarafından Cezayir'de ve İngilizler tarafından Kenya'da yaygın olarak uygulanmıştı. Ne var ki, büyük fiziksel acılar vermiş olan bu öncellerden farklı olarak Amerikalı sorgucular psikolojik baskı uygulamasına, özellikle de cinsel aşağılamaya odaklandılar. Irak'ta uygulanan işkence yöntemleri yalnızca insan olarak değil, Arap ve Müslüman olarak da saldırıya uğrayan kurbanların kültürünü hedef alıyordu. ABD bu yöntemleri kullanarak Amerikalıların ahlak düşkünlüğüne ilişkin silinmez bir imgeyi halkın belleğine nakşetti ve Amerikan destekli hiçbir rejimin Irak'ta meşruiyeti olamayacağını kesinleştirdi.

Amerikan askeri makamları Ebu Gureyb'de uygulanan kötü muameleyi kınadılar. Bununla birlikte, görünüşte bu uygulamaya ordu içindeki çeşitli kesimler tarafından karşı çıkılmış olsa da işkence bir rastlantı ya da disiplinsizlik sonucu olmadı. 'Teröre karşı savaş'ın başından itibaren Bush yönetimi tutuklulara yönelik uygulama konusunda uluslararası hukuku ihlal etti. Terör örgütü üyelerinin Cenevre Konvansiyonu korumasına hak kazanmayan yasadışı savaşçılar olduklarını ilan etti. Guantanamo toplama kampında tutulan tutuklular bu gruba giriyor; Afganistan'da yakalanan Taliban ve el-Kaide şüphelileri de öyle. Uluslararası hukukun kapsamı dışında olduklarından işkenceye maruz kalabilirlerdi. Irak'ta Bush yönetimi farklı bir yol izleyerek uluslararası hukuka uymadı. Ebu Gureyb ve diğer Amerikan tutukevlerindeki güvenlik görevleri askeri hukukun ya da Cenevre Konvansiyonu'nun kapsamına girmeyen özel taşeronlara verildi. Gerçekte, Bush yönetimi kötü muamelenin cezasız kalabileceği hukuksuz bir ortam yarattı. Ebu Gureyb'deki işkence birkaç görevlinin talimat dışında hareket etmesinin bir sonucu değildi. Amerikan liderliğinin en yüksek kademelerinde alınan kararların bir sonucuydu.

Ebu Gureyb'den bu yana Bush yönetimi, her ne kadar askeri yargıçlar, CIA ve ABD ordusu işkence uygulamasına karşı çıkmayı sürdürseler de, işkenceyi savunmaktan vazgeçmemiştir. Şubat 2006'da CIA'in terörle mücadele şefi Robert Grenier işkenceye ve "olağandışı uygulama"ya karşı çıktığı için işinden oldu.[16] Yönetim tarafından "özel uygulama" programı uyarınca (buna göre şüpheliler hiçbir güçlük çıkmadan işkence görebilecekleri ülkelere kaçırılmaktadır) gönderilen tutukluları yerleştirmek için kurulan gizli hapishaneler ağının, CIA –işkencenin etkililiği konusunda ikna olmamıştı ve bunu uygulayan görevlilerin sonradan kovuşturmaya uğrayabilecek olmalarından endişe duyuyordu– başka sorgulamalar yapmayı geri çevirdiği için, kapatılmış olabileceği bildirilmiştir. Kıdemli askeri yargıçlar Bush'un "zorlayıcı sorgulama" politikalarına destek bildirisini imzalamayı kabul etmediler.[17] Yönetimin doğrulanmamış istihbarat bilgilerinden yararlanması örneğindeki gibi, işkence uygulama kararına da Amerikan yönetiminin bellibaşlı her kurumunda karşı çıkılmış ve yönetim, önceki gibi, kendi politikalarını uygulamayı sürdürmüştü.

Irak'ta yıkım insanlıkdışı ve geri tepen yöntemleri uygulama istekliliği yüzünden hızlandı. Bu hataların bir bölümünden kaçınılabilirdi ama küstah bir yetersizlik örüntüsü Bush yönetiminin harcı oldu. Üniformalı askerler, CIA ve Dışişleri Bakanlığı gibi uzman yönetim birimlerinin danışmanlığını kabul etmedi. Bunun yerine görüşleri Özel Planlar Dairesi de içinde olmak üzere yeni muhafazakâr bir gündem tarafından belirlenmiş olan kimselerin danışmanlığına bel bağladı. Ancak, savaş sonrası Irak'ın görüntüsü yeni muhafazakârlarca yayılan resmi bir dezenformasyon ve kendini kandırmaca yumağıyken, gerçekleşmesi olanaksız hedeflere ulaşmak için tahammülfersa araçlar kullanma istekliliği en aldanmış biçimiyle ütopyacı zihniyeti gösteriyordu.

Irak'taki koşullara ilişkin alabildiğine gerçekdışı bir değerlendirmenin Amerika'da kolayca kabul görmesinin birkaç kaynağı vardı. Kamuoyu savaşı ancak bir dezenformasyon kampan-

16 "CIA chief sacked for opposing torture", *Sunday Times*, 12 Şubat 2006.

17 Amerikan askeri yargıçlarının Bush yönetiminin işkenceye izin vermesine karşı çıkmalarına ilişkin bir rapor ve çözümleme için, bkz. Sidney Blumenthal, "The torture battle royal", *Guardian*, 21 Eylül 2006.

yasından sonra kabul etti. Saddam Hüseyin'le el-Kaide arasında gerçekte bir ilişki olmadığı bilindiği halde bir ilişki olduğuna ikna edilmiş ve Saddam rejiminin etkin bir silah programıyla, ki buna ilişkin hiç kanıt yoktu, meşgul olduğu bilgisi verilmişti. Kampanyayı düzenleyen yeni muhafazakârlar, bir bölümü kendi düşünme biçimlerinin doğasında olan bu yanılsamalar yüzünden gerçeği göremez oldular. Özgürlüğü elde etmek için gerekli yöntemlerin her yerde aynı olduğuna inanıyorlardı: Irak'ta gerek duyulan politikalar eski komünist ülkelerde özgürlüğü yaymakta kullanılmış olan politikalardan farklı değildi. Oysa, Tuna kıyılarında olanaklı olan Fırat'ta olmayabilir –Irak'ta, komünizm sonrası Avrupa'nın büyük bölümündeki gibi, barışın üstün geldiğini varsaymak bile– ve evrensel bir modele duyulan bu ateşli yeni muhafazakâr inanç ülkenin özel tarihine karşı derin bir kayıtsızlıkla birlikte gitti. Başka kültürler ABD'de çoktan var olan küresel bir uygarlık yolunda çeşitli evreler iseler, onları anlamaya gerek yoktur çünkü çok geçmeden Amerika'nın bir parçası olacaklardır. Bu katı evrenselcilik sonuçta Amerika'yla insanlığın geri kalanı arasında ulus inşasına ciddi bir katılıma imkân vermeyen aşılmaz bir engel çıkarmaktır.[18]

Irak'ta ülkenin kültürüne ilişkin bilgiden yoksunluk gerçeküstü bir uç noktaya vardı. Washington'dan gönderilen kısa dönemli stajyerler Yeşil Bölge'nin korunaklı ortamında –kimisi yeni muhafazakâr düşünce kuruluşlarındandı– kendi planlarının saçmalığını algılamaktan uzak bir biçimde Irak'ın geleceğini çizdiler. Amerikan yönetiminin amaçlarını gerçekleştirmek olanaklı olsaydı, bu ancak onlarca yıl süren bir işgalden sonra olabilirdi. Bunun yerine, aylarca imkân dahilinde olmayan bir şey gerçekleştirilmeye çalışıldı. Amerikan birliklerini Irak'a gönderen silahlı misyonerler Irak halkının anında dönüşmesini beklerken, bu askerler düşman olarak geri püskürtüldüler. Robespierre'in Jakoben dostlarına Napoléon'un silah gücüyle Avrupa'nın her yerine devrim ihraç etme programının tehlikeleri konusunda yaptığı uyarı iki yüz yıl sonra Ortadoğu'da yeniden doğrulanmış oldu.

18 Amerikan dış politikasının kültürel yönlerine ilişkin bir değerlendirme için, bkz. George Waldeni *God Won't Save America: Psychosis of a Nation*, Londra, Gibson Square, 2006.

Irak dış politikada geçmişin Avrupa imparatorluklarına benzer bir şeyi liberal bir kılıkta canlandırmayı amaçlayan bir akımın en aşırı örneğidir yalnızca. Bu görüşe göre, Irak'ta zorbalığı devirmek sadece Ortadoğu'da hegemonyayı sağlamaya yönelik bir Amerikan girişimi değildi. Liberal insan hakları ilkelerinin rehberlik ettiği yeni bir emperyalizm türünün de başlangıcıydı.

Misyoner Liberalizm, Liberal Emperyalizm

> *İnsancıl biri, tıpkı bir misyoner gibi, dostluk kurmak istediği insanların çoğu zaman azımsanamaz bir düşmanıdır çünkü ne onların kendilerine özgü gereksinimlerini anlayacak düş gücüne ne de bunlara kendi gereksinimleriymiş gibi saygı duyacak alçakgönüllüğe sahiptir. Bu durumda küstahlık, bağnazlık, işgüzarlık ve emperyalizm insanseverlik kılığına girebilir.*
>
> George Santayana[19]

Amerika'yı Irak'ta yıkıcı bir savaşa götüren düşünce ve adımların yapılanması buraya dek incelenen yeni muhafazakâr ütopyaların, Armageddoncu köktendincilerin ve Straussçu kâhinlerin bir birleşiminden ibaret değildi. Hiçbiri gözlemlenebilir, dahası akla yatkın bir gerçekliğe dayanmayan bu egzotik ve çok zehirli inançlar harmanında başka ama aynı derecede tehlikeli bir malzeme daha vardı: İnsan haklarına dayanan "liberal bir emperyalizm". Yeni muhafazakârlar Irak'ta ve olası diğer Ortadoğu ülkelerinde rejim değişikliği için destek toplayabildiler çünkü bu kendi kaderini tayin hakkı ve demokrasi gibi liberal idealleri uygulamak olarak görülebiliyordu. Liberaller bir yönetimin meşruiyetinin kendi vatandaşlarının haklarına saygı duymasına bağlı olduğunda ısrar ederler. Bir yönetim bu bakımdan eksikse, ona karşı durulabilir ya da devrilebilir; ister kendi va-

19 George Santayana, *The Birth of Reason and Other Essays*, New York, Columbia University Press, 1968, s. 87.

tandaşları, ister bir dış güç tarafından. İnsan hakları özerk devletlerin taleplerinden üstün gelir ve bu hakların fena halde ihlal edildiği bir yerde –Blair'in 1999 yılında Chicago'da yaptığı bir konuşmada ortaya attığı bir terimle ifade edilirse, "uluslararası toplum" olarak harekete geçen– diğer devletler bu hakları korumak için müdahalede bulunma hakkına sahiptir, dahası bu bir görevleridir.

Bu görüş 1990'lı yıllarda eski Yugoslavya'da yapılan feci zulümlerin bir bölümünü önleyememiş olsa da bir tür barış getirmekte başarılı olan insancıl müdahale tarafından desteklenmişe benziyor. Balkan savaşı birçok liberalin Irak'a yönelik bir saldırıyı yeni bir dünya düzeni kurmanın bir yolu olarak onaylamasına yol açtı. Bugün bile bu yıkıcı sonucun zorbalığı devirmeye yönelik askeri müdahalenin haklılığını azaltmadığını düşünenler var. Bu tür bir müdahale, bunun en etkili bazı savunucularının da kabul ettiği gibi, emperyalizmin liberal bir versiyonuyla aynı kapıya çıkıyor. Irak işgalinden üç ay önce *New York Times*'da yazan Michael Ignatieff şu açıklamada bulunmuştur:

> Amerika'nın imparatorluğu sömürgeler, fetih ve beyaz adamın çilesi üzerine inşa edilmiş geçmiş imparatorluklar gibi değildir... 21. yüzyıl imparatorluğu siyaset bilimi yıllıklarındaki yeni bir icattır; süslemelerini dünyanın gelmiş geçmiş en huşu verici gücü tarafından yürürlüğe konan serbest piyasaların, insan haklarının ve demokrasinin oluşturduğu hafif bir imparatorluk, küresel bir egemenliktir... rejim değişikliği üstün bir imparatorluk görevidir çünkü imparatorluk çıkarlarının bir devletin özerkliğinden üstün gelme hakkına sahip olduğunu varsayar. Bush yönetimi soracaktır: "Kendi halkını öldüren ve etnik bakımdan temizleyen, komşu ülkeleri iki defa işgal eden ve kendi halkının servetini saraylar inşa etmek ve ve öldürücü silahlar için gasp eden bir egemen gücün nasıl bir ahlaki hükmü olabilir?[20]

Ignatieff yeni emperyalizmin liberaller açısından çekici yanlarını gösterir. Zorbalığın kötü olduğunu yadsımaya ya da insan haklarına dayalı bir dünya ülküsünü sorgulamaya kim yelte-

20 Michael Ignatieff, "The burden", *New York Times Magazine*, 5 Ocak 2003.

nir? Liberalizm hep evrenselci bir inanç olmadı mı? Kaldı ki, liberal değerlerin bütün insanlık için geçerli olduğu iddiası liberal felsefenin bellibaşlı bir ilkesidir. Buradan liberal devletlerin kendi değerlerini, güç kullanmayı gerektirse bile, dünyaya dayatma hakkına sahip –doğrusu zorunlu– oldukları sonucu çıkmıyor mu? Birçok liberal açısından "teröre karşı savaş" Soğuk Savaş'ın –demokrasinin totalitarizmden üstün geldiği bir mücadele– bir ardılıdır. Bununla birlikte, aralarında esaslı farklar vardır. Soğuk Savaş devletler arasında bir anlaşmazlık iken, "teröre karşı savaş" devletlerle çok daha amorf olan güçler arasındadır. Soğuk Savaş rakip Aydınlanma ideolojilerine bağlanmış devletler arasında yürütüldüğü halde "teröre karşı savaş" Aydınlanma'yı reddettiği iddiasındaki İslamcı güçlere karşı yürütülmektedir. Yine, Soğuk Savaş'ta düşman, halkın gözünde hiçbir zaman meşruiyeti olmamış komünist bir sistem iken, İslamcı rejimler –eski Sovyetler Birliği'yle karşılaştırıldığında çok zayıf da olsa– kitlelerin desteğini kazanmaktadır. Aslında, bu iki çatışma arasında neredeyse hiç ortak yan yoktur. Ne var ki, Soğuk Savaş gibi "teröre karşı savaş" da evrensel bir haçlı seferi, yeryüzündeki hemen her iyi davayı bünyesinde barındıran büyük bir ilerlemeci girişim, yeni bir güç olarak görülebilmiştir:

> Müslüman dünyanın her yerinde insan hakları, özellikle kadın haklarına adanmış bir siyaset; Mısır medyasının ve Suud Hanedanı'nın ne kadar işine gelmese de, ırkçılığa ve antisemitizme karşı bir siyaset; Likud ve destekçilerini ne denli çileden çıkarsa da, İsrail'deki aşırı sağın çılgınlıklarına karşı bir siyaset; Müslüman dünyanın her yerinde seküler bir eğitim, çoğulculuk ve hukuk politikası; gericilik ve boşinanca karşı bir siyaset; İslamcılardan ve onların solunda yer alan Baasçılardan üstün gelme siyaseti; yoksulluk ve zulme karşı savaş siyaseti; Müslüman dünyası için kozmik nefret demagojisi yerine sahici bir dayanışma siyaseti. Tek kelimeyle, bir liberalizm siyaseti, "özgürlüğün yeniden doğuşu" – Kâbil'in kurtarılmasının ilk evrelerinde biraz tanık olunabilen türden bir şey.[21]

21 Paul Berman, *Terror and Liberalism*, New York ve Londra, Norton, 2004, s. 189-190.

Paul Berman bu yüce vizyonu 2003'te dile getirdi. Irak'ta seküler despotluğu yıkmanın bir anarşi ve din devleti karışımıyla sonuçlanacağına ilişkin en ufak bir işaret yoktu. Afganistan'da liberalizmin olanaksızlığı –burada ancak Sovyet birliklerinin büyük bir acımasızlıkla ülkenin çeşitli bölgelerine Aydınlanma despotluğunun bir versiyonunu getirmeleriyle birlikte modern devlet benzeri bir şey kurulmuştur– üzerine akıl yormak fazlasıyla rahatsız ediciydi. "Teröre karşı savaş"a adanmış her liberal amaç doğası gereği gerçekleştirmeye değerdi ve bundan dolayı –şöyle bir sonuç çıkıyor gibiydi– uygulamada gerçekleştirilebilirdi. Yeni muhafazakârlar rejim değişikliğine ilişkin tutumları bakımından birçok liberalle uyuşuyorlardı. Rejim değişikliği ilerlemenin bir aracıydı ve genelde liberaller bunun insani bedeliyle ve feci bir başarısızlıkla sonuçlanmasıyla yüzleşmekte yeni muhafazakârlardan daha istekli değildiler. ABD'de görüldüğü biçimiyle savaşa karşı bir siyasi muhalefet eski muhafazakâr Sağ'daki ve Eski Sol'un bazı kesimlerindeki öğelerden geldi. Liberal medyada yalnızca *New York Review of Books* savaş hummasından etkilenmezken, *The Nation* ve *The American Conservative* gibi gazeteler Sağ ve Sol'daki eleştirileri seslendirdiler. Seçmenlerin 2006 ara seçimlerinde seslendirdikleri savaşa karşı halk direnişi liberaller arasında çok az yankı buldu. Birçoğu savaşın Amerikan gücünün dünyada özgürlüğün son teminatçısı olarak işlev gördüğünü gösterdiği inancı konusunda sessiz kaldı.

Bununla birlikte, liberal emperyalizm gerçekleşmesi olanaksız bir eylem programıydı. Rus İmparatorluk Donanması 1905'te Japonya tarafından çökertildiğinden bu yana –Avrupa gücü açısından bir yenilgi olan bu olay Asya'nın her yerinde sömürgecilik karşıtı hareketlere yol açmış ve Hindistan'ın ilk başbakanı Cavaharlal Nehru bunu yaşamının en önemli olaylarından biri olarak betimlemiştir– yirminci yüzyıl tarihine Batı imparatorluklarına direniş hâkim olmuştur. İngiltere'nin Süveyş Kanalı üzerinde denetim kurma yönündeki sonuçsuz çabası, Fransa'nın Cezayir'den çekilmesi, Fransa ve Amerika'nın Vietnam'da küçük düşürülmeleri ve Sovyet birliklerinin Afganistan'daki yenilgisi; bunlar Batı'ya ait olmayan topraklardaki Batılı işgalcilerin geçtiğimiz yüzyılda defalarca kanıtlanmış olan

iktidarsızlığının yalnızca birkaç örneğidir. Amerika'nın Irak'taki yenilgisi düpedüz bu iktidarsızlığın en son örneğidir.

Tarihin bu noktasında Batılı büyük ölçekli bir emperyal projenin olanaksızlığı bir yana, Amerika'nın bu türden bir projenin aracısı olabileceği anlayışı hiç inandırıcı değildir. ABD bir imparatorluk rejimine özgü niteliklerden birkaçına sahiptir. Çeşitli derecelerde söz geçirdiği geniş bir ülkeler portföyü vardır. Zaman zaman güç kullanma tehdidiyle ama çoğu zaman ekonomik yaptırım ve teşvik karışımı bir politikayla sözünü geçirir. Amerika'nın bu ülkelerin birçoğuyla ilişkisi kaynakların bir dereceye kadar kendi denetlediği yönetimler aracılığıyla çıkarıldığı emperyalist bir örüntüyü sergiler. ABD kendi ekonomik ve stratejik çıkarlarını korumak için uzun süre Güney Amerika'da emperyalist bir tarzda hareket etmiştir. Bugün Basra Körfezi'nde büyük bir kara ve deniz kuvveti varlığına sahip olmakla birlikte Orta Asya'da daha çok üs ve Batı Afrika'da sağlam bir yer edinmektedir. Bununla birlikte, ABD bu bölgelerin hiçbirini yönetmez ve askerlerinin bölge halklarıyla ilişkisi yok denecek kadar azdır. Üsleri Amerikan tarzı bir yaşamın sürdürüldüğü hava sızdırmaz baloncuklardır ve büyükelçilikleri ev sahibi ülkelerin herhangi bir işgaline karşı yalıtılmış, kale gibi yapılardır. İmparatorluklar türlü biçim ve büyüklükte ortaya çıkarlar; hepsi de toprak kazanma ekseninde örgütlenmemiştir. Amerikan emperyal ilişkilerinde dikkat çekici olan, Amerikan siyasetindeki gelgitlerden sağ çıkacağına güvenilebilecek çok az uzun erimli stratejik bağlanımlarının olmasıdır. Denizaşırı bir Amerikan askeri müdahalesinin para ya da can kaybı bakımından pahalıya patlaması durumunda birdenbire sonlandırılması olasıdır. Washington'da ve ilgili ülkelerde belit olarak kabul edilen bu gerçeğin bir sonucu olarak yerel yönetici seçkinlerle imparatorlukların yüzyıllarca ayakta kalmasını sağlayan türden uzun erimli bir anlaşmanın yapıldığı ender görülür. İngiltere, Almanya ve Japonya gibi ülkelerde bugün mevcut olanların çoğu İkinci Dünya Savaşı'ndan kalmadır.

Kalıcı bir imparatorluk düzeni, uzun erimli bir bağlanımı temsil ettiği inancına dayanır. İmparatorluklar genelde güç kullanımını içeren araçlarla kurulmuş ama bu güç –Romalılar,

Osmanlılar ve Habsburglar örneğindeki gibi– uzun erimli siyasal amaçlara hizmet ettiğinde uzun ömürlü olmuştur. Avrupalı sömürgeci güçler normalde güçten bu şekilde yararlandılar. Dolayısıyla, işgal ettikleri ülkelerde daimi bir varlık göstermeyi amaçladıkları açıktı. İngiliz Hindistanı'nın oluşturulması amansız çatışmaları gerektirdi ve on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki Hint Ayaklanması İngiliz yönetimi açısından ciddi bir tehdit oluşturdu. Yine de, sömürgecilik döneminin büyük bölümünde birkaç bin İngiliz devlet görevlisi Hindistan altkıtasını büyük ölçekli bir savaş olmadan yönetebildi. Bunu ülkenin yöneticileriyle anlaşmaya vararak yaptılar. 1919'a gelindiğinde, yerel olarak yönetilen ama İngiliz monarşisine bağlılık yemini etmiş 500 dolayında prenslik vardı. Buna karşılık, Amerikan birlikleri geçici olduklarını düşünüyor –Afganistan'daki bir Ulusal Muhafızın deyişiyle "silahlı turistler"[22]– ve başkaları tarafından da öyle görülüyorlar. Bunun bir sonucu olarak da uzun erimli amaçlara hizmet etmesi olanaksız bir yoğun ateş gücü kullanımına bel bağlamak durumunda kalıyorlar.

Amerika imparatorluk önkoşullarının çoğundan yoksundur ve öngörülebilir bir gelecekte bunları yerine getirmeyecektir. Hiç emperyalist yokken, –liberal ya da başka türlü– emperyalizm nasıl olabilir? ABD imparatorluk olmanın bazı sıkıntılarına sahiptir; buna Avrupa sömürgecilik çağındakinden çok daha sakatlayıcı olan mali bedel de dahildir. Amerika Birleşik Devletleri dünyanın en büyük sermaye ihracatçısı olan on dokuzuncu yüzyıl İngilteresi'nden farklı olarak dünyanın en büyük borçlusudur. Amerika'nın askeri maceraları borç parayla karşılanmaktadır; çoğunlukla Çin'in verdiği borçla. Çin'in Amerikan yönetiminin borçlarını satın alması ABD ekonomisine destekte çok önemlidir. Çin'e bu bağımlılığın Amerika'nın liberal değerlerin küresel uygulayıcısı olarak hareket etme kapasitesine sahip olduğu düşüncesiyle bağdaşması söz konusu değildir. Bu role kaynak sağlayanlar Amerika'nın yabancı alacaklılarıdır ve ABD dış politikasının tehdit edici ya da akıldışı olduğunu görmeleri durumunda bunu veto etme güçleri vardır.

22 Bu yorum Robert Kaplan tarafından alıntılanmıştır: *Imperial Grunts: The American Military on the Ground*, New York, Random House, 2005, s. 205.

1975'te Sovyetler'in yıkılacağı tahmininde bulunan Fransız analist Emmanuel Todd şöyle der:

> Amerika Birleşik Devletleri kendi ekonomik etkinliğine dayanarak yaşamaktan âcizdir ve şimdiki tüketim düzeyini sürdürmesi için mali destek sağlanmalıdır – halihazırda bu desteğin seyir hızı günde 1,4 milyar dolara varmaktadır (Nisan 2003 itibariyle) Yıkıcı tutumunu sürdürmesi durumunda, bir ambargodan endişe duyması gereken ülke Amerika'dır.[23]

ABD ekonomik üstünlüğünü kaybetmektedir ve bunun peşinden "sonuncu süper güç" olarak konumunu kaybetmek durumundadır. Gelişen küreselleşme beraberinde yeni büyük güçler getirmekte ve geri dönüşsüz bir biçimde geriliyor gibi görünen güçler yeniden boy göstermektedir. Çin ve Rusya ABD'yle barış içinde bir arada yaşayabilirler ama Amerika'nın ahlak hocalığını asla kabul etmeyeceklerdir; dünyayı Amerikan tarzı bir demokrasiye dönüştürme seferberliğinde askerlik hizmeti verebilecekleri anlayışı gülünçtür. Yeni muhafazakârlar tarafından tasavvur edilen "yeni Amerikan yüzyılı" on yıldan az sürmüştür. Hegel'in aklın kurnazlığı düşüncesine inananların önemseyecekleri bir epizotta –tarihin bihaber hizmetlileri olarak işlev gören– yeni muhafazakârlar Amerika Birleşik Devletleri'ni normal bir büyük güce dönüştürdüler; hiçbir özel otoritesi olmayan birkaç büyük güçten birine. Genel olarak güç, görünüşte Soğuk Savaş'ta üstün gelmiş olan liberal devletlerin elinden kaymaktadır ve 1930'lı yıllardan bu yana ilk defa uluslararası düzenin yükselen güçleri otoriter devletlerdir.

Liberal emperyalizm ABD'de liberal değerlerden bir uzaklaşmayla da sonuçlanmıştır. Yönetim neyin işkence sayıldığını belirlemekte başkanın özgür olması gerektiğinde ısrar etmeyi sürdürüyor. Başkan yardımcısı Dick Cheney'ye bir radyo programında tutuklu teröristleri "suya batırma" uygulamasından yana olup olmadığı sorulduğunda, bunun yanıtının "büyük bir zekâ gerektirmediğini" söyleyerek bundan yana olduğu belirt-

23 Emmanuel Todd, *After the Empire: The Breakdown of the American Order*, Londra, Constable, 2003, s. 197.

miştir.[24] "Yüze su dökme" yöntemi –Kızıl Kmerler tarafından Kamboçya'da uygulanan bir işkence biçimidir ve İkinci Dünya Savaşı'nda Amerikalılara uygulanması bir Japon subayın on beş yıl ağır hapis cezasına çarptırılmasıyla sonuçlanmıştır[25]– yasaklanmamıştır ve ABD tarafından rutinleşmiş bir biçimde uygulanabilmektedir. Bu Guantanamo'da kullanılan bir işkence yöntemi olan uykudan mahrum bırakma uygulaması için de geçerlidir. Bu yöntem Stalinci Sovyetler Birliği'nin 1930'lardaki "göstermelik mahkemelerinde" NKVD (İçişleri Halk Komiserliği) tarafından itiraf ettirmekte kullanılıyordu.[26] Kore Savaşı'nda Çinliler tarafından Amerikalı savaş tutsakları üzerinde uygulanan, duyusal mahrumiyet içeren işkence yöntemleri José Padilla üzerinde de uygulanmıştır. Düşman savaşçı olarak tutuklanan bu Amerikan vatandaşı 2002 yılı ortalarından Ocak 2006'ya dek hiçbir suçlama olmaksızın hapsedilmiş ve Ağustos 2007'de komplo kurmaktan suçlu bulunmuştur.[27]

İşkenceyi neyin oluşturduğuyla ilgili olarak uluslararası düzeyde kabul edilmiş herhangi bir ölçüte göre, dünyanın önde gelen liberal rejimi bir ulusal politika meselesi olarak kendini işkence uygulamaya vermiştir. Bunun beraberinde, geçmişte Amerikan yönetimini gemleyen anayasal geleneklerden de bir uzaklaşma olmuştur. 28 Eylül 2006 tarihinde neyin işkence sayılacağını belirlemekte başkana yetki veren Senato oylaması terörist olduğu şüphesiyle tutuklanan insanlar için *habeas corpus*'u da askıya almıştır. Böylelikle neyle suçlandıklarını bilme ve mahkemenin tutukluluk kararına itiraz etme hakkından yoksun bırakılmışlardır. Bundan böyle teröre karışmakla suçlanan biri –yalnızca yabancı uyruklular değil, ABD vatandaşları da– hiçbir suçlama olmaksı-

24 "Cheney condemned for backing water torture", *Guardian*, 28 Ekim 2006.

25 Bkz. Walter Pincus, "Waterboarding historically controversial", *Washington Post*, 5 Ekim 2006.

26 Stalinci Rusya'da ve Guantanamo Bay'de uykudan mahrum bırakma uygulaması konusunda, bkz. Vladimir Bukovsky, 'Torture's long shadow", *Washington Post*, 18 Aralık 2005. Makalede anlatıldığına göre, Bukovksy'nin kendisi Sovyet muhalifi olduğu sırada işkence görmüştü. Ayrıca, Guantanamo'da uykudan mahrumiyet konusunda, bkz. "The real victims of sleep deprivation", BBC News, 8 Ocak 2004.

27 Bkz. Deborah Sontag, "A videotape offers a window into a terror suspect's isolation", *New York Times*, 4 Aralık 2006.

zın tutuklanabilir ve belirsiz bir süreliğine hapsedilebilir. Gerçekte bu yürütmeyi hukuktan üstün tutuyor ve vatandaşı bunun dışında bir yere koyuyor. Bu bütün Amerikan halkının göz hapsine alınmasına olanak veren Vatanseverlik Yasaları'yla birlikte göz önünde bulundurulduğunda, ABD olgun bir demokraside benzeri görülmemiş bir özgürlük yitimine uğramıştır.

Bu Amerikan yönetiminin vatandaşlarının özgürlüğünü ilk ihlal edişi değildir. On sekizinci yüzyıl sonlarında onaylanan Yabancılar ve Bozgunculuk Yasası, 1917-18 yıllarındaki Casusluk ve Bozgunculuk Yasası, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki "Kızıl Korku" ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Japon kökenlilerin zorla gözaltına alınması yürütme yetkisini hep birden büyük ölçüde artırmıştır. Bu örneklerin hiçbirinde özgürlüğe verilen zarar daimi olmadı; buna olanak veren yasalar savaş döneminde onaylanmıştı ve sonradan yürürlükten kaldırıldı ya da kullanılmaz oldu. Bush yönetiminin yürütme yetkilerini artırması çok daha geniş kapsamlı olmuştur ve "teröre karşı savaş" hiçbir zaman kazanılamayacağı için bitimsizdir. 2006 ara seçimlerinin de gösterdiği gibi, ABD bir demokrasi olarak işlerliğini sürdürmektedir ve işkenceyi olanaklı kılan ve *habeas corpus*'u kaldıran yasalar belki gelecekteki yönetimler tarafından feshedilecektir. ABD'nin yönetimin gücünün hukukun üstünlüğü ilkesiyle sınırlandığı bir rejim olmaktan çıktığı gerçeği değişmemiştir. Anayasanın kuvvetler ayrılığı ilkesi takdir yetkisinin geçmişte benzeri görülmemiş bir ölçüde artmasını önleyememiştir.

Bu değişim çağdaş liberalizmin aldatıcı niteliklerini gösteriyor. Son kuşak üzerinde etkili olan liberal kuramlar sözde hukuki kesinlik içinde siyasetin tehlikelerinden korunmaya çalışır. Amerikan liberal legalizmi –John Rawls, Ronald Dworkin, Bruce Ackerman ve daha birçoklarının içinde yer aldıkları bir düşünce okulu– siyasetin karanlık müzakerelerinin yerine hukukun saydam hükmünü koymayı amaçlar.[28] Böylelikle, haklara yönelik her tehdidin etkisiz kılınabileceği varsayılmıştır. Amerika'da bu mutluluk durumunu sağlamak Yüksek Mahkemenin görevidir. Bununla birlikte, Bush yönetiminin gösterdi-

28 Liberal legalizm konusunu daha etraflıca ele aldığım kitabım için, bkz. *Two Faces of Liberalism*, Cambridge, Polity Press, 2000.

ği gibi, bu legalist liberalizm çeşidi bir diğer Ütopyadır. Yüksek Mahkeme, adli seçim işlemleri manipüle edilerek siyasallaştırılabilir ve bunun istenilen sonucu vermemesi durumunda mahkeme kararları dikkate alınmayabilir. Bu durumda anayasal özgürlüklerin savunulması –Eylül 2006'da olduğu gibi– yürütme organına cephe almanın seçimde getireceği sonuçlardan endişe duyan yasa koyuculara düşer. Bu noktada siyaset, başka ülkelerde de görüldüğü gibi, hukuktan üstün gelir.

Liberaller insan özgürlüğünün anayasal güvencelerle sağlanabileceğine inanmaya başladılar. Leo Strauss'un Weimar Almanyası'na uyguladığı, anayasaların rejimlerle birlikte değiştiği yolundaki Hobbes'çu gerçeği kavrayamadılar. ABD'de bir rejim değişikliği olmuştur: Bugün artık tarihinin büyük bölümündeki gibi bir hukuk devleti olmakla bir tür bağnaz demokrasi olmak arasındadır. ABD –Strauss'un Weimar Almanyası'nda olduğunu düşündüğü gibi– görecilik tarafından bozulmasının bir sonucu olarak değil, yönetimin köktendincilik tarafından ele geçirilmesi yoluyla böyle bir değişimden geçmiştir. Amerikan rejimi geçmişte bilindiği gibi olmaktan çıkarsa, bu inancın gücünün bir sonucu olacaktır.

Çağdaş liberaller hakların insana özgü evrensel birer nitelik olduğunu ve her yerde saygı görebildiğini düşünürler ama bu bakımdan tarihe karşı karakteristik bir aldırmazlık sergilerler. Bugünkü insan hakları anlayışı modern ulus devletle birlikte gelişmiştir. Bireyleri Ortaçağ'daki topluluk bağlarından özgür kılan ve modern dünyada bilindiği biçimiyle özgürlüğü yaratan ulus devletti. Bu büyük bir çatışma ve ağır bir bedel karşılığında oldu. Büyük ölçekli şiddet bu sürecin ayrılmaz bir parçasıydı. ABD ancak iç savaş sonrasında modern bir devlet olduysa eğer, Fransa ancak Napolyon Savaşları sonrasında ve Almanya iki Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrasında ulus devlet oldular. Afrika ve Balkanlar'da ulusçuluk mücadelesi etnik temizliğe koşut giderken, Çin'in bugün bir ulus olarak kaynaşması Müslüman azınlıkların bastırılmasını ve Tibet'te soykırımdan aşağı kalmayan bir uygulamayı gerektirmiştir.

Liberal kuramcılar kötü olduğuna hükmettikleri etnik ulusçuluğu iyi olduğunu düşündükleri yurttaş ulusçuluğundan

ayırmak eğilimindedirler. Bununla birlikte baskı, etnik ulusçuluğun bir özelliği olmaktan ibaret değildir. Bir ulus yabancı olarak görülen toplulukların zorla entegre edilmesini ya da dışlanmasını içeren bir süreç içinde devlet erkinin uygulanmasıyla oluşur. Fransa ve ABD'de sivil rejimlerin kurulması entegrasyon aracı olarak eğitim sisteminden yararlanmayı gerektirirken, savaş ve zorunlu askerlikten düşman karşısında dayanışma sağlamak için yararlanılmıştır. Liberal ortodoksluk özerk ulus devletlerin haliyle imparatorluklardan daha özgür olduklarını düşünür ama imparatorlukların azınlıklara karşı yaklaşımı genelde daha dostane olmuştur: Avrupa'nın din savaşlarına gömüldüğü sıradaki Osmanlı hoşgörüsünü; kozmopolit Habsburgların çöküşüyle birlikte etnik nefretin serbest kalışını; ya da çokkültürlü eski İskenderiye kentinin Mısırlı ulusalcı Nasır tarafından ortadan kaldırılışını düşünün. Bir ulusun kendi kaderini tayini, etnik temizlikle ve farklı yaşam biçimlerinin uzun süre barış içinde bir arada var oldukları eklektik toplumların kökünün kazınmasıyla birlikte yürür. Kendi kaderini tayin hakkının, yeni muhafazakârların ve liberal müdahale yanlılarının istedikleri gibi, her yerde desteklenmesi bu kötülüklerin dünya ölçeğinde yeniden üretilmesi anlamına gelir.

Ulus devlet yalnızca modern özgürlüğün değil, hemen her yerde liberal bir demokrasinin de başlıca kurumsal aracıdır. 1959'da Amerikalı siyaset bilimci Seymour Martin Lipset ABD, İsviçre ve (o sırada) Uruguay ayrı tutulmak üzere istikrarlı, köklü her demokrasinin bir monarşi olduğu yollu "saçma gerçeği" bildirdi.[29] Bu gerçek ancak demokrasinin kendi kendini meşrulaştırdığına –saçma bir biçimde– inanılması durumunda şaşırtıcıdır. Yirmi birinci yüzyıl başlarında başarı göstermekte olan çokuluslu birkaç tartışmasız demokrasi –İngiltere, İspanya ve Kanada gibi– imparatorluk kalıntısı ve monarşidir. Hindistan gelişmekte olan çokkültürlü bir demokrasidir; ama çokuluslu değildir ve şimdiki istikrarını ancak Pakistan'la şiddetli bir bölüşme sonrasında kazanmıştır. Keşmir hâlâ sert bir tartışma konusudur. Liberal demokrasiler, meşruiyet için monarşiye baş-

29 Bak. S. M. Lipset ve J. M. Lakin, *The Democratic Century*, Norman OK, University of Oklahoma Press, 2004.

vurdukları yerler dışında, hemen her zaman birer ulus devlettir. Demokrasiyi ulusal düzlemin ötesine yansıtma girişimi –örneğin, Avrupa Birliği'nde– sonuç vermemiştir. Modern kozmopolit demokrasi ülküsünün en iyi modern öncesi kurumların bulunduğu ülkelerde hayata geçtiği görülüyor.

Liberal demokrasi birkaç istisnayla birlikte yalnızca ulus devletlerde kök salmıştır. Ancak, bir ulus devletin kitlesel kıyım olmadan kurulduğu enderdir ve dünyanın birçok yerinde ulus devlet olanaklı olmayabilir. Sömürgecilik sonrası Afrika'da birkaç ülke kaynaşık bir ulusal kimlik geliştirmiştir ve Ortadoğu hâlâ imparatorluğun gerilediği sırada icat edilmiş olan devletler tarafından yönetilmektedir. Balkanlar ve Kafkasya'da iflas etmiş ya da yarı iflas etmiş devletler vardır. Japonya bir ulus devlettir ama Çin ulus devlet olmaya kararlı olmakla birlikte hâlâ bir imparatorluktur ve bu Rusya için de geçerlidir. İnsanlığın büyük bölümü belki hiçbir zaman bir ulus devlette yaşamayacak. Dünya geçmişte olduğu gibi gelecekte de çeşit çeşit rejim tarafından yönetilecektir.

Evrensel demokrasiye itiraz, bazı halklar buna uygun olmadığı için değildir. Kültür bakımından birbirinden çok farklı ülkelerde demokratik rejimler kurulmuşken, görünüşte en sağlam demokrasinin zorbalığa kaymasını hiçbir şey önleyemez. Her ülke demokrasiye ulaşabilir ve bunu yitirebilir. İnsanlık "Batı"yla –totalitarizmi doğurmuş olmasına karşın hâlâ kendisini özgürlükle özdeşleştirir– geri kalanı arasında bölünmemiştir. Demokrasinin birçok yararı vardır; özellikle de yönetimlerin güce başvurmadan değişmesine olanak vermesi bakımından. Ancak, bunun bedelinin şiddet olmadan başarıldığı enderdir ve sonunda özgürlük çok daha iyi korunmayabilir.

Kamuoyunun bağnaz olması durumunda demokratik bir rejimde azınlıklar açısından işler bazı despotluklardakinden daha kötü gidebilir. Çoğunluklar bile özgürlüklerinin sınırlandığını görebilirler; kadınların Saddam döneminde sahip oldukları özgürlüğü yitirdikleri Irak'ın büyük bölümünde ortaya çıkmakta olan din devletindeki gibi. Zorbalığı ortadan kaldırmak özgürlüğü artırmadan demokrasi getirebilir. Aynı şekilde, demokrasi, Bush yönetiminde görüldüğü gibi, yönetim üzerin-

de eskiden beri var olan kısıtlamaların ortadan kaldırılmasına olanak verebilir. Hiçbir anayasa özgürlüğü istenmediği bir yerde dayatamaz ya da artık değer görmediği bir yerde muhafaza edemez.

Savaşa giden süreçte baskın olan türden bir liberal emperyalizm olanaksız bir program olmakla birlikte Irak macerası, ılımlılaştırılmış bir biçimde, doğası gereği saçma bir projeye uygun düşen tanıdık bazı emperyalist özellikler sergiliyordu. Bu girişimin jeopolitik amacı ülkenin petrolü üzerindeki denetimi ele geçirmekti ve bu üretimde beklenilen artışı sağlamamış olsa da gerçekleşti. Bu el koyma eylemine ek olarak Irak büyük bir yolsuzluğa da sahne olmuş, milyarca dolar Amerikan şirketlerinin ve Washington'daki lobicilerin cebine girmiştir. Saddam döneminin gıda karşılığı petrol programını kuşatan skandallar Amerikan işgali sonrasındaki yozlaşmanın yanında önemsiz kalmıştır. Irak'ın yeniden yapılanmasına ilişkin sözleşmelerin Amerikan firmalarıyla yapılması tercih edilmiş ve Cumhuriyetçi Parti, Bush yönetimi ve USAID'le –sözleşmelerin dağıtımını denetleyen Birleşmiş Milletler Uluslararası Kalkınma Dairesi– yakın bir ilişkisi olan firmalar aslan payını almıştır. Yönetimin birçok etkinliği ordunun geleneksel birçok işleviyle birlikte taşerona verilmiştir. Yapıların, sokakların ve petrol kuyularının güvenliği, silah sistemlerinin bakımı ve ikmal konvoylarının gözetimi gibi işler şirketlere devredilmiştir. İngiliz özel güvenlik şirketlerinin ülkede 48.000 dolayında personeli bulunduğu söylenmiştir. Bu İngiliz askerlerinden altı kat daha fazladır.[30] Yönetim özelleştirilmiştir ve bu yeni birçok kâr kaynağı yaratmış bir işlemdir.

Irak'ta işgalden bu yana görülen türden bir açgözlülük normaldir. Emperyalizm her zaman her şeyden çok kârla ilgilidir ve Amerikan birliklerinin peşi sıra giden dolandırıcı ve hileci güruhu eskiden sömürge ordularının peşine düşenden çok farklı değildir. Washington'la yakın bir ilişkisi olan şirketlerin savaş ganimetini aralarında pay ettikleri eş dost kapitalizmi de hiçbir şekilde alışılmadık değildir. Yağmacılık hırsı Amerikan işgalindeki Irak'ta daha büyük bir ölçekte ve daha göze batan bir tarzda olmakla birlikte emperyal fethin genel bir özelliğidir.

30 "Security firms abusing Iraqis", BBC World News, 30 Ekim 2006.

Yine de, bu klasik anlamda bir emperyalizm değildir. Bunun tek nedeni işgalci gücün yönetme yeteneğinden yoksun oluşu değildir. Irak'taki Amerikalı işgalciler, devletin birçok işlevini özelleştirerek, devleti yıkarak yarattıkları kargaşayı kurumsallaştırmışlardır. Amerikan destekli rejimin yapıları birer devlet kurumu değildir. Kaynakları bölüşmek ve muhalifleri etkisiz kılmakta bunlardan yararlanacak olan hizipçi örgütlenmeler ve düzensiz milis güçleri tarafından ele geçirilecek hedeflerdir. Bu koşullarda bu kargaşa ortamına bir düzen getirmek için –Washington'daki bazı "gerçekçiler"in önerdikleri gibi– Saddam benzeri güçlü birini bulmak olanaksızdır. Böyle güçlü biri bugün pek mevcut olmayan bir Arap ulusçuluğunu –seküler, askeri ve bürokratik– gerektirir. Dahası, Irak'ta böyle bir diktatörün faaliyet göstereceği bir devlet kalmamıştır. Ortadan kaldırılan seküler zorbalık yeniden icat edilemez.

Bu gerçekleri kavrayan Amerikalı analistler bazen çözüm olarak üçlü bir bölünmeyi önerirler. Ancak, Irak üç ayrı devlete bölünemez –bugün kuzeyde bir Kürt devleti kurulmuşken ve ülkenin geri kalanı için kıyasıya bir çekişme varken zaten ikiye bölünmüştür. Yalnızca inançlarından dolayı değil, daha önemlisi, iktidar ve kaynaklar üzerindeki rakip taleplerinden dolayı da bölünmüş olan Sünni ve Şii cemaatleri kolayca ayırmak mümkün değildir. Sünni azınlık her şeyi kaybetmeyi göze almıştır ve ölesiye savaşacaktır. Nüfusun yalnızca % 60 kadarını Şiilerin oluşturduğu Irak onlarca yıldır etnik temizlik ve mezhepçi kitlesel kıyımla karşı karşıyadır.

ABD bu ülkeyi işgalinin yol açtığı anarşi karşısında âcizdir. Amerikan savaş birliklerinin aşamalı olarak çekilmesi çözüm gibi görünebilir ve bu tür bir şey Mart 2006'da Kongre tarafından kurulan Irak Çalışma Grubu'nca önerilmiş ve aynı yılın Aralık ayında duyurulmuştu. Oğul Bush hükümetinde dışişleri bakanlığı yapan ve Washington'u içerden bilen biri olan James Baker III çalışma grubunun eşbaşkanıydı. Uluslararası meselelerde gerçekçi olduğu bilinen Baker artık ülkede istikrarı garanti edebilecek bir politika olmadığını kabul ediyordu. Ne var ki, bu grup daha da acı bir gerçekle yüzleşemedi: ABD'nin Irak işgali sonucunda ortaya çıkan durum kimsenin –kuşkusuz ABD'nin

de– denetiminde olmayan güçler tarafından çözülecek sorunlar sınıfına girmektedir. Ülkede yaratılan anarşi Amerika'nın Vietnam tarzında geri çekilmesine engel oluşturmaktadır. Vietnam'da Kuzey'de ülkeyi yönetebilen bir hükümet vardı. Oysa, Irak'ta etkin bir yönetim yoktur ve Güneydoğu Asya'da bir "domino etkisi" somutlaşamadıysa da, Irak devletinin dağılmasının Körfez'de pekâlâ böyle bir etkisi olabilir. Amerikan yenilgisi gerçeği Washington'da gizleniyor olabilir ama bu bölgenin her yerinde aşikârdır. Suudi Arabistan, Suriye, İran ve diğer ülkeler –ABD birliklerinin Amerika'nın müttefiklerince silahlandırılmış Sünni milislerin saldırısına uğradıkları– Irak'taki temsili güçlerinden daha çok yararlanmaktadırlar. Ülke bölgede egemenlik savaşına sahne olmaktadır. Çatışmanın giderek tırmanması Amerikan işgalinden bu yana olayların ardındaki mantık olmuştur. Irak'ın yıkımı tarihe bir Otuz Yıl Savaşı'nın tetikleyicisi olarak geçecektir; sonucu bilmenin mümkün olmadığı ama bütün Körfez bölgesinde devrimci bir ayaklanmayı gerektirecek ve dünyanın birçok yerinde yankıları olacak bir savaşın.

Amerika'nın Irak macerasının geçmişteki imparatorluklarla ortak yanı yok denecek kadar azdır. Sömürgeci güçler fethettikleri ülkelerin kaynaklarını uzun bir zamana yayılan bir biçimde sömürmeyi amaçlıyorlardı. Doğu Hindistan Kumpanyası ve Hudson Körfezi Kumpanyası uygulamada yüzyıllarca ayakta kalmış ve köklü sömürge yönetimlerinin birer parçası olmuş etkili yönetimlerdi. Sömürgeciler bulundukları yerden ayrılırken yalnızca sömürüyü değil, kurumları da miras bıraktılar. Hataları ne olursa olsun, Irak devleti de bu kurumlardan biriydi.

Irak savaşı uzun erimli bağlanımlara fırsat vermeyen bir ekonomik sisteme hizmet etti. Yirmi birinci yüzyıl başlarında hâkim olan kumarhane kapitalizminde yatırımın yerini kumar almıştır ve kuşkusuz çok geçmeden savaş yalnızca bir diğer kötü bahis olarak hesaptan düşülecektir. İşgalden elde edilen servet bile ürkütücü bir niteliktedir. Irak'taki Amerika'yı tam olarak anlatan bir simge varsa eğer, bu geçmiş zamanın sömürge kurumları değil, geride bir şey bırakmadan buhar olan Enron'dur.

'Teröre Karşı Savaş'ın Kazanılması Neden Olanaksızdır

> *Daha 1950'li yıllardan başlayarak ayaklanma bastırma konusunda öyle büyük bir literatür oluşmuştur ki, Titanik'e yüklenseydi eğer, gemi buzula gerek kalmadan batardı. Bununla birlikte, dikkat çekici olan olgu, bu literatürün neredeyse tamamının kaybedenler tarafından yazılmış olmasıdır.*
>
> Martin van Creveld[31]

Eylül 2006'da on altı Amerikan istihbarat servisinden gelen bilgilerin toplandığı bir gizli rapor sızdırıldı ve dünyanın çeşitli yerlerindeki İslamcı terörün körüklenmesinde ABD'nin Irak işgalinin "önemi"ne işaret eden bazı bölümleri daha sonra yayımlandı.[32] Bu hüküm savaş başlamadan çok önce böyle bir sonucu tahmin etmiş olan analistler açısından bir sürpriz olmadı. İşgalin teröristler açısından bir antrenman sahası sağlamakta ve adam toplamakta yardımcı olmasını bekliyorlardı; Irak'ta Amerikan işgali aleyhindeki bir ayaklanmayı bastırmanın olanaksız olacağını düşünenler de vardı. Savaş bu uyarılara karşın başladıysa, bunu tezgâhlayan siyasetçilerin kamuoyunu bunun "teröre karşı savaş"ın bir parçası olduğuna ikna edebilmiş oldukları içindi. Bazı Pentagon birimleri Irak saldırısını "Uzun Savaş"ta –dünyanın her yerinde terörizmi yenmekte önleyici savaş ve rejim değişikliğinden yararlanan birkaç kuşak sürecek bir çatışma– bir hamle olarak betimledi. Yeni Amerikan stratejik düşüncesi terörle mücadelede askeri olmayan stratejilerin önemli bir rol oynadığını görmüştür. Bununla birlikte, terörizme karşı koymanın "küresel bir ayaklanma"yı bozguna uğratmayı gerektirdiği kanısı daimdir, ki bu yalnızca "teröre karşı küresel bir savaş"ın nasıl yürütüleceği konusunda konuşmanın daha incelikli bir yoludur.[33]

31 Martin van Creveld, *The Changing Face of War: Lessons of Combat, from the Marne to Iraq*, New York, Ballantine Books, 2006, s. 229.

32 Bkz. "Campaign in Irag has increased terror threat, says American intelligence report", *Guardian*, 25 Eylül 2006.

33 Donald Rumsfeld'in Uzun Savaş anlayışı için, bkz. "Rumsfeld offers strategy for current war: Pentagon to release 20-year old plan today", *Washington Post*, 3 Şubat 2006. Aralık 2006'da yayımlanan *Counter-insurgency Field Manual* içindeki "The US Army and Marine Corps" başlıklı yazı daha incelikli bir çözümleme içerir. Bkz. www.military.com, 16 Aralık 2006, "New counter-insurgency manual".

Tam da bu tür bir savaş düşüncesi şüphelidir. Terörizm bir şemsiye terimdir ve farklı neden ve çareleriyle birlikte geleneksel olmayan birçok savaşı kapsar. Bunları tek bir küresel tehdit içinde toplamak bir anlayış eksikliğine işaret eder. Ayrıca, terörizm kesin ahlaki yargılar için bir numaralı adaydır. Terörizme karşı mücadelenin "kötülüğe son"[34] vermeye yönelik bir haçlı seferi olduğunu düşünenlere göre, terörü kınamaksızın çözümlemek ahlaka sığmaz. Ne var ki, askeri stratejistlerin yaptıkları türden bir ahlakdışı çözümleme daha yararlı ve sonuçta daha ahlaki olabilir.

"Küresel terörizm" terimi doğru kullanıldığında, dünyanın herhangi bir yerinde herhangi bir zamanda gerçekleşen geleneksel olmayan bir savaşın küçük –ama büyümekte olan– bir parçasına işaret eder. Bugün terörizm olarak betimlenen çoğu durum geçmişte ayaklanma ya da iç çatışma olarak görülüyor ve doğası itibariyle yerel olan mücadelelerin bir parçası sayılıyordu. Kamu yapılarını bombalamak ve devlet görevlilerine suikast düzenlemek gibi yöntemler ulusal özgürlük mücadelelerinin olağan yöntemleridir ve İngiliz yönetimindeki Filistin ve Malaya, Fransız Cezayiri, Amerikan işgali dönemindeki Vietnam gibi çeşitli yerlerde uygulanmıştır. Terör yöntemlerinden ucuz ve son derece etkili oldukları için yararlanılmaktadır. Bunlar genelde ancak şiddetli çatışma durumunda ve diğer yöntemler sonuçsuz kaldığında uzun bir zamana yayılan büyük bir ölçekte kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle, terörizm çoğu zaman akılcı bir stratejidir.

Terörizmi Arap kültürüyle ve İslami şehitlik kültüyle ilişkilendirmek Batı söyleminin bir parçası olmuştur. Ne var ki, İslam bir kültür değil, dindir ve "İslam dünyası"nda yaşayan halkların çoğu Arap değildir. Endonezya'daki terör –başka topluluklar için kullanıldığında haklı olarak ırkçılıkla kınanacak bir tarzda– Araplara atfedilen kültürel özelliklerle açıklanamaz. İntihar terörizmi ne belirli bir kültüre zarar veren bir patolojidir ne de dinle yakın bir ilişkisi vardır.

34 Bkz. örneğin, David Frum ve Richard Perle, *An End to Evil: How to Win the War on Terror*, New York, Random House, 2003.

Terörizm büyük ölçüde diğer savaş türleri gibidir. Savaşlar hemen her zaman kültürel sınırlar içinde ya da üzerinden yürütülmüştür. İlk iki Dünya Savaşı Avrupa içi çatışmalar olarak başladı; Çin-Japon savaşı her ikisi de Konfüçyüsçü kültür dünyasının bir parçası olan ülkeler arasında yapıldı; İran-Irak savaşıysa İslam içi bir savaştı. 1990'lı yılların Balkan savaşları dini-kültürel değil, Hıristiyanlarla Müslümanların çoğunlukla müttefik oldukları etnik-ulusal bir çizgide yürütüldü. Gerçekler savaşın uygarlıklar arası bir çatışma olduğu düşüncesini –bu uluslararası ilişkileri anlamaya yönelik bir çabadan çok çokkültürlülüğe ilişkin bir Amerikan tartışma sürecinde ortaya çıkmıştır– desteklemiyor.[35]

Bir medeniyetler çatışması söylemi geleneksel olmayan savaşa uygulandığında anlamsızdır. Bombalı intihar saldırısı yöntemini (sonradan Filistinliler tarafından benimsenen yelek de içinde olmak üzere) bulan, Sri Lanka'da bir Hindu kültüründe etkinlik gösteren Marksist-Leninist bir grup, Tamil Kaplanları'dır ve Irak'taki savaşa değin Kaplanlar başka hiçbir harekette görülmediği kadar çok bu tür bombalama eyleminde bulunmuşlardır. Uçak kaçırmada öncülüğü Kızıl Ordu Fraksiyonu gibi aşırı sol grupların yardımıyla seküler Filistin Kurtuluş Örgütü yapmıştır. İlk intihar saldırısını bir Japon Kızıl Ordu üyesi 1972'de İsrail'de gerçekleştirmiştir.

Bombalı intihar saldırısı çeşitli kültür ve inançlardan insanların siyasal amaçlara ulaşmak için benimsedikleri bir yöntemdir. Bu konudaki ilk ayrıntılı deneysel çalışma olan *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terorism*[36] (Ölmek Pahasına Kazanmak: İntihar Terörizminin Stratejik Mantığı) adlı kitapta Robert Pape 1980 ve 2004 yılları arasındaki bilinen tüm örnekleri inceledi ve bu olayların % 95'inde açıkça siyasal bir amacın güdüldüğünü gördü. İster Çeçenistan ya da Sri Lanka'da, ister

35 Samuel P. Huntington "medeniyetler çatışması" kuramını *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York ve Londra, Simon and Schuster, 1966) adlı kitabında anlatmaktadır. Bunu uzun uzadıya değerlendirdim: "Global utopias and clashing civilizations", *International Affairs*, cilt no. 74, Sayı. 1, Ocak 1998, s. 149-163.

36 Robert A. Pape, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*, New York, Random House, 2005.

Keşmir ya da Gazze'de olsun, amaç işgalci bir gücü ülkeden kovmaktı. Bombalı saldırıları gerçekleştiren kimselerin etnik ve dini arkaplanı çok çeşitlidir. Lübnan'da Hizbullah 1982-1986 yılları arasında Fransız, Amerikan ve İsrail hedeflerine karşı kırk bir bombalı intihar saldırısını kapsayan (1983'te yüzü aşkın denizcinin ölümüne neden olan ve başkan Reagan tarafından Amerikan birliklerinin birdenbire çekilmesiyle sonuçlanan saldırı da bunlar arasındadır) bir seferberlik düzenledi. Bunlardan yalnızca sekizi İslamcı köktendinciler tarafından gerçekleştirilirken, yirmi yedisi Lübnan Komünist Partisi gibi seküler solcu siyasi gruplar ve üçü Hıristiyanlar tarafından gerçekleştirilmişti. Bu olaylara karışanların hepsi Lübnan'da doğmuş olmak dışında birbirinden çok farklıydı. Hizbullah'ın bombalı intihar saldırganları tanınabilir herhangi bir sosyal marjinallik profiline uymazlar (örneğin, Hıristiyanlardan biri üniversite diplomalı lise öğretmeni bir kadındı). Bunları birbirine bağlayan tek ortak etken bir dizi siyasal amaca bağlılıklarıydı. Uzun erimli, büyük ölçekli terör şiddeti yaratmakta belirleyici olan koşullar kültürel ya da dini değil, siyasaldır. Bu koşulların bulunduğu bir yerde herkes terörist olabilir.

Terörizm, görüldüğü gibi, her zaman akılcı bir stratejiye hizmet etmiyor. Apokaliptik inançlar Jakobenlerden Bolşeviklere ve Nazilere dek devlet teröründe önemli bir rol oynamıştır. Amerika'nın yerli terörist hareketlerini benzer mitler güder: Oklahoma bombacısı Timothy McVeigh'i çıkaran sağ kanat milisleri ABD'de felaket ve şiddetli bir yenilenme beklentisinde olan neo-Nazi ideolojisinden esinlenmişken, kürtaj yapan doktorları öldüren Hıristiyan bir köktendinci terörist grup olan Tanrı'nın Ordusu Amerikan devletinin Şeytani olduğunu düşünür. Japonya'da Tokyo metrosuna sarin gazı veren ve daha başka saldırılarda kullanmak için ebola virüsü elde etmeye çalışan Aum hareketi de apokaliptik bir dünya görüşünü onaylıyordu; bununla birlikte, Amerika'da sağ kanat milislere katılan marjinal gruplar yerine meslek sahibi insanları (özellikle biliminsanlarını) topluyordu. Bu tür teröristlerin Hizbullah askerleri ya da stratejistlerinden ya da Tamil Kaplanları'ndan çok kült üyeleriyle ortak yanları vardır.

El-Kaide terörizminin hem stratejik hem de apokaliptik boyutları vardır.[37] Bugün, 11 Eylül saldırılarından bu yana yeni kılıklara girdiğinden, örgütlenmiş küresel bir ağdan çok ortak bir amaç etrafında toplanmış gevşek bir topluluklar ağıdır. İşletme denetimi merkezden bölgesel ve yerel komuta merkezlerine geçmiş ve aynı zamanda bu ağlar giderek daha internete dayalı olmaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru, Batı tarafından kullanıldığı Sovyet-Afgan çatışması sırasında kurulan el-Kaide merkezsizleşmiş, neredeyse sanal bir varlığa dönüşmüştür. Amaçları geçmişteki kadar kesin tanımlanmamıştır. Bu biraz da Batı'nın askeri harekâtına bir yanıttır. Taliban rejiminin yıkılması bu sırada var olan çoğu birimi etkisiz kılmış olmakla birlikte Irak işgalinden bu yana yenileri türemiştir. El-Kaide'nin başlangıçtaki hedefleri açık seçikti: Suudi Arabistan'dan ABD birliklerinin çekilmesi ve Suud Hanedanı'nın yıkılması. Oysa, artık ilkel bir öfkenin aracı olmuştur. Bu yeni evre İngiltere, İspanya ve Hollanda'da yalnızca Batı politikalarına değil, Batı toplumlarına da bir itiraz niteliğindeki terörist saldırılara yol açan şiddetli cihatta görülmektedir.[38]

El-Kaide küresel bir kapsamı olan tek terörist ağdır ve başka açılardan olduğu gibi bu açıdan da küreselleşmenin bir yan ürünüdür. Köktenci İslam çok defa moderniteye karşı bir tepki olarak yorumlanmış olsa da 11 Eylül'de uçak kaçıranların yaşamlarının modern bir anomi stereotipine adamakıllı uyuyor olması dikkat çekicidir. Yarı göçebe bir hayat sürdürdüklerinden herhangi bir topluluğa ait değildiler ve somut bir hedefi gerçekleştirmekten çok yaşamlarına bir anlam bulmak için terörizme başvurdukları izlenimine kapılmamak zordur. Terörü iş edinerek başıboşluğa son verip savaşçı oldular. Uçak kaçıranların çoğu İslam dininin gereklerini uzundur yerine getiren kimseler değildi ama Avrupa'da dine dönmüşlerdi. Onların temsil ettikleri İslam geleneksel kültürlerde yoktur. Köktendinciliğin ancak Batı'yla ilişki yoluyla ortaya çıkabilen bir biçimi-

37 El-Kaide'nin evrimini *Al Qaeda and What it Measn to be Modern* (2. basım, Londra, Faber, 2007) adlı kitabımın yeni önsözünde dikkate aldım.

38 El-Kaide'nin gelişimine ilişkin kusursuz bir anlatı ve çözümleme için, bkz. Lawrence Wright, *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11*, New York, Knopf, 2006.

dir. Dünya ölçeğinde bir mümin cemaatine ilişkin ütopyacı tasavvuru destekleyen küreselleşmedir. Küresel İslam konusunda titiz bir toplumbilimsel çözümleme yapan Fransız biliminsanı Olivier Roy'un belirttiği gibi, "düşsel bir ümmetin siyasal olarak yeniden formüle edilmesine İslam'ın giderek yersiz-yurtsuzlaşması yol açmıştır".[39]

El-Kaide on dokuzuncu yüzyıl sonlarının anarşist teröristleriyle karşılaştırılmıştır ve benzer noktalar vardır. Taliban rejiminin yıkılmasından bu yana el-Kaide devlet desteği olmaksızın faaliyet göstermiş ve yeni devletler kurmak yerine mevcut devletleri yıkmaya odaklanmıştır. El-Kaide kısmen yöntemlerinin acımasızlığı –anarşistler çoğunlukla devlet görevlilerini hedef alırken, el-Kaide sivillere saldırmakta uzmanlaşır– ve kitlesel bir taban ediniyor olması bakımından anarşist terörizmden farklıdır. Anarşist terörizm hiçbir zaman halk desteğine sahip olmamış küçük bir hizbin işiyken, el-Kaide bugün çoğu Batı ülkelerinde yaşamakta olan yönetimden hoşnutsuz sayısız Müslüman'a cazip gelmektedir. Bu koşullarda New York ve Washington'da, Bali, Madrid, Ankara ve Londra'da ve daha başka kentlerde görülen türden saldırıları önlemek kolay olmayacaktır.

İslamcı terörizm tehlikesi somut olmakla birlikte dünyaya karşı savaş açmak bununla başa çıkmanın makul bir yolu değildir. Birkaç ülke dışında –Suudi Arabistan, İsrail ve Irak gibi– teröristler stratejik bir tehditten çok bir güvenlik sorunu oluştururlar. Savaşın yöneltilebileceği belirgin bir düşman ya da zaferin ilan edilebileceği bir nokta yoktur. Çok defa belirtildiği gibi, teröristleri etkisiz kılmak ev sahibi toplumun desteğini gerektiren bir tür emniyet işidir. İslam topraklarında nafile savaşlar ya da Batı ülkelerinde Müslümanları hedef alan ayrımcı politikalar bunu kolaylaştırmaz. Yoğun askeri harekât kimi zaman etkili olabilmekle birlikte –Afganistan'da eğitim üslerinin yok edilmesi örneğindeki gibi– geleneksel askeri operasyonlar genellikle geri teper. Güvenlik önlemlerinin artırılması ve kesintisiz siyasal bağlanım bugüne dek terörizmi denetim altına almış olan tek stratejidir.

39 Olivier Roy, *Globalised Islam: The Search for a New Ummah*, Londra, Hurst, 2004, s. 44.

Bu tür bir strateji Kuzey İrlanda'da sonuç vermiştir.[40] IRA ve çevresindeki muhalif gruplar bir ayaklanmaya giriştikleri halde uyguladıkları terörizm bir savaş nedeni sayılmadı. Suçlu muamelesi gördüler ve bazı yanlışların yapıldığı bir başlangıç döneminin ardından –terörist olduğundan şüphe duyulanların topluca gözaltına alınması da içinde olmak üzere– öncelikli politika amacı, teröristleri bağlı oldukları topluluklardan ayırmak ve terörist liderlerini siyasi kanallara yöneltmek oldu. Bu strateji ağır saldırılar boyunca da sürdürüldü –bazı önemli İngiliz şahsiyetlerin öldürülmesi ve 1984'te Brighton'da Muhafazakâr Parti konferansını bombalayarak İngiliz yönetiminin başını uçurmaya yönelik bir girişim de bunlar arasındadır– ve işe yaradı. Terör şiddeti artık Kuzey İrlanda'da ve İngiltere topraklarında iyiden iyiye azalmıştır.

Terör tehdidiyle baş etmeninin önündeki bir engel de bunun geçmişteki hiçbir şeye benzemediği kanısıdır. El-Kaide dünyanın her yerinde faaliyet göstermesi bakımından önceki terörist hareketlerden farklıdır ama küresel terörizmin ortaya çıkışı uluslararası ilişkilerde bazı Amerikalı kuramcıların varsaydığı türden önemli bir gelişmeyi yansıtmaz. Philip Bobbitt küresel terörizmin Westphalia düzenindeki gerilemeyi yansıttığını öne sürmüştür. Bunun yerini devlet egemenliğinin artık olmadığı ABD önderlikli bir düzen almıştır. Bu yeni düzende devletlerin başlıca görevi artık vatandaşlarının değerlerini yansıtmak olmayacaktır. Küresel ekonomide hizmet veren "piyasa devletleri" olacaklardır. Bu yeni düzeni kurmak birkaç "teröre karşı savaş" da içinde olmak üzere son derece önemli bir dizi çatışmayı gerektirecektir. Bu dönemde ABD –sözde dünyanın geri kalanının erişmeye çabaladığı yeni devlet tipini temsil eder– yeni küresel düzenin koşullarını kabul etmeyen haydut rejimlere yönelik "önleyici" savaşlar başlatma gerekliliğiyle karşı karşıya kalacaktır.[41]

Bobbitt'in çözümlemesinin, her ne kadar daha inceden inceye geliştirilmiş olsa da, Fukuyama'nınkiyle birçok ortak yanı vardır. Her ikisi de Amerikan yönetim sisteminin bir versiyo-

40 Martin van Creveld Kuzey İrlanda'daki İngiliz stratejisini *The Changing Face of War 'da* (s. 229-236) anlatır.

41 Bkz. Philip Bobbitt, *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*, Londra, Allen Lane, 2002.

nunun dünyanın pek çok yerine yayılmakta olduğu tarihsel bir sürecin başladığı kanısındadır. Bobbitt tarihin sonunun barışçıl olacağına inanan Fukuyama'dan farklı olarak bunun büyük ölçekli bir savaşlar dönemi olacağını sezer; ama Fukuyama gibi o da insana dair meselelerde önemli bir değişimin başladığına kani olmuştur. Fransız yazar Bernard-Henri Lévy'nin belirttiği gibi, "Fukuyama'nın düşünme biçiminin çağdaş Amerikan ideolojisindeki can alıcı önemini hafife aldık."[42]

Birkaç istisnayla birlikte Amerikalı analistler son yirmi yılda uluslararası ilişkilerdeki büyük değişiklikleri eski etnik ve dini bölünmeler dünyasının ve büyük güçler arasındaki çatışmaların sona erişinin bir işareti olarak yorumladılar. Bu gerçeklere ilişkin net bir görüşten çok inanca dayalı düşünme alışkanlıklarını yansıtan bir inanıştır. Başlamış olan gerçek değişim bunun tersidir: Tüm eski çatışmalar yeniden başlamıştır ama başoyuncular yenidir ve ABD'nin rolü azalmaktadır. Tek büyük değişiklik bu çatışmalara yeni bir boyut kazandırmış olan yeni teknolojilerdir. İşletimsel anlamda devlet egemenliğinin eskimesi tek bir devletin –son yıllarda kendi yasaları evrensel yargı yetkesine sahipmiş gibi davranan ABD– sınırsız egemenliği anlamına gelir ama ABD'nin bu yetkeyi uygulayabileceği koşullar artık mevcut değildir (eğer mevcut oldularsa). Küreselleşmenin vazgeçilmez bir parçası olan Amerikan gücünün Irak savaşı yüzünden hızla azalması onu iyiden iyiye diğer devletlere bağımlı bir durumda bırakmıştır. ABD doğal kaynaklara ulaşmak, tırmanan borcu ve uluslararası krizlerle baş etmekte diplomatik yardım için finans sağlamakta başka ülkelere bel bağlamıştır. Elinde tuttuğu tek taraflı tek güç bombalama gücüdür ve bunun sınırları Irak'ta sergilenmiştir.

Diğer devletler piyasa-devlet olmakta ABD'nin yolundan gitmek yerine kendi egemenliklerini ilan etmek bakımından ABD'ye öykünüyorlar. ABD hiçbir zaman bir piyasa-devlet olmadı; piyasanın gerekleri hemen her zaman ulusal güvenlik ve ulusal kimlikten sonra geldi. Çin, Hindistan ve Rusya artık kendi güçlerini artırmak için küresel piyasalardan yararlanmak

42 Bernard-Henri Lévy, *American Vertigo: On the Road from Newport to Guantanamo (in the Footsteps of Alexis de Tocqueville)*, Londra, Gibson Square, 2006, s. 328.

bakımından ABD gibi davranırken, Amerikan gücü hızla azalmaktadır. Sonuç, şaşmaz bir biçimde giderek daha çoğulcu olan bir dünyadır ama illaki daha güvenli değildir. Egemen devletler düzeni yeni güçlerin statükoya meydan okudukları ve kendi aralarında yarıştıkları başka bir evreye girmiştir; bu daha önce birçok defa yaşanmış bir süreçtir.[43]

Terörizm tehlikesi de –önemli bir istisnayla birlikte– tarihte önemli bir değişikliğe damga vurmaz. 11 Eylül saldırılarının benzeri görülmemiş değilse de –örneğin, Afrika'da Amerikan büyükelçiliklerine yönelik önceki saldırılar– bunlar daha büyük ölçekteydi ve önceden benzeri görülmemiş bir derecede küresel bir ağın işiydi. Bu farklılıklara karşın 11 Eylül, çatışmanın doğasındaki niteliksel bir değişiklikten çok geleneksel olmayan önceki savaş türlerinin daha gelişmiş bir biçimiydi. El-Kaide, birbiriyle hiç tanışmamış öfkeli mücahitlerin sanal hücreler oluşturmalarına olanak veren internetin yardımıyla, daha geniş bir alanda daha etkili olmaktadır. Aynı zamanda, silah yapımındaki gelişmeler Hamas ve Hizbullah gibi grupların daha iyi bir silah donanımına sahip olmalarını sağlamaktadır. Ancak, İslamcı terörizm tutarlı bir strateji uygulamaz ve herhangi bir büyük gücün kaynaklarına sahip olamaz. Yirminci yüzyılda karşı karşıya kalınmış ve alt edilmiş türden uygar yaşama yönelik ölümcül bir tehdide benzer bir şey olmaktan hâlâ çok uzaktır.

Bu durum terörist gruplar kitlesel yıkım araçlarına ulaşırlarsa değişecektir. Yalnızca el-Kaide değil, Aum gibi kültler de biyolojik savaşla ilgilendiklerini göstermişlerdir. Bilişim teknolojisi modern toplumların altyapısını –örneğin, santral ve havalimanları– çökertebilecek, çok sayıda insanın ölümüne neden olma potansiyeline sahip çeşitli siber savaşların yürütülmesine imkân vermektedir. En feci risk nükleer terörizmden kaynaklanıyor. Teröristler "çanta bombaları" ya da "pis bombalar" (radyoaktif atıklarla çeşnilenmiş geleneksel patlayıcılar) kullanarak yüz binlerce insanı öldürebilir ve toplumsal ve ekono-

43 Uluslararası düzene ilişkin gerçekçi bir değerlendirme için, bkz. müteveffa Paul Hirst'ün parlak ince kitabı, *War and Power in the 21st Century*, Cambridge, Polity Press, 2001.

mik yaşamı felce uğratabilirler. Bu tür aygıtlar için gerekli malzemenin sıkı sıkıya gözetildiğine kuşku yoktur ama dünyanın nükleer devletlerinden birinin istikrarsızlaşması durumunda bu malzemelerin teröristlerin eline geçme tehlikesi yüksek olacaktır. Pakistan'da –köktendinci güçlerin sağlam bir yer edindiği yarı çökmüş bir devlet– bu risk çoktan mevcut olabilir. Kasım 2006'da, ölümcül dozda radyasyon aldıktan haftalar sonra Londra'da ölen eski bir Rus istihbarat görevlisinin, Aleksandr Litvinenko'nun öldürülmesi nükleer terörizmin çoktan bir gerçeklik olabileceğini akla getiriyor.

Amerikan politikaları nükleer güce sahip ülkelerin sayıca artması tehlikesine hız vermiştir. Kuzey Kore Pakistan'dan –"teröre karşı savaş"taki rolü onu bu tür bir sızmayı önlemeye yönelik etkili bir baskıdan kurtarmıştır– teknik bilgi aktarımının bir sonucu olarak nükleer kapasiteye sahip olmuştur. Bu riskler Bush yönetiminin silah denetim anlaşmasından çekilmesinden ve ABD nükleer öğretisinde Kitle İmha Silahlarına sahip olduğu düşünülen ülkelere karşı önleyici nükleer silah kullanımına olanak veren bir değişiklikten dolayı artmıştır.[44] Her şeyden önce, Amerikan saldırısına karşı güvende olmanın tek yolunun, Saddam'ın yoksun olduğu Kitle İmha Silahları kapasitesine sahip olmak olduğu Irak sonrasında herkesin bildiği bir gerçektir. Uluslararası Atom Enerjisi Kurulu'nun Kasım 2006'daki bir duyurusuna göre, altı İslam ülkesi nükleer teknoloji edinmek istediğini belirtmiştir. Hepsi de –Cezayir, Mısır, Fas, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye– bunu barışçıl amaçlarla istediğinde ısrar ediyor ama bir nükleer silah yarışı çoktan başlamış olabilir. Bununla ilgilenebilecek diğer ülkeler arasında Nijerya ve Ürdün vardır. Irak devletinin günün birinde –hâlâ mevcut olursa– ABD'nin önleyici askeri harekâtla önlemeye niyet ettiği türden bir nükleer güç kazanması imkân dahilindedir.

ABD'de nükleer çoğalmadan caydırmanın bir yolu olarak İran'a bir saldırıyı gözden geçirenlerin bulunduğu anlaşılıyor ama Irak örneğindeki gibi sonuç bunu artırmak olacaktır. Ortadoğu ve Asya'da şimdilerde üç savaş oyununun sahnelendiği

44 ABD nükleer öğretisindeki değişiklikler konusunda bir rapor için, bkz. William Arkin, "Not just a last resort", *Washington Post*, 15 Mayıs 2005.

–Irak, Filistin ve Afganistan'da– geniş bir dilim silahlı bir çatışma bölgesi olurken,[45] Irak'tan alınan ders –Amerikan saldırısından korunmanın tek yolunun nükleer silahlara sahip olmak olduğu– pekişecektir. Aynı zamanda bir saldırı İran'ın nükleer programını durdurmakta başarılı olmayabilir. İran etnik açıdan çeşitlilik içermekle birlikte hayli kaynaşmış bir devlet olması bakımından bölgedeki çoğu ülkeden farklıdır. Eski ve zengin bir Pers uygarlığının yurdu olarak bugün şimdiki liderine bir derece meşruiyet veren bir tür demokrasi uygulamaktadır; bu aslında Irak'ta ortaya çıkmakta olan sistemin daha istikrarlı bir biçimidir. Bir Amerikan hava saldırısı, nükleer programından dolayı zaten halk tarafından daha çok rağbet gören bu liderliğin meşruiyetini artırabilir. Daha liberal bir demokrasi biçiminin gelişecek olması durumunda bile İran'ın nükleer amaçlarından vazgeçmesinin bir garantisi yoktur. Daha kötüsü, bir bombalama seferberliği nükleer programı ortadan kaldırmakta başarılı olamayabileceği gibi, ülke yönetimini mevcut ne gibi nükleer tesisi varsa bunları artık denetleyemeyecek kadar zayıf düşürebilir. Daha da kötüsü, bir Amerikan saldırısı Pakistan da –zaten bir nükleer güçtür ve çöken bir diğer devlet olması işten bile değildir– içinde olmak üzere birçok İslam devletinde ayaklanmaları tetikleyebilir.

Küresel güvenlik açısından nükleer teknolojinin devletlerin denetimi dışına sızmasını önlemekten daha önemli pek az şey vardır. Karşılıklı Garantili İmha nükleer silahların elli yılı aşkın bir süre için kullanımının önüne geçti. Bu tür bir caydırma apokaliptik bir peygamberin önderlik ettiği bir nükleer devlete karşı tam bir güvenlik sağlayamayabilir; ama liderlik kadrosunun kimi mensupları yaşamlarını sürdürmek isteyeceğinden, bir parça korunma sağlayabilir. Düşman, kolları dünyanın her yerinde üslenebilen, ele avuca sığmaz bir ağ olduğunda, caydırma hepten çöker. Kitlesel yıkımın failleri, kimliklerinin bilinmiyor olması durumunda imhayla tehdit edilemezler. Amerikan silah denetim analisti Fred Ikle şöyle yazmıştır: "Askeri tarih devlet-

45 Bkz. Paul Rogers, "Iran: Consequences of a War", Toplantı yazısı, Oxford Research Group, 2006, http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/publications/briefings/IranConsequences.htm

lere büyük felaket getiren yıkım araçlarının kesintisiz küresel dağılımıyla nasıl başa çıkacaklarını söyleyen bir ders vermez."[46] İşin önemli bir parçası devletin çökmesini önlemektir. Devletler tarih boyunca iflas etmiştir; Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra yüzyıllarca süren anarşiyi ya da eski Çin'deki Savaşan Devletleri düşünmek yeterlidir. Gelecekte devletlerin batmasına engel olmak her zaman olanaklı olmayacaktır. Bu âcizliği teşvik etmek budalalık olur; özellikle de teknolojideki gelişimin anarşiyi hiç olmadığı kadar tehdit edici kıldığı bir zamanda. Bununla birlikte, uygulamada, yerlerine bir şey koyma yetisinden yoksunken, yönetimleri devirmenin anlamı işte budur.

"Teröre karşı savaş" insana dair meselelerde eşi benzeri görülmemiş bir değişimi –tarihin sonu, egemen devletin ortadan kalkması, demokrasinin evrensel düzeyde kabulü, kötülüğün yenilgisi– bekleyen bir zihniyetin belirtisidir. Bu siyasal bir çerçeve içindeki apokaliptik dinin başlıca mitidir ve son on yılın boşa çıkmış ütopyacı projelerinin temelinde yatan ortak bir etkendir. Yakın gelecekte bir dönüşüm vaadi, buna kendileri inanmayan liderlerin başka alanlarda benimsedikleri politikalara iliştirilmiş kinik bir taktik değildi. Bush ve Blair, tıpkı onlara Irak konusunda destek veren yeni muhafazakârlar ve müdahale yanlısı liberaller gibi, böyle bir değişimin yolda olduğuna ya da gerçekleştirilebileceğine gönülden inanıyorlardı. Apokalips gelemedi ve tarih eskisi gibi ama bir miktar daha kanlı olarak devam etti.

46 Fred Charles Ikle, *Annihilation from Within: The Ultimate Threat to Nations*, New York, Columbia University Press, 2006, s. xiii.

6.
Apokalips Sonrası

... Saçmalık, insan dışında başka hiçbir canlı varlığın maruz kalmadığı bir ayrıcalık.

Thomas Hobbes, *Leviathan*[1]

Fransız Devrimi sonrasındaki yüzyıllarda birçok can kaybına neden olan Ütopya inancı ölmüştür. Diğer inançlar gibi bu da önceden kestirilemeyen koşullarda yeniden dirilebilir; ama önümüzdeki birkaç on yıl içinde başımıza daha çok dert olması olası değildir. Apokaliptik mitin seküler biçimlerinin dünya siyasetine egemen olduğu çevrim sona ermiştir ve eskinin dini tarihin bir cilvesi olarak yeniden küresel çatışmanın ortasında belirmiştir.

Irak yeni yüzyılın ilk ütopyacı deneyimiydi ve sonuncusu olabilir. Ülkedeki bitmez tükenmez kırım hâlâ Aydınlanma sonrası çağın seküler diliyle betimlenmektedir; Batı ülkeleri insan haklarını savunmaktan söz ederken, İslamcılar köktenci Batı düşününün birçok düşüncesinden yararlanıyorlar. Bununla birlikte, seküler ideolojilerin tehlikede olduğu bir çekişme olmaktan çıkmış ve bunun yerine süregiden bir kaynak savaşıyla iç içe geçmiş çok yönlü bir din savaşına dönüşmüştür.

Son iki yüz yılın siyasal ideolojileri tarihte Hıristiyanlığın insanlığa en tartışmalı armağanı olan bir kurtuluş mitinin araçlarıydı. Bu mitin yol açtığı inanca dayalı şiddet Batı'ya

1 Thomas Hobbes, *Leviathan*, Londra, J. M. Dent, 1914, 5. Bölüm, s. 20.

özgü kalıtımsal bir rahatsızlıktır. İlk Hıristiyanların yeni bir insan yaşamına yol açacak bir Ahir Zaman'a duydukları inanç Ortaçağ binyılcıları yoluyla aktarılarak seküler ütopyacılığa dönüştü ve ilerleme inancında yeniden vücut buldu. Ütopyalar çağı rakip köktendinciler tarafından yerle bir edilen Fellûce kentinde sona erdi. Seküler çağ liberal hümanistlerin sandıkları gibi gelecekte değil, hâlâ anlamak zorunda olduğumuz geçmiştedir.

Sekülerizmden Sonra

> *Dinbilimsel kavramların "sekülerleşmesi" olarak ortaya çıkan şeyin, son kertede, geleneksel dinbilimin modern felsefe ya da hem doğabilim hem de siyaset bilimi tarafından yaratılan entelektüel ortama uyarlanması olarak anlaşılması gerekecektir.*
>
> Leo Strauss[2]

Modern dünya din savaşlarıyla başladı. Otuz Yıl Savaşları sırasında Avrupa Katolikler ve Protestanlar arasındaki silahlı mücadele yüzünden yerle bir oldu ve Almanya'nın bazı bölgelerinde nüfusun yaklaşık üçte biri bu savaşın bir sonucu olarak öldü. Modern düşüncenin ilk evreleri büyük bölümüyle bu çatışmalara bir yanıttır. Din şiddetini bastırma gereği Thomas Hobbes ve Benedict Spinoza'nın –şimdiki çatışmaların doğası konusunda kendilerinden sonra gelen birçok kimseden daha açık bir şekilde konuşan erken Aydınlanma düşünürleridir– eserlerinde önemli bir yer tutar.

Hobbes'un düşününün ana izleği yönetimin olmadığı bir doğa durumundaki insanlık durumudur. *Leviathan*'ın ünlü on üçüncü bölümünde dile getirdiği gibi, bir doğa durumu "rahat bir yaşantı"dan yoksundur – "güzel sanatlar yoktur; yazın yoktur; toplum yoktur; en kötüsü de, süreğen bir korku ve şiddetli bir ölüm tehlikesi vardır." İnsanlar, devlet erkinin yokluğunda,

2 Leo Strauss, *Natural Right and History*, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 1953, s. 317.

herkesin birbirine düşman olduğu "topyekûn bir savaşa" girmek zorundadırlar. Hobbes devlet yıkıldığındaki yaşam gerçeklerine ilişkin anlayışından geri adım atmaz. Makul olmayan, insanlığın bu durumdan nasıl kurtulabileceğiyle ilgili olarak söylediklerdir. Hobbes uygarlığın can düşmanı olarak gördüğü bağnazlığı ehlileştirmeye önem veriyordu ama bağnaz inançtan bunu anlayamayacak kadar nefret ediyordu ve bundan dolayı bunun anlama duyulan gereksinimdeki köklerini ortaya çıkarmakta başarılı olamadı. Tutkunun gücünü kabul etmekle birlikte aklın insanlığın doğa durumundan –ilelebet olmasa da bir süreliğine– kurtulmasına imkân vereceğine inanıyordu. İnsanlar arasındaki çatışmanın nedenlerini çözdüğüne inanarak eserlerinin akıllı bir hükümdarın eline geçmesi durumunda yalnızca barışı sürdürme derdinde olan yeni bir yönetim biçiminin kurulabileceğini düşündü. İnsanlık böyle bir devlete itaat ederek doğal durumundan kurtarılabilirdi. Her ne kadar Hobbes aşırı gerçekçi biri olarak görülse de aslında siyasete bir tür kurtuluş olarak bakıyordu.

Hobbes'un anarşinin tehlikelerine ilişkin anlayışı günümüzde de güçlü bir yankı yapar. Liberal düşünürler denetimsiz devlet erkini hâlâ insan özgürlüğü önündeki en büyük tehlike olarak görmektedirler. Hobbes daha iyisini biliyordu: Özgürlüğün başdüşmanı anarşidir ve rakip inançların savaş alanı olduğunda en yıkıcı biçimini alır. Bağdat'ta gezinen mezhepçi ölüm mangaları köktendinciliğin başlıbaşına bir anarşi çeşidi olduğunu göstermektedir; bu anarşi ortamında her peygamber hükmetmek için tanrısal yetkeye sahip olduğu iddiasındadır. İyi yönetilen toplumlarda inancın gücü gemlenmiştir. Devlet ve kiliseler vahiy iddialarını yatıştırır ve barışı pekiştirirler. Bu tür bir yönetimin olanaksız olduğu yerlerde, savaşçı peygamberler tarafından yönetilmektense, zorbalık daha iyidir. Hobbes günümüz konusunda onun yolundan giden liberal düşünürlerden daha güvenilir bir rehberdir. Bununla birlikte, insana ilişkin görüşü fazlasıyla basit ve fazlasıyla akılcıydı. İnsanın başka hiçbir şeyden korkmadığı kadar cebri ölümden korktuğunu varsayarak en çetin anlaşmazlık kaynaklarını atlamıştır. İnsanların barış ortamını sağlamak-

taki başarısızlıkları hep akıldışı davranmalarından dolayı değildir. Kimileyin de barış istemedikleri içindir. Tek Gerçek İnancın galip gelmesini istiyor olabilirler; ister geleneksel bir din, ister bunun komünizm, demokrasi ya da evrensel insan hakları gibi seküler bir ardılı olsun. Ya da –1970'li yıllarda terör yanlısı aşırı Sol gruplara katılan gençler gibi başka bir genç kuşak da bugün İslamcı ağlara katılmaktadır– barışta noksan olan bir amacı savaşta buluyor olabilirler. Yaşamda bir anlam bulmak için öldürmeye ve ölmeye hazır olmaktan daha insana özgü bir şey yoktur.

İnanç bozukluklarına ilişkin daha derin bir anlayışı Benedict Spinoza'nın düşününde bulmak mümkündür.[3] Hobbes gibi Spinoza da dinin yıkıcı olabileceğini biliyordu ve dinin gereklerini yerine getirme özgürlüğünün barışın gereklerine boyun eğmesi gerektiği konusunda kesindi; ama dinin insan yaşamındaki rolünü Hobbes'tan daha iyi anladı. Dinler, inananların sandıkları gibi, kelimenin tam anlamıyla gerçek değildirler. Başka türlü yitebilecek gerçekleri simgesel ya da metaforik bir biçimde muhafaza eden mitlerdir ve insanlığın büyük bölümü hiçbir zaman onlarsız yapamayacaktır. Mit sözcüğü öykü anlamındaki Yunanca *mitos*'tan geliyor ve baskın Batı mitleri tarihin bir günah ve kurtuluş öyküsüne dönüştüğü anlatılardır. Spinoza bu tür bir kurtuluş görüşünü tarihsel bir olay olarak kabul etmemesi bakımından alışılmadık bir Batılı düşünürdür. Hobbes yaşamının büyük bölümünde tanrıtanımaz gibi görünse de, insanların doğal durumlarını aşabilecekleri yolundaki Hıristiyan inancını hiçbir zaman sorgulamamıştır. Aslında, bu inanç onun devlete duyduğu inancı perçinler. Buna karşılık, Spinoza uşculuğun gizemci bir versiyonuna ilgi duymakla birlikte insanların doğal dünyanın vazgeçilmez bir parçası olduklarını anlamış ve bu yüzden hiçbir zaman kurtuluş için devletten medet ummamıştır. Evrilen toplumsal işbirliği örüntüleri sivil kurumlar biçimini aldığında anarşinin üstesinden gelinebilirdi; ama bunun sonucunda toplumda oluşan düzen

3 Modern Aydınlanma'nın ilk dönemlerinin belirleyici bir düşünürü olarak Spinoza'ya ilişkin bir çözümleme için, bkz. Jonathan I. Israel, *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650-1750*, Oxford, Oxford University Press, 2001.

belirli aralıklarla çökebilirdi ve bu durumda hiçbir toplumsal sözleşme düzeni yeniden tesis edemezdi. Spinoza'nın bir kurtuluş tasavvuru vardı –sayılı insanın düzen içerisindeki yerini anlayıp kabullenebildiği yeni Stoacı bir ülkü– ama bunun siyasetle bir ilgisi yoktu. Devlet, anarşiden çok daha yeğlense de, insanlık durumuna özgü kötülükleri ortadan kaldıramazdı. Devlet herhangi bir zamanda insan davranışını biçimlendiren güçlerden yalnızca biridir ve gücü asla mutlak değildir. Günümüzde köktendincilik ve örgütlü suç, etnik-ulusal bağlılıklar ve piyasa güçleri devletin denetiminden kurtulma, kimi zaman bunu devirme ya da ele geçirme yetisine sahiptir. İnsana özgü diğer her kurum gibi devlet de olayların insafına kalmıştır ve tarihin uzun akışı içinde hepsi iflas eder. Spinoza'nın gördüğü gibi, düzen ve anarşi çevriminin sona ereceğini düşünmek için bir neden yoktur.[4]

Seküler düşünürler insana dair meselelere yönelik bu bakışı cesaret kırıcı bulurlar ve çoğu tarihin bir kurtuluş anlatısı olduğu yolundaki Hıristiyan görüşünün şu veya bu versiyonuna dönmüştür. Bu anlatılar arasında en yaygın olanı, bilgi artışının insanlığın gelişmesine ve kendi durumunu iyileştirmesine olanak verdiği yolundaki ilerleme kuramlarıdır. Aslında, insanlığın ilerlemesi ya da geri gitmesi mümkün değildir çünkü insanlık hareket edemez: Amaç ve niyetleri olan toplu bir varlık yoktur; yalnızca her birinin kendine ait tutku ve yanılsamaları olan hayat mücadelesi içindeki fani insanlar vardır. Bilimsel bilginin artması bu gerçeği değiştiremez. İlerlemeye inananlar –ister sosyal demokrat ya da yeni muhafazakâr, Marksist, anarşist, ister teknokrat Olgucu olsunlar– etik ve siyasetin bilime benzediğini düşünürler; ileri atılan her adım gelecekte başka ilerlemeleri olanaklı kılar. Toplumda iyileşmenin birikimli olduğu kanısındadırlar. Dolayısıyla, bir kötülüğün ortadan kaldırılmasını açık uçlu bir süreçte başkalarının ortadan kaldırılması izleyebilir. Ne var ki, insana dair meseleler bu şekilde katkılı olmanın hiçbir işaretini göstermez: Kazanılan bazen göz açıp

4 Spinoza değerlendirmem için, bkz. "Reply to Critics", John Hurton ve Glen Newey (der.) *The Political Theory of John Gray* içinde, Londra, Routledge, 2006. Spinoza'nın felsefesine ilişkin aydınlatıcı son bir yorum için, bkz. Stuart Hampshire, *Spinoza and Spinozism*, Oxford, Clarendon Press, 2005.

kapayıncaya dek yitirilebilir – savaş ve yönetimde işkencenin makul bir yöntem olarak geri dönüşü örneğindeki gibi. İnsan bilgisi artma eğilimindedir ama insanlar bunun bir sonucu olarak daha uygar olmazlar. Her tür barbarlığa yatkın olmaya devam ederler ve bilginin artışı onların maddi koşullarını iyileştirmelerine olanak vermekle birlikte aralarındaki çatışmanın vahşetini de artırır.

Geçen yüzyılın siyasal dinleri Hıristiyan inançlarını yeniden hayata geçirdiyse eğer, günümüzde seküler hümanizma da farklı değildir. Richard Dawkins ve Daniel Dennett gibi Darwinci düşünürler militan Hıristiyanlık muhalifleridir.[5] Yine de, onların tanrıtanımazlığı ve hümanizması Hıristiyanlık'a özgü kavramların birer versiyonudur. Darwinciliğin bir savunucusu olarak Dawkins, insanları doğal ayıklanma yasalarınca yönetilen "gen makineleri" olmaları bakımından diğer hayvan türlerinden farklı görmeyen bir görüşe bağlıdır. Bununla birlikte, insanların benzersiz bir biçimde bu doğa yasalarına meydan okuyabileceklerini öne sürer: "Yeryüzünde bir tek biz bencil çoğaltıcıların zorbalığına karşı gelebiliriz." Dawkins insanın bu açıdan benzersiz olduğunu onaylayarak sırtını Hıristiyan bir dünya görüşüne dayar. Bu, meslek yaşamının büyük bölümünü bilimsel maddeciliğin bir özgür istem biçimiyle nasıl uzlaştırılabileceğini göstermeye çalışarak geçiren Dennett için de geçerlidir; bu Hıristiyanlık'la yoğrulmamış bir kültürden gelen birinin kolay kolay aklına gelmeyecek bir projedir.

Hıristiyanlık öncesindeki düşünürler, örneğin Epikürcüler özgür istem üzerine akıl yordular. Ne var ki, bu ancak Hıristiyanlık'ın yükselişiyle birlikte Batı felsefesinde önemli bir konu oldu ve insanı böylesine kökten bir biçimde diğer hayvanlardan ayırmayan Batı dışı felsefelerde hiçbir zaman öne çıkmadı. Seküler düşünürler özgür istem ve bilinç üzerine akıl yorduklarında kendilerini hemen her zaman insanla sınırlı tuttular. Peki ama bu özelliklerin yalnızca insana ait olduğunu varsaymak niye? Bu usçular insanla diğer hayvanlar arasında kategorik bir fark olduğunu varsayarak kendi dünya görüşlerinin

5 Bkz. Richard Dawkins, *The God Delusion*, Londra, Bantam, 2006 ve Daniel C. Dennett, *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*, Londra, Allen Lane, 2006.

inanç tarafından biçimlendiğini gösterdiler. Militan inançsızlık komedisi aslında temsil ettiği hümanist inancın Hıristiyanlık'ın bir yan ürünü olması gerçeğindedir.

Hümanist inanışların Hıristiyanlık'taki kaynağını göstermek bunların yanlış olduklarını kanıtlamaz ama Hıristiyanlık'tan kaynaklananlar yalnızca hümanist inanışlar değildir. Bu bütün bir düşünce çerçevesidir ve insanın hayvandan kökten bir biçimde farklı olduğu iddiası, dinbilimsel köklerinden koparıldığında, bırakın savunulamaz olmasını, neredeyse anlaşılmaz olur. Modern hümanistler her yaşam biçimini –bir hayvan olarak insan da içinde olmak üzere– maddi evrenin bir parçası olarak gören doğalcılardan olduklarını düşünürler; ne ki, gerçekten doğalcı bir felsefe, insanın hayvanda olmayan niteliklere sahip olduğunu varsaymakla başlamaz. Çıkış noktası, diğer hayvanları yöneten evrimci yasaların insanları da yönettiğidir. Başka bir şeye –vahyedilmiş din dışında– inanmanın temeli ne olabilir?

Çağdaş tanrıtanımazlık entelektüel hamlığı bakımından önceki heretik inançlardan ayrılan bir Hıristiyan heretizmidir.[6] Bu hiçbir yerde dine bakışındaki kadar açık değildir. Marx dinin zulmün bir yan ürünü olduğu yolundaki indirgemeci bir görüşe bağlı kaldı; yine de bunun en derin insani özlemleri ifade ettiğinden kuşkusu yoktu; yalnızca kitlelerin afyonu değil, "kalpsiz bir dünyanın kalbiydi" de. Fransız Olgucular Hıristiyanlık'ın yerine gülünç bir İnsanlık Dini'ni koymak istediler ama dinin evrensel insan gereksinimlerine yanıt verdiğini anladılar. Ancak çok saf bir düşünür dinin bir yanılsama olduğunu göstermenin ortadan kalkmasına yeteceğini düşünebilir. Bu insan aklının gerçekle ahenk içinde bir organ olduğunu varsayar; bilimden çok dine yakın olan sözde Platoncu bir anlayıştır ve Darwincilik'le uyuşmaz. Bununla birlikte, çağdaş inançsızların görüşünün bu olduğu anlaşılıyor.

Evanjelik tanrıtanımazlığın en büyük önemi sekülerleşmenin gerçekdışılığını göstermektedir. Sekülarizm söylemi geleneksel dini inancın zayıflığına ya da kiliselerin ve diğer dini

6 İslami kültürlerde tanrıtanımazlık konusunu bir kenara bıraktıysam da aynı çözümleme geçerlidir.

organların güçten yoksun oluşuna atıfta bulunduğunda anlamlıdır. İngiltere'nin Amerika Birleşik Devletleri'nden daha seküler bir ülke olduğu söylendiğinde kastedilen budur ve bu anlamda sekülarizm ulaşılabilir bir durumdur. Ne var ki, bu dinin olmadığı bir toplum türü anlamına gelirse, sekülarizm, dışladığı şeyle tanımlandığından, bir tür çelişmedir. Hıristiyanlık sonrası seküler toplumlar reddettikleri inançlar tarafından biçimlendirilmiştir. Oysa, Hıristiyanlık'ı gerçekten geride bırakmış bir toplum seküler düşüne biçim veren kavramlardan yoksun kalacaktır.

Sekülerliğin de diğer düşünceler gibi bir tarihi vardır. Hıristiyanlık öncesi Avrupa'da, diğer çoktanrıcı kültürlerdekine çok benzer bir biçimde, seküler ve kutsal olan arasında bir ayrım yoktu. Dünya başlıbaşına kutsaldı ve dini özel alanla sınırlamak söz konusu olamazdı; yaşamın geri kalanından ayrı bir dizi uygulama olarak din düşüncesi yoktu. Kutsal olandan ayrı bir alan ancak Augustinus'un Dünya Devleti ve Tanrı Devleti ayrımını yapmasıyla birlikte kabul edildi. Bu anlamda seküler düşün Hıristiyanlık'ın bir mirasıdır ve tektanrıcılık bağlamı dışında hiçbir anlamı yoktur. Doğu Asya'da çoktanrıcılık ve gizemci felsefeler, Hıristiyanlık öncesi Avrupa'da bu ikisinin bir arada var oluşuna çok benzer bir biçimde yan yana var olmuştur ve bilimle din arasında Batı toplumlarını kutuplaştıran çatışma yaşanmamıştır. Darwincilik'in Çin'de ya da Japonya'da kültür savaşını tetiklememiş olması bir rastlantı değildir.

Birçok çağdaş savunucusu tarafından kullanıldığı biçimiyle sekülarizm siyasal bir öğreti olduğu ölçüde bir dünya görüşü değildir. Bu anlamda seküler bir devlet, halkını istediğine inanmakta özgür bırakırken, dini kamusal yaşamdan uzaklaştıran bir devlettir. Bu türden bir sekülarizm dini inançla uyumludur ama günümüzde daha çok dinin siyasette dirilen gücüne yazıklanan usçular tarafından savunulmaktadır. Bunlar yirminci yüzyılın siyasal dinlerini unutmuşa benziyorlar ve örnek bir seküler rejim olan Amerika Birleşik Devletleri'nde dinle siyasetin başka hiçbir gelişmiş ülkede olmadığı kadar iç içe geçmiş olduğu üzerinde düşünmemiş olmalılar. Bu sekülerci duruşun

gerçekdışılığı yalnızca tarih bilgisizliğinden kaynaklanmıyor. Dinin siyasetten kovulmasını talep edenler bunun geleneksel inançların kamu kurumlarından çıkarılmasıyla sağlanabileceğini düşünüyorlar; ama seküler inançlar dini kavramlardan oluşmuştur ve dini bastırmak bunun düşünce ve davranış üzerinde etkili olmayı bıraktığı anlamına gelmez. Bastırılmış cinsel arzu gibi din de bunu yadsıyanların yaşamlarına hükmetmek üzere çoğunlukla grotesk bir biçimde geri döner.

Bastırılmış dinin siyaseti saptırmasının yalnızca totaliter rejimlerde olduğunu düşünmek rahatlatıcıdır. Bununla birlikte, demokrasiler çok benzer eğilimler sergilemiştir. Liberal devletler yol açtıkları şiddeti ahlaki bakımdan takdire şayan görmeye despot rejimlerden bile daha yatkın olmuşlardır. Stalinci Bulgaristan'da yetişmiş ve Nazi ve Sovyet toplama kampları konusunda aydınlatıcı eserler yazmış olan Fransız tarihçi Tzvetan Todorov Hiroşima ve Nagasaki'nin bombalanması bağlamında bu eğilimden söz etmiştir:

> Atom bombaları Ukrayna'da açlık yüzünden ölen ve Ukrayna ve Polonya'da Nazilerce katledilen insanlardan daha azının ölümüne neden oldu. Ancak, bomba ve kırımların ortak yanı, faillerin hepsinin bunların iyi bir amaca ulaşmanın bir yolu olduklarını düşünmeleridir. Bununla birlikte, bombanın başka bir özelliği daha vardır: Bunu imal eden ve atan kişiler için bir gurur kaynağıdır... buna karşın totaliter suçlar, failleri tarafından yararlı, dahası övgüye değer siyasal eylemler olarak görülse de, gizli tutuluyorlardı... Hem Sovyet hem de Nazi liderleri tam olarak ne yapmış olduklarının dünyaca bilinmesi durumunda lanetleneceklerini biliyorlardı. Bunda yanılmıyorlardı çünkü suçları ortaya çıkar çıkmaz mutlak kötülüğün simgeleri olarak muamele gördüler. Atom bombası örneğinde ise durum hayli farklıdır ve tam da bundan dolayı, bu daha hafif bir suç olsa bile, demokrasi adına öldürenler ahlaki bakımdan daha büyük bir yanlış yaparlar.[7]

7 Tzvetan Todorov, *Hope and Memory: Lessons from the Twentieth Century*, Princeton NJ, Princeton University Press, 2003, s. 236-237.

Hiroşima ve Nagasaki'de neden olunan can kaybı İkinci Dünya Savaşı'ndaki en yüksek kayıp olmamakla birlikte –örneğin, yangın bombalarıyla bombalanan Tokyo'da, atom bombasının atıldığı her iki kenttekinden daha çok sivil ölmüştü– Todorov'un ne demek istediğine açıklık kazandırır. Liberal demokrasiler, despot rejimler tarafından yapıldığında barbarlık işareti olarak kınanacak hareketlerde bulunmaya istekli olmanın yanı sıra bunları kahramanca eylemler olarak övmeye de hazırdırlar. Sivil halka yönelik bu tür saldırılar savaş süresini kısaltması ve nefret edilesi rejimlerin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunması durumunda temize çıkarılabilir. Tarihçiler bunların sonuçları konusunda farklı görüştedirler; bu mesele hâlâ tartışmaya açıktır. Ancak, bu türden bir saldırı savunulabiliyorsa eğer, utkulu bir yüce erdem gösterisi olarak değil, düpedüz dehşet verici bir gereklilik olarak savunulabilir.

Liberalizm genellikle kuşkucu bir inanç olarak tanımlanmıştır. Bu tanım liberalizmin desteklenmesindeki misyonerce coşkunun hakkını yer. Liberalizm doğrudan Hıristiyanlık'ın soyundan gelir ve kaynak inancın militanlığını paylaşır. Liberal toplumların düşmanlarına gösterdikleri yırtıcılık yalnızca kendini savunma olarak açıklanamaz. Liberal bir toplum, rakip inançların barış içinde bir arada var olabildiği uygar bir yaşam türünü temsil ettiğinden, savunmaya değerdir. Misyoner bir rejime dönüştüğünde, bu kazanım tehlikeye atılır. Halihazırdaki liberal toplumlar kendi değerlerini benimsetmek uğruna savaşmaları bakımından yozlaşmışlardır. On sekizinci yüzyılda başlayan bir Aydınlanma kampanyasının sonucu olarak yasaklanan işkence yirmi birinci yüzyıl başında evrensel demokrasi uğruna Aydınlanmacı bir haçlı seferinde silah olarak kullanıldığında olan budur. Uygarlığın güçlükle kazanılmış yasaklamalarını muhafaza etmek gerçekleşmesi olanaksız düşler uğruna bunları bir yana atmak kadar heyecan verici değildir. Barbarlığın bir cazibesi vardır; hele ki erdem kılığında ortaya çıktığında.

Yola Gelmez Bir Dünyada Yaşamak: Yitik Gerçekçilik Geleneği

> *Bu ortamın en büyük tehlikelerinden uzak duracak şekilde davranma uğraşı sürekli yatıştırıcı uygulamaktan oluşacaktır. Zorlukları bertaraf etmek için tek bir dramatik adım atmak değil, sürekli yeni krizlerin üstesinden gelmek ve yeni zorluklarla karşı karşıya kalmak söz konusu olacaktır.*
>
> Hedley Bull[8]

Son yirmi yıl boyunca Batılı devletler Amerika'nın önderliğinde liberal değerlerin bir versiyonunu dünyaya ihraç etmeye çalıştılar. Bu politikalar büyük hedeflerinin belirsizliğiyle ayırt edilir ama genel amaç, demokrasinin evrensel düzeyde benimsenmesinin bir sonucu olarak savaşın ve iktidarın doğasında gerçekleşecek bir başkalaşımdı. Uluslararası düzeni yeniden kurma girişiminin önceki Ütopyalarınkine benzer sonuçları olmuştur. Irak'ta gözler önüne serilmeye devam eden yıkım bütün bir düşünme biçiminin sonucudur ve vazgeçilmesi gereken budur.

Yeni bir düşünüşe gerek duyulmaktadır ama bu eski bir geleneği canlandırmalıdır. Ütopya arayışının yerine gerçeklikle baş etme çabası konulmalıdır. İkilemlerimizi çözmeleri umuduyla geçmişin gerçekçi düşünürlerinin eserlerine dönemeyiz.[9] Gerçekçi düşüncenin kökü Machiavelli'nin devletlerin var olduğu ve hedeflerine hiçbir zaman savaş durumundan uzak olmayan bitmez tükenmez bir çatışma dünyasında ulaşmaları gerektiği yolundaki anlayışıdır. Rönesans İtalyası'yla günümüz arasındaki uzaklığa karşın bu hâlâ geçerlidir; ama Machiavelli'nin bu anlayışından çıkan sonuçlar koşullara bağlı olarak değişir ve son kuşakların gerçekçi kuramları içinde yaşadıkları çağda bile

8 Hedley Bull, *The Control of the Arms Race*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1961, s. 212.

9 Gerçekçi görüşün kanonik ifadeleri için, bkz. Hans J. Morgenthau, *Scientific Man versus Power Politics*, Chicago, University of Chicago Press, 1974; Reinhold Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society*, Londra, Continuum, 2005; Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Londra, Palgrave Macmillan, 2002; ve Martin Wright, *Power Politics*, Londra, Continuum, 1995.

çok kusurluydu. Yine de, bugünkü çatışmalar konusunda ne düşüneceğimizi başka bir düşünce okulundan çok gerçekçilikten öğrenebiliriz.

Gerçekçilik zorbalık ve özgürlük, savaş ve barış konularında gerçekten inanca dayanmadığını iddia edebilecek tek düşünme biçimidir ve ahlakdışılık şöhretine karşın etik bakımdan tek ciddi olanıdır. Şüpheyle bakılması kuşkusuz bu yüzdendir. Gerçekçilik psikolojik rahatlığı her şeyden üstün tutan bir kültür için fazla çetin olabilecek bir düşünme disiplini gerektirir ve Batılı liberal toplumların dünyayı dönüştürme umutlarını bir yana bırakmayı gerektiren ahlaki çabayı gösterip gösteremeyeceklerini sormak akla yatkındır. Hıristiyanlık tarafından biçimlendirilmemiş kültürler ve bunların seküler taşıyıcıları her zaman gelecekte de geçmişteki kadar güçlü olabilecek bir gerçekçi düşün geleneğini barındırmıştır. Çin'de Sun Tzu'nun *Art of War* (Savaş Sanatı) adlı yapıtı gerçekçi stratejinin kutsal kitabıdır ve Taocu ve Legalist felsefeler güçlü gerçekçi düşün akımlarını içerirken, Hindistan'da Kautilya'nın savaş ve diplomasi konusundaki eserlerinin benzer bir yeri vardır. Machiavelli'nin eserleri, Hıristiyan ahlakının sahip çıktığı değerlere zarar verdiği için, skandal niteliğindeydi. Bunlar gerçekçi düşüncenin daha kolay oluştuğu Hıristiyanlık dışı kültürlerde aynı patlayıcı güce sahip olmamıştır. Hıristiyanlık sonrası liberal demokrasilerde seçmenlerin çoğunluğundan çok siyasi ve entelektüel seçkinler dünyayı düzeltmenin bir aracı olarak savaştan yana oldular; ama kamuoyu hâlâ gerçekçi düşünceyi hoş karşılamıyor. Ezeli kötülükleri uzak tutma işi öteden beri gerçekleşmesi olanaksız düşlere alışmış bir kuşağı tatmin edebilir mi? Belki de anlamsız bir arayış romansını sonunda hiçbir zaman üstesinden gelinemeyecek güçlüklerle baş etmeye yeğliyordur. Ne var ki, bu hep böyle olmadı ve yalnızca birkaç kuşak öncesinde gerçekçi düşünce Batılı devletlerin bu yüzyılda şimdiye dek yüzleşmek durumunda kaldıkları çatışmalardan çok daha tehlikelilerinde üstün gelmelerini sağladı.

Liberal demokrasilerin Nazizm'i alt etmelerine ve komünizmi sınırlamalarına seküler inançtan çok gerçekçilik olanak verdi. George F. Kennan'ın 1946'da Washington'a gönderdiği uzun, gizli telgraf bir doğruluk ve dürüstlük hezeyanına yol

açmaya çalışmıyordu. Soğuk Savaş sırasında nükleer felaketi önleyen bir politikayı biçimlendirirken, Sovyet gücünün yayılmasına engel olmuştu. Sovyet sistemini, tıpkı bir doktorun zorlu ve mantıksız bir hastasını incelemesi gibi, "aynı cesaret, mesafe, nesnellikle ve duygusal olarak kışkırtılmamak ya da altüst olmamak yönündeki aynı kararlılıkla" incelemeye özendirdi. Sovyet seçkinlerinin ideolojinin hâkimiyetinde ya da her zaman akılcı olduklarını varsaymadı. Bunun yerine mantıksızlıklarının bulaşıcı olmasına karşı uyardı: "Başımıza gelebilecek en büyük tehlike... baş ettiğimiz kimselere benzemeye izin verecek olmamızdır."[10] Tehlikeler farklı olsa da Kennan'ın düşünme tarzına bugün ivedilikle ihtiyaç var. Terörizmle ve bunun yayılmasıyla uğraşmak misyonerlere ya da haçlılara göre bir iş değil. Her krizi insanlığı kurtarmak için tam zamanında çıkmış bir fırsat olarak gören inancın ezici kesinliği hiçbir zaman etkisiz kılınamayacak tehlikelerin çaresine bakmak için uygun değildir. Tehlike dönemlerinde stoacı bir kararlılık ve entelektüel tarafsızlık çok daha yararlı niteliklerdir ve en iyi biçimiyle gerçekçilik bunları içeriyordu.

Gerçekçi düşünce hatasız değildir. Hedefine ulaşamayan ya da hiçbir başarı elde etmemekle birlikte büyük acılara neden olan birçok gerçekçi siyaset örneği vardır; Henry Kissenger'ın Amerika dışişleri bakanı olduğu sırada Kamboçya'nın bombalanması bu ikincisinin bariz bir örneğidir. Uluslararası meselelere gerçekçi bir yaklaşım başarıyı garantilemez ve son derece gerçekdışı olan aptalca bir *realpolitik* vardır. Albert Wohlstetter'ın Sovyetler Birliği'yle ilgili olarak çizdiği resim gerçekteki koşullardan adamakıllı uzaktı; tıpkı öğrencisi Paul Wolfowitz'in Irak'a ilişkin görüşü gibi. Wohlstetter'in stratejik hesabı Wolfowitz'in Irak'ta liberal demokrasiyi kurmaya yönelik sanrısal programından fersah fersah uzak görünebilir. Bununla birlikte, savaş ve barışa ilişkin kararların oyun-kuramsal bir hesaba indirgenebileceği düşüncesi usçulukla büyünün bir ortakyaşamıdır; diğer bir deyişle, bir boşinançtır.

10 Kennan'ın denetim altına alma politikasını ortaya koyan telgrafının metni için, bkz.http://www.learner.org/channel/workshops/primarysources/coldwar/docs/tele.html

Gerçekçiler uluslararası ilişkilerin çözülebilir sorunlardan oluştuğunu kabul etmezler. Genelde insan yaşamındaki sorunların çözülebildiği ölçüde çözülebilirler. Ne yapılırsa yapılsın yanlış barındıran durumlar vardır; örneğin, Amerika'nın Irak'a müdahalesinin yol açtığı durum. Bu durumları çoğaltmaktan kaçınabiliriz elbette: Hitler'i yenilgiye uğratmak için toplu ölümleri pay etmemiz gerekebilir ama dünyayı demokratikleştirmek için kana bulanmamız gerekmez. Gerçekçilik kötüler arasında kökten seçimleri en aza indirmeye çalışan bir Ockham Usturası'dır. Bu seçimlerden kaçınmamızı sağlamaz çünkü bunlar insan olmakla ilgilidir.

Geçmişte, gerçekçi düşünürler siyasette ahlak söyleminin yerine sıkı bir biçimde olgusal olarak tanımlandığı varsayılan iktidar ve çıkar çözümlemesini koymak istediler. Devletlerin kendini gücünü en üst düzeye çıkarmaya adamış varlıklar oldukları varsayılıyordu ve aralarındaki ilişki doğabilimden alınmış terimlerle kuramlaştırılmıştı. Bu türden bir disiplin geliştirmek bir tür bilimperestliktir –bilimsel yöntemleri genelgeçer yasaların bulunmadığı deneyim alanlarına uygulamak hatası– ve gerçekçi düşüncenin itibarını düşürmeye yaramıştır. Devletlerin davranışında bir tarih çalışmasıyla saptanabilecek hatırı sayılır bir düzenlilik vardır ama bu düzenlilik genelgeçer bir yasa olarak formüle edilemez. Ayrıca, siyaseti anlamakta yararlandığımız tüm düşünceler –örneğin, meşruiyet, zorbalık ve şiddet kavramı– anlamlarının vazgeçilmez bir parçası olarak birtakım değerler içerirler. Uluslararası ilişkiler konusunda düşünmek ahlaki bir girişim olmaktan kaçınamaz.

Gerçekçiler dünyanın işleyişine ilişkin birtakım gerçekleri hafifsediler. Westphaliacı çağın sonu konusunda ne kadar boş konuşulursa konuşulsun, egemen devletler dünya meselelerinde başoyuncu olmayı sürdürüyorlar. BM gibi ulusaşırı kurumlar, küresel yönetimin gelişmemiş biçimleri değil, egemen güçler arasındaki rekabeti yatıştırma araçlarıdır. Bu anlamda devletler dünyası bir anarşi dünyasıdır ve böyle kalacaktır. Devletler uygar davranış normlarını belirleyen Cenevre Konvansiyonu gibi uluslararası antlaşmalarca düzenlenen sınırlamalar da içinde olmak üzere birçok sınırlamayı elbette kabul ederler ve

karşılıklı yarar sağlayan ticari ve sivil gelenekler yıkıcı çatışmanın yerine bir dereceye kadar yarış ve işbirliğini koyabilir. Ne var ki, bu tür anlaşma ve uygulamalar hassastır ve uzun erimde barış kadar savaş da olağandır.

Gerçekçiler erekbilimsel tarih görüşlerini reddetmelidirler. İnsanlığın yönetimin doğası konusunda artık hiçbir görüş ayrılığının kalmayacağı bir duruma doğru ilerlemekte olduğu inancı aldatıcılığının yanı sıra tehlikelidir de. Politikaların gizemli bir evrim sürecinin insanlığı vaat edilen topraklara götürmekte olduğu varsayımına dayandırılması çetin bir çatışma için hazırlıksız bir ruh haline yol açar. En aşırı biçimiyle tarihsel erekbilim, bir ara Amerikan dış politikasını sakatlayan yeni muhafazakâr "küresel demokratik devrim" gibi, bu evrim sürecini hızlandırmayı amaçlayan programlarda somutlaşmıştır. Ne var ki, evrimin hızını artırmaya yönelik hiçbir girişimi kabul etmeyen "edilgen erekbilim" de siyaset açısından sağlam bir temel değildir. Modernleşme sürecinde devletlerin hepsinin ya da çoğunun tek bir devlet türünün çeşitleri olacağı bir zamana işaret eden hiçbir şey yoktur. Modern devletler çeşit çeşit olurlar – iyi ve kötü, çekilmez ve kayıtsız. Hitler'in Almanya'sı sosyal demokrat İsveç kadar moderndi ve İran'da hüküm süren halk destekli teokrasi çağdaş İsviçre'ninki kadar modern bir yönetim sistemidir. Dünya daha modernleştikçe daha birörnek olmaz. Modern devletler bilginin gücünden farklı amaçlarına hizmet etmekte yararlanırlar ve çatışmaya diğerleri kadar yatkındırlar.

Gerçekçiler tarihte nihai bir birleşme düşüncesini reddediyorlarsa eğer, bunun bir nedeni de etikte uyuma kanmamalarıdır. Kimileyin bütün bütüne çözmenin olanaksız olduğu ahlaki çatışmalar devletler arası ilişkilerde değişmez bir özelliktir. Birçok ahlak felsefesi ahlakın gereklerinin ya da en azından bir bölümünün, örneğin adaletin taleplerinin, birbiriyle uyumlu olması gerektiğini doğal sayar. Hiç değilse ilkesel düzeyde, hiçbir ahlak buyruğunun bir diğeriyle çarpışamayacağı varsayılmıştır. Bu inanç her türlü ütopyacılığın temelini oluşturur ve bunun bir versiyonu önleyici savaşı aklamakta yararlanılmış olan insan hakları kuramlarına payanda oluşturur. Isaiah Berlin'in

belirttiği gibi, ahlaksal uyuma duyulan bu inanç deneyime dayanmaz; bu Aydınlanma düşünürlerince onaylandığında, dine borçlu olunan bir kusursuzluk düşüncesinin ifadesidir. Aydınlanma düşünürleri arasında, der Berlin:

> aynı, ortak bir varsayımın bulunduğunu görüyoruz: Her önemli soruya verilen yanıtın birbiriyle uyuşması zorunludur; çünkü gerçeklikle örtüşmelidir ve gerçeklik uyumlu bir bütündür. Böyle olmasaydı, her şeyin odağında kaos olurdu: Bu düşünülemez. Özgürlük, eşitlik, mülkiyet, bilgi, güvenlik, pratik akıl, temiz karakter, içtenlik, iyilik, akılcı bir biçimde kendi çıkarlarını gözetmek, tüm bu ülkülerin... birbirleriyle çatışmaları olanaksızdır (eğer gerçekten arzu ediliyorlarsa); çatıştıkları görülüyorsa, bu niteliklerine ilişkin bir yanlış anlamadan dolayı olsa gerektir. Sahiden iyi bir şey başka bir şeyle sonunda bağdaşmıyor olamaz; aslında birbirlerini neredeyse gerektirirler: İnsan özgür olmadıkça akıllı olamaz ya da adil, mutlu, vb. olmadıkça özgür olamaz.
>
> Burada deneyime –büyük ülküler arasındaki aşikâr çatışmaları kaydeder– kulak vermekten açıkça vazgeçiyor ve eski dinsel kaynaklardan – tüm olumlu erdemler arasında uyum olmadıkça ya da bunlar hiç değilse bağdaşmaz olmadıkça Kusursuz Varlık anlayışının –ister doğa, ister Tanrı, ister Sonul Gerçeklik olarak adlandırılsın– tasavvur edilemeyeceği inancından gelen bir öğretiyle karşılaşıyoruz.[11]

Liberalizm erişilebilir bir amaç olarak bir tür sonul uyumu varsayması bakımından diğer felsefeler kadar ütopyacıdır. İnsan haklarının her yerde saygı gördüğü bir dünya tasaavvuru Fourier'nin yalnızca insana hizmet etmek için var olan "antikaplanlar" ve "antibalinalar" düşüncesiyle aynı kategoriye girer. Bu bir hayaldir ve haklarla insana özgü şiddetin birçok kaynağı arasındaki çatışmaları gölgeler.

Gerçekçiler bir devletin yaşamsal önem taşıdığını düşündüğü çıkarlarını evrensel kaygılardan üstün tutmak zorun-

11 Isaiah Berlin, *Political Ideas in the Romantic Age*, Princeton NJ, Princeton University Press, 2006, s. 54-55.

da olduğunu kabul ederler. Meşru bir kurum olarak varlığını sürdürmeye çalışmaktan kaçınamaz. Bu kendi vatandaşlarına öncelik tanımayı gerektirir; onları güvensizlikten ve fethedilmekten korumak, onlar için iyi bir geçim sağlamak ve değer ve kimliklerini temsil etmek. Bir devlet, önce yönettiği kimselerin çıkarlarına hizmet etmesi gerektiğinden, genellikle ahlak açısından vazgeçilmez olduğu düşünülen türden yansız bir bakış benimseyemez; ama bu politikalarının ahlak bakımından yargılanamayacağı anlamına gelmez. Gerçekçi bir dış politika etik yönü bakımından en büyük kötülükleri uzak tutmayı amaçlayan bir politika olarak betimlenebilir. Zorbalık ve anarşi, savaş ve iç savaş Hobbes'un rahat yaşam olarak adlandırdığı bir yaşama yönelik tehditlerdir. Dünyayı bu kötülüklerden kurtarabilecek bir güç hiçbir zaman olmayacaktır; ne var ki, devletler hiçbir zaman gerçekleştirilmeyecek belli belirsiz ülküler uğruna bu kötülüklere daha fazlasını eklemekten sakınabilirler. Kendi kurumlarından işkenceyi kaldırmak için çalışan bir devlet evrensel insan hakları peşinde işkence uygulayan bir devletten daha uygardır ve hedeflerine ulaşması daha olasıdır.

Güç kullanımına getirilen uygarca sınırlamalara bir bağlanım gerçekçiliğin gerekli bir parçasıdır. Tüm insan değerlerinin kültürel yapıntılar olduğunu düşünen ve insan doğası düşüncesini reddeden postmodernistlerin düşünme biçiminin tersine insana özgü evrensel gereksinimleri yansıtan bazı değerler vardır. Ne var ki, bu gereksinimler pek çoktur ve aralarında uyumsuzluk vardır ve evrensel değerler farklı biçimlerde somutlaşabilir. Birçok yönetim biçimi meşru olarak kabul edildiyse eğer, bu insanlığın Atlantik demokrasisinin yerel dindarlıklarını hâlâ kabul etmediği için değildir; evrensel değerler arasındaki uyuşmazlıkları gidermenin tek bir doğru yolu olmadığındandır. Büyük kötülüklerin önlenmesi akılcı olarak çözülmesi olanaksız ikilemler içeriyor olabilir; tıpkı Nazilere karşı uygarlığı savunma mücadelesinde sivil halkın havadan bombalanması konusunda makul insanların görüş ayrılığı yaşaması gibi. Akılcı düşünürler uygarlığın anlamını soracaklardır; sanki bir tanımın yokluğu durumunda bu savunulamazmış gibi. Liberal

hümanistler ise gerekli sınırlamaların insan haklarınca sağlandığını söyleyeceklerdir. Ne var ki, sorun, ahlaki meselelerde uzlaşmıyor ya da insan haklarını yürürlüğe koyamıyor olmamız değildir. Sorun, ahlaki ikilemlerin olmasıdır. Bazıları hayli sık ortaya çıkar ve hiçbir çözümü yoktur. Liberal düşünürler insan haklarının bir tür evrensel asgari ahlakı temsil ettiğini ve başka bir amaç güdülmeden önce bunun sağlanması gerektiğini düşünürler. Bu değerli bir anlayış olmakla birlikte asgari ahlak bileşenlerinin çoğu zaman birbiriyle uyuşmazlık içinde olduğu olgusunu dikkate almaz. Bir zorbayı devirmek anarşiyle sonuçlanabilir ama zorbalığa destek vermek gücün kötüye kullanılmasını artırabilir. Din özgürlüğü iyidir ama mezhepçi çatışmaya yol açtığında kendi kendini yok edici bir nitelikte olur. Müdahaleden korunan bir özel alan uygar yaşamın bir parçasıdır ama başka özgürlükler güvence altına alınacaksa, belirli bir müdahale kaçınılmaz olabilir. Bu uyuşmazlıkları kabul etmek ve liberallerin savaş ve güvenliğe ilişkin ikilemleri çözmek için insan hakları kuramlarına başvurduklarında yaptıkları gibi yadsımak yerine çaresine bakmak daha iyi olur.

İnsanı nasılsa bir şiddet ve zulüm tarihinin yükünü çeken doğası gereği iyi bir varlık olarak gören baskın görüşü değiştirmek elzemdir. Burada gerçekçiliğin özüne ve yaygın görüşe göre başlıca aksayan noktasına geliyoruz: İnsanın doğuştan kusurlu olduğu iddiasına. Modern dönem öncesindeki hemen her düşünür insan doğasının değişmez ve kusurlu olduğunu varsaymıştır. Bunun gibi birkaç açıdan daha işin özüne yaklaşmışlardı. İnsani dürtülerin doğal olarak iyicil, barışçıl ya da akla yatkın olduğunu varsayan hiçbir siyaset kuramı inandırıcı olamaz. Jonathan Swift'in düşleyebildiği tek Ütopya'yı atlar krallığına yerleştirerek kabul ettiği gibi, uyum arayışı insanların yaşayamayacağı bir yaşam biçimini tasarlar.

Gerçekçiliğin tutucu bir tutum olması gerekmiyor. Kurumlarda, Burke ve diğer muhafazakâr düşünürlerin yeğledikleri gibi, yavaş bir gelişim uygulamada genellikle olanaksızdır. Devrim her zaman önlenemez ve istenmeyen bir şey olmayabilir. Her durumda, tarih boyunca defalarca olduğu gibi, toplumların ve yaşam biçimlerinin birdenbire yıkılması bugün olağan-

laşmıştır. Eski toplumların sözde organik birliğine duyulan özlem, ki muhafazakârlar genellikle buna yatkındır, bir tür ütopyacılıktır. Gerçekçiliğin "yaşam hakkı", 'geleneksel değerler' ve benzer saçmalıkları destekleyen türden bir ahlaki köktencilikle de ilgisi yoktur. Bununla birlikte, zamanında insan kurumlarındaki hiçbir değişikliğin insani gereksinimler arasındaki uyuşmazlığı çözemeyeceği yolunda bir anlayışın mevcut olduğu konusunda gerçekçilerin muhafazakâr felsefelere katıldıkları doğrudur. İnsanlar özgürlük isteyebilirler ama bunu genellikle diğer gereksinimleri karşılandığında isterler, ki o da her zaman değildir. Zorbalar yalnızca korku uyandırmaz, çoğu zaman sevilirler de. Devletler salt kendi çıkarlarını korumak için hareket etmezler; mitlerin, fantezilerin ve kitlesel psikozların da araçlarıdırlar. Yeni muhafazakâr ve liberal enternasyonalistler özgürlüğün bulaşıcı olduğunu söylemekten hoşlanırlar ama zorbalık da bulaşıcı olabilir. Geçen yüzyılın büyük bölümünde diktatörlere tapıldı. Böyle bir şeyin bir daha olamayacağı tahmininde bulunmak gözü pek bir peygambere göredir.

Gerçekçiler devletler dünyasının bir çatışma alanı olmaya devam edeceğini kabul etseler de birçoğu akılcı seçim ilkelerine dayanan sosyal bilim ekolleri içinde çalışmıştır. Bu Aydınlanma geleneği bombalı intihar saldırısı gibi bir davranışı açıklamakta yardımcı olabilir ama kesin sınırları vardır. Akılcı seçim kuramları insanların makul amaçları olduğunu varsayar; bir insan akıldışı bir davranış içinde görünüyorsa, bu yıldığı içindir. Bu iyi niyetli indirgemeci çözümlemeden çıkan sonuç, yılgınlığın nedenlerinin ortadan kaldırılabilmesi durumunda uyumun sağlanabileceği yolundadır. Ancak, her akılcı hedef uyumlu değildir ve akılcı seçimler fena halde yıkıcı çatışmalara yol açabilir. Asimetrik savaşta durum çoğunlukla budur. Her ne kadar ayaklanmacılar genellikle kazansalar da, işgalci güçlerin de onları savaşmaya zorlayan çıkarları vardır. Her iki tarafın da karşılıklı zarar veren bir çatışmaya girmek için nedenleri olabilir.

Her şeyden öte, insanların akılcı bir yoldan doyurulamayacak gereksinimleri vardır. Ebola virüsünü elde etmeye çalışan Aum kültünün gerçekleştirilebilir pek az amacı vardı. Eylemlerine klasik binyılcı fanteziler biçim vermişti: Dünyanın sonu-

nun ardından gelen bir post-apokaliptik cennet. El-Kaide'nin terör şiddetinin bir kısmı da benzer bir örüntüye bağlı kalır. Bu tür bir terörizmin nedenlerini çözülmemiş siyasi anlaşmazlıklarda aramak boşunadır. İşlerlikteki karışıklık binyılcı hareketlere ve totaliter rejimlere güç veren türden bir anlam arayışı bozukluğudur. Bu marjinal grupları diğerlerinden daha çok etkileyebilen bir hastalıktır ama geç modern toplumlara özgü de olabilir. Kitle imha araçlarının küçük toplulukların ve bireylerin eline geçmesi daha kolaylaştığından, anomik terörizm asimetrik savaşta terör yöntemlerinin kullanılmasından daha büyük bir tehdit oluşturmaya başlayabilir.

Karmaşık terörizm olgusu gerçekçi düşüncenin devlet odaklı bir yaklaşımı değiştirmesini gerektirir. Devlet hâlâ kilit rol oynamakla birlikte artık tek ya da her zaman en önemli savaş alanı değildir. Klasik savaş –on dokuzuncu yüzyıl başlarının Prusyalı askeri stratejisti Carl von Clausewitz'den dolayı Clausewitzçi savaş denildiği de olur– devletlerin denetimindeki askeri güçler arasındaki silahlı çatışmaydı. Yirminci yüzyılda sivil halkı da hedef alacak biçimde yayıldığından, büyük can kaybına neden oldu. Bu tür savaşın geçmişte kaldığını varsayanlar olsa da büyük güçler arasında silahlı bir çatışma hâlâ olabilir. Klasik savaş büyük bir bela olmaya devam ediyor ama bu topyekûn bir savaş olduğunda bile anlaşmayla sonlandırılabilir. Diplomatlar görüşebilir; bir anlaşmayı müzakere edilebilir; barış ilan edilebilir. Kendi içinde bölünmüş olabilen ve müzakereye açık amaçlardan yoksun olan küresel terörist ağlarıyla bu tür bir anlaşmaya varmak olanaksızdır. Silahlı çatışma artık bir devletin denetimi dışında hareket eden çok dağınık grupları, dahası bütün bir toplumu kapsamaktadır. Gerçekçi düşün üretken olacaksa, savaşın devletlerin önceliği olmaktan çıkıp sıradan insanın ayrıcalığına dönüştüğünü kabul etmelidir.

Gerçekçi düşün çevresel krizin oluşturduğu tehditlerden kaçınamaz. Petrol rezervlerinin üretimde tavan yapması ve küresel ısınma küreselleşmenin diğer yüzüdür; fosil yakıtlarına dayalı endüstriyel üretim biçiminin dünya çapında yayılması son iki yüzyıl içinde ekonominin ve nüfusun büyümesine olanak vermiştir. Bu sürecin ekolojik olduğu ölçüde siyasal

olmayan sınırlarına dayanması yakındır. Sanayiye güç sağlayan yenilenemeyen yakıtlar talep arttıkça kıtlaşırken, endüstriyel yayılma küresel iklimde kimsenin düşlemediği kadar büyük, hızlı ve geri dönüşsüz bir değişikliği tetiklemiştir.[12] Bu gerçeklerin, önceki bölümlerde bir kısmına değindiğim gibi, savaş ve barış açısından bir anlamı vardır. Bununla birlikte, ekolojik krizin askeri-stratejik sonuçları pek irdelenmemiştir ve bu konu hâlâ bir tabudur. Pentagon içinde bir grup Ekim 2003'te "An Abrupt Climate Change Scenarioa and Its Implications for US National Security" (Ani Bir İklim Değişikliği Senaryosu ve ABD Ulusal Güvenliği Açısından Bunun Sonuçları) başlıklı bir rapor yayımladığında, buradaki çözümleme ve öneriler Bush yönetiminin hoşuna gitmemiş ve rapor rafa kaldırılmıştı.

Raporda ani iklim değişikliğinin jeopolitik sonuçları göz önünde bulunduruluyor ve küresel net tarımsal üretimdeki düşüşten dolayı yiyecek kıtlığı olacağı, bazı kilit bölgelerde tatlı su bulmanın zorlaşacağı ve bunun nitelik bakımından bozulacağı ve enerji kaynaklarına erişimin kesintiye uğrayacağı saptanıyordu. Bu değişikliklerin toplam sonucu "Yeryüzünün insan taşıma kapasitesinde önemli bir azalma" biçiminde olacaktı – diğer bir deyişle, gezegenin kaldırabileceği insan nüfusunda bir azalma. Rapor şöyle devam ediyordu:

> Küresel ve yerel taşıma kapasitesi azaldığından, dünyanın her yerinde iki temel stratejiyle sonuçlanan gerginlikler çıkabilir: Savunma ve saldırı. Bunu yapacak kaynaklara sahip devletler kaynakları kendilerine saklayarak ülkelerinin çevresinde sanal kaleler inşa edebilirler. Bu kadar şanslı olmayan, özellikle

12 İklim değişikliğinin boyutu ve hızına ilişkin sağlam çözümlemeler için, bkz. James Lovelock, *The Revenge of Gaia*, Londra, Allen Lane, 2006; Fred Pearce, *The Last Generation: How Nature Will Take Her Revenge for Climate Change*, Londra, Transworld Publishers, 2006; ve Jim Hansen, "The threat to the planet", *New York Review of Books*, cilt. 53, Sayı 12, 13 Temmuz 2006. Küresel petrolün tavan yapması konusunda etkili bir değerlendirme için, bkz. C. J. Campbell, *The Coming Oil Crisis*, Brentwood, Essex, Multi-Science Publishing Company, 1997. Suudi Arabistan'daki petrol rezervlerinin tavan yapmasına ilişkin sağlam bir çözümleme için, bkz. Matthew R. Simmons, *Twilight in the Desert: The Coming Saudi Oil Shock and the Global Economy*, Londra, Wiley, 2005.

> komşularıyla aralarında geçmişe dayalı düşmanlıklar olan ülkeler ise yiyecek, temiz su ve enerjiye ulaşmak için mücadeleye girebilirler. Savunma öncelikleri değiştiğinden ve amaç din, ideoloji ya da ulusal onur yerine hayatta kalmak için kaynaklar olduğundan, olmayacak ittifaklar kurulabilir.[13]

Pentagon raporu ani iklim değişikliğinin gezegenin insan yaşamını sürdürme kapasitesinde bir azalmaya yol açabileceğini kabul etmesi bakımından öncüydü. Bunun sonrasında çıkabilecek çatışma türlerine ilişkin açıklaması, her ne kadar bunlara düşük bir yoğunluk biçmiş olsa da, akla yatkındır. Bu analizde dinin hiçbir rolünün olmayacağı, bu çatışmaların akılcı-stratejik olacağı varsayılıyordu. Ne var ki, gezegenin geri kalan petrol mirası Müslümanların topraklarındadır ve "teröre karşı savaş" eksenindeki düşmanlıklar kaynaklar üzerindeki çatışmayı şiddetlendirebilir. Tehlike, kaynak savaşının din savaşlarıyla iç içe geçecek olmasıdır. Aksi takdirde inandırıcı olmayan medeniyetler çatışması kuramı kendini doğrulayabilir.

Sanayi devletleri petrole bir seçenek bulamamaları durumunda yakın gelecekte çatışmaya mahkûm olacaklardır. Petrol dışındaki seçenekleri çeşitlendirme süreci çoğu çevrecinin sandığından çok daha güç olacaktır. Dünya petrol üretimi en üst düzeye yaklaştıysa eğer –ki bu olası görünüyor– başka enerji türlerine geçmek ivedi bir zorunluluktur; ancak, dünyanın şimdiki insan nüfusunu taşıyacak seçenekler kolay bulunmayabilir. Genel kanı, temel çevre sorununun insan sayısı değil, kişi başına düşen kaynak kullanımı –diğer bir deyişle, insanların yaşam biçimleri– olduğu yönündedir. Aslında, insanlık belki de çoktan gezegenin taşıma kapasitesini aştı. Bugünkü insan nüfusu küresel ısınmayı hızlandıran petrol bazlı tarıma dayanmaktadır. En yüksek nüfus artışı her zaman gelişmekte olan ülkelerde değildir –örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki nüfus artışı Çin'dekinin iki katı dolayındadır– ama genelde dünyanın her yerinde alternatif teknolojilere geçişin elverişli olmayacağı

13 Peter Schwartz ve Doug Randall'ın yazdıkları rapor http://www.environmentaldefense.org/documents/3566-AbruptClimateChange.pdf adresinden indirilebilir.

kadar yüksektir. Güneş enerjisi, rüzgâr çiftlikleri ve organik tarımdan oluşan bir karışımın altı ila dokuz milyar insanın yaşamını sürdürmesini sağlaması olanaksızdır.

Bu darboğazdan geçmenin bir yolu varsa eğer, bu yüksek teknoloji çözümlerinden sonuna dek yararlanmayı gerektirir. En iyi beklentiler, nükleer enerji ve GDO'lu ürünler gibi Yeşiller'in en karşı oldukları teknolojilerdedir. Bunlar içerdikleri tehlikelere karşın biyosferin daha çok zarar görmesini gerektirmezler.[14] Seçenek, birçok Yeşil'in düşünmek istediği gibi, düşük teknolojili bir Ütopya değildir. James Lovelock'un yazdığı gibi, "harap bir Yeryüzünde acımasız zorbaların hüküm sürdüğü kaotik bir dünyaya doğru küresel bir gerileme"dir.[15]

Krizin boyutunu kavrayan birçok kimse insan davranışındaki değişikliklerle bunun üstesinden gelinebileceğine inanmaya devam ediyor. Jared Diamond çağdaş toplumların çevresel sınırlara aldırmayarak kendi kendilerini yok edebilecekleri yönünde güçlü bir savlamada bulunmuştur. İşbirliğini artırarak bu felaketin savuşturulabileceğini öne sürer ve dünyanın her yerinde benimsenebilecek bir model olarak Hollanda'daki denizden toprak kazanma sistemini örnek gösterir. Diamond şöyle yazar:

> Bütün dünyamız denizden kazanılmış bir toprağa dönüştü... Uzak Somali yıkıldığında, içeri Amerikan askerleri girdi; eski Yugoslavya ve Sovyetler Birliği yıkıldığında, Avrupa'nın dört bir yanına ve dünyanın geri kalanına göçmenler sel gibi aktı; toplum koşulları, yerleşim ve yaşam biçimi değiştiğinde, Afrika ve Asya'da yeni hastalıklar yayıldı ve bu hastalıklar yerküreyi dolaştı. Bugün bütün dünya müstakil ve yalıtılmış bir birimdir.[16]

14 Sürdürülebilir bir seçenek olarak sıfır-emisyon fosil yakıtlarından yana bir argüman için, bkz. Mark Jaccard, *Sustainable Fossil Fuels: The Unusual Suspect in the Search for Clean and Enduring Energy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

15 Bkz. Lovelock, *The Revenge of Gaia*, s. 154.

16 Jared Diamond, *Collapse: How Societies Choose to Fail or Survive*, Londra, Allen Lane, 2005, s. 521.

Diamond dünyadaki karşılıklı bağımlılığın geçmişe göre daha fazla olduğu konusunda haklıdır ama dünyanın daha işbirlikçi olacağını düşünmek için bir neden yoktur. Pentagon raporu daha olası bir senaryo öne sürer. Güçlü ve etkili olmaya devam eden bir devlet, denetimi altındaki kaynakları emniyet altına almak için harekete geçecektir. Bir devlet güçten düştüğünde ya da çöktüğünde, mücadele diğer topluluklara devrolacaktır. Genel sonuç, küresel işbirliğinden çok şiddetlenmiş çatışmadır. Kyoto Antlaşması bu zorluğa bir örnek oluşturur. Bu antlaşma, belirlediği hedefler gelişmekte olan ülkeler için geçerli olmadığından, özü gereği kusurlu olabilirdi ama temel zayıflığı herhangi bir uygulama mekanizması içermiyor olmasıydı. Devletler bunu imzalayabilir ya da imzalamayabilirlerdi ve ABD ve birkaç devlet daha imzalamayı kabul etmediler. Bu güçlüğü aşmanın bir yolu yoktur. Anarşik bir dünyada küresel çevresel sorunlar siyasal olarak çözülemiyor.

Çevresel kriz insanların yatıştırabilecekleri ama üstesinden gelemeyecekleri bir yazgıdır. Kaynağı, insanı diğer hayvanlardan ayıran bilgiyi artırma yetisindedir. Bilgideki artış insanların sayıca çoğalmalarına, yaşam sürelerini uzatmalarına ve daha önce benzeri görülmemiş bir ölçekte zenginlik yaratmalarına olanak vermiştir. Ne var ki, küresel ısınma ve enerji kıtlığı, yine bilimsel ilerlemenin bir yan ürünü olan sanayileşmedeki gelişmenin sonuçlarıdır. Kitlesel imha araçlarının yalnızca devletler açısından değil, devletlerin denetlemediği güçler açısından da çoğalması bunun bir diğer sonucudur. Bugün nükleer malzemelerin teröristlerin eline geçebilecek olması bir endişe kaynağıdır ama yarın bunun biyolojik silahlar için söz konusu olmasından korku duyulacaktır. Kalıtımbilim insanların yaşamın yaratılmasına müdahalede bulunmalarına olanak vermektedir ama bundan kuşkusuz kitlesel ölüme neden olmakta da yararlanılacaktır. Soykırım aracı olarak işlev görebilecek genetik bakımdan seçici araçların olanaklılığı yakındır ve bu gerçekleştiğinde bunların dünyaya yayılmasını önlemenin bir yolu olmayacaktır. Gelecekte güvenliğe yönelik tehditler düşünülegeldiği gibi başta terörizmden kaynaklanmayabilir. Bunun yerine kaynağı asla bilinmeyen salgın hastalıklar biçiminde olabilir.

Gelecekteki terör paradigması günlük yaşam yapılarında açıklanamaz bir çöküş olabilir.

Bilgi artışı insanın gücüne güç katarken çözümsüz ikilemler doğurur. İnsana özgü en ağır rahatsızlıklara çare bulunamayacağını, ancak günden güne tedavi edilebileceğini kabul etmemiz gerekiyor. Peki bu gerçekle yaşabilir miyiz? Tarihsel erekbilim ve nihai uyum mitlerinden vazgeçmek çok istenilen bir şeydir ama bu aynı zamanda son derece güçtür. Kurtuluşun tarihte bulunabileceği yolundaki Batı inancı kendisini tekrar tekrar yenilemiştir. Ütopyacılığın Sol'dan Sağ'a geçişi bunun canlılığına bir kanıt oluşturur. Geleceğe duyulan akıldışı bir inanç çağdaş yaşamda şifrelenmiştir ve gerçekçiliğe geçiş ütopyacı bir ülkü olabilir.

Son, Yeniden

Apokalips modern Absürdün bir parçasıdır.

Frank Kermode[17]

Baskın Batı mitleri tarihsel birer anlatı olmuş ve anlatıyı temel bir insan gereksinimi olarak görmek moda haline gelmiştir. İnsanların dünyayı bir öykü olarak göremedikleri sürece mutlu olamayan öykü anlatıcıları olduklarını düşünür olduk. Son iki yüz yıldaki baskın öykü çizgisi insan ilerleyişine ilişkin olandır ama karanlık güçlerin kuşattığı ve yıkılmaya yazgılı bir dünya masalını da içermektedir. Bu iki olay örgüsü iç içe geçmiştir; Marx ve onun yolundan gidenlerin insanlığın altüst edici bir dizi devrim yoluyla ilerlediğine ve Nazilerin şeytani güçlerin *Volk*'un aleyhinde hareket ettiğine ve *Volk*'un yarı tanrısal, ölümsüz bir uyum durumuna yükselişine inandıklarında olduğu gibi. Liberal hümanistler, farklı bir dille, insanlığın adım adım, aşamalı bir gelişme süreci içinde ilerleyişinden söz ettiler. Tüm bu anlatılarda tarih tutarlı bir öykü olarak verilmektedir ve hiçbir şey tari-

17 Frank Kermode, *The Sense of an Ending: Studies in the Theory of Fiction*, New York ve Oxford, Oxford University Press, 1967, s. 123.

hin belirli bir amacı ya da yönü olmaksızın dolambaçlı bir akış içinde olduğu düşüncesinden daha ürkütücü olamaz.

Tarihin temelinde gizli bir planın yattığı inancı bu kitapta irdelenen seküler ve dini binyılcı hareketler açısından esastır. Bu hareketlerin parçası olan herkes zaten kısmen yazılmış olan bir senaryoyu hayata geçirdiğine inanır. Açıkça dini olan apokaliptik inancın çeşitli versiyonlarında, Şeytanın ve çeşitli kötü güçlerin kendi satırlarını yazdıkları ama sonunda tanrısal anlatıcıya boyun eğdikleri senaryonun yazarı Tanrı'dır. Seküler apokalipste yazar, bilgisizlik ve boşinanç güçleriyle savaşan ve aynı derecede akıl sır ermez bir figür olan insanlıktır. Her ikisinde de anlam arayışı, her bireyin yaşamının her şeyi kapsayıcı bir öykünün parçası olduğu anlatılarla karşılanmaktadır.

Kuşatıcı bir insan anlatısına duyulan gereksinimin içerdiği tehlikeler açıktır. İnsanın Naziler gibi küresel bir komplonun hedefi olduğunu hissetmesi olumlu bir ruh hali gibi görünmeyebilir ama daha kötü bir tehlike olan anlamsızlık duygusunu uzaklaştırır. Paranoya genellikle önemsizliğe karşı bir protestodur ve toplu zulüm sanrıları zayıf bir fail olma duygusunu pekiştirir. Sorun, bu yararın yüksek bir bedel karşılığında sağlanmasıdır: Bu, bırakın yazmayı, okumadıkları bir senaryodaki rolü canlandırmak zorunda kalanların yaşamlarıyla ölçülen bir bedeldir. Daha yüce bir insanlık yaratmak adına ezilen ya da yok edilenlerin, büyük terör eylemlerinde ölen ya da sakat kalanların ya da evrensel özgürlük adına yapılan savaşlarda yıkıma uğrayanların dünyadaki yerlerine ilişkin görüşleri sahnelenmekte olan oyunlarda tayin edildikleri yerlerden adamakıllı farklı olabilir. Evrensel anlatılar bunlardan beslenenler için bir anlam oluşturuyorsa, başkalarının yaşamlarındaki anlamı da yok ediyorlar.

Böyle bir anlatıda bir role sahip olmak duygusu aldatıcıdır kuşkusuz. Leiden'li Jan, Tanrı'nın onu Yeni Kudüs'e hükmetmesi için çağırmış olduğuna inanıyordu. Lenin tarihin yasalarını hızlandırdığından emindi. Hitler yoz liberal demokrasi dünyasının eninde sonunda yıkılacağından kuşku duymuyordu. Serbest piyasaya gönülden inananlar komünizmin yıkılmasını değiştirilmesi olanaksız bir akımın göstergesi olarak yorumla-

dılar ve bunun sonrasında görünüşteki birkaç yıllık Amerikan üstünlüğü yeni muhafazakârlar tarafından tarihte yeni bir çağ olarak karşılandı. Bu peygamberlerin hepsi de tarihin olay örgüsünü kavramış olduklarını ve önceden belirlenmiş bir örüntüyü tamamladıklarını düşündüler. Aslında, iktidara yükselişleri rastlantısaldı ve yalnızca Binyılın gelmeyişi önceden belirlenmişti. Binyılcı hareketler gelişigüzel olayların birleşiminin bir sonucu olarak ortaya çıktılar ve insan yaşamındaki değişmez olduğunu yadsıdıkları özelliklerin bir sonucu olarak gözden düştüler. Bu hareketlerin tarihinin trajik olduğu enderdir çünkü bunların bir parçası olanlar nadiren yaşamlarını yöneten beklenmedik ölümcül durumları sezerler. Absürd bir oyunda rastlantısal rollerin verildiği birer oyucudurlar.

İnsanın kendi yaşamını evrensel bir anlatıdan bir bölüm olarak görmesi bir fantezidir ve bu güçlü Batı geleneklerince desteklenmekle birlikte her zaman iyi bir şey olarak görülmemiştir. Dünyadaki birçok gizemci yaşamlarımızın öyküsünü kurduğumuz olaylar silsilesinden yoksun bir tefekkür durumuna ulaşmayı amaç edinmiştir. Platon ve öğrencileri olaysız bir sonsuzluğa herhangi bir değişim sürecinden daha çok değer veriyorlardı ve bu bakımdan Hindu ve Budist düşünürlere daha yakındılar. Farklı bir gelenekte, Taocular özgürlüğün insanın kozmik ölüm ve yenilenme süreçleriyle özdeşleşerek kendini kişisel anlatılardan azat etmesinde yattığını öğrettiler. Hıristiyanlık'ta tarihin rastlantılarından bir anlatı kurmak son derece ayartıcı olmuştur. Ne var ki, Augustinus'un oluşturduğu ortodokslukta bu ayartı, anlamın, işaretleri her an belirebilecek zamansız bir dünyada bulunacağı düşüncesiyle gemlenmiştir.

Anlatıdan bağımsızlık yalnızca gizemcilerin düşlediği bir durum değildir. Ozanlar ve Epikürcüler de her anın tadını çıkarabildikleri bir kendiliğindenlik durumunu beslemişlerdir. İnsanın yaşamını geleceğe bakarak geçirmesi belleğin biçim verdiği bir dünyayı mesken tutmak demektir. Bununla birlikte, bellek insanın kendini anlatıdan kurtarmasının bir aracı olarak da kullanılmıştır. Marcel Proust annesinin verdiği *petites madeleines*'le, kurabiye kırıntılarıyla karıştırılmış çayı içerken duyduğu hissi şöyle anlatır: "Bu hal, benim gözümde, hayatın bütün

kararsızlıklarını ehemmiyetsiz, bütün felaketlerini zararsız, bütün devamsızlığını asılsız kılıyordu; tıpkı, aşkın bizi nadir bir cevherle doldurup kendisinden başka her şeyi kıymetten düşürüşü gibi... Bahsettiğim anda, yalnız bu cevher bende değildi, ben bizzat o cevherdim. Artık kendimi bir bütünün adi, âciz ve fani cüz'ü telakki etmiyordum."[18] Proust burada zamandan çıkmanın bir yolunun arayışı içinde geçmişe dönmüştür. Bu ancak kısmen sonuç verebilecek bir arayıştı çünkü ölümsüzlüğün imlerini taşıyan anılar istek üzerine gelmezler.

Anlatı gereksinimi bir yük olabilir ve bundan kurtulmak istiyorsak eğer, ütopyacı hayalcilerden çok gizemcilerin, ozanların ve zevk düşkünlerinin dostluğundan medet ummalıyız. Bu hayalciler geleceğe baksalar da hemen hep idealleştirilmiş bir masumiyet dönemini yâd ederler – Marx'ın ilkel komünizmi ya da yeni muhafazakârların büyük değer verdikleri yitik burjuva erdemleri dünyası. Yazar ve psikanalist Adam Phillips'in yazdığı gibi, "Açıkça, apokaliptik düşünce en kötü biçimiyle nostaljidir."[19] Gelecekteki düşsel bir uyuma sığınma arayışının sonucu bizi geçmişin çatışmalarıyla sınırlamaktır.

Mitler bilimsel kuramların doğru ya da yanlış olduğu şekilde doğru ya da yanlış değildir ama insan yaşamının değişmez gerçekliklerini yansıtmaları bakımından gerçeğe az çok uygun olabilirler. İnsan yaşamındaki mitlerin çoğu Hıristiyanlık kültürüne ya da Hıristiyanlık sonrası kültüre egemen olan türden tarihsel anlatılar değildir. Platon'da ve Doğu dinlerinde zamandan kurtuluş vaadi de bir mittir ama modern Batı üzerinde bunca uğursuz bir etkisi olmuş türden bir umudu, iyiliğin nihai zaferi umudunu bertaraf eden bir mittir.

Seküler mitler Hıristiyan apokaliptik anlatı biçimini yeniden üretirler ve inancın yol açtığı şiddeti hafifletmenin bir yolu varsa eğer, mitleri sorgulamakla başlamalıdır bu. Seküler düşüncede bilim, insanın anlama ve denetim altına alma gereksinimine hizmet eden bir simgeler dizgesi olarak değil, bir vahiy aracı, bir gerçek haznesi olarak görülmeye başlamıştır. Bilimin birçok inanç dizgesinden biri olarak görüldüğü post-

18 Marcel Proust, *The Way by Swann's*, Londra, Allen Lane, 2002, s. 47.
19 Adam Phillips, *Side Effects*, Londra, Hamish Hamilton, 2006, s. 99.

modern felsefeler uzun uzadıya çürütmeye değmeyecek denli aptalcadır; bilimsel bilginin yararlılığı insan gücünün artışında görülen kaba bir gerçektir. Bilim dünyaya ilişkin güvenilir kanılar oluşturmanın bir aracıdır. Dinler de insana özgü araçlardır ama farklı amaçları vardır. Bilimsel araştırmanın ideal amacı insanın inançlarının kapsayıcı bir kuram olarak dünyayı yansıttığı bir bitiş noktası olabilir ve bilimde bu ideal (yanılsatıcı olsa bile) yararlı olabilir. Peki ama dinler neden görüş birliğini amaçlamalıdırlar? Samimi inançlar günlük işlerimizde yararlı olsa da kuşkular ruhun yaşantısında daha isabetlidir. Dinler bilmek iddiasında değildirler. Bilinemez olanla yaşama biçimidirler.

Dinle bilim arasındaki çatışma her ikisinin de inançla ilgili olduğu yanlışından kaynaklanır. Hıristiyanlık ve İslam'ın ancak bazı kollarında inanç dinin odağına yerleştirilmiştir. Diğer geleneklerde din, temel ilkeler ya da inançlardan çok gizemin kabulüyle ilgilidir. Bilim ve dinin farklı yönelimleri olmakla birlikte aynı derecede insani olan farklı gereksinimlere hizmet ederler. Çağdaş dünyada bilim güç verdiği için yetkeye sahiptir. Bundan dolayıdır ki köktendinciler, bilimin yalın gerçeği bilme iddiasına öykünürler; kof yaratılışçılık bilimindeki gibi. Bununla birlikte, yaratılışçılık Toplumsal Darwincilik'ten, diyalektik materyalizmden ya da toplumların modernleştikçe daha özgür ve barışçıl oldukları kuramından daha gülünç değildir. Bu seküler inanışlar, sırf daha titiz bir akılcılık gösterisinde bulundukları için olsa bile, geleneksel her inançtan daha akıldışıdırlar.

Bugünün en elzem işi dinin azımsanamaz gerçekliğini kabul etmektir. Son iki yüz yılı biçimlendiren Aydınlanma felsefelerinde din insan yaşamının ikincil ya da türevsel bir yanıydı ve nedenleri ortadan kaldırıldığında ortadan kaybolacak ya da önemli olmaktan çıkacaktı. Yoksulluğun kökünün kazınması, eğitimin yaygınlaşması, toplumsal eşitsizliğin üstesinden gelinmesi ve siyasal baskının geçmişte kalmasıyla birlikte dinin kişisel bir hobi olmaktan öte bir önemi olmayacaktı. Aydınlanma inancının bu düsturunun temelinde din ihtiyacının insana özgü olduğu gerçeğinin yadsınması yatmaktadır. Dinlerin büyük bir çeşitlilik içerdikleri ve birçok toplumsal işlev gördükleri

doğrudur; en belirgini, sosyal yardım kurumu olarak. Kimi zaman iktidarın ihtiyaçlarına hizmet etmişlerdir. Bununla birlikte, dinler bu toplumsal ve siyasal amaçların dışında toplumda hiçbir değişimin ortadan kaldıramayacağı insani gereksinimleri de ifade ederler; örneğin, çaresiz bir durumu kabul etme ve yaşamdaki rastlantılarda anlam bulma gereksinimi. İnsanlar cinsel, oyunbaz ya da zorlu olmaktan vazgeçmeyecekleri gibi dindar olmaktan da vazgeçmeyeceklerdir.

Eğer din birincil insanca gereksinim ise, bastırılmamalı ya da özel yaşamın kuytuluklarına sürülmemelidir. Kamusal alanla iyiden iyiye bütünleştirilmelidir ama bu tek bir dinin kamusal öğreti olarak yerleşmesini sağlamak anlamına gelmez. Geç modern toplumlar çeşit çeşit dünya görüşünü barındırırlar. İnsan yaşamının değeri, cinselliğin yararları, insan dışındaki hayvanların hakları ya da doğal çevrenin değeri gibi konularda görüş birliği yok denecek kadar azdır. Geç modern dönem, seküler bir tek-kültüre yönelmek yerine değişmez bir biçimde melez ve çoğuldur. Bırakın ahlak bakımından türdeş bir dünyayı, türdeş bir toplum olasılığı bile yoktur. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de otoriter devletler ve liberal cumhuriyetler, teokratik demokrasiler ve seküler zorbalıklar, imparatorluklar, kent devletleri ve birçok karma rejim olacaktır. Ne her yerde tek bir yönetim ya da ekonomi tarzı kabul görecek ne de tek bir uygarlık biçimi insanlığın tümü tarafından benimsenecektir.

Dinsel çeşitliliği kabul etmenin ve seküler bir monolitik yapı kurmaya çalışmaktan vazgeçmenin zamanı gelmiştir. Seküler sonrası çağa geçtiğimizin kabul edilmesi dinlerin uygar bir biçimde bir arada var olmaları için gerekli sınırlamalardan kurtulabilecekleri anlamına gelmez. Devletin başlıca görevi bunların bir arada yaşayabilecekleri bir çerçeve oluşturmak ve bunu hayata geçirmektir. Bu tür bir çerçevenin her toplum için aynı ya da sonsuza dek sabit olması olanaksızdır. Amacı gerçek değil, barış olan bir tür hoşgörüyü temsil eder. Hoşgörünün amacı gerçek ise, uyumu hedefleyen bir stratejidir. İyisi mi uyumun hiçbir zaman sağlanamayacağını kabul etmektir. Daha da iyisi, uyum talebinden vazgeçmek ve insan deneyimindeki çe-

şitliliğe kucak açmaktır. Geçmişte dinler arasında zaman zaman varlık göstermiş olan *modus vivendi* yeniden canlandırılabilir.[20]

Dinlerin bir arada var olmalarının önündeki başlıca entelektüel engel karşılıklı anlayış değil, kendini bilme eksikliğidir. Matthew Arnold zamanında büyük sükse yapan kitabı *Dover Beach*'te (1867) Hıristiyanlık'ın "melankolisinden ve uzaklaşmakta olan uzun kükremesi"nden söz eder; sanki bu dinin sonu anlamına geliyormuş gibidir. Bu Victoria dönemi ozanı mite duyulan talebin ivediliğini hafife almıştır. Son iki yüz yılın ütopyaları yadsıdıkları mitlerin bozulmuş biçimleriydi ve sonuncusu Irak çöllerinde yok olduysa eğer, bunun yasını tutmaya gerek yoktur. Ütopya umudu geleneksel inançların yetişemeyeceği bir ölçekte kan döktü ve dünya iyi ki bundan kurtulmuştur.

Seküler umudun ölümüne eşlik eden tehlike daha eski bir geçmişteki inanca dayalı savaşlar benzeri bir şeyin yeniden doğmasıdır. Apokaliptik inanç yeniden canlanmaya başlamıştır ve bunun tanıdık köktendincilik çeşitleriyle sınırlandırılması olası değildir. Evanjelik yeniden doğuşlarla birlikte bilimle bilimkurguyu, şantajla psikoloji jargonunu harmanlayan ve internet virüsü gibi yayılacak tasarım işi dinlerin çoğalması olasıdır. Bunların çoğu zararsız olacaktır ama Jonestown'da toplu intihara ve Tokyo metrosunda saldırılara yol açan kültler gibi kıyamet kültleri ekolojik krizin büyümesiyle birlikte çoğalabilir.

Bilimsel görüş birliğinin doğru olması durumunda, Yeryüzü yakında milyonlarca yıldır, insanın ortaya çıkışından bu yana olageldiğinden farklı olabilir. Bu bir anlamda gerçekten apokaliptik bir olasılıktır: İnsanın soyunun tükenmesi olası değilse de, içinde evrildiği dünya tükenmektedir. Başka bir anlamda, bu olasılık hiç de apokaliptik değildir. Gezegensel çevreye zarar vermek bakımından insanlar yalnızca önceleri sayısız defa yerel düzeyde yaptıklarını yapmaktadırlar. Başlamış olan küresel ısınma Yeryüzü'nün tarihi boyunca yakalandığı ve atlattığı birkaç hummadan biridir. Bu olayı insanlar tetikledikleri

20 *Modus vivendi* düşüncesini daha kapsamlı bir biçimde geliştirdiğim kitabım için, bkz. *Two Faces of Liberalism*, Cambridge, Polity Press, 2000, 4. Bölüm.

halde bunu durdurma gücünden yoksunlar. Bu onlar ve diğer türler açısından yıkım demek olabilir ama gezegensel bakımdan normaldir. Bu çoğu insanın katlanamayacağı kadar gerçek olabilir ve iklim değişikliği yoluna devam ettiğinden, bunun kurtuluş ve felakete ilişkin bir insan anlatısı olarak yorumlandığı bir kültler patlaması bekleyebiliriz. Kaldı ki, apokalips insan odaklı bir mittir.

Neyse ki, insanlığın bunu daha açık seçik bir biçimde görmesine yardım edebilecek başka mitleri var. Yaratılış öyküsünde insanlar Bilgi Ağacı'ndan yedikten sonra cennetten kovulurlar ve o gün bugündür kendi emekleriyle hayatta kalmaları gerekmiştir. Burada ilksel bir masumiyet durumuna dönüş vaadi yoktur. Bir kez meyve yenildiğinde, geri dönüş yoktur. Aynı gerçek Yunan Prometheus öyküsünde ve başka birçok gelenekte muhafaza edilmiştir. Bu antik mitler günümüz açısından modern ilerleme ve Ütopya mitlerinden daha iyi birer rehberdir.

Son miti büyük acılara neden olmuştur ve bugün de her zamanki gibi tehlikelidir. Siyasal yaşam dünyayı dönüştürme projelerine sahne olarak bir savaş alanına dönmüştür. Son iki yüz yılın anarşi ve zorbalık çevriminin sona erdirilebileceğini düşünen seküler dinler bunu ancak daha şiddetli kılmakta başarılı olmuştur. En iyi biçimiyle siyaset evrensel projeler için bir araç değil, değişen koşullara yanıt verme sanatıdır. Bu insanlığın ilerlemesine ilişkin büyük bir tasavvuru değil, yinelenen kötülüklerle baş etme cesaretini gerektirir. Sendeleyip içine düştüğümüz bulanık savaş durumu böyle bir kötülüktür.

Modern çağ Ortaçağ'dan aşağı kalmayan bir boşinanç dönemi olmuş, bazı bakımlardan onu geçmiştir. Aşkıncı dinlerin birçok kusuru var ve Hıristiyanlık örneğinde bu, amansız bir şiddet doğurmuştur ama en iyi biçimiyle din gizemin çözülmesi umudundan çok gizemle başa çıkma girişimi olmuştur. Köktendincilikler arasındaki çatışmada bu uygarlaştırıcı anlayış yitirilmiştir. Arkaplanda bilgi ve güç artışının olduğu bir ortamda modern çağın başlangıcındakiler kadar şiddetli savaşlar yapılmaktadır. Doğal kaynaklar için savaşla etkileşim içindeki inanç şiddeti önümüzdeki yüzyılı biçimlendirmek için hazır görünmektedir.

Dizin

Abbas, Mahmud 144
ABD 33, 43, 45, 48, 72, 93, 122, 123, 124, 132, 138, 140, 144, 146, 147, 149, 153, 154, 158, 167, 168, 169, 170, 171, 175, 178, 183, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 195, 196, 197, 198, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 213, 214, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 246, 249
Ackerman, Bruce 207
Afganistan 93, 94, 117, 123, 127, 129, 168, 194, 196, 202, 204, 219, 224
Afrika 58, 65, 142, 203, 208, 210, 222, 248
Ahir Zaman 11, 12, 13, 15, 19, 24, 36, 90, 136, 227
Ahmedinejad, Mahmud 13, 92
AIDS 149
Alman Güneybatı Afrika'sı 65
Alman Güneybatı Afrikası 65
Almanya 17, 20, 24, 25, 52, 66, 88, 89, 159, 160, 161, 183, 203, 208, 227, 240
Amerikan Devrimi 38, 137
Anabaptistler 25, 86
Andropov, Yuri 60
Angleton, James Jesus 170, 171
antropoloji 80
Aquino'lu Tommaso 125, 163
Arendt, Hannah 54
Aristoteles 56, 58, 79, 81, 92, 163, 164
Arnold, Matthew 256
Aron, Raymond 132
Atta, Muhammed 176
Augustinus 19, 20, 22, 24, 49, 125, 233, 252
Aum hareketi 217
Avrupa Birliği 210
Avusturya 105, 113
faşizm 55, 91
Aydınlanma 7, 12, 38, 39, 41, 44, 47, 48, 50, 51, 53, 56, 58, 59, 61, 62, 67, 68, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 96, 109, 136, 150, 151, 163, 165, 190, 201, 202, 226, 227, 229, 235, 241, 244, 254

Baader-Meinhof Çetesi 41
Bacon, Francis 28, 29, 46
bağnazlık 199
Baker, James 212
Bakunin, Mihail 41, 59, 91, 179
Bali 219
Balkanlar 45, 107, 123, 208, 210
Ballard, J. G. 32
Becker, Carl 38, 39, 68
Beghardlar 24
Belçika Kongosu 53
Bell, Daniel 152
Bell, Gertrude 189, 190

Bellow, Saul 154
Benn, Gottfried 161
Berdyaev, Nikolay 60, 66
Berlin, Sir Isaiah 74, 75, 240, 241
Berman, Paul 201, 202
Beşinci Monarşi 36, 37, 136
bilim 11, 12, 13, 16, 17, 21, 26, 27, 29, 38, 39, 51, 53, 56, 57, 61, 70, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 87, 92, 95, 97, 98, 112, 113, 162, 163, 173, 244, 253, 254
bilimcilik 114
Bin Ladin, Usame 92, 129
binyılcılık/mileniyarizm 15, 20, 23, 35, 37, 38, 40, 49, 134, 145, 150
Birinci Dünya Savaşı 17, 61, 64, 141, 156, 194, 207
Birleşik Arap Emirlikleri 223
Birleşmiş Milletler 211
Blair, Tony 31, 44, 108, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 146, 176, 184, 200, 225
Blok, Aleksandr 61
Bloom, Alan 154
Bobbitt, Philip 220, 221
Boer Savaşı 65
Bolşevizm 16, 55, 74
Boyer, Paul 136, 144
Boykin, William 143
Brandl, Gareth 43
Bremer, Paul 192, 193
Brest-Litovsk Antlaşması 156
Bright, John 113
Britanya 33
Brooks, David 178
Brown, Gordon 108, 120
Bruck, Moeller van den 88, 89, 161
Buber, Martin 164
Budizm 22
Bulgaristan 52, 234
Bull, Hedley 236
Burke, Edmund 117, 141, 152, 243
Burleigh, Michael 41, 78, 86
Burroughs, William 32
Bush, George 143, 170
Bush, George W. 13, 20, 43, 45, 46, 48, 49, 52, 54, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 156, 165, 167, 169, 170, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 184, 187, 188, 191, 192, 193, 196, 197, 200, 207, 210, 211, 212, 223, 225, 246

Cahn, Anne 171, 172
Callaghan, James 101, 103
Calvin, John 25, 36
Cameron, David 104, 105
Campbell, Alistair 120, 246
Carter, Jimmy 158
Cezayir 127, 196, 202, 223
Chamberlain, Lesley 66
Chang, Jung 67, 68
Charles II, Kral 28, 79, 101, 110, 112, 136, 225
Cheney, Dick 147, 169, 175, 176, 187, 188, 205, 206
Cheney, Elizabeth 175
Cherry, Conrad 142
Chicago Üniversitesi 114, 167, 169
Churchill, Sir Winston 73, 194
CIA 48, 130, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 177, 178, 185, 186, 193, 197
Cioran, E. M. 14
Clarke, Richard A. 147
Clausewitz, Carl von 245
Clinton, Bill 119, 120, 147
Cobden, Richard 111
Cohn, Norman 9, 14, 17, 24, 26, 36, 85, 86
Colby, William 170
Comte, Auguste 21, 78, 79, 97, 112, 117
Condorcet, Marie-Jean Caritat, Marquis de 29, 41, 110, 137
Conquest, Robert 73
Cotton, John 136
Cox, Sir Percy 189
Custine, Astolphe, Marquis de 59

Çeçenistan 107, 188, 196, 216
Çekoslovakya 52
Çelebi, Ahmed 168, 175, 193
Çin 16, 22, 30, 33, 45, 52, 57, 59, 67, 68, 69, 73, 81, 96, 114, 117, 124, 183, 185, 204, 205, 208, 210, 216, 221, 225, 233, 237, 247
Çingene 84
Çin-Japon Savaşı 216

Darby, John Nelson 148
Darwincilik 57, 82, 83, 112, 161, 231, 232, 233, 254
Davenport, John 136
Dawkins, Richard 231
Dearlove, Sir Richard 130
Decter, Midge 151
Dennett, Daniel 231
Diamond, Jared 248, 249
Dick, Philip K. 32
Didion, Joan 176
Disraeli, Benjamin 122, 152
Doğu Almanya 52
Doğu Hindistan Kumpanyası 213
Dostoyevski, Fyodor 27, 88, 89, 167, 178, 179, 180
Drieu La Rochelle, Pierre 83
du Cann, Sir Edward 101
Dworkin, Ronald 207

Ebu Gureyb 131, 143, 196, 197
Eden, Anthony 122
Eichmann, Adolf 54
Ekstropi 56
el-Fetih 93
Eliot, T. S. 171
el-Kaide 93, 94, 128, 129, 144, 175, 196, 198, 218, 219, 222
emperyalizm 141, 199, 202, 204, 205, 211, 212
Endonezya 107, 215
Engels, Friedrich 31, 63
Enron 213
es-Sadr, Mukteda 189
es-Sadr, Seyyid Hasan 189
eşcinsel 84, 105, 144, 149
Evans, Richard 83, 84
Eylül 11 2001, törerist saldırısı 17, 43, 46, 48, 49, 93, 96, 108, 129, 130, 134, 143, 144, 146, 149, 168, 176, 178, 194, 218, 222

Fanon, Frantz 41
Fas 223
faşizm 55, 91 ayrıca bkz. Nazizm
Federalist Papers 48, 138
Feith, Douglas 174
Fichte, Johann Gottlieb 76, 89
Filistin 93, 144, 183, 215, 216, 224
Filistin Kurtuluş Ordusu 216
Fordculuk 61
Forster-Nietzsche, Elizabeth 76
Fortuyn, Pim 105
Fourier, Charles 28, 241
Frankfurt Okulu 75
Fransa 23, 24, 41, 47, 52, 53, 62, 105, 137, 139, 142, 154, 202, 208, 209
Fransız Devrimi 13, 38, 40, 46, 67, 117, 152, 226
frenoloji 79
Friedman, Milton 109, 110
Friedrich II, Kutsal Roma İmparatoru 20, 63, 86
Fukuyama, Francis 16, 97, 98, 106, 153, 154, 155, 156, 220, 221

Galt, John 137
Galton, Sir Francis 79
Gaulle, Charles de 98, 104
gerçekçilik 49, 107, 153, 155, 236, 237, 238, 239
Glazer, Nathan 152
Gnostisizm 22, 23, 90
Godwin, William 28, 38, 136, 137
Goebbels, Joseph 87
Goering, Hermann 65
Golitsyn, Anatoliy 170
Gorbaçov, Mihail 73
Gould, Philip 120

Gregorius IX, Papa 20
Grenier, Robert 197
Guantanamo 43, 143, 196, 206, 221
Guyana 54
Güney Afrika 65, 142

habeas corpus 44, 206, 207
Habsburglar 114, 204
Hafız, Şirazi 189
Halliday, Jon 67, 68
Hamas 93, 183, 222
Hamilton, Aleksandr 138
Harrington, Michael 28, 151
Haşşaşiler 91
Hawthorne, Nathaniel 28
Hayek, Friedrich 79, 97, 109, 110, 114, 115, 116, 117, 118
Healey, Denis 103
Heath, Sir Edward 100, 101
Hegel, G. W. F. 21, 47, 89, 154, 205
Heidegger, Martin 23, 91, 160
Heller, Mikhail 59, 60, 67, 69
Herder, J. G. 74, 76
Herzen, Aleksandr 66
Heseltine, Michael 104
Hıristiyanlık 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 34, 35, 38, 39, 42, 46, 47, 53, 77, 84, 85, 89, 90, 92, 95, 111, 137, 140, 149, 160, 162, 231, 232, 233, 235, 237, 252, 253, 254, 256, 257
Himmelfarb, Gertrude 151
Hindistan 81, 92, 124, 185, 202, 204, 209, 213, 221, 237
Hindular 15
Hiroşima 234, 235
Hitler, Adolf 74, 76, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 161, 186, 239, 240, 251
Hizbullah 183, 217, 222
Hobbes, Thomas 50, 160, 163, 165, 208, 226, 227, 228, 229, 242
Hobsbawm, Eric 37
Hollanda 105, 142, 218, 248
Hong Xiuquan 16
Hook, Sidney 153
Hoskyns, Sir John 102
Howe, Sir Geoffrey 104
Hume, David 30, 106, 116
Humeyni, Ayetullah Ruhullah 12, 91, 93
Huxley, Aldous 32
Hüseyin, Saddam 123, 128, 147, 192, 198

Ignatieff, Michael 200
Ikle, Fred 224, 225
Irak 13, 33, 43, 45, 46, 52, 71, 93, 96, 97, 118, 122, 123, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 144, 146, 147, 150, 155, 156, 157, 159, 166, 168, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 218, 219, 221, 223, 224, 225, 226, 236, 238, 239, 256
Irak savaşı 118, 122, 123, 128, 146, 147, 156, 166, 168, 174, 181, 185, 188, 213, 221
ırkçılık 11, 52, 53, 77, 81, 82, 105, 215
Ivanov, Ilya 58

İbrahim 20
İkinci Dünya Savaşı 45, 52, 53, 72, 73, 103, 114, 123, 142, 143, 186, 203, 206, 207, 235
İngiliz Devrimi 36, 37, 134
insan hakları 95, 199, 201, 208, 229, 240, 242, 243
İran 12, 13, 45, 46, 92, 93, 117, 130, 132, 175, 177, 182, 183, 186, 190, 213, 216, 223, 224, 240
İran-Irak Savaşı 216
İsa 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 35, 60, 61, 144, 148
İskitler 60
İslam 23, 41, 45, 91, 92, 93, 94, 95, 141, 183, 215, 216, 218, 219, 223, 224, 254
İslamcılık 91, 92, 93, 94, 128, 182, 183, 184, 190, 201, 214, 217, 219, 222, 229

İspanya 24, 65, 92, 183, 209, 218
İsrail 135, 148, 168, 183, 201, 216, 217, 219
İsveç 240
İsviçre 66, 105, 139, 162, 209, 240
İşçi Partisi 99, 100, 101, 103, 108, 118, 119, 120, 121, 130
işkence 26, 44, 131, 153, 179, 193, 196, 197, 205, 206, 207, 231, 235, 242
İtalya 24, 41, 52, 55, 66, 105, 183
İvan IV, 'Korkunç' 59
İzlanda 139

Jackson, Henry M. ('Scoop') 168
Jakobenizm 16
James 36
Jan, Leidenli 25, 26
Japonya 92, 183, 191, 202, 203, 210, 217, 233
Joachim Fiore'li 20, 88
Jonas, Hans 23
Jonestown Katliamı 54, 256
Joseph, Sir Keith 101
Jünger, Ernst 161

Kafka, Franz 74
Kamboçya 41, 206, 238
Kampfner, John 123
Kanada 209
Kant, Immanuel 80, 81
kapitalizm 31, 32, 43, 44, 97, 106, 118
Kaplan, Fanny 64
Katolik Kilisesi 25, 36
Kautilya 237
Kazakistan 58
Kennan, George F. 237, 238
Kenya 196
Kerenski, Aleksandr 62
Kermode, Frank 250
Keynes, John Maynard 88, 103, 114, 115
Khalilzad, Zalmay 168, 169
Kızıl Kmerler 206
Kızıl Korku 207
Kızıl Muhafız (İtalyan) 61
Kızıl Ordu Fraksiyonu 216
Kirkpatrick, Jeane 151, 157, 158, 159
Kirk, Russell 152
Kissinger, Henry 169, 170
Klemperer, Eva 86
Kojeve, Alexandre 153, 154, 160
Kolakowski, Leszek 70
Kolnai, Aurel 89
Komünist Manifesto 29, 31
Kore Savaşı 206
Kornilov, Ivan 62
Kosova 123
kölelik 33
Körfez Savaşı (1990-91) 128, 147, 186, 187, 195
Köylü Ayaklanması 36
Kristol, Irving 121, 151, 152, 169
Kristol, William 169
Kruşçev, Nikita 73
Kutsal Roma İmparatorluğu 89
Kutub, Seyyid 91, 93
Kuzey İrlanda 142, 195, 220
Kuzey Kore 45, 52, 223
Küba 52, 65, 114
Kültür Devrimi 68
küresel ısınma 245, 249, 256
kürtaj 144, 149

Lamarck, Jean-Baptiste 57
Laski, Harold 67
Lawrence, T. E. 189
Leninizm 55, 91, 120, 122
Lenin, Vladimir İliç 30, 37, 41, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 72, 74, 77, 91, 132, 156, 251
Leopold II, Belçika Kralı 53
Lévy, Bernard-Henri 221
Libby, I. Lewis ("Scooter") 169
liberal demokrasi 33, 82, 95, 155, 159, 160, 162, 164, 183, 237, 238, 251
liberalizm 44, 45, 78, 109, 111, 115, 160, 165, 199, 201, 202, 207, 208, 235, 241
Libya 130

Lieven, Anatol 139
Likud 201
Lind, Michael 9, 145, 148, 149
Lipset, Seymour Martin 152, 209
Lisenko, Trofim 57
Litvinenko, Aleksandr 223
Lizbon depremi (1755) 37
Locke, John 80, 138
Lombroso, Cesare 79
Lovelock, James 246, 248
Lunaçarski, Anatoli 60, 179
Luther, Martin 25, 36, 84
Lübnan 182, 183, 217

Macaristan 105
Machiavelli, Niccolò 236, 237
Macmurray, John 125
Madison, James 138
Maistre, Joseph Marie, Comte de 5, 59, 74, 76
Major, Sir John 104
Malaya 215
Mandelson, Peter 120
Mani 19, 22, 49
Mannheim, Karl 150
Mann, James 192
Maocu 30, 31, 33, 52, 57, 67, 68, 73, 114
Mao, Zedong 41, 67, 68, 69
Marksizm 35, 44, 57, 70, 98, 107, 153
Marx, Karl 16, 21, 29, 30, 31, 32, 56, 59, 62, 63, 70, 74, 76, 77, 79, 81, 97, 110, 114, 117, 118, 119, 154, 232, 250, 253
Mather, Cotton 136
Maurras, Charles 79
McVeigh, Timothy 217
Mehdicilik 92
Meksika 141
Melville, Herman 135, 140
Mengele, Joseph 65
Merejkovski, Dmitri 89
Metodizm 37, 119, 136
Mısır 22, 122, 201, 223
Mill, James 81
Mill, John Stuart 81
Milosz, Czeslaw 179, 180
Moğolistan 52
Montaigne, Michel de 49
More, Sir Thomas 27, 28
Morris, Dick 119
Moynihan, Daniel Patrick 151, 152, 167, 169
Muggleton, Ludovic 37
Muhafazakâr Parti 98, 99, 101, 104, 108, 119, 220
Murdoch, Rupert 148, 169
Musaddık, Muhammed 186
Musolini, Benito 55
mücahitler 93, 168, 222
Münster 25, 26
Müntzer, Thomas 36

Nabokov, Vladimir 32
Nagasaki 234, 235
Namier, Sir Lewis 74
Napoléon 198
Nasır, Cemal Abdün 91, 93, 122, 209
Nazizm 11, 14, 16, 54, 55, 72, 73, 74, 75, 76, 83, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 114, 161, 162, 237
Neave, Airey 101
Neçayev, Sergey 179
Nehru, Javaharlal 202
Nekrich, Aleksandr 59, 67, 69
neoliberalizm 98, 108, 109, 122
New Harmony 28
New York Review of Books 149, 160, 166, 176, 202, 246
Niebuhr, Reinhold 96, 236
Nietzsche, Friedrich 23, 76, 77, 91, 154, 160, 161, 163, 164
nihilizm 160, 161, 162, 163, 164, 165
Nijerya 107, 223
Nixon, Richard 167
Novak, Michael 152
Noyes, John Humphrey 27
nükleer silahlar 170, 224

Oakeshott, Michael 152, 158
Olguculuk 117
Oneida topluluğu 28
Ortodoks Kilisesi 60
Orwell, George 32
Otuz Yıl Savaşı 213
Owen, Robert 28

öjenik 83, 101
Ölü Deniz Tomarları 21
Özgür Ruh Kardeşliği 24

Packer, George 174, 175
Padilla, José 206
pagan 15, 35, 49, 88, 95, 161
Paine, Thomas 38, 134, 136, 137
Pakistan 93, 209, 223, 224
Pape, Robert 216
Paris Komünü 61, 62, 69
Pasternak, Boris 70
Paulus, St 18, 19
Pavlov, İvan 58
Perle, Richard 168, 174, 215
Peru 31, 107
Petro I, Büyük 65
petrol 45, 46, 101, 147, 185, 186, 187, 188, 189, 194, 211, 245, 246, 247
Pfaff, William 51, 96, 141
Philby, Harry St John 189
Philby, Kim 189
Phillips, Adam 9, 253
Pipes, Richard 170, 174
Plame, Valerie 169
Platon 15, 19, 27, 28, 29, 160, 164, 166, 252, 253
Plekhanov, Georgi 59
Ploetz, Alfred 83
Plymouth Kardeşliği 148
Podhoretz, Norman 151, 167
Polanyi, Karl 115
Polanyi, Michael 114
Polonya 52, 84, 105, 146, 234
Pol Pot 41
Popkin, Richard 36, 80, 82
Popper, Sir Karl 71
Powell, Colin 147
Prous, Marcel 252
Proust, Marcel 252, 253
Putin, Vladimir 116, 157, 177
Püritenler 35, 134, 135

Raleigh, Sir Walter 36
Ranter'lar 36, 37
Rawls, John 207
Reagan, Ronald 93, 143, 148, 157, 167, 168, 174, 184, 217
Reck-Malleczewen, Friedrich 86
reform 27, 30, 71, 74, 110, 125
Reşid, Ahmed 93
Rhodes, James 86, 87
Ricks, Thomas E. 192, 193
Rieff, David 9, 18, 184
Robespierre, Maximilien 40, 41, 92, 181, 198
Roma İmparatorluğu 89, 225
Romantik Hareket 75
Romanya 52
Roosevelt, Franklin Delano 139, 184
Rosenzweig, Franz 164
Rousseau, Jean-Jacques 40, 76, 92, 182
Roy, Olivier 90, 219
Ruanda 53
Rumsfeld, Donald 168, 169, 174, 188, 189, 191, 194, 214
Rus Devrimi 36, 179
Russell, Bertrand 55
Rusya 17, 30, 33, 45, 52, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 72, 89, 90, 95, 96, 98, 107, 116, 117, 170, 183, 186, 190, 205, 206, 210, 221 ayrıca bkz. SSCB

Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, Comte de 28, 78
Santayana, George 199
Schelling, F. W. J. 89
Schmitt, Carl 159, 160, 165

Schmitt, Gary 172, 173, 174
Schopenhauer, Arthur 77
Schumpeter, Joseph 31
Schweitzer, Albert 18
serbest piyasa 11, 97, 103, 109, 110, 114, 115, 116, 118
Shachtman, Max 153
Shalamov, Varlam 73
Shulsky, Abraham 172, 173, 174, 175, 176
Sierra Leone 123
Siyonizm 148
Skuratov, Malyuta 59
Smith, Adam 109, 110, 111, 112
Smith, John 121
Smith, Sir Rupert 195
Soğuk Savaş 14, 44, 45, 47, 66, 73, 93, 95, 107, 124, 133, 143, 147, 153, 155, 167, 173, 186, 201, 205, 208, 218, 238
Sokrates 42
Solovyev, Vladimir 154
Sosyal Demokrat Parti 120
Southcott, Joanna 37, 38, 136
Sovyetler Birliği bkz. SSCB
Spencer, Herbert 79, 97, 112, 113, 117
Spengler, Oswald 161
Spinoza 161
Spinoza, Benedict 50, 227, 229, 230
Sri Lanka 216
SSCB 11, 54, 57, 66, 67, 68, 71, 73, 84, 96, 107, 132, 139, 143, 154, 155, 158, 168, 169, 170, 173, 186, 191, 201, 206, 238, 248 ayrıca bkz. Bolşevizm; komünizm; Rusya; Stalinizm
Stalincilik 67, 70, 152
Stalin, Ossip 57, 58, 59, 70, 73
Stauffenberg, Claus von 89, 161
Stillman, Edmund 51, 96, 141
Strauss, Leo 154, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 172, 173, 175, 180, 208, 227
Straw, Jack 130
Sun Tzu 237
Suriye 45, 93, 213
Suudi Arabistan 93, 94, 183, 185, 213, 218, 219
Süveyş Kanalı 122, 186, 190, 202
Swift, Jonathan 243

Şeriati, Ali 91
Şestov, Lev 164
Şiiler 182, 189, 190, 212
Şintoizm 92

Taiping Ayaklanması 16
Taliban 93, 94, 117, 168, 196, 218, 219
Tamil Kaplanları 216, 217
Tanrısal Egemenlik Teolojisi 144
Teller, Edward 170
Tenet, George 130
terörizm 147, 183, 215, 219, 220, 222, 245
Terörizm 126, 215, 216, 217, 222
terörle mücadele 197
Thatcher, Margaret 31, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 118, 119, 120, 123, 125, 133
The American Conservative 202
The Nation 189, 202
Thompson, E. P. 37
Tibet 208
Tocqueville, Alexis de 140, 221
Todd, Emmanuel 205
Todorov, Tzvetan 234, 235
toplama kampları 64, 65, 84, 85, 234
totalitarizm 11, 44, 53, 54, 55, 66, 71, 201, 210
Troçki, Lev 41, 55, 56, 59, 61, 64, 70, 72, 74, 77, 152, 153
Troçkizm 153
Trott, Adam von 161
Tunus 223
Turgenyev, İvan 59
Tuveson, Ernest Lee 34, 35, 40, 137
Türkiye 149, 223

Ulster 142
ulusçuluk 75, 105, 114, 117, 141, 142, 208
Uluslararası Para Fonu 47, 107

Üçüncü Reich 21, 74, 88
Ürdün 223

van Creveld, Martin 214, 220
van den Bruck, Moeller 88, 89, 161
Vietnam Savaşı 162, 167
Viner, Jacob 108, 111
Voegelin, Eric 89
Voigt, F. A. 86
Voltaire 59, 76, 77, 78, 80

Washington, George 137
Webb, Sidney ve Beatrice 67, 113
Weimar Cumhuriyeti 17, 159, 161, 162, 208
Wells, H. G. 32, 82
West, Benjamin 137
Westphalia Antlaşması 124
Whigler 106, 124
Whitelaw, William, Viscount 101
Wilson, Edmund 67
Wilson, Harold 119, 122, 171, 184
Wilson, Woodrow 140, 141
Winthrop, John 135, 143
Wittfogel, Karl 59
Wohlstetter, Albert 154, 167, 168, 169, 170, 238
Wolfowitz, Paul 147, 168, 169, 170, 174, 191, 192, 238
Wollstonecraft, Mary 137
Wright, Peter 171

Yahudiler 18, 57, 80, 84, 85, 88, 93, 159, 168
Yahudilik 15, 17, 21, 42
yaratılışçılık 254
Yeltsin, Boris 116, 157
Yemen 94
Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi 169
yeni muhafazakârlık 47, 48, 118, 121, 150, 151, 166, 167
Young, Hugo 102
Yugoslavya 84, 107, 188, 191, 200, 248

Zamyatin, Yevgeni 32
Zerdüştçülük 21, 22
Zurvanizm 21

Ünlü siyaset felsefecisi John Gray *Kara Ayin*'de Fransız Jakobenlerden Rus Bolşeviklere, Nazilere kadar dünyayı dönüştürmeyi amaçlayan ütopyaların, binyılcı Hıristiyan inançların seküler bir uzantısı olduğunu gösteriyor. Modern ütopyacı tasarılar Ortaçağ'ın dinsel mitlerini yeniden üretmiş ve benzer bir şiddeti körüklemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılışı ve neokonservatif evrensel demokrasi projesinin Irak'ın kana bulanmış sokaklarında son bulmasıyla ağır bir darbe yiyen ütopyacılık yerini dinin ilkel biçimlerine bırakmaktadır. Apokaliptik din canlandığı her yerde yeryüzünün azalan kaynaklarına yönelik yoğun savaş da içinde olmak üzere siyasal anlaşmazlıklarla iç içe geçmektedir. Sendeleyip içine düştüğümüz bulanık savaş durumu böyle bir kötülüktür.

3577547
AOG
7547 AOG